

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Серія 9
Сучасні тенденції розвитку мов

Випуск 10

Київ
Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова
2013

УДК 0.51
ББК 95
Н 34

**Фахове видання затверджене ВАК України (філологічні науки)
(затверджено постановою президії ВАК України від 01 червня 2010 р. № 1-05/5)**

Державний комітет телебачення і радіомовлення України
Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 8815 від 01.06.2004 р.

Схвалено рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова
(протокол № 12 від 26 квітня 2013 р.)

Редакційна рада:

В. П. Андрущенко	доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, член-кореспондент НАН України, ректор НПУ імені М. П. Драгоманова (<i>голова Редакційної ради</i>)
А. Т. Авдієвський	почесний доктор, професор, академік НАПН України
О. В. Биковська	кандидат педагогічних наук, доцент (<i>секретар Редакційної ради</i>)
В. П. Бех	доктор філософських наук, професор
В. І. Бондар	доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України
Г. І. Волинка	доктор філософських наук, професор, академік УАПН (<i>заступник Голови Редакційної ради</i>)
В. Б. Євтух	доктор педагогічних наук, професор, академік НАН України
П. В. Дмитренко	кандидат педагогічних наук, професор
І. І. Дробот	доктор історичних наук, професор
М. І. Жалдак	доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України
Л. І. Мацько	доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України
О. С. Падалка	кандидат педагогічних наук, професор
В. М. Синьов	доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України
В. К. Сидоренко	доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України
М. І. Шкіль	доктор фізико-математичних наук, професор, академік НАПН України
М. І. Шут	доктор фізико-математичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України
О. Г. Ярошенко	доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України

Редакційна колегія:

В. І. Гончаров	кандидат філологічних наук, професор (<i>відповідальний редактор</i>)
І. А. Аскерова	кандидат філологічних наук, доцент (<i>відповідальний секретар</i>)
С. П. Денисова	доктор філологічних наук, професор
Л. П. Дядечко	доктор філологічних наук, професор
Л. П. Іванова	доктор філологічних наук, професор
Л. І. Мацько	доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України
О. І. Леута	доктор філологічних наук, професор
Н. Г. Озерова	доктор філологічних наук, професор
М. Я. Плющ	доктор філологічних наук, професор
О. О. Тараненко	доктор філологічних наук, професор
О. І. Даценко	кандидат філологічних наук, доцент
А. М. Григораш	кандидат філологічних наук, доцент
Ю. В. Кравцова	кандидат філологічних наук, доцент
Т. І. Плужникова	кандидат філологічних наук, доцент
Т. В. Слива	кандидат філологічних наук, доцент
Т. В. Слободянюк	кандидат філологічних наук, доцент
Н. В. Хруцька	кандидат філологічних наук, доцент

Н 34

**НАУКОВИЙ ЧАСОПИС НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
М. П. ДРАГОМАНОВА. Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – Випуск 10 : збірник наукових
праць / за ред. В. І. Гончарова. – К. : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 311 с.**

Науковий часопис містить праці докторантів, аспірантів, професорсько-викладацького складу мовознавчих кафедр НПУ імені М. П. Драгоманова та інших наукових осередків в Україні та за її межами з актуальних проблем сучасної лінгвістики.

Для викладачів, аспірантів, студентів філологічних факультетів, учителів-словесників.

УДК 0.51
ББК 95

© Автори статей, 2013
© Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013
© Редакційна рада, 2013

Аліменко О. С.
Київський національний лінгвістичний університет

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ПИСЬМА ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ І КОРЕЙСЬКІЙ ОРФОГРАФІЇ

Статтю присвячено проблемі висвітлення загальних принципів письма і їх функціонування на різних рівнях організації письма, детально проаналізовано прояви впливу таких принципів на особливості української і корейської орфографічної традиції.

Ключові слова: *принципи письма, рівні організації письма, українська орфографія, корейська орфографія.*

Питання визначення загальних принципів письма є ключовим в процесі створення і подальшого використання будь-якого виду писемності, оскільки принципи, покладені в основі писемної системи, напряду впливають на формування різних рівнів її організації та визначають основи функціонування графічних елементів. Даним питанням займалися такі вітчизняні науковці, як О. В. Малихіна, С. О. Караман, Л. В. Сидельникова, С. В. Шевчук, Л. В. Щерба, російські вчені Л. Р. Концевич, А. А. Холодович, Ю. В. Швецов, корейські лінгвісти Чу Сигьон, Чхве Хьонбе, Хон Гімун, Кім Юнгьон, Кім Мінсу, Пак Чіхон, Кан Шінхан та інші. Однак особливості наочного вираження визначених принципів на орфографічному рівні письма та їх вплив на формування письмової традиції української і корейської мов є недостатньо вивченими.

Отже, метою дослідження є висвітлення основних принципів письма та їх вплив на графічне відображення слів в українській і корейській орфографії.

Завдання:

- проаналізувати загальні принципи передачі письмового повідомлення;
- розкрити основні принципи, притаманні фонографічному письму;
- дослідити шляхи відображення даних принципів в українській і корейській орфографії;
- порівняти одержані результати для визначення характерних особливостей письмової традиції зазначених мов.

Для передачі повідомлень за допомогою графічних знаків необхідно встановити зв'язок між графічною формою і значенням, що призводить до необхідності кодування форм та їх закріплення з метою подальшого розпізнавання та дешифрування адресатами [3, с. 109]. Такий принцип є базовим для будь-якої письмової системи світу, однак підходи до його вираження в графіці відрізняються.

Основними принципами зв'язку письма і мови є семіографічний і фонографічний, хоча деякі дослідники виділяють і третій принцип – візуально-семіографічний [3, с. 109–115].

Відображення візуально-семіографічного принципу можна спостерігати у піктографічному письмі, де малюнок безпосередньо співвідноситься зі своїм буквальним значенням. В такому графічному повідомленні інформація є простою і максимально доступною для розуміння адресатом, однак зв'язок між графічною формою та її усним відображенням відсутній.

Семіографічний принцип покликаний вирішити проблеми ускладнення або абстрактизації змісту повідомлення. Він відтворюється у ідеографічному письмі, де проходить процес встановлення зв'язку між графічною формою та лексемою, що їй відповідає. Однак даний принцип вимагає великої кількості графічних ресурсів і не має відношення до усної форми.

Фонографічний принцип є найбільш економнішим в плані використання графічних засобів і встановлює чіткі зв'язки між елементами усного і письмового мовлення, що знаходить своє відображення у алфавітному письмі. Він проявляється на різних рівнях організації письма: в графіці, графеміці і орфографії [3, с. 116].

В нашому дослідженні ми звернемо увагу на прояви даного принципу на його орфографічному рівні.

Якщо розглядати фонографічне письмо в даному контексті, то основними принципами для фіксації письмової форми є фонетичний, морфологічний, етимологічний, традиційно-історичний і диференційний [3, с. 128–132], [2, с. 65].

Фонетичний принцип базується на тому, що слова пишуться відповідно до їх вимови [2, с. 65]. Він широко використовується як в українському, так і в корейському письмі. Наприклад, українські слова: *книга* [книга], *дерево* [дерево], *вода* [вода], *слон* [слон], *кочерга* [кочерга], *метелик* [метелик]; корейські слова: [кук], [муль], [нам], [парам], [манура], [ханиль] тощо. Всі звуки співвідносяться з поданими графемами та записуються у відповідному вимові порядку. Даний принцип є домінуючим в українській мові [1, с. 130]. В корейській мові, незважаючи на досить широке використання, він поступається місцем морфологічному.

Морфологічний принцип полягає в тому, що написання слова розходиться з його звучанням, оскільки значуща частина, спільна для споріднених слів, завжди залишається незмінною [3, с. 130]. Вона пишеться однаково, незалежно від особливостей вимови. Таке написання слів дозволяє зберегти смисловий зв'язок між спорідненими словами. Цей принцип торкається не тільки кореневих морфем, але і афіксальних, і є підґрунтям для формування граматичного рівня мови. Завдяки застосуванню даного принципу форма написання слова набуває графічної іконізації, що дозволяє візуально розрізняти омоніми на письмі. Даний принцип є домінуючим в корейській мові [4, с. 253]. Наприклад, слово (кор. “національний”) читається [кун-ніб], а пишеться [кук-ріб] для збереження кореня [кук], що означає “країна”.

Даний корінь залишається незмінним у всіх похідних від нього словах: (кор. “держава”, чит. [кук-ка]), (кор. “іноземна мова”, чит. [ве-кук-о]), (кор. “міжнародний”, чит. [кук-дже]) тощо. Така тенденція зберігається у більшості слів.

Наприклад, корінь 신 [шін], що означає “новий”, у словах 신랑 (кор. “наречений”, дослівно “новий чоловік”; пиш. [шін-ранг], чит. [шіл-ланг]) і 신부 (кор. “наречена”, дослівно “нова невістка”; чит. [шін-бу]); корінь 학 [хаг] (кор. “наука”) в словах 학년 (кор. “навчальний рік”; пиш. [хаг-н'он], чит. [хан-н'он]) і 학교 (кор. “школа”, чит. [хаг-г'о]) тощо.

В українській мові даний принцип яскраво прослідковується в словах типу *братство* [брацтво], *просьба* [проз'ба], де сталим залишається корінь; *безжурно* [бежжурно], де зберігається префікс *без-*; *смишся* [смисс'а], *смієшся* [смієщ'а], де працює правило особових закінчень II дієвідміни тощо [2, с. 65].

Етимологічний принцип відтворює іншомовне написання слів, незалежно від їх вимови у мові, що їх запозичила [3, с. 130]. Незважаючи на те, що даний принцип присутній у більшості мов індоєвропейської сім'ї, для української мови він не є характерним. Запозичення переходять в мову шляхом транслітерації, тому вимова повністю збігається з написанням. Корейська мова також не використовує даний принцип, оскільки іншомовні слова транскрибуються, а їх графічне відображення повністю відповідає вимові мови-джерела.

Традиційно-історичний принцип полягає в тому, що написання слова пояснюється не вимовою або аналізом морфем, а розвитком лексичних одиниць в контексті історичного розвитку мови [3, с. 131]. В українській мові результатом впливу даного принципу стали слова такі, як *бароко*, *журі*, *кишеня*, *левада*, *лимон*, *митець*, *натхнення*, *тонна*, *факт*, *фея*, *фізика*, *формула*, *хвилина*, *хвіртка*, *хвороба*, *щока*, *яблуко* тощо [2, с. 66]. В корейській мові даний принцип відображено у написанні таких слів, як 어머니 [омоні], 아주머니 [аджумоні], 오늘 [ониль], 사람 [сарам], 며느리 [м'онірі], 기다리다 [гідаріда], 있다 [ітта], 안타 [анта], 만타 [манта], 꽃 [ккот], 나날 [наналь], 옳다 [обта] тощо [5].

Диференційний принцип застосовується для розрізнення на письмі омонімів [2, с. 66]. Відповідно до цього написання слів напряму залежить від їхнього значення. В українській мові існує декілька прийомів даного методу:

1) написання великої чи малої літери: *любов* (почуття) – *Любов* (ім'я), *орел* (птиця) – *Орел* (місто) тощо;

2) написання слів разом або окремо: *про те* (прийменник + займенник) – *проте* (сполучник), *на пам'ять* (прийменник + іменник) – *напам'ять* (прислівник), *з гори* (з пагорба) – *згори* (зверху), тощо;

В корейській мові в якості смислорозрізняючого компонента виступають “дублюючі” графеми [4]:

1) нижня ㄹ [o] і верхня ㄴ [o], відкрита ㅍ [e] і закрита ㅂ [e], відкрита ㅍ [йе] і закрита ㅂ [йе]: 놓다 [нотта] (покласти на поверхню) – 놓다 [нотта] (покласти

всередину), 메/다 [меда] (носити на плечах) – 매/다 [меда] (зав'язувати), 예/기 [йєгі] (дух) – 애/기 [йєгі] (дитина) тощо;

2) групи одинарних, подвійних і придихових приголосних ㄱ [г/к] – ㅋ [к:] – ㆁ [кх], ㄷ [д/т] – ㄸ [т:] – ㅌ [тх], ㅂ [б/п] – ㅃ [б:/п:] – ㅍ [пх], ㄺ [дж] – ㄻ[дж:] – ㅈ[джх/чх], ㅊ [с/ш] – ㅆ [с:/ш:] ㅋ [кок] (мелодія) – ㆁ [к:ок] (обов'язково) – ㅋ [кхок] (кран), ㄷ [тонг] (схід) – ㅌ [т:онг] (екскременти) – ㅍ [тхонг] (повністю), ㅍ [пуль] (вогонь) – ㅍ [п:уль] (роги) – ㅍ [пхуль] (трава), ㅈ [джім] (багаж) – ㅈ [дж:ім] (страва, приготована на пару) – ㅈ [джхім] (колючка), 사/다 [сада] (купувати) – 싸/다 [с:ада] (дешевий) тощо;

3) простий ㄴ [н] і носовий ㅇ [нг]: ㄴ [тон] (гроші) – ㄴ [тонг] (схід), ㅈ [джан] (чашка) – ㅈ [джанг] (лист паперу) тощо;

4) літери ㄷ [д/т], ㄸ [т:], ㅌ [тх], ㅊ [с/ш], ㅆ [с:/ш:], ㄺ [дж], ㄻ[дж:], ㅈ [джх/чх], ㅊ [х], які в патчімі (у позиції кінцевого приголосного складу) перед наступним приголосним, або в кінці слова позначають звук [т]: ㅌ [гот] (скоро) – ㅌ [гот] (місце), 잊/다 [ітта] (забувати) – 잊/다 [ітта] (існувати), 갖/다 [катта] (володіти) – 갖/다 [катта] (схожий) тощо;

5) диграфи ㄴㅇ [нх], ㄹㅇ[рх/л'х], ㄴ [кс], ㄴㅇ [ндж], ㄹㅇ [л'г], ㄹㅇ [л'м], ㄹㅇ [л'б], ㄹㅇ [л'с], ㄹㅇ [л'тх], ㄹㅇ [л'пх], ㅈ [бс], що знаходяться в патчімі: 안/아/요 [анайо] (обіймає) – 안/아/요 [анайо] (граматична форма заперечення), 알/아/요 [арайо] (знає) – 알/아/요 [арайо] (страждає на хворобу), 불/다 [пул'да] (дути) – 불/다 [пул'да] (червоний), 업/다 [обта] (нести на плечах) – 업/다 [обта] (не мати чогось), 일/었/어요 [ірос:ойо] (підняв) – 일/었/어요 [ірос:ойо] (загубив) тощо.

Омоніми, що розмежовуються за допомогою четвертого і п'ятого прийому, є частковими, оскільки при відмінюванні слова вимова буде змінюватися згідно з правилами читання.

З огляду на все вищезазначене, можна зробити висновки, що серед п'яти основних принципів фонографічного письма, що визначаються сучасною лінгвістикою, фонетичний принцип є домінуючим в українській мові, а морфологічний принцип переважає в корейській мові, однак орфографічний рівень організації письма

в обох мовах являє собою результат комплексного поєднання усіх вищезазначених принципів, за виключенням етимологічного, який в даних мовах не використовується.

Перспективою подальших досліджень є вивчення впливу даних принципів на графічний і графемічний рівні організації письма.

Л і т е р а т у р а :

1. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ [та ін.] ; за ред. С. О. Карамана. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 560 с.
2. Новий довідник : Українська мова. Українська література : довідковий посібник для школярів та абітурієнтів / [під ред. Н. Крупчан, Т. Корольової та ін.]. – [5 видання]. – К. : ТОВ “КАЗКА”, 2008. – 864 с.
3. Сидельникова Л. В. Фонографія та ідеографія французького письма IX – початку XXI століття : монографія / Лариса Вікторівна Сидельникова. – Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2012. – 512 с.
4. The Korean alphabet : its history and structure / [edited by Young-Key Rim-Renaud]. – San Francisco : University of Hawaii Press, 1997. – 325 с.
5. 이승희. 조선시대 한글편지를 활용한 국어사 교육 / 이승희 // 정신문화연구. – 2011. – 제 34권, 제 2 호. – I. Синг Хиі. Вивчення історії корейської мови на матеріалі листів, написаних хангилом, в період правління династії Чосон / I. Синг Хиі // Дослідження духовної культури. – 2011. – Т. 34, № 2. – С. 219–246.

Алименко О. С. Общие принципы письма и их отображение в украинской и корейской орфографии.

Статья посвящена проблеме освещения общих принципов письма, их функционированию на разных уровнях организации письма, детально проанализировано проявления их влияния на особенности украинской и корейской орфографической традиции.

Ключевые слова: принципы письма, уровни организации письма, украинская орфография, корейская орфография.

Alimenko O. S. General principles of writing and their display in Ukrainian and Korean orthography.

The article is devoted to determination of the general principles of writing, their functioning at the different levels of writing system organization, and a detailed analysis of their impact on the Ukrainian and Korean orthographic tradition.

Keywords: principles of writing, levels of writing system organization, Ukrainian orthography, Korean orthography.

**Алмаммедова С.
Институт мовознавства
Національної академії наук Азербайджану
(м. Баку)**

ТЕРМИНЫ, ЗАИМСТВОВАННЫЕ В ПРОЦЕССЕ МЕЖЪЯЗЫКОВЫХ КОНТАКТОВ, И ИХ УСВОЕНИЕ

В статье рассматривается проблема взаимодействия разных народов и наций, контакты между которыми в условиях неуклонно растущего мощного информационного потока, развития научно-технического прогресса неизбежно приводят к взаимообмену языковыми единицами, среди которых особое место отводится заимствованным терминам, представленным в словарном составе большинства языков мира и обогащающим их.

Ключевые слова: *межъязыковые контакты, заимствования, термины, взаимообогащение языков.*

В большинстве языков мира в обогащении словарного состава заимствования играют особую роль. Заимствование слов обуславливается взаимными связями между языками и культурами, так как с развитием общества научно-технический прогресс, неуклонно растущий мощный информационный поток, расширяющиеся связи между народами и нациями делают важным также взаимное развитие языковых связей. Эти связи, сближение, в первую очередь, дают о себе знать в словарном составе языка. Еще в Римской империи латинский язык обновлял языковую лексику народов, входивших в состав империи, начиная занимать в ней большое место. Возникновение исламской религии и распространение мусульманства расширило влияние арабского языка. Таким образом, распространение религии и сакральной литературы обеспечило на Западе гегемонию латинского языка, на Востоке – арабского языка. Как литературно-культурные языки они столетиями воздействовали на национальные языки, сыграв важную роль в обогащении их словарного состава. Этот процесс наблюдается и в тюркских языках. За многовековой исторический период тюркские языки, в том числе азербайджанский язык, влияя на языки других народов, в то же время и сами подвергались влиянию других языков, что проявляется в лексической системе языка. Языковые связи отражают историю эволюции общества, отдельные моменты этнографического развития и этногенеза народов, в том числе образ жизни и культуру. Поэтому взаимосвязи языков, в большинстве случаев взаимное влияние языков – заимствование слов одним языком из другого – и важная роль заимствований в общественной жизни являются закономерным фактом. В. Н. Ярцева справедливо отмечает, что, за исключением очень редких случаев, ни один язык не может остаться в стороне от связей с другими языками. Значит, с расширением взаимоотношений между народами ширятся также связи между языками, слова переходят из одного языка в другой, обогащая его словарный состав. Этот процесс связан с закономерным развитием экономических, политических и культурных связей народов. Так, связанное с развитием сближение народов с научной, культурной, экономической точки зрения создает основу для заимствования слов, так как широкий научный обмен, воздействие технического прогресса на общее развитие человечества, контакты народов на уровне культурных связей находят отображение также во взаимном обогащении языков. Подобное взаимовлияние создает возможности для глобального развития языков, обуславливая формирование и развитие международных связей в различных сферах развития общества. Этот процесс, дающий о себе знать с древнейших времен – со времен возникновения взаимных связей между людьми, народами, – в нынешний век глобализации еще больше ускорился. То есть, при отсутствии в языке соответствующих единиц для выражения появляющихся новых понятий происходит обращение к другому языку. Заимствование слов и понятий из лексической системы другого языка проистекает из необходимости.

Исследования показывают, что контактирование с народами, обладающими более мощными научно-техническими достижениями, являющимися гегемонами во всех сферах развития общества, отличающимися новшествами, способствует появлению в языках заимствований. Этот процесс – взаимное влияние языков – в

отдельные исторические периоды носил различный характер, влияние одного языка на другой со временем, в определенные исторические периоды менялось. Если в Европе раньше такое влияние оказывали латинский и греческий, затем – французский и немецкий языки, а сейчас это английский язык, то на Востоке эту роль исполняли сначала арабский и персидский, определенное время – русский язык, то сейчас одним из основных языков, оказывающих влияние, также является английский. Язык, в частности его лексическая система, считается носителем истории, культуры народа. Насколько не смогла остаться в стороне от многочисленных влияний история, культура народа, настолько не сможет уберечься от них и его язык. Ф. Р. Зейналов пишет, что в мире нет чистого языка, чей лексический состав состоит лишь из слов, принадлежащих этому языку [1, с. 40]. Так, наряду с национальной базой в языке для называния появившихся новых предметов и понятий возникает также необходимость в обращении к другим языкам. Для удовлетворения этой потребности обращаются к заимствованным языковым единицам. Таким образом, в обогащении языка, наряду с его внутренними возможностями, важную роль играет и заимствование из других языков. Среди заимствованных слов основное место занимают термины, так как наука и ее отдельные сферы не формируются и не развиваются в рамках лишь одной страны, этот процесс носит глобальный характер. В. П. Даниленко по этому поводу пишет: “По сравнению с общеиспользуемой лексикой, в терминологии заимствования составляют гораздо больший процент. Заимствованные слова (означающие) входят в научный язык как наименования заимствуемых предметов и понятий (означаемых)” [2, с. 118].

Научные изыскания ведутся во всем мире, и это развитие способствует появлению новых понятий, а также отображающих их в языке терминологических единиц. В процессе информационного обмена новые единицы научного языка переходят в словарный состав других языков. Таким образом, научный обмен, научные изыскания создают первичную основу для заимствования терминологических единиц. При этом переходящие из одного языка в другой слова или термины, наряду с обеспечением выражения понятия в языке, также обогащают словарный состав одного языка за счет слов-терминов другого языка. Такие взаимовлияния выводят языки из национальных рамок, ускоряют формирование и развитие международных связей в различных областях общественного развития. Н. Мамедли пишет: “Заимствования в терминологии не указывают на бедность языка, а напротив, выступают показателем его обогащения за счет языковых контактов. Рост в лексике азербайджанского языка удельного веса терминов, связанный с культурно-историческими связями и межгосударственными отношениями, научно-техническим прогрессом и развитием сфер научного знания, также является проявлением расширения межъязыковых связей” [3, с. 9]. Д. С. Лотте пишет о критериях определения заимствований: “Основные критерии для отнесения какого-либо слова к категории “своих” (усвоенных) или чужих, по нашему мнению, нижеследующие: 1. Степень соответствия групп звуков в этом слове группам звуков, принятым в языке; 2. Соответствие морфологического строения слова и других элементов формальной принадлежности строению, принятому в языке, и создание с ним гармонии; 3. Наличие слов, образованных из данного слова, или участие слова в процессе словообразования в языке” [4, с. 10]. Автор указывает на возможность определения принадлежности термина на основе

фонетических, графических, морфологических, словообразующих, синтаксических, семантических средств и способов. С. В. Гринев, взяв за основу взаимосвязь трех факторов, указанных Д. Лотте, отмечает шесть признаков, предлагаемых для определения заимствований: фонетические, графические, морфологические, словообразующие, синтаксические, семантические. Ю. Крысин выдвигает четыре фактора для принятия слова в качестве заимствования: “1. Графико-фонетические возможности заимствующего языка по выражению слова из другого языка; 2. Отнесение заимствованного слова к определенной грамматической категории языка; 3. Семантическая независимость заимствованного слова; 4. Использование как минимум в двух функциональных стилях и применение в качестве термина в определенной терминологической системе” [5, с. 35]. М. Брагина определяет внутриязыковые заимствованные слова следующим образом: 1) отсутствие в родном языке эквивалентного слова для обозначения нового предмета или понятия; 2) наличие необходимости в уточнении и конкретизации смысла; 3) тенденция к экспрессивности или необходимость в стилистических синонимах; 4) устранение многозначности и др. [6, с. 28]. Это может быть отнесено к терминам частично. Тенденция к экспрессивности или необходимость в стилистических синонимах, проблемы многозначности несвойственны терминологической системе. В терминологической системе для устранения возникающей порой многовариантности, то есть наличия вариантов различных терминов, обозначающих схожее понятие, проводится унификация. Во время унификации из имеющихся заимствованных вариантов выбирается вариант, который принимается в качестве основного термина. Заимствование термина становится необходимым при отсутствии в составе национального словаря слова, выражающего соответствующее понятие. В случае невозможности создания термина для выражения определенного понятия на основе внутренних возможностей азербайджанского языка, с помощью способов словообразования этого языка, для выражения этого понятия заимствуется и используется термин из другого языка [7, с. 7]. Также на процесс заимствования слов оказывают мощное влияние экстралингвистические факторы. Взаимосвязи языков представляют интерес как с точки зрения одного из путей обогащения языка, так и в плане выявления круга контактов и влияния народов друг на друга в целом. Заимствованные слова также указывают на то, чему один народ научился у другого [8, с. 224]. Б. Аббасова пишет: “Становится ясно, что в результате заимствования язык никогда не теряет свои национальные единицы, как и не теряет фонда успешных заимствований. Это явление только на пользу языку. Конечно же, речь идет о заимствовании в результате необходимости и ради обогащения языка. В других случаях язык сам отвергает заимствования” [9, с. 34]. И действительно, если заимствование происходит не в результате необходимости, то оно не адаптируется к грамматическому строению языка, не подвергается ассимиляции, не используется и выпадает из языка. Известно, что при вхождении слова в какой-либо язык, оно адаптируется к фонетическим, грамматическим, орфоэпическим нормам этого языка, подвергается ассимиляции и начинает использоваться. В то же время заимствованный термин в большинстве случаев, в зависимости от его фонетического состава, не ассимилируется, усваивается языком целиком. Например, русские слова *блок*, *алгоритм*, *автокод*, *электрофакс*, *домен*, *комплекс*, *препринт* и др. в

азербайджанском. Процесс усвоения заимствованных слов в языковедении объясняется по-разному. Так, ряд языковедов связывает его с тем, что в системе азербайджанского языка заимствования подвергаются изменениям, другие же связывают это с адаптацией заимствований к лексико-грамматическим особенностям азербайджанского языка. Н. Мамедли пишет, что степень усвоения заимствованных терминов определяется путем их сопоставления с фонетической, графической, морфологической, семантической и др. точек зрения с национальными словами. Здесь национальные слова играют роль своего рода эталона для критерия усвоения заимствованных терминов [3, с. 231]. Как видно, был учтен не только процесс усвоения заимствований, но также и степень влияния на языковую систему. Ведь из одного языка в другой переходят не только термины-слова, но и аффиксоиды. Они закрепляются в языке-реципиенте при условии, что они становятся работоспособными в терминологической системе языка. В частности, в заимствованных терминах должны быть учтены элементы другой языковой системы – *моно-, поли-, гипер-, анти-, макро-, мета-, био-, мега-, кило-* и др. и их роль в тенденциях развития терминологии. Ю. Крысин указывает следующие условия усвоения: 1. Фонетическое усвоение иностранного слова; 2. Грамматическое усвоение иностранного слова; 3. Семантическое усвоение иностранного слова; 4. обозначение заимствованного слова посредством фонетических и грамматических способов заимствующего языка; 5. Координация с грамматическими классами и категориями заимствующего языка; 6. Словообразующая активность слова; 7. Регулярное использование в речи (в различных функциональных стилях литературного языка или же в отраслевой терминологии) [5, с. 36]. По мнению автора, в усвоении заимствованного слова важен также фактор степени его работоспособности в языке. С учетом этого он выдвигает два условия: 1) семантическая независимость слова при отсутствии дублета в заимствующем языке; 2) регулярное использование литературного слова как минимум в двух жанрах речи, а термина – в соответствующей терминологической системе.

Так, наблюдения свидетельствуют, что через определенное время аналогичное по смыслу национальное слово вытесняет из языка заимствованное слово, но в этом процессе также может иметь место конкуренция двух заимствованных терминов. Порой, со временем, выражения в архаическом слое языка активизируются и заимствованные термины заменяются единицами национального языка. В языкознании это явление называется утилитаризмом и охватывает все семантические сферы языка, в том числе терминологическую сферу. В это время работоспособным становится наиболее активно используемый термин (в терминологической системе).

Таким образом, устоявшиеся в словарном составе языка и используемые по настоящее время заимствованные термины были усвоены либо благодаря необходимости адаптироваться к внутренним законам языка-реципиента, несколько видоизменившись с фонетико-грамматической точки зрения, либо были заимствованы и использовались в той же форме, что и в языке-источнике. Также следует отметить, что термины, перешедшие из другого языка, используются, подчиняясь преимущественно внутренним законам развития заимствующего языка, в результате чего зачастую определение того, что эти слова были заимствованы, затрудняется. Этот процесс, наблюдаемый в заимствованиях в словарном составе азербайджанского языка, представляет собой явление в языкознании, которое может иметь место во всех

языках мира, так как каждый язык обладает своеобразной фонетической системой и грамматическим строением. И поэтому, когда один язык заимствует слова и термины из другого языка, он подчиняет их собственным фонетическим и грамматическим правилам. Конечно, это зависит от того, какой из находившихся во взаимодействии языков доминировал в процессе заимствования, какой из них обладал более защищенной грамматической структурой. С этой точки зрения, следует отметить в большинстве случаев преимущество входящих в заимствующий язык терминов, которые были усвоены, приспособившись к внутренним законам и системе произношения языка, хотя порой в ходе существующего процесса, вернее, в его терминологическом выражении можно отметить также наличие разнообразия. В целом, понятие “заимствование” означает заимствование из другого языка фонологических, морфологических, синтаксических, лексических и семантических элементов. Если взять за основу при определении заимствования эти признаки или же критерии, предложенные Ю. Крысиным, становится необходимым признание дефиниции термина, взятой из другого языка заимствованным термином. В это время слово усваивается языком как заимствованное, а потом происходит процесс его превращения в термин данного языка. Все это сейчас, в период усиления взаимоотношений между нациями, языками, развития общественно-политических событий, делает важным исследование и изучение заимствований, определения в этой сфере основных закономерностей в подборе единиц, заимствованных из других языков. В связи с этим исследование специфических особенностей источников возникновения заимствованных терминов и процесса их усвоения языком является одной из актуальных проблем.

Л и т е р а т у р а :

1. Зейналов Ф. Основы тюркологии. – Баку : Маариф, 1981.
2. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – Москва : Наука, 1977.
3. Мамедли Н. Заимствованные термины. – Баку : Элм, 1997.
4. Лотте Д. С. Образование и правописание трехэлементных научно-технических терминов. – Москва : Наука, 1969.
5. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М. : Просвещение, 1968.
6. Брагина М. Е. К вопросу о причинах лексического заимствования // Актуальные проблемы лексикологии. – Минск, 1970. – 28 с.
7. Садыгова С. Развитие терминологии в Азербайджане в годы независимости // Вопросы терминологии. – Баку, Элм, 2996.
8. Худиев Н. Азербайджанский литературный язык. Советский период. – Баку, 1989.
9. Аббасова Б. Основы явления заимствования. – Баку : Азернешр, 1995.

Алмаммедова С. Терміни, запозичені в процесі міжмовних контактів, та їх адаптація.

У статті розглядається проблема взаємодії різних народів і націй, контакти між якими в умовах могутнього інформаційного потоку, що постійно зростає, розвитку науково-технічного прогресу неминуче призводять до взаємообміну мовними одиницями, серед яких особливе місце відводиться запозиченим термінам, які представлені в словарному складі більшості мов світу, збагачуючи їх.

Ключові слова: міжмовні контакти, запозичення, терміни, взаємозбагачення мов.

Almammedova S. The terms borrowed in the process of language contacts and their mastering.

The article deals with the problem of different nation and people's interaction, which relationship amid steadily growing strong informational flow and the development of progress in science and technology inevitably causes the interchange of linguistic units, the special place among which is allocated to borrowed terms represented in the vocabulary of most world languages and they enrich these languages.

Keywords: language contacts, borrowings, terms, enrichment of languages.

Аскерова І. А.

**Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

ПОЛЬСЬКІ ЛЕКСЕМИ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕГАТИВНО КОНОТОВАНИХ СТАНІВ ЛЮДСЬКОЇ ПСИХІКИ

Стаття присвячена історико-етимологічній та семантико-структурній характеристиці деяких польських лексичних одиниць, що використовуються на позначення смутку, печалі, журби.

Ключові слова: етимологія, семантика, структура, семантична мотивація.

Комплексні синхронно-діахронні дослідження лексико-семантичних мікрополів назв емоцій та почуттів людини дають змогу стверджувати, що відповідні емоції в мові мають свою специфіку як в аспекті вербалізації, так і в аспекті їх тлумачення, вираження, а також походження й значеннєвої еволюції відповідних лексем [1]. Поглиблений етимологічний аналіз конститuentів зазначених мікрополів переконливо доводить, що їхні контури досить чітко окреслились уже в праслов'янську епоху. Основне ядро досліджуваних позначень складають лексеми праслов'янського походження з індоєвропейською генезою; більшість із них відтворюється практично в усіх сучасних слов'янських мовах, інші одиниці наявні у вигляді внутрішньослов'янських ізоглос. Окремі позначення емоцій та афектів є власне польськими інноваціями. Кількість лексичних запозичень у складі семантичних полів назв емоцій є порівняно незначною, однак, незважаючи на це, ці лексеми широко фіксуються польськими словниками й досить активно використовуються мовцями для передачі свого внутрішнього душевного стану.

Метою пропонованої розвідки є встановити походження та значеннєву і формально-дериваційну еволюцію деяких польських лексем латинської та давньогрецької генези на позначення негативно конотованого стану смутку, печалі, журби. **Об'єктом** аналізу обрано субстантиви *nostalgia*, *depresja*, *desperacja*, *melancholia*, а **предметом** – їхня внутрішня форма, особливості семантики та структури, словотвірний потенціал. **Матеріалом** для дослідження слугували етимологічні, історичні, тлумачні, фразеологічні лексикографічні джерела польської та деяких інших слов'янських мов; Національний корпус польської мови, а також праці в галузі психології емоцій.

Лексема *nostalgia* “болісна туга за батьківщиною” відома практично усім слов'янським та західноєвропейським мовам. Польською мовою назву було запозичено з латини. Достеменно відомо рік та автора створення цього слова. Термін *nostalgia* був утворений швейцарським лікарем Й. Гофером у 1678 р. від основ

гр. *vóσtoς* “повернення” та *αἰλως* “біль, страждання, мука” [SWO с. 776; СІС с. 679; ЕСУМ 4, с. 113-114]. Значеннєвий розвиток лексеми можна відтворити таким чином: “фізичний біль → душевний біль, стан смутку”. Подібна модель семантичного розвитку є досить продуктивною для назв фрустраційних емоцій не лише запозичених, а й питомих польських (загальнослов’янських), пор. *ból* “прикрість, образа, смуток” <*ból* “відчуття фізичного страждання”; *męka* “сильне моральне страждання” <*męka* “фізичне страждання” (лексема генетично пов’язана із **mękъkъ* “м’який” та споріднені з лит. *mìnkau, mìnkyti* “м’яти, вимішувати (тісто)”, *mìnkštas* “м’який”, *mánkau, mánkyti* “тиснути, давити, мучити”, дінд. *mácatē* “дрібнити” тощо [ЕСУМ 3, с. 531; Фасмер 3, с. 6-7; ЭССЯ 20, с. 138]; *martwić się* “журитись, мучитись, страждати” <*martwić* “робити когось мертвим, убивати” [Brückner с. 346-347]; *trapić się* “мучитись, страждати” (чес. *trápitse, trápení*) <псл. **torpiti* “мучити, терзати” [Brückner с. 575].

Повертаючись до аналізу лексеми *nostalgia*, зауважимо, що вона фіксується лексикографічними джерелами, починаючи з ХІХ ст. У Віленському та Варшавському словниках досліджуване найменування тлумачиться як медичний термін “туга за батьківщиною, що може призвести до хвороби” [Swil 1, с. 788; SW 3, с. 412]. Редактори останнього словника наводять низку власне польських синонімів цієї лексеми *tesknica, domorad, domoteska, rodzinoteska, krajoteska*, які, на наш погляд, виразніше, порівняно з латинським терміном, передають трагедію людини, відірваної від рідного краю.

Отже, ностальгія є особливим видом туги. Це туга за батьківщиною, за минулим, яка особливо сильно виявляється, зокрема, в емігрантів після певного часу проживання за кордоном. На думку психологів, ностальгію слід розглядати як стійкий психічний стан, який відображає емоційне й соціальне неблагополуччя людини в чужому суспільстві. Дослідники підкреслюють розбіжності між емігрантами та людьми, які проживають за кордоном, але мають можливість повернутись додому. Останні перебувають у якісно іншому стані: вони можуть сумувати за батьківщиною, але не “ностальгувати” [3, с. 172].

До основних причин цього душевного стану належать розлука зі звичним чуттєвими переживаннями (дефіцит у новому суспільстві звичних для людини зорових, слухових, нюхових та смакових образів тощо), втрата відчуття власної значущості, порушення уявлення про самого себе. Зміна соціальних ролей і статусу, соціального оточення та способу життя призводять до розгубленості й викликають прагнення знову повернутись туди, де людина була спокійною та захищеною. Це змушує її постійно згадувати й розповідати про минуле, поринати в ілюзійний світ колишнього життя [тж].

Перейдемо до семантичного аналізу найменування цього негативно конотованого душевного стану. У словнику польської мови за редакцією М. Шимчака *nostalgia* досить лаконічно тлумачиться “туга за рідним краєм” (*cierpieć na nostalgię*) [SJPSz 2, с. 374]. Натомість, якщо сягнути до ширшого мовного матеріалу, то передусім звертає на себе увагу певна семантична невідповідність зі словниковою дефініцією. Наведемо кілька прикладів із Національного корпусу польської мови: “*Nostalgia za stabilnością minionej epoki to potężna siła społeczna*” (Zięba M. Poszkodzie?), “*Odczuwał dotkliwą nostalgię za bezpiecznymi czasami przedwojennymi. Pracował wtedy jako magazynier*” (Borowski T. Pożegnanie z Marią), “*Wśród klas posiadających daje się jeszcze*

zaobserwować **nostalgę** za dawnym, przestarzałym modelem stosunków społeczno-gospodarczych” (Skrzydło W. Ustrój polityczny Francji), “I piękno było pięknem dni wczorajszych, sonetem pełnym **nostalgii** za tym, co minęło” (Kossak Z. Pożoga).

Наведені приклади свідчать про те, що найменування *nostalgia* вживається в сучасній польській мові не у своєму прямому значенні “туга за батьківщиною”, а наближається до значення назви *tesknota*, а саме “відчуття жалю, суму, спричинене розлукою, втратою когось/чогось”, як правило, того, що минуло, яке може відчувати кожна людина, а не лише емігрант. У цього апелятива відбулось своєрідне розширення значення від “туги за батьківщиною” до “туги” взагалі.

Подібної генералізації значення зазнали також і деривати аналізованого субстантива – прикметник *nostalgiczny* прислівник *nostalgicznie*. Так, ад’єктив, крім словникового змісту “той, що стосується ностальгії, виражає її”, набув також семантичного відтінку “сповнений суму, туги за тим, що минуло”, пор.: “Mówiąc już o Panu Cogito, mniej pojawia się **nostalgicznego** spojrzenia ku przeszłości” (Literatura 1984, nr 2), “Nasza rzeczywistość sakralna również jest **nostalgiczna**, wyrażana w różnych zanikających kościołach i kaplicach wiejskich” (RP 2001, 06.09), “Ale miło jest go przypomnieć w poetyckiej i **nostalgicznej** opowieści o epoce babci Marii i dziadka Karola” (RP 2001, 12.01); “Wielu jest takich, którzy źle czują się w państwie demokratycznym i tęsknią **nostalgicznie** za dawnym porządkiem, utraconą władzą...” (GWyb 1992, nr 257).

Новіші лексикографічні джерела сучасної польської мови фіксують семантичну еволюцію найменування *nostalgia* й тлумачать його словами *smutek, tęsknota*, додаючи “як правило, за батьківщиною” [SWO с. 776; ISJP 1, с. 1044].

У словниках сучасної польської мови з літературного слововживання лексикографи застерігають перед невідповідним використанням цієї назви у значенні “туга за тим, що минуло”, радячи, замість конструкцій типу *nostalgia za dobrymi czasami*, вживати *tesknota za dobrymi czasami*, кваліфікуючи перший приклад як помилковий. Варто також зауважити, що редактори супроводжують словникову статтю *nostalgia* кваліфікатором *książk.* (книжне), обмежуючи, таким чином, функціонуванням цієї лексеми до художнього стилю [NSPP с. 522].

Однак, якщо врахувати, що найменування *nostalgia* у своєму першому сенсі носії польської мови вживають усе рідше (із 24 конкорданцій аналізованої лексеми в Національному корпусі жодна не виражає словникової дефініції), вважаємо за доцільне визнати полісемічність цієї лексеми, тобто існування, поряд зі змістом “туга за батьківщиною”, вторинного, розширеного сучасного сенсу “туга, сум за чимось утраченим”.

Щодо сполучуваності апелятива *nostalgia*, то вона не є такою широкою, як у випадку проаналізованих вище лексем. Польська мова засвідчує лише колокації *cierpieć / chorować na nostalgię*, в яких душевне переживання уявляється як хвороба, патологічний стан душі, а також трапляються метафоричні контексти як *nostalgia dokucza komuś, ogarnia / trawi / zżera kogoś* тощо.

Наступною лексемою іншомовного походження, обраною для аналізу, є пол. *depresja* “психічний стан, який виявляється в поганому настрої, втраті ініціативи, невмотивованій тузі”. Лексема належить до інтернаціональної лексики, вона відома практично всім слов’янським та європейським мовам (пор. рос. *депрессия*, укр. *депресія*, блр. *дэпрэсія*, чес. *deprese*, слц. *depresia*, болг. *депрессия*, макед. *депресија*,

фр. *depression*, нім. *Depression*, англ. *depression*, італ. *depressione*). Субстантив зводиться до лат. *dēpressio* “заглибина”, *dēprimere* “придавлювати, принижувати”, що є префіксальним похідним від *premere* “тиснути, давити” [ЕСУМ 2, с. 34; Bańkowski 1, с. 264; CIC 341; SWO с. 224]. У польській мові лексему *depresja* вперше зафіксовано у Варшавському словнику [SW1, с. 444].

Серед назв смутку, печалі, журби в польській мові, які також мотивується словами на позначення фізичного тиску на людину, є *tęsknota*, а також *przygnębienie* “журба, смуток”, що являє собою девербатив від *gnębić* “жорстоко пригнічувати” <псл. **gnobiti* “тиснути, давити”, що виводиться з іє. **genabh-* / **gonabh-* з аналогічним значенням [ЕСУМ 1, с. 539], *przybicie* “пригнічений настрій” <*przybić* “ударити”, де *przy-* є префіксом зі значенням “трохи, дещо” та ін.

На основі асоції з фізичним тиском на людину, який тягне її донизу, виникли такі назви з мікрополя смутку, як *ciężki* “сумний”, *ciężar* “смуток, жаль, страждання” [SW 1, с. 336], *ciężkosercość* [тж], *jest komuś ciężko*, *upadek ducha*, а також слова *dolek* “пригнічення, депресія”, *dołować* “перебувати у пригніченому стані, депресії”, що походять від субстантива *dół* “низ” і функціонують у польському молодіжному сленгу [SSM с. 52]. Подібні одиниці відтворюють зміст універсальної орієнтаційної метафори, за Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, SAD IS DOWN “сумний – це вниз” [8, с. 7].

Найменування *depresja* відзначається в сучасній польській мові широкою полісемічністю. Поряд зі значенням, належним до сфери психічного життя людини – “хворобливий стан, що супроводжується психічними та фізичними розладами й виявляється в поганому настрої, втраті ініціативи, невмотивованій тузі тощо”, – лексема виражає зміст, властивий низці номенклатурних похідних із різних галузей науки. Так, в економіці термін *depresja* означає стагнацію, застій, спад в економічному житті країни; у географії – зону зниженого атмосферного тиску, а також зниження земної поверхні, западину, дно якої лежить нижче рівня моря; у ботаніці – явище пригніченості росту й розвитку рослин та ін. [SJPSz 1, с. 358] (зауважимо, що спільною семантичною рисою цих найменувань є “пригніченість, упадок, зниження”).

Повернемося до сфери внутрішнього життя людини. Апелятив *depresja* позначає емоційний стан, який властивий переважно людині, пор.: “**Depresja jest dziś bowiem taką psychiczną gripą, na którą w jakimś okresie życia cierpi co czwarty mieszkaniec Europy i Ameryki**” (Przekrój 2001, nr 2926), “Gdy tu przyjechałam, po miesiącu wpadłam w głęboką **depresję**” [тж.], “Panie pracujące w firmach informatycznych popadły w **depresję**, widząc spadek cen na giełdzie” (RP 2001, 08.25), “Kto rekompensuje nam psychiczną ruinę, w jaką już popadliśmy, i zrefunduje przyszłe koszty leczenia...maniakalnych **depresji**?” (RP 2001, nr 11.03), “Znam wyjątkowo prawną fizycznie tancerkę, która przeżywa głęboki stan **depresji**. Mając 40 lat, czuje się ona poza nawiasem” [Szyszkowska M. W poszukiwaniu sensu życia]. Депресії можуть зазнавати й інші живі істоти – “Biedny zwierzak cierpi na straszną **depresję**” (Przekrój 2001, nr 2926).

Наведені приклади свідчать про те, що депресія порівнюється з хворобою, яка може спричинятись як “внутрішніми” чинниками – відчуттям відчуження, самотності, власної неповноцінності, так і “зовнішніми” – зниженням цін на біржі, неприємностями на роботі тощо.

Колокації з прикметниками *głęboka*, *straszna*, *maniakalna* вказують на високу інтенсивність цього психічного стану, від якого людина може навіть померти, пор.: “*Poinformowano też, że T. Mazowiecki przed internowaniem znalazł się w depresji popelniał samobójstwo*” (RP 2001, nr 04.28). Серед похідних цього апелятива в сучасній польській мові функціонують лише ад’єктив *depresyjny* “який відзначається поганим настроєм, депресією” (*depresyjny nastrój*) і вербатив *deprymować* “перебувати у стані депресії”.

Близькозначною назвою до найменувань *depresja, rozpacz* є ще одна лексема іншомовного походження – ***desperacja***, яка у словниках сучасної польської мови тлумачиться як “утрата надії, горе, розпач” [SJPSz 1, с. 361]. Аналізований субстантив є дещо застарілим і в розмовній польській мові практично не вживається. Також досліджуваний апелятив характеризується досить вузькою сполучуваністю. Нам удалося зафіксувати лише такі приклади: *wpaść / popaść w desperację, robić coś w desperacji / z desperacji*, “*Zachorowała z desperacji, że się jej sejmiki nie udały i męża posłem utrzymać nie mogła*” [SFJP 1, с. 169], “*W desperacji Agata zadzwoniła do warszawskiego telefonu zaufania dla kobiet*” (CKM 1999, nr 5), “*Czas już powiedzieć o tragicznej, niekiedy wręcz straszliwej sytuacji kobiet, które dokonują aborcji z desperacji*” (Zięba M. Przed szkoda?...). Крім того, виявлено каузативну конструкцію *doprowadzić kogoś do desperacji* й персоніфіковане вживання *desperacja opanowuje kogoś*.

З формального погляду *desperacja* є девербальним утворенням від *desperować* “зневірятися, втрачати надію” (*desperować po stracie męża, desperować z powodu choroby dziecka*). Подібний напрямок деривації, як стверджують Р. Гжегорчикова та Я. Пузиніна, властивий значній кількості польських субстантивів з формантом *-acja*, які утворюються від дієслів іншомовного походження на *-ować* [7, с. 396].

Похідними формаціями з ад’єктивної та адвербіальної груп є лексичні одиниці *desperacki* “сповнений розпачу” (*desperacka mina, desperacki krok*), прислівник *desperacko*, *po desperacku* “із розпачем, безнадійно” (*machnąc desperacko ręką, bić się / walczyć się / bronić się po desperacku*) [SJPSz 1, с. 361].

Серед субстантивних похідних функціонують мутаційні деривати типу *nomina attributiva desperat* (чол. р.), *desperatka* (жін. р.) зі значенням “людина в розпачу, яка не має жодної надії і готова на все” [SJPSz 1, с. 361].

Пол. ***melancholia*** “похмурий настрій, сум, туга” походить від гр. *μελαγχολία* “розлиття чорної жовчі” < *μέλας* (Р. в. *μέλανος*) “чорний” та іменника *χολή* “жовч”, спорідненого з лат. *fel*, лтс. *žults*, укр. *жовч* “жовч” [ЕСУМ 3, с. 432; Шанский с. 182-183; СІС с. 629; SWO с. 705]. Назва виникла в результаті того, що у Стародавній Греції причину депресії пояснювали отруєнням “чорною жовчю”. Слово було відоме ще старопольській мові, де воно мало орфографічне оформлення *melankolija* й означало один із чотирьох темпераментів, схильність до депресивних станів, небажання жити [Sstp 4, с. 181].

Словник польської мови XVI ст. фіксує чотири сенси аналізованого апелятива, перші три з яких супроводжуються кваліфікатором *lek.*, що відносить цю лексему до сфери медичної термінології, а останнє значення об’єднує найменування *melankolija* з мікрополем смутку, пор. “згідно з тогочасними медичними уявленнями, одна із чотирьох основних рідких складників людського організму...”, “набір фізичних і психічних рис, характерних для людини (тварини), в організмі яких переважає чорна

жовч”, “розумова хвороба, причиною якої було, як вважалося, порушення рідких складників людського організму”, а також “смуток, апатія; сильне психічне потрясіння”, пор.: “*ábowień Sámotny człowiek nie mając przed oczyma przykładnych ludzi / wpada częŃsto w Melánkolią álbo w teSkność*” [SP XVI 13, с. 272-273].

Синонімічними лексемами з аналізованим найменуванням у значенні негативно конотованого стану людської психіки у XVI ст. були *boleść, brzemień, ciężkość, smutek, teskność, trapienie, zasmęcenie, żal, żałość* та деякі інші [тж], а її корелятом у діалектах виступало найменування *posepnica* [SGPK 4, с. 279].

А. Красінський тлумачить найменування *melancholia* словами “моральна хвороба, симптомом якої є тривалий і глибокий смуток”, пор. *cierpieć melancholią, leczyć się odmelancholii* [Kraśiński 2, с. 88]. У XVII-XVIII ст. функціонував також польський відповідник лексеми *melancholia* – композит *smutnodur* [Linde 5, с. 354].

Досліджуваний апелютив у сучасній польській мові є моносемічним і позначає стан психічної депресії, сумний настрій, смуток, тугу, які є наслідком, як правило, тяжких переживань і виявляються апатією, байдужістю або навіть манією самогубства [SJPSz 2, с. 128], пор.: “**Melancholia** jes trozpaczą, która nie zdążyła dojrzeć” (Tischner J. Świat ludzkiej nadziei), “...wraz z tym doznanie wielkiego spokoju, **melancholii** – smutku, który nie boli” (Gołaszewska M. Estetyka pięciu zmysłów).

Серед конструкцій з аналізованим субстантивом польська мова засвідчує ад’єктивне фразеологічне словосполучення *czarna melancholia* “сильна, глибока меланхолія; відчай”. Сполуки *poddawać się melancholii* та *melancholia dręczy / ogarnia / opanowuje kogoś* є прикладами персоніфікованого вживання цього апелютива.

Вираз *tchnąć melancholią* таметонімічне вживання *mielancholia* *wieje skądś* свідчать про те, що цей емоційний стан концептуалізується в польській мовній свідомості як летюча, газоподібна субстанція, пор.: “*Gdy tak siedział przed ogniem, melancholia wiała nań z każdego kąta pokoju*” [SFJP 1, с. 431].

Вербатив *melancholizować* “меланхолійно розмірковувати; ставати меланхолійним” [SJPSz 2, с. 128] мотивує транспозиційний дериват типу *nominaactionis melancholizowanie*. Ад’єктивний блок представлений предиспозиційним прикметником *melancholijny* “сповнений меланхолії; схильний до меланхолії; властивий меланхолікові; сумний, понурий” (*melancholijny nastrój, melancholijna nuta, ktoś stał się melancholijny*) та дещо застарілим прикметником *melancholiczny*, який уживається в сучасній польській мові в термінологічному словосполученні *temperament melancholiczny* [тж].

Від прикметника утворено транспозиційний дериват типу *nominaessendi melancholijność* “схильність до психічної депресії; смуток, задума” (*melancholijność usposobienia*) тамутаційні деривати типу *nominaattributiva melancholik* (чол. р.) *imelancholiczka* (жін. р.) зі значенням “людина, що у якої переважає сумний, пригнічений настрій” [тж].

Субстантив *melancholik* потребує окремого коментарю, оскільки належить до психологічної номенклатури й позначає людину, якій властивий один із чотирьох типів темпераменту. Сам термін *темперамент* походить з латини й виражає закономірне співвідношення стійких індивідуальних рис особистості, що характеризують різні сторони динаміки психічної діяльності [4, с. 365]. Відомо, зокрема, що поняття типів темпераменту з’явилося на основі вчення давньогрецького

лікаря Гіппократа (VI ст. до н. е.), який твердив, що пропорція чотирьох елементів, з яких нібито складається людське тіло, визначає протікання фізичних та душевних хвороб. Отож, за Гіппократом, поряд зі жвавим, рухливим сангвініком, повільним та незворушним флегматиком, неврівноваженим й активним холериком існує також окремий тип темпераменту – меланхолік, що позначає досить вразливу людину, яка схильна глибоко переживати навіть незначні невдачі, але водночас в'яло реагувати на оточуючий світ [тж].

Отже, комплексний етимологічний, семантичний та словотвірний аналіз деяких польських лексем іншомовного походження дає змогу зробити висновок про те, що загалом цим одиницям властиві такі самі чи подібні особливості семантичної мотивації, структури, значеннєвого наповнення, як і іншим питомим конститuentам мікрополів назв емоцій і почуттів. Водночас ці лексеми мають і свої особливості, серед яких – вужча сполучуваність, менша частота вживання, належність до шару інтернаціональної лексики, а також паралельне функціонування як вузькоспеціальних термінів (медичних чи психологічних).

Л і т е р а т у р а :

1. Аскерова І. А. Семантичне поле назв емоційно-афективних станів у польській мові : монографія. – К. : Освіта України, 2007. – 226 с.
2. Изард К. Психология эмоций. – СПб. : Питер, 2003. – 464 с.
3. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. – СПб. : Питер, 2003. – 752 с.
4. Психологический словарь / под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1983. – 448 с.
5. Селігей П. О. Метафора як спосіб номінації емоцій // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – 2001. – вип. 11. – С. 59-63.
6. Черниш Т. О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід) : монографія. – К., 2003. – 480 с.
7. Gramatyka współczesnego języka polskiego. Słowotwórstwo / Pod red.R. Grzegorzewskiej. – Warszawa : PWN, 1998. – S. 361-634.
8. Lakoff G., Johnson M. Метафори в нашому житті / перекл. Т. П. Крzeszowski. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1988. – 269 s.

Д ж е р е л а :

1. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7-ми тт. / гол. ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1982-2002. – Т. 1-4.
2. ЛРС – Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. – М. : Русский язык, 1976. – 1096 с.
3. Младенов – Младенов С. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. – София, 1941. – 704 с.
4. Преобр. – Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка. – М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1959. – Т. 1-2.
5. СІС – Пустовіт Л. О., Скопенко О. І., Сютя Г. М., Цимбалюк Т. В. Словник іншомовних слів. – К. : Довіра, УНВЦ “Рідна мова”, 2000. – 1018 с.
6. Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. – СПб., 1893-1912. – Т. 1-3.
7. СУМ – Словник української мови : в 11-ти тт. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
8. Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М. : Прогресс, 1964-1973. – Т. 1-4.
9. Цыганенко – Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. – К. : Радянська школа, 1989. – 511 с.

10. Черных – Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. – М. : Русский язык, 2001. – Т. 1-2.
11. Шанский – Шанский Н. М., Боброва Г. А. Этимологический словарь русского языка. – М. : Прозерпина, 1994. – 400 с.
12. ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В. У. Мартынаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978-1991. – Т. 1-7.
13. ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под общ. ред. О. Н. Трубачева. – М. : Наука, 1974-2001. – Вып. 1-24.
14. Bańkowski – Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego. – Warszawa : PWN, 2000. – Т. 1-2.
15. Boryś – Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2005. – 864 s.
16. Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1970. – 806 s.
17. Gluhak – Gluhak A. Hrvatski etimološki rječnik. – Zagreb : August Cesarec, 1993. – 832 s.
18. Holub-Kop. – Holub J., Kopečný F. Etymologický slovník jazyka českého. – Praha : SNU, 1952. – 575 s.
19. ISJP – Inny słownik języka polskiego / Red. nac. M. Bańko. – Warszawa : PWN, 2000. – Т. 1-2.
20. Krasinski – Krasinski A. St. Słownik synonimów polskich. – Kraków : Akademia Umiejętności, 1885. – Т. 1-2.
21. Linde – Linde S. B. Słownik języka polskiego. – Lwów : W drukarni Zakładu Ossolińskich, 1854-1860. – Т. 1-6.
22. Machek ESJČ – Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. – Praha : ČSAV, 1968. – 866 s.
23. Machek ESJČS – Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. – Praha : ČSAV, 1957. – 627 s.
24. MSZP – Mały słownik zaginionej polszczyzny / Red. naukowy F. Wysocka. – Kraków : Wydawnictwo Lexis, 2003. – 397 s.
25. NKPP – Nowa księga przysłów polskich / Red. nac. J. Krzyżanowski. – Warszawa : PIW, 1969-1978. – Т. 1-4.
26. NSPP – Nowy słownik poprawnej polszczyzny / Pod red. A. Markowskiego. – Warszawa : PWN, 2000. – 1785 s.
27. SWO – Słownik wyrazów obcych. Wydanie nowe / Pod red. E. Sobol. – Warszawa : PWN, 1997. – 1185 s.
28. PSWP – Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny / Pod red. H. Zgólkowej. – Poznań : Kurpisz, 1994-2004. – Т. 1-48.
29. SEK – Boryś W., Popowska-Taborska H. Słownik etymologiczny kaszubszczyzny. – Warszawa : Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1994-2004. – Т. 1-4.
30. SFJP – Słownik frazeologiczny języka polskiego / Pod red. S. Skorupki. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1974. – Т. 1-2.
31. SJPD – Słownik języka polskiego / Pod red. W. Doroszewskiego. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1958-1969. – Т. 1-11.
32. SJPSz – Słownik języka polskiego / Pod red. M. Szymczaka. – Warszawa : PWN, 1995. – Т. 1-3.
33. Sławski – Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków : TMPJ, 1952-1978. – Т. 1-5.
34. SP – Słownik Prasłowiański. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, PAN, 1974-2001. – Т. 1-8.
35. SP XVI – Słownik polszczyzny XVI wieku / Pod red. R. Mayenowej. – Wrocław etc : PAN, 1966-2004. – Т. 1-31.
36. SS – Dąbrowka F., Geller E., Turczyn R. Słownik synonimów. – Warszawa : Horyzont, 2001. – 490 s.
37. SSM – Cieszewski M. Słownik slangu młodzieżowego. – Piła : Wydawnictwo Ekolog, 2001. – 354 s.
38. Sstp – Słownik Staropolski / Pod red. S. Urbańczyka. – Wrocław etc : PAN, 1953-2001. – Т. 1-11.

39. SW – Słownik języka polskiego / Ułoż. pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego. – Warszawa : Nakładem prenumeratorów w drukarni E. Lubowskiego i S-ki, 1900-1927. – Т. 1-8.
40. SWB – Słownik wyrazów bliskoznacznych / Pod red. St. Skorupki. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1971. – 448 s.
41. Swil – Słownik języka polskiego ... do podręcznego użytku wypracowany przez A. Zdanowicza, M. Szyszkę, J. Filipowicza etc. – Wilno : Wydany staraniem i kosztem M. Orgelbranda, 1861. – Т. 1-2.

Аскерова И. А. Польские лексемы иноязычного происхождения, обозначающие негативно коннотированные состояния психики человека.

Статья посвящена историко-этимологической и семантико-структурной характеристике некоторых польских лексических единиц, использующихся для обозначения грусти, печали, тоски.

Ключевые слова: этимология, семантика, структура, семантическая мотивация.

Askerova I. A. Polish lexems of foreign origin meaning negatively connotated human psychic states.

The article is dedicated to historical, etymological and semantic-structural analysis of Polish lexems used for denotation of sorrow, sadness and yearning.

Keywords: etymology, semantics, structure, semantic motivation.

Білоножко Л. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ЕСТЕТИКО-ГЕНЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ МУЗИКИ ТА МОВИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

У статті розглянуто й узагальнено основні етапи розвитку естетичної думки щодо вивчення онтологічної природи мистецтва та його видів; історичні та естетичні передумови взаємодії мистецтв передусім музики й мови художнього твору, а також подано й узагальнено філософські підходи до розуміння ієрархії мистецтв у різні епохи. У роботі також здійснюються спроби зіставлення основоположних методологічних принципів дослідження музичного та літературного творів.

Ключові слова: єдність і взаємодія мистецтв, художній твір, ієрархія мистецтв, компаративістика, література і мова, музика і мова, виражальні можливості літератури і музики, прояви музики в мові художнього твору.

Взаємодія мистецтв у художньому творі все частіше стає предметом наукових розвідок серед літературознавців, мовознавців, музикантів, художників, філософів. Передусім це відображає поширення інтеграційних принципів у методології не лише гуманітарних, але й суспільних і навіть природничих галузей знання. Питання взаємодії літератури й музики розглядаються на базі теоретичних концепцій компаративістики.

Об'єктом наукового вивчення питання взаємодії мистецтв стали ще на порозі XVIII століття. Серед найбільш впливових мислителів, роботи яких справили помітний вплив на розвиток порівняльних досліджень у галузі взаємодії мистецтв цього періоду, слід згадати насамперед англійських учених: Дж. Драйдена, Х. Якоба, Ч. Авісона, Д. Броуна; німецьких – Й. Г. Зульцера, Й. Н. Форкеля, Й. Г. Гердера та інших. Представниками сучасної школи вивчення явищ взаємодії літератури й музики,

що заснована на принципах семіотики (інтермедіальність), виступають насамперед Вернер Вольф, Стівен Пол Шерр, А. Гірр та інші.

Мета цієї роботи полягає в тому, щоб окреслити філософсько-естетичні передумови виникнення дискурсу порівняльних студій, присвячених зіставленню музики й літератури, показати іманентну спорідненість цих мистецтв. Серед завдань – розглянути основні етапи формування філософсько-теоретичних принципів порівняльного вивчення мистецтв, розглянути спільні та відмінні риси музики й літератури з точки зору включення творів цих мистецтв у загальний простір художньої комунікації.

Питання про те, чим є насправді мистецтво, здавна привертало увагу мислителів, дослідників, філософів. Серед розмаїття поглядів найбільшого поширення набули наступні підходи до розуміння феномену мистецтва: форма пізнання дійсності, форма ідеології, спосіб конструювання ідеалів, мова спілкування людей, а також розуміння мистецтва як гри.

Провідною категорією в мистецтвознавстві та естетиці, а також у літературознавстві є поняття про художній твір. В естетичній теорії Т. Адорно художній твір розглядається як “монада” соціального буття, елемент включеного в структуру життєдіяльного процесу: “Інтерпретація художніх творів як кристалізованих іманентних процесів у стані спокою наближається до уявлення про монаду. Свою суворість та внутрішню структуру художні твори запозичили у свого духовного панування над реальністю. Саме цією мірою трансцендентне щодо художніх творів приходить до них зовні, й завдяки йому вони взагалі стають іманентним вузлом” [1, с. 244].

Найбільш вагомим внеском у теорію мистецтва стала поетика Аристотеля, де відомий античний філософ запропонував видовий, жанровий та родовий поділ мистецтв. Естетична думка доби Середньовіччя встановила поділ мистецтв на дві групи: вільні та механічні. Перша група охоплювала сім видів мистецтв та утворювала так звані “тривіум” (граматика, риторика, діалектика) і “квадривіум” (арифметика, музика, геометрія, астрономія). Центральним мистецтвом в епоху Середньовіччя й пізніше Відродження вважався живопис.

На думку Н. Герасимової-Персидської, в історії людства існував довготривалий передмузичний період, коли організовані звуки використовувались для ритмізації роботи й ритуалу, для нервового збудження і, можливо для магічних цілей [18, с. 3].

Цінність цих первісних мовленнєвих імпульсів для мистецтва, як зазначає С. Лангер, полягала в тому, що подібні виражені в звуці слухові переживання, долаючи асоціативну структуру, поступово ставали ритмами та інтервалами, що містили в собі семантичні елементи, які виражали напруження і розслаблення, просування, злет чи падіння, рух, обмеженість, спокій [13, с. 37].

На початку XII століття спостерігаються тенденції експериментування зі словом у музиці. Це розтягування наспіву аж до так званої “техніки витягнутого тона” (“Halton Technik”) у великих органах школи Нотр-Дам, коли кожна склад-нота в тенорі стає фундаментом для руху верхніх голосів і тягнеться настільки довго, що втрачається будь-який мелодійний зв'язок та будь-яка словесна зв'язність.

Розмежуванню музики та літератури сприяли розвиток писемності та нотної грамоти. Знаковою в цьому аспекті стала епоха Ренесансу і особливо Бароко [18, с. 3-8].

Одним із перших, хто виступив проти античного постулату й теоретично обґрунтував відмінності між поезією та живописом, був Г. Лессінг. У всесвітньовідомій праці “Лаокон або про межі живопису й поезії”, написаній у 1766 році, відомий мислитель того часу заперечив відомий вислів Симоніда Кеосського про те, що малярство – це “німа поезія”, а поезія – “ославлене малярство”, зазначивши, що “часова послідовність – царина поетова, просторова – царина малярства” [14, с. 186-187].

Епоха просвітництва дала початок знаковому розумінню мистецтва. Однією з найбільш визначальних у цьому аспекті була праця “Критичні роздуми про поезію й живопис” французького філософа Ж.-Б. Дюбо. Вчений розрізняє “природні” та “штучні” знаки в мистецтві. На думку Ж.-Б. Дюбо, мистецтво слова з його широким спектром жанрового різноманіття справляє на читача більш безпосередній вплив у порівнянні з живописом [8, с. 64].

З іншого боку, відповідно до знакової концепції Ж. Б. Дюбо, для поезії володіння лише технікою є недостатнім для того, щоб наслідуванням явищ життя збудити пристрасні та привернути увагу до поетичного твору: “Адже звучання вірша саме по собі не відтворює ніяких реальних красот, що існують у природі, в той час, як навіть найбільш посередній колорист може передати засобами живопису реальний колір речей та різноманітні ефекти природного освітлення” [8, с. 63].

Як відомо, класицизм проголошував жорсткий поділ жанрів мистецтва на стилі. Власне ця проблема становила художньо-естетичну основу ідеології цієї культурно-історичної доби. Принцип протиставлення високого та низького був заснований на співвіднесенні кожного жанру зі ступенем насамперед соціально-естетичної цінності. Так, історико-міфологічний живопис протиставлявся побутовому, героїчна поема – сатиричній, а комедія трагедії.

У своїй роботі “Критичні ліси або роздуми, що стосуються науки про прекрасне і мистецтва за даними новітніх досліджень” німецький філософ-романтик періоду “Бурі та натиску” І. Г. Гердер висловив непогодження з основоположною тезою “Лаокона” про те, що “тіла складають предмет живопису”, а “дії складають предмет поезії”, наголосивши на очевидній неможливості зіставляти аналізовані поняття: “знаки, якими користується живопис, природні; зв'язок знаків із означуванним предметом заснована на властивостях зображуваного предмета. Засоби вираження поезії довільні; членороздільні звуки не мають нічого спільного з предметом, який вони позначають; це лише загальновизнані умовні знаки” [6, с. 158].

Зіставляючи поезію з музикою, філософ доходить висновку, що живопис, музика й поезія підпорядковуються метафізичним законам відповідно простору, часу й сили. При цьому саме поезії притаманні інтегруючі властивості: “Сутність поезії – це сила, яка, виходячи з простору (з предметів, які вона чуттєвим чином відтворює), діє в часі (послідовністю багатьох окремих частин, що утворюють єдине поетичне ціле, – коротше чуттєво досконала мова” [6, с. 161].

Важливим для романтичної концепції літературознавства є також висловлена Гердером у своїх листах й критичних зверненнях до перекладачів ідея про

неможливість існування адекватних перекладів літературних текстів. Адже переклад є новим, іншим твором, що віддзеркалює умонастрої, культуру й дух того народу, мовою якого здійснено той чи інший переклад. Більше того, сама мова, яка зазнає змін з плином часу, не завжди містить в собі необхідний арсенал засобів для відтворення атмосфери того чи іншого історичного періоду [6, с. 23-24].

Проект майбутнього об'єднання поезії й музики, їх повернення до первинної єдності був сформульований ще у передромантичну епоху. У трактаті Джона Брауна "Про виникнення, союз, силу, розвиток, розділення й падіння поезії та музики", висловлюється сподівання про те, що література й музика не просто знову об'єднуються, але слово повинне стати музикою.

На думку Дж. Брауна, повернення музики й слова до стану античного мистецтва неможливе, проте дослідник припускає ймовірність поєднання музики й слова за умов використання поетом засобів музичної виразності, залучення до поетичної оповіді творів музики [32, с. 222].

У своїй всесвітньовідомій праці "Естетика" Ф. Гегель, роздумуючи над дихотомією зміст – форма в мистецтві, виокремлює символічну, класичну та романтичну форми мистецтва. Символічне мистецтво, на думку мислителя, не досягає тотожності змісту і форми, лише натякаючи на внутрішній сенс у явищі зовнішньому. Класичний ідеал відповідає зображенню абсолютного як такого в його самостійній всередині себе зовнішній реальності, в той час, як романтична форма мистецтва має як за зміст так і за форму суб'єктивний характер душі та почуття у їхній безкінечності та конечній визначеності.

Відповідно до цього принципу, на перше місце в логічному ланцюжку становлення мистецтва філософ виносить архітектуру. Друге місце в цій ієрархії посідає скульптура, яка уособлює ідеал класичної форми мистецтва. Користуючись тим же матеріалом, що й архітектура, скульптура дещо в інший спосіб трансформує його з метою виявлення реальної життєвості духу, присутнього в людському образі як явищі об'єктивної дійсності.

Музика, на думку Гегеля, завдяки звуку залишається "стихією зовнішньої форми та наглядної видимості", стаючи крайньою точкою суб'єктивізму в мистецтві: "Її змістом виступає в самому собі суб'єктивне начало, і вираження не створює йому об'єктивність, що просторово перебуває, а своїм нестримним, вільним зникненням показує, що воно виявляється повідомленням, яке, не маючи саме собі стійкості, зберігається лише у внутрішньому і суб'єктивному світі і повинно існувати лише для суб'єктивного внутрішнього світу" [5, с. 278-279].

У свою чергу поезія, відповідно до класифікації мистецтв Гегеля, – це "цілісність, що об'єднує в собі на більш високому щаблі, в царині самого духовного внутрішнього життя крайнощі, представлені пластичними мистецтвами та музикою. [5, с. 343].

Разом із тим, слід зазначити, що не всі митці Романтизму поділяли думку про першість музики серед мистецтв. Так, Де Санктіс розвивав тезу Гегеля про поезію як всезагальне мистецтво духа, що стоїть понад музикою. Він вважав присутність музики в поетичному творі його слабкістю й доказом зубожіння внутрішнього життя поета, а також ознакою надзвичайного релігійного, морального та політичного занепаду, звідки, власне й починається розпад поезії. Музика не здатна підвестись до великої

поезії, представити собою дещо більш високе й людське та стати формою для серйозного й глибокого змісту [28, с. 128].

В ієнських романтиків уперше синтез осмислюється як невід'ємна ознака органічної “узгодженої” культури. Саме явище синтезу мистецтв було вперше піддане аналізу у працях таких філософів, як І. Кант, Г. Гегель, Ф. Шлегель, Ф. Шеллінг, Новалис, Л. Тік, В. Ваккенродер та ін. У Росії ХХ століття до цього питання зверталися М. Бердяєв, П. Флоренський, О. Лосєв, В. Ванслов. Феномен синтезу займає романтиків у зв'язку із утопічним вченням про “всекультуру”, розробкою якого вони займалися. У “всекультурі” стикаються та взаємодіють такі різні явища, як наука і мистецтво, мистецтво і філософія, мова і міфологія і т.д. Принцип синтезу тут стає вирішальним методологічним аспектом.

Уперше термін “синтез мистецтв” ужив німецький композитор Ріхард Вагнер. Синкретичний твір за Вагнером не знає не лише поділу на музикантів та поетів, але й на акторів і глядачів. Твір мистецтва майбутнього мислився як деякий медіальний синтез, як загальнонародний, навіть загальнолюдський смисловий простір, в якому конститується, набуває контурів і характеру артистичне людство. Беручи участь у створенні синкретичного твору, воно створює свою ідентичність, формулює свої закони та інтерпретує свої долі. Театр у зв'язку з цим перебирає на себе функції всіх суспільних установ, стає на місце парламенту й суду, науки і виробництва [9]. Особливою популярністю в романтичному мистецтві користувався жанр програмної музики – спосіб взаємодії слова і музики, який набув значного розвитку у ХІХ столітті.

Дещо в інший спосіб взаємодія музичного мистецтва та літератури спостерігалися у ХІХ столітті в період становлення реалізму, що орієнтував художню творчість на зближення з життєвою реальністю, на пізнання й осмислення суспільних відносин, в яких протікає людське життя. Саме в період реалізму, який особливо розквітнув у Франції та Росії, музика починає поступатися місцем літературі. Прозові жанри витісняли поетичні, повість випереджала в ієрархічному розподілі мистецтв романс, драматичний театр тримав першість поряд із оперним мистецтвом.

Сучасний дослідник-компаративіст К. С. Браун вважає, що визначальним принципом для класифікації мистецтв виступають функціональні особливості, а також категорії їх сприйняття у процесі рецепції. Дослідник виокремлює мистецтва візуальні та аудіальні. Музика як і література належать до слухових мистецтв. Адже, знаки, представлені в нотному письмі набувають сенсу лише під час звучання музичного твору. Щодо літератури, – слухові образи виникають у читача в свідомості під час прочитання твору, про це свідчать ледь помітні рухи мовленнєвого апарату, що доводять чисельні дослідження. Визначальною рисою візуальних мистецтв – архітектури, живопису, – є те, що [27, с. 10].

Тяжіння слова до музики у художній практиці спостерігається у ХХ столітті. Найбільш яскраво вплив музики на літературу проявився у творчості французьких символістів, які прагнули насамперед до співучасті, мелодійності вірша. Лідер французького символізму Стефан Маларме порівнював слова із жестами диригента. Читач повинен вловлювати цілу симфонію за словами та асоціаціями, що не піддаються логічному осмисленню. Письменник міряв про “поезію без слів”, бо лише так вона може поставити читача – слухача “перед обличчя невимовного” [26, с. 146].

Як бачимо, протягом століть існування і розвитку мистецтв література і музика майже завжди йшли поруч, час від часу поступаючись місцем одна одній у системі естетичних домінант тієї чи іншої культурно-історичної епохи. Це свідчить про їх генетичну спорідненість.

На думку Н. Герасимової-Персидської, складні перипетії взаємовідносин слова і музики мають глибинне підґрунтя і відображають фундаментальні особливості людського мислення. Це притаманна *homo sapiens* асиметрія головного мозку з розділенням на сферу мовленнєвої, логічної, спрямованої в майбутнє активності, в нашому випадку символічно втіленої в слові, та сферу чуттєвого, інтуїтивного, що зберігає пам'ять про минуле – виражену в музиці [18, с. 27].

З точки зору естетики динаміка взаємовідносин літератури й музики зумовлена також різним співвідношенням й різною мірою активності предметно-чуттєвого, емоційно-сугестивного й когнітивно-епістемологічного елементів, що має фундаментальне значення для взаємозв'язків і взаємодій літератури з іншими мистецтвами, їх вектора й характеру [23, с. 21].

При цьому важливим є те, що література, на відміну від інших мистецтв, за своєю онтологічною сутністю посідає подвійне місце в культурі. Як діяльність, що використовує мову, як засіб комунікації, вона включається в загальну систему соціального спілкування, а як художньо-образна мова – зближується з іншими видами художньої творчості та входить у художню культуру. Головна відмінність художньої мови від тієї, що залишається науковим, науково-популярним або побутовим повідомленням полягає в тому, що художньо-літературний твір є образом (системою образів) [7, с. 129].

Про місце літератури в системі мистецтв слушно зазначав Фредерік Вілл: «Література є центральним мистецтвом – вісь, ядро та провідник до інших мистецтв. Мова – це центральний акт людської діяльності, який уможливорює існування літератури. Література не найвеличніше, але центральне мистецтво [31].

За визначенням Е.Касперського література в системі мистецтв є третьою площиною порівнянь у компаративістиці. Вона обіймає порівняння відмінних семіотичних дискурсів і форм культури, наприклад, поезії і малярства, роману і фільму, театру і релігійного ритуалу тощо. Підставою для порівняння є значуща матерія, її можливості експресії та комунікативне вживання. Літературна компаративістика стикається в цьому полі з культурною і стає в дійсності її відгалуженням [12, с. 140].

Очевидно, можна стверджувати, що занурення мови у соціальний контекст комунікації сприяє різного роду модифікаціям літературної мови, одночасним збагаченню та трансформації художнього змісту літературних творів. З позицій онтологічних літературний твір стає відмінним від звичайної комунікації.

Як зазначає Поль Рікер, розмовна мова та події реального світу існують у стані теперішньої присутності, в той час, як письмо і тексти – у стані відкладання, за межами реальних подій; вони очікують своєї актуалізації та переходять у теперішнє завдяки читачу-критику [33, с. 56].

Відповідно до концепції літературознавства Рене Веллека, лінгвістичні елементи утворюють у літературі два ґрунтовні пласти: звуковий та смисловий. На їхній основі виникає світ ситуацій характерів, подій, який не можна ідентифікувати ні з яким

лінгвістично формальним елементом, а тим паче з якимось елементом “зовнішньої”, “орнаментальної” форми... правильна й доречна така концепція, згідно з якою художній твір розглядається як різнорідна цілісність, як структура знаків, сповнена значень та цінностей” [20, с. 122].

Разом із тим, художній мові літератури притаманна універсальність, що забезпечується особливою природою і структурою літературно-художнього образу. Останній виступає визначальною ознакою художнього мислення й зображення. За визначенням Ліхачева Д. С., художній образ у мистецтві існує в особливий спосіб: він створює внутрішній світ твору або його поетичну реальність. Поетична реальність не тотожна життєвій ні в прямому, ні в переносному сенсі. І переживання вона викликає особливого роду – естетичні [15, с. 130].

Тобто художній образ у літературному творі зликовує в органічну єдність чуттєво-емоційні, пластично-живописні й когнітивно-епістемологічні елементи. Література в художньому освоєнні різних сфер і аспектів буття спирається на інші мистецтва, “вчиться” у них, перекладаючи коди їхньої художньої мови, трансформуючи їх відповідно до своєї іманентності, і тим самим збагачує свої власні виражальні можливості. У цьому, на думку Наливайка Д. С., й полягає найважливіший аспект взаємозв’язків та взаємовпливів художньої мови літератури з художньою мовою інших мистецтв [19, с. 21].

Доповнюючи думку Д. С. Наливайка, наведемо висловлювання ще одного дослідника питань мистецтва і культури О. О. Грякалова, який до визначення місця літератури серед інших мистецтв залучає особливості позиції реципієнта, вбачаючи в цьому одну з причин, що обумовлюють виникнення необхідності взаємодії між мистецтвами: “В мистецтві слова образ меншою мірою матеріалізований, ніж в інших мистецтвах, його внутрішній світ не окреслений так суворо. Темп читання не є настільки фіксованим як час виконання музичного твору; місце дії, що розгортається в уяві читача, не піддається порівнянню з геометрично чітким, структурно організованим простором архітектурної чи живописної композиції. Через неповну чуттєво-наглядну реалізованість своїх образів література легко вступає в синтез з тими мистецтвами, які могли б довести їх до зримої чіткості: з образотворчим мистецтвом, акторським втіленням, музикою. З іншого боку, універсальність “будівельного матеріалу” літератури – слова – дозволяє їй самій відтворювати весь останній художній світ” [7, с. 135].

На відміну від літератури, музика як мистецтво в першу чергу сприймається як найкращий засіб безпосередньої передачі емоцій, почуттів, бажань, вражень – тобто всіх атрибутів діяльності душі на інтуїтивному, позапонятійному рівні.

Найбільш близькою до музики літературною формою виступає поезія, особливо лірична поезія. Саме ліриці належить функція суб’єктивізації висловлювання, апелювання до внутрішнього світу людини. Про спорідненість музики й ліричного вірша свідчить той факт, що вокальна музика здебільшого створюється на слова саме ліричної поезії.

Проте, як зазначає Е. Ганслік, почуття й переживання неоднаково виражаються музикою та віршами. Сприйняття поезії відбувається передусім від уявлень і думок до почуттів; сприйняття ж музики – від самих почуттів до уявлень і думки. Серед найбільш очевидних рис, що об’єднують музику і літературу, дослідник-

музикознавець називає деяку особливість, що знаходить місце в композиції музичного і літературного твору. Це принцип контрастного співставлення. Як у літературі протиставляються особи, образи, так і в музиці для розкриття ідейно-емоційного змісту художнього образу практикується співставлення один одному музичних тем, окремих розділів, музичних образів [4, с. 65].

Повторювальний рух або проведення двічі чи декілька разів одного й того ж музичного матеріалу є найбільш простим і найбільш доступним засобом продовжити одного разу вже обране співвідношення звучань. Для засвоєння музики пам'яттю це чи не найбільш надійний засіб. Види повторів надзвичайно різноманітні: від буквального і точного відтворення даного співвідношення до контрастного співставлення двох або декількох моментів музики, в яких на основі одного й того ж матеріалу постають важко розрізняванні у відношенні до їх першості звукоутворення. Тим самим знищується монотонність буквального повторення, а сам принцип повторення перетворюється у стимул до розвитку музики з однієї тематичної передумови. Сприйняття тоді встановлює не буквальну спільність, а схожість окремих елементів, що пов'язують окремі прояви тотожного у першооснові матеріалу. Це можна спостерігати у найвищих проявах варіацій, де музика, витікаючи з одного першоджерела, у своєму розвитку подає руку музиці сформованій за принципом контрастності (сонатне алегро) [2, с. 37].

Конкретизація музичного твору більшою мірою виявляється залежною від лінійного часу. Відмінність між музикою та літературою в цьому аспекті виражається через поліфонічність. Музичне висловлювання може складатися з декількох звуків, які звучать одночасно (акорди), в той час, як літературний текст являє собою безперервний лінійний потік знаків. Більше того, засобами музики можливий ефект досягнення одночасного звучання не лише звуків, але і смислових одиниць (фраз, мотивів, речень) музичного твору. У випадку літературного твору ефект поліфонічності створюється за допомогою зсувів: розташування тексту у декількох колонках або шляхом послідовного переходу від одного контексту до іншого. В останньому випадку поліфонічним є рівень означуваного, натомість рівень означників залишається монодичним [31, с. 20].

Якщо процес прочитання літературного твору передбачає можливість повернень і повторних прочитань, то у випадку сприйняття твору музики така конкретизація є одномоментною й може бути зумовлена виконавською інтерпретацією різних виконавців.

Останнім часом спостерігається активізація процесів зближення й взаємного обміну в межах методологічних підходів зокрема серед музикознавчих та літературознавчих досліджень. Як правило, кожен із цих напрямів розглядає твір з позицій одного з мистецтв. Літературознавець порівнює музичний твір із симфонією, сонатою тощо, віднаходить фонетичні еквіваленти музичної техніки особливо в поетичному творі. Натомість у музикознавчій термінології все частіше проникають літературознавчі та лінгвістичні методи аналізу твору мистецтва. Все частіше в музикознавчих дослідженнях можна зустріти такі здебільшого лінгвістичні та структуралістські терміни, як інтерпретація музичного твору, фонетичний рівень музичної мови, відношення між структурними елементами музичної мови, музичний

твір і комунікація, музичний дискурс, комунікативно-інтерпретаційна позиція виконавця, архетип музично-виконавського висловлювання, музичний текст тощо.

Традиція залучення категорій граматики до аналізу творів музичного мистецтва сягає епохи середньовіччя. Так, в анонімному трактаті “Musica Enchiriadis” (IX ст.) відомому як перший виклад теорії багатоголосся, просякнута музично-граматичними аналогіями: мовлення – “артикульований голос”, музика – “Голос, що співає”, ієрархії елементів мови (буква – склад – слово – текст) наближено відповідають ієрархії елементів музики (тон – інтервал – “система” інтервалів, мелодія). Тони і букви схожі за своїми властивостями: складаючись у цілісності (слова або мелодії), вони можуть сполучатися лише в певному порядку за певними правилами [29, с. 38]

Про можливу наявність своєрідного “музично-інтонаційного словника” говорить відомий дослідник-музикознавець сучасності Асаф’єв у своїй загальновідомій роботі “Музыкальная форма как процесс”: “Коли музичний твір відповідає смакам і різного роду запитам слухачів, фрагменти, долі, що найбільш схвилювали, сподобалися, більші чи менші деталі а іноді й цільні епізоди отримують широке розповсюдження, міцно закріплюючись у свідомості. Вони відриваються від своїх творів: вони стають ніби словами музики і їхній словник міг би бути довідником улюблених звукових сполучень тієї чи іншої епохи” [2, с. 265].

У музикознавчому аналізі здавна були випрацьовані способи й засоби, що дозволяють знаходити й пояснювати зв’язки формальних особливостей музичного твору з емоційним світом творця (напрямок епохи) і з характером його слухачького сприйняття. Звідси виходить, що точне й усвідомлене використання інструментів музикознавчого аналізу під час осмислення та інтерпретації прози повинно не лише відкрити низку текстуальних особливостей, що не фіксуються іншими методиками, але й оголити ті підтексти, які з одного боку, напряму пов’язані з письменницьким несвідомим, з іншого – здатні задавати деякі константи читацькому сприйняттю.

“У процесі аналізу музичних кодів у літературному творі, – зазначає Н. Н. Брагіна, об’єктом вивчення стає не лише підсвідома інтуїтивна творчість, але й виявляються досить раціонально використовувані автором прийоми впливу на читача. Це дозволяє поставити його творчість у певну стилістичну парадигму й висвітлити історичний, філософський, міфологічний підтексти, виявити в творі широкі інтертекстуальні зв’язки [3].

З іншого боку, як зазначає Е. Касперський, ситуація виникнення гібридних комбінацій, що виникають на стику між мистецтвами відкриває риси і спосіб існування текстів та історії культури. У сутності своїй вони виявляються композицією асинхронізмів. Отже, текст культури постає в цьому світлі як складна багат шарова формація осади [12, с. 114].

Трактування музики як особливої мови, спорідненої мові слів, але й суттєво відмінної від неї, могла стати на наукові основи лише з розвитком семіотики, предметом якої виступають загальні закони зберігання та передачі інформації, для яких словесні засоби виявились лише одним із багатьох комунікативних каналів; музика повинна була розглядатися в цьому світлі як інша, несловесна, хоча й легко поєднувана зі словесною, мова людського спілкування. Так, Ю. Тюлін назвав свою книгу “Будова музичної мови”, а американський музикознавець Т. Манфред озаглавив свою монографію “Музика: жива мова” [10, с. 42].

Семіотичне розуміння плану змісту та плану вираження в мистецтві дозволило врахувати у дихотомії зміст і форма художньо-емоційний аспект. Об'єктом семантизації в музиці стала музична тема: адже в естетиці, філології, теорії образотворчого мистецтва ця категорія – саме змістовна. У капітальних працях Е. Ручйовської, В. Бобровського тема як структурна одиниця пов'язується з образністю, жанровим, стильовим та емоційним забарвленням.

Найбільш плідним ґрунтом для дискусій щодо взаємодії музики й літератури можна вважати поняття інтонації. Це те, що в першу чергу єднає художнє слово і музику. Словник естетичних термінів визначає інтонацію як “специфічний засіб художнього спілкування, виразу і передачі емоційно насиченої думки за допомогою просторово-часового руху в його звуковій (людський голос та голоси музичних інструментів) і зоровій (жест, міміка, пантоміма) формі” [25, с. 114].

У своїй статті “Інтонація, музика, слово” Віктор Москаленко робить спробу поєднати музичне і психофізичне розуміння інтонаційності з метою знайдення спільної основи для визначення словесної і музичної інтонації. З одного боку, інтонація як в музичному творі, так і в художньому тексті виражає модальність, з іншого боку “виробництво” інтонації відбувається синкретичною, односпрямованою за сенсом дією емоційно-психічного та тілесно-моторного факторів. У цьому сенсі і слухова (акустична), і зорова (оптична) інтонаційність є продуктом нашого тілесного мовлення. Адже вимовляння слів – це робота м'язових зв'язок.

У такому фокусі, на думку дослідника, видається правомірним застосування поняття інтонаційності до статичних видів мистецтва: живопису, скульптури, фотографії тощо. Адже оптична (зорова) інтонаційність може виражатися процесуально, а може – як “застигла у часі”. обрана мить віддзеркалює процес інтонаційного “вимовляння” [17, с. 13-14].

Більш складним питанням, що потребує подальшої розробки є можливість співставлення музичної і літературної теми як однієї з основних характеристик естетичного аналізу зразків обох мистецтв. Проблематичність зумовлена відмінністю у плані вираження. В літературознавстві під темою розуміють “коло подій, життєвих явищ, змальованих, представлених у творі в органічному зв'язку з проблемою, яка з них постає і потребує осмислення. Тема іманентно пов'язана з конкретно-чуттєвим, образним мисленням, тяжіє до сюжету як розвитку подій, в яких беруть участь персонажі. Таким чином, тема, сюжет, персонаж, проблема є різними гранями цілісного бачення людиною дійсності, пошуку прихованої сутності, сенсу буття” [21].

У теорії музики тема – це музична побудова, яка виражає основну думку твору або його частини, визначаючи неповторність втілення художньо-емоційного образу. Тема є матеріалом для подальшої розробки та розвитку. Великі форми (соната, симфонія і т.д.) включають декілька тем, що зумовлено необхідністю співставлення і розвитку кількох музичних образів. У джазовій музиці як тематичний матеріал застосовується фольклор афроамериканських негрів та інших народів, мелодії популярних пісень і танців, а також оригінальні Т. джазових музикантів [22].

Особливий випадок становить розуміння теми у джазовому творі. Подібно до того, як процесові мислення передують значеннєвий імпульс у вигляді об'єкта даних, мелодійній імпровізації в джазі передують тема. У даному контексті тема і тематичний

матеріал являють собою тотожні поняття. Це пов'язано зі стильовими особливостями джазової музики.

Наприклад, традиційна тема і тема в стилі “фрі-джаз” різняться тематичними параметрами. Якщо в традиційній темі присутній яскраво виражений пісенно-танцювальний тематизм із чіткою формальною структурою, логічною з погляду гармонії функціональністю, то в стилі “фрі-джаз” тема як така відсутня, так само як параметри гармонії й форми. Натомість, художня ідея у вигляді тематичного матеріалу будь-якого джазового напряму обумовлюється, насамперед, об'єктивними передумовами історичного процесу. Тому значеннєвий імпульс завжди буде виражати проблематику поточного історичного моменту [24, с. 297-298].

В обох випадках тема виступає елементом, що створює і репрезентує об'єднувальний інтегративний принцип, який є впізнаваним для багатьох реципієнтів. У той же час, якщо тема в музиці являє собою безпомилковий ланцюг знаків, то в літературі тема меншою мірою відсилає до сфери знаків, ніж до означуваного: вона складається з “концептуального конструкту”, створеного інтерпретатором з перервних частин – лексичних та семантичних одиниць, які з'являються в тексті [34, с. 20].

Іншими словами, для літературного твору тема більшою мірою виступає смислотворчим елементом, охоплює всі рівні репрезентації, об'єднує сюжетну канву та ідейний зміст. Натомість у музиці тема передусім являє собою інструмент конструювання форми, необхідної для вираження того чи іншого змісту. Така особливість зумовлена відмінністю у матеріальній субстанції зазначених видів мистецтва. В літературі тема безпосередньо пов'язана зі змістом, в музичному творі, зміст і форма визначається передусім особливостями жанру. Так, fuga має бути поліфонічною, соната – мати певну кількість частин тощо.

Л. Казанцева, цілком справедливо констатує, що музичний зміст досить важко піддається вивченню й аналізу, запропонувала наступне формулювання музичного змісту: “втільена в звучанні духовна сторона музики, інспірована композитором за допомогою об'єктивованих констант, що склалися у музиці (жанрів, звуковисотних систем, технік створення, форм тощо), актуалізована музикантом-виконавцем і сформована у сприйнятті слухача” [11].

Однак, зіставлення теми музичного і літературного творів видається можливим з подекуди високим ступенем приблизності у випадку порівняння ліричної поезії та програмної музики і зокрема музичних творів, що містять у собі елементи життєподібних звуків. У такому випадку зміст музичного твору стає більш виразно окресленим.

Висвітлюючи основні методи аналізу взаємодії мистецтв, Ерік Прієто наголошує на необхідності урахування більш широкого культурологічного контексту, необхідного для інтерпретації творів мистецтва й зокрема літературних текстів.

Дослідник також визначає основні принципи, згідно з якими критик може порівнювати твори мистецтва: принцип одночасності, семантичної невизначеності, повторів та варіацій, тимчасової секвенційності, напруги та звільнення, контрасту, симетрії та прогресуючого розвитку – ці принципи можна застосовувати для аналізу як музичних, так і літературних творів [30].

Отже, музика і література як види мистецтва мають свою історію розвитку та свої особливості понятійного апарату для вивчення тих чи інших явищ і тенденцій, що

притаманні як мистецтву в цілому, так і кожному з них окремо. Так, існує теорія літератури та теорія музики. Спільним для обох мистецтв є поняття змісту і форми, композиції, мотиву, теми, інтонації тощо. Подальше вивчення феноменів взаємодії мистецтв як на рівні художньої практики, так і в аспекті формулювання теоретичних концепцій, відкриває нові перспективи для всебічної інтерпретації як літературних, так і музичних творів.

Вивчення естетичних ідей, напрацьованих протягом століть, виступає необхідною передумовою для подальшого розроблення теорії інтермедіальних досліджень. Їх, вочевидь, потрібно враховувати у процесі формулювання понятійного апарату, що міг би уможливити адекватний аналіз творів обох видів мистецтва. Адже на відміну від знакової природи мистецтва, на яку спирається теорія інтермедіальних відносин, історико-філософський підхід у вивченні творів мистецтва забезпечує комплексне сприйняття художнього твору з урахуванням епістеме.

Л і т е р а т у р а :

1. *Адорно Т.* Теорія естетики / пер. з нім. П. Тарашук. – К. : Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 518 с.
2. *Асафьев Б. В.* Музыкальная форма как процесс. – Л. : Издательство Музыка, 1971.
3. *Брагина Н. Н.* Мироздание А. Платонова: опыт реконструкции. Музыкально-мифологический анализ поэтики. – Иваново : Талка, 2008. – 416 с. – 1000 экз., 32 // Цит. за: Цит. за: Светлана Лашенко Алгебра музыкознания и гармония литературного текста [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nlo/2010/101/la27-pr.html>
4. *Ганслик Э. О.* музыкально-прекрасном. – М. : Изд-во П. Юргенсона, 1910. – С. 149 // Цит. за: Курбанов Б. О. Взаимосвязь музыки и литературы. – Изд-во “ЭЛМ” Баку, 1972.
5. *Гегель Георг Вильгельм Фридрих.* Эстетика : в четырех томах. – Издательство “Искусство”. – М., 1971.
6. *Гердер И. Г.* Избранные сочинения. – М – Л., 1959.
7. *Грякалов А. А.* Прозерский В. В. Литература в системе художественной культуры // Каган М. С. Искусство в системе культуры. – Ленинград : Издательство “Наука” Ленинградское отделение, 1987.
8. *Дюбо, Жан-Батист* Критические размышления о поэзии и живописи. – М. : “Искусство”, 1976.
9. *Жеребин А.* Зачинатель и “завершители” Идея синтеза искусств и ее русские критики // Вопросы литературы. – 2009. – № 4. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/voplit/2009/4/zh2-pr.html>
10. *Каган М.* Музыка в мире искусств. – Санкт-Петербург, “Ut”, 1996. – 232 с.
11. *Казанцева Л. О.* Основы теории музыкального содержания. – Астрахань, 2001. – С. 10 // Цит. за: В. Н. Хлопова Теория музыкального содержания как наука. – С. 6. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://musxxi.gnesin-academy.ru/wp-content/uploads/2010/02/Kholopova.pdf>
12. *Касперський Е.* Про теорію компаративістики // Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія / за заг. ред. Дмитра Наливайка. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська Академія”, 2009. – 487 с.
13. *Лангер С.* Философия в новом ключе. – М. : Республика, 2000. – 288 с. – С. 220 // Цит. за: А. Козак О некоторых аспектах влияния речевых импульсов на формирование ритмо-интонационного музыкального образа // Слово, інтонація, музичний твір. Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. – № 27.
14. *Лессинг Г. Э.* Лаокоон, или О границах живописи и поэзии. – М., 1957.
15. *Лихачев Д. С.* Внутренний мир художественного произведения. – Вопросы литературы, 1968, № 8; Федоров В. О природе поэтической реальности. – М., 1984 // Цит. за: А. А. Грекалов, В. В. Прозерский Литература в системе художественной культуры // Каган М. С. Искусство в системе культуры. – Ленинград, издательство “Наука” Ленинградское отделение, 1987.

16. *Лихачев Д. С.* Внутренний мир художественного произведения. – Вопросы литературы, 1968, № 8; Федоров В. О природе поэтической реальности. – М., 1984 // Цит. за: А. А. Грекалов, В. В. Прозерский Литература в системе художественной культуры // Каган М. С. Искусство в системе культуры. – Ленинград : Издательство “Наука” Ленинградское отделение, 1987.
17. *Москаленко В.* Інтонія, музика, слово // Слово, інтонація, музичний твір. Науковий вісник національної музичної академії України. – Випуск 27.
18. Музыка в слове: Аналитические и когнитивные проекции. Нина Герасимова-Персидская // Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. – Випуск 27, Слово, інтонація, музичний твір.
19. *Наливайко Дмитро* Теорія літератури й компаративістика. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 347 с.
20. *Рене Веллек* Криза компаративістики // Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія / за заг. ред. Дмитра Наливайка. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – 487 с.
21. Словник літературознавчих термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/info/dict/lk8g6.html>
22. Словник-довідник музичних термінів за книгами Ю. С. Юцевича [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://term.in.ua/>
23. Теорія літератури й компаративістика. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 247 с.
24. *Шабанова Т. Д.* Джазова мелодична імпровізація в системі структурно-морфологічного та імпровізаційно-виконавського аналізу // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. Збірник наукових праць. – Київ : Міленіум, 2008. – Вип. 20.
25. Эстетика. Словарь. – М., 1989.
26. *Bernard S.* Maklarmé et la musique. P. 1959, p. 13 // Цит. за: Владимиров А. И. Дебюсси и французская поэзия на рубеже XIX и XX веков // Литература и музыка; под ред. Яворской И. С. – Л., 1975.
27. *Calvin S. Brown* Music and Literature. A Comparison of Arts. – The University of Georgia Press, 1948. – P. 10.
28. *De Sanctis F.* La letteratura italiana nel secolo XIX, lezioni raccolte dal Torraca, Napoli, 1914, p. 188 // Цит. за: Володина И. П. “Музыкальные переложения” А. Фогаццо // Литература и музыка ; под ред. И. С. Яворской. – Изд-во Ленинградского университета. – Ленинград, 1975.
29. *Eggebrecht H. H.* Die Mehrstimmigkeitslehre von ihrem Anfängen bis zum 12. Jahrhundert // Die geschichte der Musiktheorie. Bd. 5: Die mittelalterliche Lehre von der Mehrstimmigkeit. – Darmstadt, 1984. – S. 17-18 // Цит. за: Цит. за: Махов А. Е. Musia Literaria: идея словесной музыки в европейской поэтике. – Москва : Intrada, 2005. – 224 с.
30. *Eric Prieto, Santa Barbara* Metaphor and Methodology in Word and Music Studies [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docserver.ingentaconnect.com/deliver/connect/rodopi/15660958/v4n1/s5.pdf?expires=1365533933&id=73704533&titleid=6337&accname=Guest+User&checksum=1233EFC6602826102C587650FB7F5E0E>
31. Frederic Will Literature and Other Art [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/4611267?uid=3739232&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=56249937733>
32. *John Brown* A Dissertation of the Rise, Union and Power, the Progressions, Separations and Corruptions of Poetry and Music. – London, 1763.
33. *Paul Ricoer* “What Is a Text? Explanation and Interpretation,” in David Rasmussen, Mythic-Symbolic Language and Philosophical Anthropology: A Constructive Interpretation of the Thought of Paul Ricoer (The Hague Nijhoff, 1971), p. 138 // Цит. за: Edward W. Said The World, the Text, and the Critic. – Harvard, 1983.
34. *Werner Wolf* The Musicalization of Fiction. A study in the Theory and History of Intermediality. – Vienna, 1999.

Белоножко Л. В. Эстетико-генетические предпосылки исследования взаимосвязей музыки и языка художественного произведения.

В статье рассмотрены и обобщены основные этапы развития эстетической мысли в отношении изучения онтологической природы искусства и его видов; исторические и эстетические

предпосылки взаимодействия искусств, в первую очередь музыки и литературы, а также представлены и обобщены философские подходы к пониманию иерархии искусств в разные эпохи. В работе также сделаны попытки сопоставления основоположных методологических принципов исследования музыкального и литературного произведений.

Ключевые слова: единство и взаимодействие искусств, художественное произведение, иерархия искусств, компаративистика, литература и язык, музыка и язык, выразительные средства музыки и литературы, проявления музыки в языке художественного произведения.

Bilonozhko L. V. Aesthetic and Genetic Background of the Investigation of the Phenomena of Interactions between Music and the Language of Literary Composition.

The article considers and generalizes main stages of the development of aesthetic ideas' development in relation to investigation of ontological nature of arts; historical and aesthetic background of arts' interactions, first of all between music and literature, main philosophical approaches to understanding of arts' hierarchy in different epochs are represented and generalized. In the article attempts have been made to compare main methodological principles of investigation of pieces of music and literature.

Keywords: unity and interactions of art, a piece of art, arts' hierarchy, comparative literature, literature and language, music and language, means of expression of music and literature, manifestation of music in the language of literary composition.

Білоус Н. П.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

**ФОЛЬКЛОРНІ ЗООНОМІНАЦІЇ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ЗНАКИ
ІНТИМІЗАЦІЇ У КАЗКАХ ПРО ТВАРИН**

Статтю присвячено вивченню фольклорних зоомінацій, які виконують оцінну функцію та відображають усне спілкування представників конкретного народу і стають лінгвокультурними знаками інтимізації у казках про тварин.

Ключові слова: фольклорні зоомінації, зооніми, меліоративні зоомінації, пейоративні зоомінації, казки про тварин.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її значення. Сьогодні лінгвокультурологи все частіше звертаються до комплексного дослідження фольклорних текстів як об'єктів, що увібрали в себе досвід пізнання людини і світу, який складався протягом усієї історії народу.

Прагмалінгвістичне вивчення казок доцільно зорієнтувати у площину спілкування адресанта з адресатом через посередництво тексту з огляду на його специфічне лінгвокультурне, семантичне значення та форму репрезентації цього значення. Основне навантаження в казках про тварин виконують казкові персонажі, наділені характеристиками тварин, за допомогою яких іменується й оцінюється прагматично зумовлена діяльність людини.

Переміщуючись у сферу фольклору, зоомінації стають одиницями з національно-культурною маркованістю і відображають спілкування представників конкретного етносу, що і визначає актуальність даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом увагу дослідників зосереджено на вивченні метафоричного та стилістичного значення зоонімів з огляду на дослідження конкретної картини світу [1], філософського та лінгвістичного

значення зоономінацій [2], прагмасеманту та лінгвокультурологічу роль зоономінацій у вербальних формулах побажань [3].

Мета статті – розглянути фольклорні зоономінації як лінгвокультурні знаки інтимізації у казках про тварин.

Завдання статті:

- дослідити значення тварини для формування самоідентифікації людини;
- простежити виникнення та функціонування образів-символів тварин у фольклорі;
- визначити роль фольклорних зоономінацій у казках про тварин.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Роль тварин, як і взагалі анімального компонента, у різних фольклорних жанрах є надзвичайно важливою і передусім у тому аспекті, який стосується значення тварин на ранній стадії розвитку людства, коли вони ще не відокремлювалися від людського колективу [4]. Цього відокремлення не було ані в його синхронічному стані (тварини включалися в соціальну ієрархію, розташування священних тварин на вершині ієрархічної градації), ані в діяхронічному – (ідея походження певного колективу від тварин або від тваринного предка), ані в онтологічному вимірі (усвідомлення тварин як особливої іпостасі людини) [там само]. Це пояснює той факт, пише А. Ф. Лосєв [5, с. 78], “що тварини протягом тривалого часу служили якоюсь наочною парадигмою, відношення між елементами якої використовувалися як певна модель життя людського суспільства і природи в цілому”.

Тварини були для людини невичерпним джерелом харчування й одягу, а також слугували для виміру багатьох людських якостей – фізичних та моральних. А тому образ тварини, як твердить Н. Н. Жерібо [2, с. 145], “був визначальним для людини під час формування уявлення про себе і перш за все як важливий етап на шляху до самоідентифікації”.

Одним із найдавніших способів окреслення меж концепту ЛЮДИНА виступає діалектика порівняння / протиставлення себе тваринам, що є універсальним у багатьох культурах [див. 6]. У цьому смислі використання образів тварин в епосі або в алегоричній системі байок, притч, казок та прислів'їв тощо продовжує архаїчну міфопоетичну традицію.

Навіть грецька міфологія, зазначає М. Маковський [4, с. 93], з її чітко антропоморфними образами, містить досить значний шар, пов'язаний із тваринами. Цей шар, якщо мати на увазі міфологічних персонажів вищого рівня і ті риси тварин, які їх втілюють і мотивуються в міфі, формується з різних джерел [див. 7]. Дані фольклору, символіки, прикмет, мови також включаються в ряд джерел, що дозволяють реконструювати зв'язок образів тварин з міфологічним началом.

У будь-якій художній системі, тим паче у такій універсальній, як фольклор, чільне місце посідають образи-символи [8, с. 467]. Але у поетиці фольклору, стверджує В. Кононенко, вони є особливо важливими ще й тому, що часто виконують роль образних кодів ментальності народу, показників його ціннісних позицій, орієнтирів тощо [9, с. 33].

Як відомо [10, с. 210-223], механізм виникнення художніх символів – процес тривалий і багатоступеневий. Мотивація його ґрунтується на тому, що, на думку Р. Зорівчак [11, с. 79], “багато предметів мають певну властивість, що сприймається як їхня константна й особлива ознака. Завдяки цьому співвідношення предмета й ознаки

інколи настільки змінюються, що предмет стає символом властивості, вираженої його ознакою”. Згодом під впливом різноманітних антропологічних, геополітичних, культурологічних процесів на це мотиваційне значення сформованого образу-символу нашаровуються додаткові, вторинні, нові семантичні аспекти і відтінки, які розширюють його міфопоетичний спектр. Це свідчить про те, що символ не може бути якоюсь значеннєво-асоціативною константою, незмінною у межах однієї національної культури [12, с. 47], він змінюється в діяхронії. Окрім того, як указує М. Костомаров [10, с. 34], “він не може бути завжди й однозначно адекватним у національних культурах різних народів, зокрема в їхній уснопоетичній творчості”. Натомість існування цілого ряду аналогічних міфопоетичних кодів є також фактом незаперечним.

Міфологізовані сюжети, вважає М. Маковський [14, с. 234], є результатом духовного освоєння світу, які часто ґрунтуються на космогонічних уявленнях народу. Джерелом міфологізованих сюжетів, які ми знаходимо в зоосемізмах української мови, на думку І. О. Голубовської, [1, с. 61-64] виступає передусім національний фольклор.

Українські та англійські народні казки про тварин характеризуються частим вживанням назв свійських та диких тварин, які виступають головними героями даних казок. Проте їхні образи, характери та ситуації, в умовах яких вони діють і розкривають свою сутність, мають не буквально, а лише переносне, алегоричне значення. Серед проаналізованого матеріалу найчастіше зустрічаються образи лисиці, ведмедя, вовка та зайця як представників диких звірів, а також півника, курочки, собаки, kota, бичка та кози, які є домашніми тваринами.

У міфопоетичній традиції багатьох народів *вовк* є одним із найважливіших персонажів, наділених надзвичайними магічними властивостями. Вовк підкоряється волі вищої істоти, поганського бога чи християнського святого, і виконує його накази; вовк сильніший за нечисту силу і може подолати чортів; вовк пов'язаний із потойбічним світом і буває в царстві мертвих; вовк наділяє людину багатством, і, нарешті, сама людина походить від вовка [13, с. 195].

Із образом вовка близькоспорідненим є образ ведмедя. Їхня подібність, вважає С. Карпенко, виявляється в тому, що обидва звірі зображуються сильними, хитрими та небезпечними [15, с. 42]. Ведмідь в народній творчості часто зображується як найстарший серед тварин, цар звірів. Як такий, він звичайно розв'язує суперечки, що виникають між звірами, може покарати й помилувати. Часом образ ведмедя при цьому заступає аналогічний йому образ лева, що, безперечно, є пізнішим запозиченням з казкового епосу інших народів.

Здебільшого ж ведмідь, як і вовк, у деяких казках змальовується в приземленому плані, фігурує як об'єкт глузування, носій негативного, він є уособленням тупості, нетямущості, вайлуватості.

Як “цар звірів” ведмідь нерідко виявляється не на висоті свого становища. Його досить легко перемагають силою розуму, ошукують і лисиця, і заєць, і різні свійські тварини. Ведмедя, який необачно, нахабно хизується своєю силою, не раз належно провчають і бджоли, і комарі [14].

Широко представлена у казках про тварин і лисиця. З образом лисиці у фольклорі часто пов'язується щось сумнівне та фальшиве [15, с. 43]. Відомо, наприклад, що вона насправді не такий кмітливий звір, як може видатися на основі

поверхових спостережень за її зовнішньою поведінкою. Тим часом у казках цей образ фігурує як хитрий, улесливий, нещирий та підступний звір. Вона своїми розмовами ошукує не лише слабших від себе (півника, Колобка, зайця та інших), а й значно сильнішого звіра – вовка, заводячи його в тенета або в ополонку, а потім скликає людей, які розправляються з хижаком. Цьому значною мірою сприяли різні забобонні уявлення про лиса (як “розумної” тварини).

Образ зайця зустрічається переважно як художнє уособлення “боягузтва”.

Значне місце у фольклорі посідають казки про свійських тварин. З появою образів свійських тварин казка поповнилася новою, своєрідною тематикою, тут досить виразно відбивались суто практичні інтереси людини: одомашненим тваринам перед дикими надавалась явна перевага. Собака, півень та селезень дружно воюють проти вовка, ведмеда, дикого кабана та лисиці [14].

Серед образів домашніх птахів, освоєних народною поетикою, особливо привертає увагу символіка *півня*. Як стверджує М. Костомаров [10, с. 104], “півень [...] не лише у слов'ян, але й у германських народів був предметом особливої поваги, відігравав роль у міфологічних системах”. Значення образу цього домашнього птаха зумовлене, очевидно, вагомістю його ролі у житті народу – “для поселянина півень – це хронометр, за ним він дізнається, скільки минуло ночі; півень будить поселянок на досвітні роботи” [там само]. Не дивно, що така важлива життєва функція півня як показника часу стає мотиваційним підґрунтям для відповідної символізації цього образу в казках про тварин.

Глибокого переосмислення в казках зазнав образ кози. Необхідно відзначити, що у казках даний образ щодо змісту не відзначається послідовністю. У деяких творах коза зображується як чесна трудівниця, ніжна і любляча мати. У поєдинку з хижим вовком вона здобуває перемогу. І разом з тим коза у деяких українських казках подається як втілення негативного, ворожого людині начала. Так, у казці “Коза-дерева” ця тварина змальовується як безчесна, бездушна, сварлива істота. Вона нахабно обманує діда, який через неї позбувся і дружини, й дочок, силоміць захоплює зайчикову хатку й оселяється в ній.

Український “звірний епос”, на відміну від англійського, торкається і взаємин людини з тваринами (“*Кривенька качечка*”, “*Циган та ведмідь*”, “*Як чоловік провчив вовка*”). У цих казках людина виявляє не фізичну силу, а передусім свій розум, кмітливість, обачність. Навпаки, образи звірів подаються в зниженому, часом гумористичному плані. Із появою образу людини казка набувала часом соціального забарвлення, змальовуючи життя суспільства, відтворюючи стосунки між людьми, викриваючи людські вади [14].

Оцінна семантика тварин у різних фольклорних жанрах, як зазначає І. О. Голубовська, “неодноразово ставала об'єктом вивчення з погляду їхнього метафоричного емотивного переосмислення” [1, с. 62]. Метафоричне переосмислення відображає будь-яку особливість характеру тварини і є результатом багатовікового спостереження людини за ними. Але ці особливості бачаться певною людиною в певній ситуації, у певну епоху, тобто є дуже суб'єктивними. Адресант концентрує в назві лише одну якість, роблячи тварину символом цієї якості [18, с. 92], тим часом, як під символом науковці розуміють “виявлення деякого суспільного ставлення до чогось / когось, суть якого може бути представлена як ідея, концентрований

соціально-культурний зміст” [12, с. 41]. З огляду на це можна сказати, що уявлення про антропоморфність тварин є емотивним за природою і має ряд специфічних модусів оцінки [19, с. 23-25]. Емотивно-асоціативна специфіка мови вважають дослідники особливо яскраво виявляється в оцінних зоосемізмах [20, с. 22-23]. Чіткі й постійні оцінні конотації виявляються в стосунках за моделями *тварина – людина* і *людина – тварина* [21, с. 59].

Зоосемізми є результатом складного процесу номінації, в якому поєднуються лінгвістичні й екстралінгвістичні фактори. Ці фактори впливають на формування конотацій у вживанні найменувань тварин, що функціонують у семіосфері етнокультур. Відповідно до концепції Ю. М. Лотмана [22, с. 145], семіосфера – це семіотичний простір, що містить досвід, накопичений певним лінгвокультурним соціумом.

До базового процесу розвитку в етнокультурній парадигмі відносяться різноманітні форми культурного знакового-символічного опосередкування, тому що поняття про дійсність формуються в семантичних категоріях рідної мови.

Фольклорні зоономінації є знаками ситуацій, що входять до когнітивної бази мовного колективу і виступають своєрідними ментальними корелятами між предметом, явищем, реалією і образним уявленням. Останні відображають предметний і непередметний світ (універсум) у знакових формах, позначувальним яких є звукова (графічна) матерія. Тому, на думку Г. Пермякова, не стільки є суттєвою їхня зовнішня образність, скільки те, що вони позначають, або яку життєву, мисленнєву, ситуацію чи лінгво- та національно-культурну інформацію вони передають, моделюючи факти ментального або матеріального світу [23, с. 135].

В основі фольклорної символізації і концептуалізації зоономінацій лежить, по-перше, протиставлення вічних чеснот добра і зла через порівняння людини і тварини, зокрема оцінного способу життя людини, її дій, вчинків, рис характеру, зовнішності, стосунків з іншими людьми тощо та їхня символізація в образах і концептах тваринного світу, а також співвіднесення тварин з різними реаліями, суб’єктами, об’єктами як реального, так і уявлюваного світів [там само, с. 178].

Зоономінації виконують, окрім образно-номінативної функції, оцінно-прагматичну. Прагматичний компонент у семантичній структурі кожної зоономінації є складовою частиною їхнього конотативного значення. Оцінна сема конотативного значення залежить від суспільно-ідеологічного буття людини, зокрема світоглядно-ментального, а на її основі – національної системи цінностей.

Творення номінативно-оцінної одиниці, викликане бажанням людини знайти певний еталон, що відноситься або до сфери прекрасного, піднесеного, або до сфери карикатурного, жахливого, стосовно яких постають позитивні чи негативні враження від того, про що говорять [24, с. 58]. Такі соціальні еталони позитивного або негативного мають глибокі історичні корені, а деякі загалом мають характер архетипних символів з близькими значеннями “для більшої частини, якщо не для всього людства” [25, с. 60].

Меліоративні зоономінації вказують на симпатію, повагу, позитивне ставлення до мудрості дій казкових героїв. Основна функція таких одиниць не в номінації, не у відображенні в їхній семантиці тих чи інших ознак та характеристик людини, а у

вираженні ставлення людини до таких якостей, як розум, мудрість, допитливість тощо [25, с. 60].

Пейоративні зоомінації вживаються для вираження антипатії, зневажливого ставлення казкових героїв до певних життєвих ситуацій, символізованих через образи тварин. Пейоративна конотація зоомінацій пояснюється сталою мовною традицією висловлювати негативне, іронічно-зневажливе або презирливе ставлення до героїв з певними негативними звичками, рисами характеру, що суперечать моралі і цінностям, прийнятим у кожному суспільстві, а відтак, порівнюється з тваринними інстинктами і переносяться на поведінку тварин.

Загалом оцінна природа фольклорних зоомінацій зумовлена їхньою смисловою структурою, яка базується на протиставленні двох концептів культури – “людини” і “тварини”. Денотатом фольклорної зоомінації є тварина – сукупність її зоологічних характеристик як представника тваринного світу, а конотатом – дії людини, її характер, стосунки з іншими людьми, що асоціюються з поведінкою певної тварини і набувають меліоративної або пейоративної оцінки у конкретній життєвій соціально-побутовій ситуації. Це дає підстави говорити про те, що фольклорні зоомінації з оцінним значенням виникають внаслідок появи тих чи інших асоціацій, які сприяють переосмисленню їхньої семантики, або так званім перейменуванням, суть яких полягає в зміні позначень денотатів без зміни самих денотатів [25, с. 61-62].

Акт фольклорної оцінної зоомінації – це складний процес, в якому за допомогою зооніма як мовного знака іменується й оцінюється суспільно / побутово / прагматично зумовлена діяльність людини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, оскільки переосмислення семантики зоомінацій відбувається крізь призму оцінної чи образної уяви, то деякі з цих одиниць, переміщуючись у сферу фольклору, стають одиницями з національно-культурною маркованістю, яка відображає усне розмовно-побутове спілкування представників конкретного етносу і, таким чином, виконують основне завдання інтимізації казкового тексту.

Перспективами подальших досліджень є вивчення мотиваційної основи фольклорних зоомів, які метафорично відображають не лише характеристики конкретного етносу, а й відбивають цінності культури народу.

Л і т е р а т у р а :

1. *Голубовська І. О.* Метафорико-символічні іпостасі зоонімів у рамках фрагмента мовної картини світу “царство тварин” / І. О. Голубовська // *Мовознавство*. – 2003. – № 6. – С. 61–68.
2. *Жерибко Н. Н.* Зооморфизм как философский и лингвистический термин / Н. Н. Жерибко // *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках; Материалы II Международной научной конференции*. – Днепропетровск : Пороги, 2005. – С. 144–146.
3. *Павловська Л. О.* Вербальні формули побажань у різноструктурних мовах : прагмасемантичний та лінгвокультурологічний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Павловська Людмила Олександрівна. – Рівне, 2009 – 201 с.
4. *Маковский М. М.* Язык – миф – культура. Символы жизни и жизнь символов / Марк Михайлович Маковский. – М. : Русские словари, 1996. – 330 с.
5. *Лосев А. Ф.* Философия. Мифология. Культура / Алексей Федорович Лосев. – М. : Политиздат, 1991. – 524 с.
6. *Маковский М. М.* Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках / Марк Михайлович Маковский. – М. : Гуманитарный издательский центр, 1996. – 415 с.

7. Мифы народов мира : Энциклопедия : в 2-х т. / [глав. ред С. А. Токарев.] – М. : Рос. энциклопедия, 1977. – Т. 1 – 671 с.; 1982. – Т. 2. – 719 с.
8. *Похлебкин В. В.* Словарь международной символики и Эмблематики / Вильям Васильевич Похлебкин. – М. : Международные отношения, 1995. – 560 с.
9. *Кононенко В. І.* Словесні символи в семантичній структурі фрази / В. І. Кононенко // Мовознавство. – К. : Вид-во НАН України, 1991. – № 6. – С. 30–36.
10. *Костомаров Н. И.* Об историческом значении русской народной поэзии / Н. И. Костомаров // Славянская мифология. – К., 1994. – С. 201–256.
11. *Зорівчак Р. П.* Реалія і переклад : на матеріалі англomовних перекладів української прози / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вид-во Львівськ. держ. ун-ту, 1989. – 216 с.
12. *Рубцов Н. Н.* Символ в искусстве и жизни: философское размышление / Николай Николаевич Рубцов. – М. : Наука, 1991. – 176 с.
13. *Жуйкова М. В.* Дещо про образ вовка в мовній картині світу білорусів / М. В. Жуйкова // Семантика мови і тексту : зб. ст. VI Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 194–197.
14. <http://ebk.net.ua/Book/synopsis/ukrlit/002.htm>
15. *Карпенко С. Д.* Явище тотемізму в українських народних казках про тварин / С. Д. Карпенко // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка : зб. наук. пр. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2002. – Українознавство. – Вип. 6. – С. 39–45.
16. *Купер Дж.* Энциклопедия символов / Джеймс Купер. – М. : Ассоциация духовного единения “Золотой век”, 1995. – 402 с.
17. *Иванов В. В.* Реконструкция индоевропейских слов и текстов / В. В. Иванов // Известия Академии наук СССР. – 1975. – Т. 34. – № 5. – С. 399–408.
18. *Мойсиенко В. Н.* Вглубь поговорки / Василий Николаевич Мойсиенко. – К. : Радянська школа, 1989. – 221 с.
19. *Шаховский В. И.* Эмотивный компонент значения и методы его описания / Виктор Иванович Шаховский. – Волгоград : ВГПИ, 1983. – 94 с.
20. *Шаховский В. И., Сорокин Ю. А., Томашева И. В.* Текст и его когнитивно-эмотивные метаморфозы : Межкультурное понимание и лингвоэкология / В. И. Шаховский, Ю. А. Сорокин, И. В. Томашева. – Волгоград : Перемена, 1998. – 148 с.
21. *Вольф Е. М.* Функциональная семантика оценки / Елена Михайловна Вольф. – 2-е изд., доп. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 280 с.
22. *Лотман Ю. М.* О семиотическом механизме культуры / Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский // Учен. зап. Тарт. ун-та. – 1971. – № 284. – Вып. 5. – С. 144–166.
23. *Пермяков Г. Л.* Основы структурной паремологии / Григорий Львович Пермяков. – М. : Наука, 1988. – 236 с.
24. *Потебня А. А.* Полное собрание сочинений. Мысль и язык / Александр Афанасьевич Потебня. – Одесса : Гос. издат. Украины, 1989. – Т. 1. – 188 с.
25. *Степанов Ю. С.* Константы: Словарь русской культуры / Юрий Сергеевич Степанов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Академический проект, 2001 – 590 с.

Билоус Н. П. *Фольклорные зоономинации как лингвокультурные знаки интимизации в сказках о животных.*

Статья посвящена изучению фольклорных зоономинаций, которые выполняют оценочную функцию и отражают устное общение представителей конкретного народа и становятся лингвокультурными знаками интимизации сказок о животных.

Ключевые слова: фольклорные зоономинации, зоонимы, мелиоративные зоономинации, пейоративные зоономинации, сказки о животных.

Bilous N. P. Folklore zoonominations as linguocultural marks of intimation in animal fairytales.

The article defines folklore zoonominations that reflect communication of the nation's representatives and become linguocultural marks of animal fairytale intimation.

Keywords: folklore zoonominations, zoonyms, ameliorative zoonominations, pejorative zoonominations, animal fairytales.

Боровик О. И.

Донбасский государственный педагогический университет

ЛИНГВИСТЫ ОБ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ БЕЗЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

Статья посвящена изучению проблемы безличного предложения в русской синтаксической науке начиная с XIX века. Представлены различные взгляды ученых-синтаксистов по вопросу о синтаксической форме русского безличного предложения в научной литературе.

Ключевые слова: безличное предложение, односоставное предложение, двусоставное предложение, подлежащее, сказуемое.

В прошлом столетии в связи с бурным развитием семантического направления камнем преткновения стал вопрос об односоставном предложении как самостоятельной синтаксической категории. На страницах журнала “Русский язык в школе” развернулась настоящая синтаксическая дискуссия по данной проблеме.

Изучение типов односоставного предложения – одна из актуальных проблем в области синтаксиса русского языка. Говоря об отдельных структурных типах с точки зрения широты проблематики, безличные предложения можно поставить на одно из первых мест. Изучение категории безличности и безличных предложений в русистике продолжается и до сих пор остается одной из актуальных проблем синтаксиса.

Известный ученый-языковед проф. В. Г. Адмони в работе “О двусоставности предложения” “окрестил” проблему односоставного предложения в русском языке как один из “проклятых” вопросов языкознания [1, с. 133].

Многочисленность проблем, возникающих при изучении безличных конструкций, связана, главным образом, с тем, что этот особый тип односоставных предложений не представляет собою единства ни по структуре, ни по функциональному назначению отдельных членов.

Цель исследования заключается в том, чтобы показать динамику развития взглядов ученых-лингвистов на синтаксическую форму русского безличного предложения.

Из этой цели вытекают следующие задачи:

– рассмотреть критерии классификации безличных предложений лингвистами психологического направления;

– показать этапы разработки общих вопросов категории безличности в работах А. А. Шахматова и А. М. Пешковского;

– раскрыть теории различных ученых о двусоставности безличного предложения.

Исследованием безличных предложений занимались языковеды разных направлений.

Лингвистами психологического направления не была достаточно выявлена специфика односоставных предложений, они признавали основой предложения сказуемое (А. А. Потебня, Д. Н. Овсянико-Куликовский).

Попытки установления критерия классификации были предприняты Д. Н. Овсянико-Куликовским в специальной статье, посвященной этому вопросу [15, с. 1146-1168]. Положив в основу определения безличных (бессубъектных, по терминологии автора) предложений отсутствие подлежащего, т.е. синтаксический признак, неисчерпывающий их существа Д. Н. Овсянико-Куликовский оказался перед необходимостью классификации очень широкого круга синтаксических явлений.

Без сказуемого предложение считалось немыслимым, так как только сказуемое способно выразить “особое движение мысли, известное под именем “предсказания” [16, с. 50]. Естественно поэтому, что, например, односоставные предложения, имеющие в качестве главного члена форму именительного падежа существительного (номинативные предложения), признавались неполными А. М. Пешковский, связывая категорию сказуемости, как категорию, создающую предложение, с формами глагола или словами, связанными с этими формами, также сужал круг семантико-структурных типов предложений [17, с. 166-167]. Так, номинативные предложения он квалифицировал как имеющие в своем составе сказуемое – именительный падеж существительного.

Представители логического направления (А. Х. Востоков, Ф. И. Буслаев) рассматривали односоставные предложения как неполные, поскольку в предложении как синтаксической единице усматривалась обязательная двучленность структуры, связанная с построением логического суждения, которое мыслилось только как двучленное.

Исходя из того, что “без сказуемого не может быть суждения”, Ф. И. Буслаев категорически утверждает: “...Но нет ни одного предложения, которое состояло бы только из подлежащего” [6, с. 8].

Дальнейшие этапы разработки общих вопросов категории безличности и классификации безличных предложений связаны прежде всего с именами авторов известных капитальных трудов по русскому синтаксису А. А. Шахматова и А. М. Пешковского.

Толкование безличности в работах А. А. Шахматова находится в полном соответствии с его пониманием односоставности предложения вообще.

Называя одночленные предложения односоставными, А. А. Шахматов дает новое определение предложению с одним главным членом: “Член предложения, соответствующий по своему значению сочетанию субъекта с предикатом, мы назовем главным членом, главным членом односоставного предложения; в односоставных предложениях, таким образом, не нашло себе словесного выражения то расчленение, которое с несомненностью обнаруживается в самой коммуникации” [8, с. 30]. Признание двусоставного предложения в качестве образцовой модели предложения приводит А. А. Шахматова к определению односоставной структуры по аналогии с двусоставным предложением, то есть к сближению ее главного члена то с подлежащим, то со сказуемым. При этом ученый замечает: “Главный член бесподлежащих предложений по форме соответствует сказуемому двусоставного предложения. Но, конечно, это не сказуемое, точно так же как в односоставных

подлежащих предложениях нельзя говорить о подлежащем” [8, с. 61]. Отсюда и непоследовательность в шахматовской классификации односоставных предложений: подлежащие, бесподлежащие, вокативные и безличные, причем к подлежащим относятся и генитивно-именные, и предложно-именные предложения.

Недостаточно четко выявив сущность односоставности, А. А. Шахматов очень много сделал в описании отдельных видов односоставных предложений, в частности, безличных.

А. А. Шахматов ищет отличительный признак безличных предложений в психологическом восприятии самого главного члена, не считая возможным говорить о каком-то невыраженном представлении за его пределами. Особенностью безличных предложений при этом оказывается выраженное в главном члене сочетание представления о признаке с представлением о бытии, существовании. Таким образом, безличные предложения А. А. Шахматов признает предложениями экзистенциальными [8, с. 87]. Естественно, что не все разновидности безличных предложений укладываются в рамки такого понимания. В ряде случаев исследователь учитывает это, выводя, например, инфинитивные предложения с императивным значением за пределы группы безличных инфинитивных. Оставаясь последовательно на данной точке зрения, нужно было бы выделить из состава безличных и некоторые другие модальные разновидности предложений с независимым инфинитивом.

Вопрос об условиях и времени возникновения безличных предложений, о путях развития их, о соотношении личных и безличных предложений, об их смысловых функциях давно привлекает внимание лингвистов.

Одни из них считали, что безличные предложения произошли из личных. Этой точки зрения придерживались В. А. Богородицкий, Д. Н. Овсянко-Куликовский, А. М. Пешковский.

Терминами “безличные”, “неопределенно-личные”, “определенно-личные” пользовался еще А. А. Потебня [20, с. 219].

В. А. Богородицкий считает, что безличные предложения возникли на почве подразумеваемости. Например, предложение *Морозит*, по мнению В. А. Богородицкого, возникло на почве предложений, состоявших из однокоренных существительного-подлежащего и глагола-сказуемого, т.е. *Мороз морозит*. В предложении же *Моросит*, предполагает В. А. Богородицкий, подлежащее могло опускаться потому, что глагол *моросит* может употребляться исключительно в сочетании лишь со словом *дождь*, чего, например, не наблюдается в предложении *Дождь идет* [10, с. 218].

А. М. Пешковский по этому поводу заявляет: “Безличные предложения возникли из личных, а не наоборот” [6, с. 317].

Это предположение, по мнению А. М. Пешковского, подтверждается как морфологическим анализом, так и исторически: “...Вдумываясь в значение безличных глаголов, мы все-таки откроем в них следы 3-го лица... К тому же приводит и чисто морфологический анализ этой формы: *светает* во всяком случае скорее может ассоциироваться с *работает, пишет, читает*, чем с *работаю, работаешь, работаем* и т.д. Ясно, что поскольку лицо должно мыслиться в глаголе, оно мыслится здесь как третье. Но мыслится-то оно с минимальной ясностью” [6, с. 317].

Переходя к историческому обоснованию своего взгляда на безличное предложение, А. М. Пешковский пишет: “Прежде всего доязыковая мысль основана на ассоциации двух представлений и поэтому всегда двучленна. Было бы очень странно, если бы для нее сразу избрана была одночленная форма” [6, с. 318].

А. М. Пешковский считает, что такие выражения, как свет светит, гром гремит и т.д., “легче приписать древнейшему периоду языка, так как они указывают на первоначальную, мифическую причину явления, на мифического деятеля, производящего его. Устранение этих-то подлежащих и могло создать безличное предложение” [6, с. 317].

Теория происхождения безличных предложений из личных подверглась критике со стороны А. А. Шахматова, по мнению которого, “безличные обороты не могут быть объяснены из личных, ибо если это формально возможно для оборотов, обозначающих явления природы, то для других оборотов безличную форму никак нельзя вывести из личной” [8, с. 89]. При этом А. А. Шахматов исходил из того, что, кроме явлений природы, безличные формы глагола употреблялись в глубокой древности и для выражения внутренних переживаний человека, физических и нравственных [23, с. 88].

Вопросы классификации безличных предложений, их грамматической и семантической характеристики получили далее более детальную разработку в специальной монографии Е. М. Галкиной-Федорук. По ее определению, безличное предложение – это “бесподлежащая конструкция с одним главным членом – сказуемым. В форме которого не выражено значение лица и нет указания на него в контексте” [7, с. 123].

В учебном пособии по синтаксису современного русского языка В. В. Бабайцевой и Л. Ю. Максимова безличные предложения трактуются как “такие односоставные предложения, в которых выражается действие или состояние, возникающие и существующие независимо от производителя действия и носителя признака [3, с. 100].

Рассматривая вопрос о синтаксической форме безличного предложения нельзя не упомянуть статью Т. Б. Алисовой “Семантико-коммуникативный субстрат безличных предложений”, в которой была предпринята попытка расширить сами границы безличного предложения как предложения односоставного. Так в процессе осмысления русских предложений типа *У меня болят руки; Мне полагаются деньги; Меня охватил страх и т.п.*, автор статьи квалифицирует их как конструкции “неноминативной модели”, как “структурную разновидность безличных предложений” на том основании, что в них, по ее мнению, содержится “формальное подлежащее”, своеобразный “семантико-коммуникативный субстрат” [2, с. 29].

По мнению Т. Б. Алисовой, “при абстрактном подлежащем эти конструкции относятся к собственно безличным как аналитическая форма к синтетической, поэтому рассматривать предложение *Меня охватил страх* как личное, а *Мне страшно* как безличное так же нецелесообразно, как видеть в аналитических формах времен две самостоятельных лексемы” [2, с. 30].

Эта публикация вызвала большие возражения со стороны И. А. Поповой, выступившей в защиту традиционного понимания грамматической безличности русского безличного предложения. По ее мнению, семантика не может быть критерием противопоставления личных и безличных предложений так как “Различие

между активным и неактивным семантическим субъектом и может быть основанием грамматической односоставности предложения, так как наличие подлежащего, активного или пассивного (*Студент решил задачу. – Задача студентом решена*), является грамматическим признаком двусоставности предложения [19, с. 257].

Вместе с тем, в теоретическом осмыслении русского безличного предложения есть и другая тенденция, противоположная первой, а именно подведение их под общую категорию грамматической двусоставности. При этом доказательства у различных ученых-лингвистов – самые разнообразные.

Так, в работе В. Г. Адмони “О двусоставности предложения” утверждается, что в русских глагольных предложениях типа *Светает* “двусоставность выражается в структуре одного слова, с помощью его флексии” [1, с. 148]. Речь идет в данном случае о “морфологической двусоставности предложения”, о том, что подлежащее “представлено в предложении лишь косвенно – как часть сказуемого, как его морфема” [1, с. 144]. “Там, где выступает глагол, – утверждает В. Г. Адмони, – там требуется и подлежащее [1, с. 169].

Эта идея так называемого “сокрытого подлежащего” в предложении восходит еще к Ф. И. Буслаеву, который считал типичным для русского языка грамматическим подлежащим окончание глагола, в том числе и безличного. “В глаголах безличных подлежащее опущено, – утверждал он в своей “Исторической грамматики русского языка”, – а содержится в сказуемом” [5, с. 285].

Другие ученые-лингвисты двусоставность русского безличного предложения пытаются обосновать, взяв на вооружение понятие нулевого подлежащего. Так Е. А. Сидельников в статье “Структура простого предложения с точки зрения синтагматических и парадигматических отношений” по поводу предложений типа *Шумит; Стучит; Светает* пишет, что “подлежащее получает в этих безличных предложениях нулевое выражение”, т.е., с его точки зрения, они могут быть представлены схемой: *нуль // стучит* [21, с. 69].

Н. В. Панов в своем лингвистическом очерке “Русский язык” отмечает, что “значимое отсутствие (подлежащего) следует рассматривать как особый показатель, поэтому в предложениях неопределенно-личной, обобщенно-личной и безличной формой глагола необходимо признать наличие подлежащего, выраженного нулем” [24, с. 107].

В статье И. А. Мельчука “О синтаксическом нуле” также утверждается, что отсутствие подлежащего – “это по существу и есть нулевая словоформа – подлежащее” [14, с. 351], которое “семантически пустое и нужно лишь для описания согласовательных форм сказуемого” [14, с. 358-359]. Если “в предложении есть личный глагол, – приходит к теоретическому заключению И. А. Мельчук, – то он должен с чем-то согласовываться, а это “что-то” – всегда подлежащее, в том числе выраженное нулевой лексемой” [14, с. 359].

В работах Г. А. Золотовой прослеживается эволюция взглядов в осмыслении русского безличного предложения. Ученый-синтаксист вслед за Д. Н. Овсянником-Куликовским предложения типа *Морозит; Морозно; Темно; Смеркается* называет “абсолютно безличными” [12, с. 160].

В своих же последующих публикациях по русскому синтаксису, взяв на вооружение тезис “о принципиальной двусоставности русского предложения” [11,

с. 27–33] Г. А. Золотова предложения типа *Морозит; Морозно; Темнеет; Смеркается* пытается осмыслить уже совсем по-иному, а именно как предложения двусоставные, так как они “приписывают названное предикативное состояние его носителю – среде, пространству, месту, окружающему говорящего, которое часто бывает именовано предложно-падежным или наречным локативом [10, с. 23–34].

Предложения указанного типа, отмечает она, могут “опускать имя носителя в случае его избыточности (также, как и предложения с личным подлежащим, ср.: *Мне больно – Больно; Всем весело – Весело*), сохраняя его позицию и фиксированные средства выражения; в таком случае двусоставная модель предстает в неполной речевой реализации” [22, с. 67].

Идея двусоставности всякого русского предложения защищается и в ее статье “О возможностях перестройки в преподавании русского языка” [13, с. 39].

Продолжение этой мысли наблюдается и у представителей ее школы Г. П. Дручининой и Н. К. Онипенко, они в статье “К вопросу об односоставном предложении” утверждали, что бесподлежащих, односоставных предложений в русском языке не существует, поскольку, по мнению авторов, назначение всякого предложения – это приписывание предикативного признака его носителю [9, с. 80].

Идея двусоставности русского безличного предложения защищается также в статье французского ученого-слависта М. Гиро-Вебер “к вопросу о классификации простого предложения в современном русском языке” [8, с. 63].

По мнению автора статьи, в предложениях типа *Мне хочется есть; Времени не хватает; Мне повезло; Девочку тошнит* и т. п. – форма косвенного падежа имени и несогласованный глагол-сказуемое сочетаются предикативной связью, так как они создают “предикативный минимум предложения” [8, с. 65]. Отсюда выводится понятие синтаксического подлежащего, которое определяется как “именной компонент в любом падеже, способный, сочетаясь со сказуемым предикативной связью, образовать при помощи определенной интонации правильное и грамматически достаточное минимальное высказывание” [8, с. 66].

Все русские безличные предложения М. Гиро-Вебер квалифицирует как двусоставные несогласованные модели.

Как видим, по вопросу о синтаксической форме русского безличного предложения в научной литературе существует самый настоящий плюрализм мнений.

Итак, сумма точек зрения, учитывая, что теория личности/безличности простого предложения в русском языке тесно связана с теорией подлежащего как главного члена предложения такова:

1. О понятии морфологического (“сокрытого”) подлежащего в работе А. С. Попова “Подлежащее и сказуемое в структуре простого предложения русского литературного языка” [18, с. 27].

2. О понятии нулевого подлежащего (И. А. Мельчук, М. В. Панов).

3. О понятии неноминативного подлежащего (т. е. подлежащего, выраженного именными формами косвенных падежей) эту точку зрения обосновывают в своих работах Г. А. Золотова и М. Гиро-Вебер.

В связи с дискуссионностью данного вопроса, как в прошлом, так и в настоящем открытым остается вопрос: “Может ли подлежащее как главный член предложения в русском языке быть выражено, помимо формы именительного падежа, также и

формами косвенных падежей? Односоставны или двусоставны, по их синтаксической форме, безличные предложения?”

Л и т е р а т у р а :

1. Адмони В. Г. О двусоставности предложения // Ученые записки I ЛГПИИЯ, новая серия. – Л., 1955. – Вып. 2. – С. 131-172.
2. Алисова Т. Б. Семантико-коммуникативный субстрат безличных предложений // В кн.: Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М., 1969. – С. 27-36.
3. Бабайцева В. В, Максимов Л. Ю. Современный русский язык. Синтаксис. Пунктуация. Ч. III. – М., 1981. – 256 с.
4. Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики. – М. – Л., 1935. – 356 с.
5. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. – М., 1959. – 622 с.
6. Буслаев Н. Ф. Опыт исторической грамматики русского языка. Ч. II. – М., 1958. – 221 с.
7. Галкина-Федорук Е. М. Безличные предложения в современном русском языке. – М., 1958. – 331 с.
8. Гиро-Вебер М. К вопросу о классификации простого предложения в современном русском языке // ВЯ. – 1979. – № 6. – С. 63-76.
9. Долин Ю. Т. Есть ли в русском языке односоставные предложения? (Синтаксическая теория и школьный синтаксис) // РЯШ. – 2000. – № 3. – С. 80-83.
10. Золотова Г. А. Об основаниях классификации предложений // Русский язык за рубежом. – 1989. – № 5. – С. 23-34.
11. Золотова Г. А. О некоторых теоретических результатах работы над “Синтаксическим словарем русского языка” // ВЯ. – 1986. – № 1. – С. 27-33.
12. Золотова Г. А. Очерки функционального синтаксиса русского языка. – М., 1973. – 350 с.
13. Золотова Г. А. О возможностях перестройки в преподавании русского языка // РЯШ. – 1988. – № 5. – С. 37-42.
14. Мельчук И. А. О синтаксическом нуле // Типология пассивных конструкций: диатезы и залоги. – Л., 1974. – 363 с.
15. Овсянко-Куликовский Д. Н. Из синтаксических наблюдений. К вопросу о классификации бессубъектных предложений // Известия ОРЯС, Т. V, кн. I. – СПб., 1900. – С. 1146-1186 // Цитата по книге: Вопросы грамматики и лексики русского языка // Уч. зап. ЛГПИ им. Герцена. – Л., 1968. – 383 с.
16. Овсянко-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка. – М., 1901. – 322 с.
17. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – М., 1938. – 511 с.
18. Попов А. С. Подлежащее и сказуемое в структуре простого предложения современного русского литературного языка. – Пермь, 1974. – 115 с.
19. Попова И. А. Вопрос о безличности предложения. // Исследование по славянской филологии. Сборник посвящен памяти В. В. Виноградова. – М. : Изд-во Московского университета, 1974. – С. 256-261.
20. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. – Харьков, 1888. – С. 219 // Цитата по книге: Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка. – М., Высшая школа, 1973. – 364 с.
21. Сидельников Е. А. Структура простого предложения с точки зрения синтагматических и парадигматических отношений // Филологические науки. – 1961. – № 3. – С. 66-77.
22. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения. – М., 1981. – 361 с.
23. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. – Л., 1941. – 624 с.
24. Языки народов СССР. Т. I. Индоевропейские языки. – М., 1966. – 657 с.

Боровик О. Й. Лінгвісти про історію розвитку безособових речень.

Стаття присвячена вивченню проблеми безособового речення у російській синтаксичній науці починаючи з XIX сторіччя. Представлені різні погляди вчених-синтаксистів щодо питання про синтаксичну форму російського безособового речення у науковій літературі.

Ключові слова: безособове речення, односкладне речення, двоскладне речення, підмет, присудок.

Borovik O. Y. Linguists about the history of development of impersonal sentences.

The article is devoted to learning of the problem of impersonal sentence in Russian syntax from the beginning of XIX century. Different views of scientists according to the questions about the syntactical forms of Russian impersonal sentence are presented.

Keywords: impersonal sentence, one-member sentence, two-member sentence, subject, predicate.

Борщевський С. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

МОВНІ СВІДЧЕННЯ ПРАБАСКСЬКОЇ ПРИСУТНОСТІ В ПІВДЕННОЄВРОПЕЙСЬКОМУ АРЕАЛІ

У статті здійснено спробу генеалогічної і типологічної ідентифікації лексики невідомого походження латинської мови в контексті теорії доіндоєвропейського субстрату. На основі виявлених мовних фактів припускається участь неіндоєвропейського, зокрема баскського, компонента у процесах лінгво- та етногенезу в південноєвропейському лінгвогеографічному ареалі.

Ключові слова: лексика невідомого походження, доіндоєвропейський субстрат, лінгвоетногенез, латинська мова, баскський компонент, південноєвропейський ареал.

Постановка проблеми в загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. У сучасній компаративістиці намітилася тенденція до зближення типологічного мовознавства з порівняльно-історичним [7; 20], що передбачає зіставлення окремих мовних систем, підсистем та рівнів у діахронічному і синхронічному, зокрема й лінгвогеографічному, аспектах. Такий підхід сприяє з'ясуванню дискусійних питань лінгвоетногенезу різних груп індоєвропейців, в тому числі на теренах доісторичної Південно-Західної Європи й Східного Середземномор'я, яке, на думку О. М. Кондратова, можна вважати колискою найдавніших культур, створених народами (баски, мінойці, лігурійці), котрі мешкали від Іспанії до Малої Азії та говорили неіндоєвропейськими мовами [5, с. 82]. Таким чином, об'єктивне розв'язання лінгвоетногенетичних проблем не уявляється можливим без урахування досягнень лінгвістичної контактології. У загальній теорії мовних контактів та етнічних впливів особливе місце належить, як відомо, теорії субстрату (Г. І. Асколі), під яким розуміють сукупність рис мовної системи, що їх неможливо вивести з внутрішніх законів розвитку даної мови. Такі риси пов'язані з асимільованою місцевою мовою, яка раніше була поширена на цій лінгвогеографічній території [6, с. 497].

Незважаючи на широкий спектр студій, у яких компаративісти припускають доіндоєвропейське походження помітного шару лексем із давніх середземноморських мов, відчувається брак комплексних компаративно-типологічних праць у цій галузі, що негативно позначається на об'єктивності результатів субстратних досліджень і зумовлює **актуальність** нашої розвідки.

Метою статті є привернення уваги етимологів до специфічних фонетичних і словотвірних характеристик, а також яскравих баскських паралелей лексем невідомого або сумнівного походження латинської мови – державної мови Римської імперії,

історія якої тісно пов'язана з доісторичним розвитком Європейського континенту, а отже, становить для етимолога неабиякий інтерес з погляду доіндоєвропейського субстрату в контексті багатогранної проблеми наступності культур, що допоможе глибше зазирнути в сиву давнину й краще зрозуміти витоки сучасної цивілізації.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

1) проаналізувати останні дослідження, що їх присвячено проблемі давніх неіндоєвропейських субстратів на території Південно-Західної Європи;

2) виявити слова невідомого походження за лексикографічними джерелами (етимологічними словниками латинської мови);

3) знайти паралелі до латинських лексем, що не мають надійних індоєвропейських відповідників, у мовах інших сімей (передусім у територіально суміжній із сучасними романськими й водночас генетично ізольованій баскській мові), а також науково обґрунтувати можливість таких зближень у контексті теорії доіндоєвропейського субстрату.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як підкреслює український мовознавець-субстратолог Ю. Л. Мосенкіс, “теорія субстрату посідає важливе місце в етнолінгвістичних студіях, зокрема на матеріалі індоєвропейських мов” [9, с. 46], при цьому вона не суперечить принципам порівняльно-історичного дослідження, а навпаки цілком ґрунтується на лінгвогенетичному методі, розширюючи й ускладнюючи його завдання [16, с. 6].

Аналіз етимологічних словників класичних європейських мов [22; 23; 28] дає підстави стверджувати, що вони містять помітний шар як апеллятивної, так і ономастичної лексики, яка задовільно не етимологізується на індоєвропейському мовному ґрунті. Наявність цієї категорії лексичних одиниць на тлі непояснених індоєвропейською типологічних явищ (відкритоскладовість з ознаками сингармонізму в праслов'янській мові; спірантизація, леніція та гемінація приголосних у германських, італо-кельтських та піктській мовах тощо) є аргументом на користь підтримуваної значною частиною вчених тези про виникнення індоєвропейських мов унаслідок накладання мови індоєвропейців, котрі розселялися, на неоднакові доіндоєвропейські субстрати (мови-підоснови) Середземноморського басейну, а, можливо, й ширшого ареалу. Розв'язання проблеми генеалогічної і типологічної ідентифікації доіндоєвропейського субстрату в різних групах мов індоєвропейської сім'ї має перспективи за умови залучення лексичних і типологічних даних неіндоєвропейських мов (баскської, фіно-угорських, кавказьких), предки носіїв яких, згідно з новітніми даними краніологічної антропології та палеогенетики (див. [13, с. 56–58; 21, р. 272–276; 24; 29]), можуть розглядатися як автохтонне населення Південно-Західної Європи з часів верхнього палеоліту.

Результати топонімічних досліджень німецького ономаста Г. Крає дають підстави розглядати індоєвропейців як неавтохтонне (прибуле) населення на території Греції, Апеннінського та Піренейського півостровів [10, с. 165]. Варто відзначити, що “давньоєвропейська” гідронімія Г. Крає співвідносна з “васконською” ономастикою за термінологією сучасного німецького субстратолога Т. Феннеманна [27, р. 205]. Останній генеалогічно пов'язує доіндоєвропейські мови Західної Європи з двома сім'ями – “васконською”, єдиним живим представником якої є баскська мова, та “атлантичною”, нащадками якої є семіто-хамітські (афразійські) мови у Північній

Африці й на Близькому Сході [ibid, p. 203]. При цьому “васконська” сім’я розглядається як західна гілка зниклої “васко-кавказької” сім’ї, що в передісторичні часи зазнала дезінтеграції внаслідок експансії індоєвропейських племен [ibid, p. 205]. Починаючи з 80-х рр. XX ст. вчені дедалі впевненіше заявляють про потужний кавказький (особливо картвельський) компонент баскської мови, яка є єдиним живим продовженням мовного світу доіндоєвропейської Західної Європи [4, с. 175].

Особливої уваги заслуговує неіндоєвропейський погляд на мову трипільської культури, висловлений Ю. Л. Мосенкісом [8], який пов’язує відкритоскладовий характер та інші непояснені елементи праслов’янської мови з потужним субстратним середземноморсько-егейсько-кавказьким впливом, що частково засвідчений давньокрітськими писемностями.

З огляду на дедалі частіше постульовані дослідниками тісні культурні та етномовні контакти протоіталіків і протослов’ян у II–I тис. до н. е. [17], ми вирішили звернути увагу на можливі неіндоєвропейські кореляти латинських лексем невідомого походження, які можуть слугувати джерелом дальшого вивчення характеру мовно-культурного контактування індоєвропейських племен із носіями давніх субстратних мов Південно-Західної Європи.

Наукові результати. Опрацювання автором цієї статті “Етимологічного словника латинської мови” А. Вальде, Й. Гофмана [28], в якому вищезгадані вчені врахували і критично проаналізували студії своїх попередників А. Ерну й А. Мейє [22], дало змогу виявити понад 250 слів різної тематичної та частиномовної належності без чітких індоєвропейських відповідників (повний реєстр опубліковано у виданому нами словнику [12, с. 91–103]).

Низка латинських слів невідомого походження знаходить досить надійні паралелі (16 позицій) в основній лексиці неіндоєвропейської мови басків, яка є територіально суміжною із сучасними романськими мовами. З’ясування етимології залучуваних до зіставлення лексем як індоєвропейських, так і неіндоєвропейських мов, а також їх переклад і тлумачення здійснювалися за технічно доступними лексикографічними джерелами [2; 11; 18; 22; 26; 28].

1. Лат. *aeger* “хворий” – баск. *agor, egarri* “той, хто відчуває спрагу; спраглий” < прабаск. **agor, *egari* (реконструкції за [18]).

Автохтонність баскської лексики підтверджується наявністю типового гемінованого [r], а також умовно відкритоскладовим характером паралелі. Розвиток значення в обох мовах міг відбутися через утрачену семантичну ланку “стурбований; той, хто відчуває дискомфорт або почувається зле”.

Не виключаємо зв’язку лат. *aeger* з баск. *agure (agura)* “старий (чоловік); стара (жінка)”. Пор. тж. баск. *oker* “1) скручений; 2) зігнутий; 3) злий; 4) неправильний”, яке варте уваги з огляду на співвідносну семантику та неодноразово постульоване в етимологічній літературі явище нерозрізнення дзвінкості / глухості в доіндоєвропейському Східному Середземномор’ї.

2. Лат. *ālum* “1) живокіст; 2) часник” – баск. *ale* “1) зернятко; 2) ягода” < прабаск. **ailla* < **(H)aila* “1) хвіст; 2) стовбур; 3) стебло; стрижень; 4) плодоніжка, квітконіжка; 5) черешок” (реконструкції за [18]).

Незважаючи на наявність італійських та індоіранських корелятивів, лат. *ālum* визначається як запозичення з неіндоєвропейської мови [22, р. 37–38]. Ми пропонуємо

Борщевский С. В. Языковые свидетельства прабаскского присутствия в южноевропейском ареале.

В статье осуществлена попытка генеалогической и типологической идентификации лексики неизвестного происхождения латинского языка в контексте теории доиндоевропейского субстрата. На основе выявленных языковых фактов предполагается участие неиндоевропейского, в частности баскского, компонента в процессах лингво- и этногенеза в южноевропейском лингвогеографическом ареале.

Ключевые слова: лексика неизвестного происхождения, доиндоевропейский субстрат, лингвоэтногенез, латинский язык, баскский компонент, южноевропейский ареал.

Borshchevsky S. V. Linguistic evidence of proto-Basque presence in South European area.

The article attempts genealogical and typological identification of the Latin vocabulary of unknown origin in the context of pre-Indo-European substratum theory. On the basis of the language facts revealed the participation of a non-Indo-European (in particular Basque) component in linguo- and ethnogenic processes in South European linguogeographic area is presupposed.

Keywords: vocabulary of unknown origin, pre-Indo-European substratum, linguoethnogeny, Latin language, Basque component, South European area.

Бочарова І. В.

**Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана**

НАРОДНІ НАЗВИ РЕЛІГІЙНИХ СВЯТ ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ

Стаття присвячена з'ясуванню основ номінації та причин виникнення парадигми народних назв релігійних свят.

Ключові слова: лексична підсистема, геортонім, парадигма, конотація.

Однією з проблем сучасного мовознавства є створення і дослідження мовної картини світу, концептуальної за своєю природою. У цій картині значне місце посідають мовні одиниці на позначення такого різновиду суспільної свідомості, яким є християнство. Релігія як форма пізнання оточуючого світу протягом багатьох століть формувала не тільки свою особливу методологію, понятійний апарат, але й використовувала своєрідну мову. На думку І. В. Богачевської, релігійна мова – це “специфічна семіотична (знакова) система, яка формується на базі природної етнічної мови (або мов) та виконує всі мовні функції, перш за все когнітивну та комунікативну” [2, с. 155]. Зважаючи на те, що “релігійна мова – це явище багатомірне, багатопланове та багатоаспектне” [4, с. 89], її вивчення може мати різні вектори.

Одним з напрямків дослідження релігійної мови є аналіз її лексичного складу, до якого традиційно відносять слова, пов’язані з релігійними обрядами, з будівництвом культових споруд, іконопису, історії релігії, а також імена святих, відомих релігійних діячів, назви релігійних атрибутів та назви релігійних свят [1, с. 7].

Відображаючи поняття, сформовані носіями мови у процесі їх пізнавальної діяльності, назви релігійних свят (далі НРС), або геортоніми є номінативним знаком і позначенням події, яка пов’язана з релігійним віруванням і святкується у визначеній релігійним календарем час. НРС – один з специфічних засобів номінації, в яких вказані конкретна дата та пора року.

Релігійні та народні свята ретельно досліджувались відповідно видатними релігієзнавцями (С. Алмазов, М. Ю. Брайчевський, І. Губаржевський, Л. І. Ємелях, Ю. С. Інжигєвський, П. Пітерський та інші), теологами (С. Булгаков, О. П. Голубцов, Св. І. Дамаскін) та етнографами (Г. О. Булашев, Г. В. Лозко, В. Т. Скуратівський, В. К. Соколова, М. М. Ткач та інші). В останній час подальшується їх розгляд з позицій етнолінгвістики (О. Воропай, С. С. Єрмоленко, С. Килимник, митрополіт Іларіон, В. А. Ткаченко, О. Б. Траченко, Т. А. Харитонova, А. М. Шамота, Г. М. Яворська).

Систематизація НРС як одиниць лексичної системи ускладнюється паралельним функціонуванням офіційно-церковних та побутових назв свят.

Метою нашого дослідження є з'ясування основ номінації і причин виникнення парадигми народних геортонімів.

Виникнення побутових варіантів було зумовлене двома чинниками:

– у народних назвах зменшується ступінь експлікації ознак позначуваного предмета;

– деякі з них вмотивовані ще дохристиянськими віруваннями і їх обрядовістю.

У народному сприйнятті більшість церковних свят переосмислювалася.

По-перше, іноземні агіоніми отримували слов'янське фонетичне оформлення і Іоанн став Іваном, Симеон – Семеном (свято *Ап. Симона Зіло* (10.05/23.05) отримало побутовий геортонім *Семенове зіло* [10, с. 226]), Косма і Даміан – Кузьмою і Дем'яном (свято *безсрібників і чудотворців Косми і Даміана Асійських та матері їхньої прп. Феодотії* (1.11/14.11) – “Як вітер на **Кузьми-Дем'яна**, то буде дорога **санна**” [3, с. 250]) тощо.

По-друге, загальною рисою народних геортонімів є редукція повної церковної назви. Від “подвижницьких” НРС і геортонімів на честь Іоанна Предтечі залишається антропоморфізований агіонім: *Лазарева субота – Лазар, Собор архангела Гавриїла – Гавриїл, Собор Предтечі та Хрестителя господнього – Предтеча (Прийшов Предтеча і забрав свята на плечі).*

Деякі “христово-богородицькі” геортоніми редукуються до антропоморфних імен *Спас і Пречиста*. Субстантивований прикметник *Пречиста* був постійним означенням Діви Марії, що у сучасних українських офіційно-церковних геортонімах не зафіксовано.

У народному календарі найчастіше закріплювались християнські свята, що певним чином були пов'язані з дохристиянськими.

Шановане у народі свято *Троїці* поєдналося з місцевим святом первісних слов'ян – *Семиком*. Фактично, це сьомий від Великодня четвер, але весь тиждень до Троїці має партитивний геортонім *Семицький*.

Основу *Семика* як дохристиянського свята складає культ покійників [7, с. 68], з яким пов'язана більш уживана назва цього дня і тижня – *Русальний (Русалчин тиждень, Русалії, Русалка)* [7, с. 368].

Досі немає єдиної думки щодо походження самого геортоніма *Русалії*. У багатьох слов'янських народів цей період називається *русаліями*: у болгар – *русальници*, у сербів і хорватів – *rusalje, rusalji*, у словаків – *rusadje*, у чехів – *rusadle*, у словенців – *risale* (в останніх геортонім навіть дав назву місяцю травню – *risalček*). Більшість дослідників вважає, що основу цієї термінології складають греко-латинські *Rosalia*,

Rosaria, dies Rosationis, dies Rosarum – назви того самого римського свята 23 травня – свята рож, оскільки час свята збігався [3, с. 174; 6, с. 291]. Опосередкованим доказом запозичення цієї назви є те, що у багатьох народних піснях *русалії* звуться святими – *dies* [9, с. 51].

Митрополит Іларіон зазначає, що назва ця виникла в нас у досить ранній період [6, с. 291], але у слов'янському середовищі вона зовсім не пов'язана з “рожами”. В Україні слово *русалії* відоме ще з XI ст., згадується у Початковому літописі під 1067 роком [6, с. 291], тобто за існування християнства, коли прийняті вже християнські свята і серед них, звичайно, *Троїця*. М. Фасмер подає, що у середньогрецькій мові “троїца” – “*ρουδαλτα*” [12, с. 520]. Цілком імовірно, що незрозуміле слово було етимологізовано на підставі омонімічного збігу початку слова з коренем – *rus* – (кельт.) – вода. Цей корінь легко виділяється у слові *русло*, яке М. Фасмер зближує з дієсловом “текти” [12, с. 521], а у В. І. Даля знаходимо таке пояснення: “токъ, потокъ, ручей, струя, теча, всякий поток жидкости”. Приклад, що він наводить (*Куда река пошла, туда и русло будетъ (тамъ и вода будетъ)*) /підкреслено нами – І. Б./, свідчить про близькість цих понять [5, с. 114], бо саме в цей час у межах літнього кола Свят [6, с. 291] відбувалось язичницьке свято води [8, с. 79]. Вірогідно, від слова *Русалія* згодом було утворено похідну гіпокористичну форму *Русалка* (пор. *Наталія* → *Наталка*). Цей словотвірний процес зумовив ускладнення словотвірної основи, в якій субморф *к* почав сприйматися як суфікс зі значенням жіночого роду, і тому назва перейшла на водяних богинь, які “в давнину звалися берегинями” [6, с. 130]. Спочатку їх не боялися, оскільки “в стародавні часи Семик відправлявся в лісах, на березі ріки чи ставка” [7, с. 368]. Всі страхи, які приписують нині цим міфічним істотам, – післяхристиянські нашарування.

Семик іноді називають *Русалчиним Великоднем*, що, звичайно, є пізнім утворенням. У цей день уранці поминали небіжчиків і бадьорили їх, бо було навіть повір'я, що в цей день русалки б'ються з покійниками [7, с. 368]. На наш погляд, це теж непрямий доказ того, що у давнину русалки були не втопленицями-покійницями, а саме божествами води, язичницькими божествами, які, за християнською релігією, належали до “нечистої” сили і протиставлялись покійним душам християн, яких у цей час поминали офіційно.

Отже, назва свята *Русалії* було запозиченням з середньогрецької мови зі значенням *Трійця* (див. [12, с. 520]), свято якої збігалось з язичницьким святом води. Трансформація геортоніма у форму *Русалка* зумовила перенесення цієї назви на божество води, а не на душі померлих, як стверджує О. Воропай [3, с. 174]. На синхронному рівні, навпаки, слово *русалка* є мотивуючим для геортоніма *Русалка* і похідних від нього: *Русалчин тиждень*, *Русалчин Великдень*.

З поминанням покійників пов'язані і синоніми офіційної назви *Седмиця друга по Пасці* – *Поминальний тиждень* (з прозорою внутрішньою формою) і *Радуніця/Радунець/Радовниця* [3, с. 9].

О. Воропай вважає, що у стародавніх слов'ян *Радуніцею* (або “весняною радістю”) називався, ймовірно, “цілий цикл весняних свят – час поминання мертвих: за стародавнім народнім віруванням, мерці радіють, коли їх поминають добрим словом” [3, с. 9].

М. Фасмер визначає слово *радуніца* і його парадигму (*радунець, радовнича,*

радошница) як “поминки, поминальний день у понеділок або вівторок Фоминого тижня” [12, с. 431] (пор. *Проводи* у Іларіона), фактично не пояснюючи його походження.

Сумнівною є гіпотеза, що у стародавніх слов'ян цією назвою *Радунця* позначалось будь-яке свято [за 3, с. 11], і дуже переконливою є думка Т. Н. Кондратьєвої, яку поділяємо і ми, що основою геортоніма є язичницьке свято поминання померлих на честь божества Радунці (від *радїти, піклуватись*) [8, с. 65].

Додатковим чинником, що впливав на виділення певного свята з ряду інших, могла бути подібність біографії християнського святого і атрибутики язичницького божества. Наприклад, свято *Пророка Іллі* (20.07/2.08) на Гуцульщині називали *Громовим святом*. За релігійними джерелами, св. пророк Ілля був одним із тих, хто серед загального ідолопоклонства переконував народ повернутися до справжнього Бога. Господь часто йому з'являвся і показував, що має відбутися, і являв волю свою і чудодійну силу через Іллю. Так чи інакше всі ці чудеса були пов'язані або з дощем, або з вогнем. І навіть коли прийшов час Іллі вмирати, він не помер, а був живим узятий на небо, куди його підняла вогненна колісниця з вогняними кіньми. Оскільки, за народною міфологією, Ілля є наступником громовика Перуна, це свято із побутовим геортонімом *Іллі* дуже шанується у слов'ян: у сучасних болгар липень називається *илински-ять*, а наприкінці XIX століття і в українців були назви *ільовець*, *илух* [10, с. 39]. Критерій подібності біографій стає особливо вагомим ще й за умови співзвуччя власних імен. Так, наприклад, свято *Вмч. Георгія Побідоносця* (23.04/6.05), яке в народі інколи називають *День святого Юрія*, або просто *Юрія*, було співвіднесене зі святом *Ярила-Купайла* (спільною рисою є змієборство: мотив, що належить до складу купальського міфу). Всі фонетичні варіанти і алоніми агіоніма *Георгій – Юрій* співзвучні імені стародавнього *Ярила – Яра*, а “з огляду на магічну силу і роль імені для архаїчної свідомості, подібність імені означала подібність функції” [11, с. 295]. Цілком ймовірно, що “господарські” функції св. Юрія (сторож поля, врожаю, медозбору; опікується всіма тваринами, свійськими і дикими [7, с. 307; 371]) певною мірою зумовлені буквальним значенням його імені (грецьк. “георгос”, або “георгіс” (у лат. Georgius) – “землероб”).

Таким чином, подвижницькі церковні свята і їх назви у народній свідомості трансформувались з огляду на язичницьку концепцію світу. Головною ознакою геортикону стала антропоморфізація, тобто позначення свята власним іменем святого.

Перспективу дослідження становить укладання словника народних назв релігійних свят.

Л і т е р а т у р а :

1. Азаров А. А. Русско-английский словарь религиозной лексики. – М. : РУССО, 2002. – 768 с.
2. Богачевская И. В. Язык религии в контексте национального самосознания. – К., 1999. – 180 с.
3. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис : в 2 т. / Олекса Воропай. – К. : Оберіг, 1991. – Т. II. – 1991. – 442 с.
4. Гадомский А. К. Религиозный язык или стиль: попытка систематизации терминологии теоллингвистики // Ученые записки Таврического национального университета. – Т. 19 (58). – № 2. Филология. – Симферополь : ТНУ, 2006. – С. 186–193.
5. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. – 2-е изд. – Изд. М. О. Вольфа, 1882 (факсимильное изд.). – Т. 4. – 683 с.

6. *Іларіон, митрополит.* Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. моногр. / Іларіон, митрополит. – 2-ге вид. – К. : АТ “Обереги”, 1994. – 424 с.
7. *Килимник Степан*, проф. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : [у 3 кн., 6 т.]. – Факс. вид. – К. : АТ “Обереги”, 1994. – Кн. II, Т. 3: (Весняний цикл); Т. 4: (Літній цикл). – 528 с.
8. *Кондратьева Т. Н.* Метаморфозы собственного имени. – Казань : Изд-во Казанск. ун-та, 1983. – 109 с.
9. *Нечуй-Левицький І.* Світогляд українського народу / Ескіз української міфології. – Видання друге. – К. : АТ “Обереги”, 1993. – 88 с. – Репринтне видання 1876 р.
10. *Скуратівський В. Т.* Святвечір : у 2 кн. – К. : Вироб.-комерц. фірма “Перлина”, 1994. – (Укр. пізнав. б-ка “Земляни”. Сер. “Українці”). – Кн. 2. – 192 с.
11. Українські замовляння / упорядник М. Н. Москаленко. – Київ : Дніпро, 1993. – 305 с.
12. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : в четырех томах. – Издание второе, стереотипное. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. 3. – 831 с.

Бочарова И. В. Народные названия религиозных праздников летнего цикла.

Статья посвящена выяснению основ номинации и причин возникновения парадигмы народных названий религиозных праздников.

Ключевые слова: лексическая подсистема, геортоним, парадигма, коннотация.

Bocharova I. V. The folk religious holidays' appellations of summer circle.

The article deals with the establishment of bases of nomination and reasons for appearing of paradigm of the folk religious holidays' appellation.

Keywords: lexical subsystem, heortonym, paradigm, connotation.

Бражник Н. В.

Національний університет “Києво-Могилянська академія”

КОНСТРУКТИВНИЙ ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ В АНГЛОМОВНИХ І УКРАЇНОМОВНИХ ІНТЕРНЕТ-БЛОГАХ

Стаття досліджує кількісний розподіл типів складних речень в інтернет-блогах, що написані англійською та українською мовами. Проводиться зіставний аналіз існуючих конструктивних типологій складних речень; особлива увага приділяється проблемі класифікації англійських речень з безособовими формами дієслова та їх українських семантичних відповідників.

Ключові слова: конструктивно-зіставний аналіз, складні речення, безособові форми дієслова, інтернет-блоги.

Якщо виокремити в інтернет-дискурсі мінімальні самодостатні мовленнєві одиниці, переважна більшість з них являтиме собою ускладнені мовленнєві акти, або, термінами традиційної граматики, складні речення. Отже, важливе місце у дослідженні інтернет-дискурсу, зокрема, мови блогів, посідає конструктивний зіставний аналіз ускладнених мовленнєвих актів. З метою здійснення такого аналізу, ми оглянемо і порівняємо існуючі класифікації мовленнєвих актів і речень, але спочатку прояснимо ключові терміни.

Мовленнєвий акт (МА) є мінімальною одиницею мовленнєвої діяльності, що відображає усі суттєві властивості цієї діяльності, її внутрішні та зовнішні зв'язки і динаміку [1, с. 7]. За об'ємом і структурою, МА відповідає реченню; проте МА відрізняється від речення включенністю в контекст спілкування, обов'язковою

наявністю адресанта і адресата, а також потенціалом принципово різних тлумачень, залежно від комунікативної ситуації.

Аналізуючи функціональний склад МА, Дж. Сьорль – один з перших розробників концепції МА – виділив у ньому три субакти [2, с. 151, 156]:

- власне, вимовляння висловлювання;
- пропозиційний акт (пропозиція – семантичний інваріант висловлювання, що характеризується референцією і предикацією);
- ілокутивний акт – комунікативно-прагматичний компонент, що реалізує наміри мовця.

Поставивши перед собою завдання класифікації ускладнених МА, ми спиралися на ключове поняття *предикації* для зручності пов'язання теорії МА з традиційними граматиками, в яких надається докладний опис структури речень-висловлювань. Предикація є “актом поєднання незалежних предметів думки, що виражені самостійними словами (зазвичай, предикатом і його актантами), з метою відобразити стан справ, подію, ситуацію дійсності; це акт створення пропозиції” [3, с. 393]. Як бачимо з вищенаведеної концепції Дж. Сьорля, пропозиція (створена шляхом предикації) є основним семантичним компонентом МА. З іншого боку, у традиційній граматиці предикативність здавна вважається ключовим атрибутом речення. Зокрема, Г. Почепцов називає предикативність “одною з важливих, а структурно, можливо, найважливішою ознакою речення” [4, с. 165], розуміючи під нею співвіднесення ситуації з дійсністю, що актуалізується за допомогою категорій модальності і часу.

З цих міркувань, до теоретичної бази нашого дослідження були долучені як класифікації в руслі теорії мовленнєвих актів, так і традиційні граматичні класифікації складних речень. Саме предикація стала тою “віссю”, на якій тримаються спроби класифікації і речень, і МА.

Розглядаючи блоги як різновид інтернет-дискурсу, бачимо, що простих МА відносно небагато (за приблизною оцінкою, 30%), тоді як більша частина дискурсу утворена ускладненими МА, що структурно відповідають складним реченням. Суттєво вища частотність вжитку складних речень порівняно з простими взагалі притаманна письмовому мовленню, де автор має час і можливість для саморедагування і залучає різноманітні синтаксичні засоби задля компактності і логічної організації висловлювання.

Як вже згадувалося, кожне просте речення характеризується предикативністю, причому *монопредикативністю* – має один предикативний центр, що складається зазвичай з підмета і присудка. Чи є предикативний центр у складному реченні? Чи можна говорити, що предикативність є центральною ознакою і складного речення? Предикативність, безумовно, в ньому присутня, але вона не є спільною і єдиною для всього речення. В такому разі йдеться про *поліпредикативність* – наявність двох або більше предикативних центрів синтаксичних конструкцій, що входять до складного речення [4, с. 232].

Всі прості речення – монопредикативні, всі складні – поліпредикативні; в цьому полягає головна відмінність між ними. Тим не менше, не завжди можна однозначно провести межу між простим і складним реченням. Певно, найсуттєвіша проблема поділу, в рамках саме *зіставного* дослідження, стосується англійських речень з

безособовими формами дієслова (verbals, or non-finite forms of the verb), а також бездієслівними конструкціями:

а) речення з дієприслівниковими і дієприкметниковими зворотами (participial clauses): *Having passed the exams, I happily spent time on the beach.*

б) речення з бездієслівними конструкціями (verbless clauses): *Although productive, the discussion took too much time.*

Вітчизняна граматики [5, с. 84-85], в тому числі граматики англійської мови вітчизняних і російських авторів [4, с. 235; 6, с. 306] вважає подібні конструкції ускладненнями простих речень, що посідають в них місце обставини (adverbial phrase). Однак англомовні граматики, зокрема, Р. Квірк, С. Грінбаум, Дж. Ліч і Дж. Свартвік [7, с. 992], називають подібні конструкції різновидами предикативних структур (clauses) – бездієслівними (verbless, приклад *b* вище) і безособовими (non-finite, поділяються на infinitival і participial, приклад *a*) clauses. Відповідно, речення, що містять такі структури, потрапляють в категорію складних (а саме, складнопідрядних).

Цікаво, що обидві сторони цієї лінгвістичної суперечки оперують одним аргументом – можливістю співвіднести безособові і бездієслівні структури з відповідними дієслівними (наприклад: *Having passed the exams, I happily spent time on the beach* = *After I had passed the exams, I happily spent time on the beach*); проте висновки роблять протилежні. Г. Почепцов [4, с. 236] вважає подібні граматичні трансформації “додумуванням відсутнього” – небезпечним шляхом, що може призвести до опрощення складних мовних явищ. Водночас Р. Квірк вважає цей шлях правомірним: “Ми визнаємо безособові і бездієслівні конструкції повноцінними реченнями в складі складносурядних речень, оскільки можемо, проаналізувавши їхню внутрішню структуру, виявити в ній ті ж функціональні елементи, що і в особових конструкціях” [7, с. 992].

В підкріплення своєї позиції, автор надає таблицю, що ілюструє можливість повного заповнення безособовими конструкціями структурної парадигми простого речення:

SV	I expect them to come.
SVO	They wanted us to learn economics.
SVC	Joe supposed the stranger to be friendly.
SVA	It's great for everybody to be here.
SVOO	It's best for you to give him a call.
SVOC	Paul prefers me to make the difference clear.
SVOA	He got her to put the car in the garage [7, с. 994]

Отже, хоча основна класифікація речень як простих (simple), складносурядних (compound) і складнопідрядних (complex) збігається майже у всіх визнаних працях з граматики української і англійської мов (з незначними відмінностями в термінології і підвидах складних речень), принципи віднесення речень до тої чи іншої категорії не є однозначними.

В цілях даної роботи і класифікації складних речень, ми керувались підходом Р. Квірка, відносячи речення з безособовими конструкціями до складнопідрядних. Цей підхід був обраний навіть не з позицій внутрішньомовної логіки (хоча й видається

логічним), а саме з позицій зіставного аналізу. Річ у тім, що англійським реченням з безособовими конструкціями в переважній більшості відповідають українські складнопідрядні речення [8, с. 252-291]. (Згідно таблиці: *Я очікую, що вони прийдуть. Вони хотіли, щоб ми вивчили економіку.* і т.д.)

Звісно, є різні варіанти адекватного перекладу безособових предикативних конструкцій. Наприклад, в останньому речення з наведеної таблиці (*Він змусив/попросив її поставити машину в гараж*) – згідно традиційної граматики української мови, “поставити машину” є інфінітивним додатком [5, с. 76]. Звичайно, те саме речення можна було б перекласти і як складнопідрядне: *Він попросив, щоб вона поставила машину в гараж.*

В окремих випадках можливе також використання дієприслівникового (*Використавши весь папір, я почав писати на полях газет*) або дієприкметникового звороту (*Розчулений до сліз, він дочитав статтю*). Проте, по-перше, частотність таких речень значно менша; по-друге, українська мова мало послуговується активними дієприкметниками теперішнього часу, особливо в постпозиції, і тому знову ж таки скеровує авторів чи перекладачів до вжитку складнопідрядних речень.

Отже, переважна більшість українських речень, співставних з англійськими складнопідрядними, що містять безособові предикативні конструкції (non-finite clauses), також є складнопідрядними; проте певна частина підпадає під категорію простих речень, ускладнених зворотами, прикладками, тощо. Відповідно, наразі вони зникають з поля нашого аналізу (водночас, дозволяючи висунути гіпотезу про відносно більшу частотність простих речень в українській мові порівняно з англійською).

Нижченаведена таблиця представляє кількісні результати нашого дослідження. Було проаналізовано 300 англомовних і 300 україномовних зразків – цитат з інтернет-блогів на рівні складного мовленнєвого акту. В таблиці наводяться приклади складних речень кожного типу і зазначається відсоткова частка речень даного типу серед досліджених зразків.

Таблиця 1

Типи складних речень у блогах

		в англомовних блогах	в україномовних блогах
1.	Складносурядні речення (<i>compound sentences</i>)	11% <i>I exaggerate but still, that's no excuse to miss it [having a cookie].</i> (http://smittenkitchen.com/blog/2013/01/intensely-chocolate-sables)	15% <i>Сиджу я, коротаю вечір, весь занурений у похмурі думки (я, не вечір), а тут і музика під настрій.</i> (http://boogie.tumblr.com/post/35293226359)
2.	Складно-підрядні речення (<i>complex sentences</i>)	89% <i>That I could grow accustomed to its [the feeling's] presence seemed impossible at the time.</i> (http://rachelheldevans.com/blog/scandal-evangelical-heart)	85% <i>Сайти з рейтингами Вебометрікс нарешті набули людської подоби та зручності навігації, тому більше немає сенсу самотужки їх укладати.</i> (http://panbibliotekar.blogspot.com/2013/01/blog-post_18.html)

		в англомовних блогах	в україномовних блогах
3.	Речення з безособовими або бездієслівними предикативними конструкціями (non-finite clauses), входять до № 2	15% <i>I study people shuffling by at a busy store.</i> (http://michaelhyatt.com/lessons-from-the-ordinary.html)	-
4.	Речення з поєднанням сурядного і підрядного зв'язку, входять до № 1, 2	9% <i>It may seem like silly to write them down if you think you already know what they are, but getting them onto paper will help you connect the dots and see if there are some common themes connecting them.</i> (http://lifehacker.com/5975951/write-down-the-things-that-drain-you-to-identify-patterns-you-can-easily-fix?tag=creativity)	12% <i>Готувати я не буду практично нічого, і, коли я кажу нічого, я це й маю на увазі, не треба хитро хитати головою.</i> (http://lana-svitankova.livejournal.com/600770.html)
	- compound-complex - complex-compound	7,8% 1,2%	10,4% 1,6%

Висновки

Прості речення, за приблизною оцінкою, становлять у блогах близько 30% від усіх речень. В письмовому мовленні складні речення практично завжди складають більшість. Проте їхня частка в значній мірі залежить від індивідуального стилю автора і коливається приблизно між 10 і 40 відсотками.

Складнопідрядних речень значно більше, ніж складносурядних. Часто, особливо в *персональних блогах*, конструкція з вторинною предикацією в межах МА є експліцитним вираженням ілокутивного аспекту МА: *я вважаю, я вірю, я уявляю, я почуваюсь так, ніби, і т.д.* Тобто, мовець співвідносить з дійсністю пропозицію, що міститься в підрядній частині речення.

Щодо речень із змішаним зв'язком, і Г. Почепцов [4, с. 234], і Р. Квірк [7, с. 987-988] класифікують їх згідно типу зв'язку першого рангу, тобто не виділяють окремо compound-complex і complex-compound. Проте можна зауважити, що набагато більше речень першого підвиду, де головним зв'язком є сурядний, причому дві третини складносурядних речень (з досліджених, 7,8% з 11%) додатково ускладнені підрядними частинами. Можливо, це частково пояснюється тим, що зазвичай мовець висловлює свою оцінку щодо одної пропозиції, а не двох чи більше одночасно.

Хоча дані стосовно англомовних і україномовних сайтів подібні, деяка різниця, ймовірно, пояснюється саме “випадінням” з україномовної частини дослідження тих речень, що в українській мові класифікуються як прості.

Результати дослідження можуть бути використані для подальших досліджень з зіставної типології складних речень в українській та англійській мовах і для структурного опису інтернет-дискурсу, а саме, мови блогів.

Л і т е р а т у р а :

1. Карабан В. И. Сложные речевые единицы. – К.: Издательство при Киевском государственном университете издательского объединения “Выща школа”, 1989. – 132 с.
2. Серль Дж. Р. Что такое речевой акт? // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17. Теория речевых актов. – С. 151-169.

3. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
4. Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М. : Высшая школа, 1981. – 285 с.
5. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина II. Синтаксис. – К. : Радянська школа, 1961. – 287 с.
6. Каушанская В. Л. Грамматика английского языка / В. Л. Каушанская, Р. Л. Ковнер, О. Н. Кожевникова, Е. В. Прокофьева и др. – 5-е изд. – М. : Айрис-пресс, 2008. – 384 с.
7. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – London and New York : Longman, 1985. – 1779 p.
8. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу. – Вінниця : Нова книга, 2001. – 448 с.

Бразник Н. В. Конструктивный сравнительный анализ сложных предложений в англоязычных и украиноязычных интернет-блогах.

Статья исследует количественное распределение типов сложных предложений в интернет-блогах, написанных на английском и украинском языках. Проводится сопоставительный анализ существующих конструктивных типологий сложных предложений; особое внимание уделяется проблеме классификации английских предложений с безличными формами глагола и их украинских семантических аналогов.

Ключевые слова: конструктивно-сопоставительный анализ, сложные предложения, безличные формы глагола, интернет-блоги.

Braznyk N. V. Constructive comparative analysis of multiple sentences in the English language and Ukrainian language weblogs.

The article researches the quantitative distribution of the types of multiple sentences in weblogs written in English and Ukrainian. It draws a comparison between the existing constructive typologies of multiple sentences; a special emphasis falls on the problem of classification of English sentences with non-finite verb forms and their Ukrainian counterparts.

Keywords: constructive analysis, comparative analysis, multiple sentences, non-finite verb forms, weblogs.

Бундюк О. В.
Донбаський державний педагогічний університет

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПАРАДИГМАТИКИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Стаття присвячена аналізу вживання поняття парадигма простого речення в лінгвістичних працях учених XX ст. – початку XXI ст.

Ключові слова: парадигма, внутрішньомодельні перетворення, міжмодельні трансформації, актуалізаційна парадигма, дериваційна парадигма, синтаксичне поле.

Поняття синтагматичних та парадигматичних відношень серед лінгвістичних одиниць давно увійшло до наукового вжитку. Згідно з О. О. Реформатським, “парадигматичні відношення є прямим наслідком системності мови, синтагматичні ж відношення пов’язані з лінійністю мовлення...” [9, с. 250]. Мовні одиниці, які закономірно замінюють одна одну, утворюють парадигму. Парадигматичні відношення для одиниць різних рівнів мови визначаються по-різному, можуть мати як широке, так і вузьке значення, відповідно і цей термін набуває різного змісту. Причому, чим вищий ранг аналізованої одиниці, тим важче дається її визначення.

Поняття синтаксичної парадигматики відноситься до порівняно нових лінгвістичних понять. Упровадження його в апарат лінгвістичного дослідження визвано необхідністю системного вивчення синтаксису, а також необхідністю представити синтаксичний рівень мови як систему одиниць [14, с. 70]. Висновки досліджень з парадигматики фонології, морфології та словотворення були вжиті й до парадигматики речень, які є одиницями синтаксичного рівня мови.

Застосування парадигматичного аналізу до основної одиниці синтаксису – речення – стало логічним продовженням ідеї можливості та необхідності поєднувати синтагматичні та парадигматичні відношення і послужило додатковим інструментом у вивченні синтаксичної системи мови. Свій вклад у розвиток теорії синтаксичної парадигми внесли такі вчені, як Д. Уорт, П. Адамець, Т. П. Ломтев, Є. О. Седельніков, Н. Ю. Шведова, В. А. Белошапкова, О. В. Падучева, М. В. Всеволодова та ін.

Однак у питанні про парадигму в синтаксисі серед лінгвістів немає одностайності. Існує велика кількість точок зору з приводу того, яке коло явищ охоплює поняття синтаксичної парадигми і який склад категорій, парадигматично значущих для речення. Н. М. Матвєєва у своїй роботі відмітила, що у сучасній лінгвістиці немає єдиного визначення синтаксичної парадигми, не ясно, на підставі якого критерію вона виділяється, які структури являються її членами, які відношення об'єднують одиниці синтаксичної парадигми, де її межі [12, с. 21].

Незважаючи на досить велике коло теоретичних праць, присвячених питанню синтаксичної парадигматики, недостатньо саме лінгвістичноісторіографічних праць, де було б висвітлено еволюцію поглядів учених на це явище, особливості вживання та трактування терміна *парадигма простого речення* різними мовознавчими студіями в ХХ ст. – на початку ХХІ ст. Хоча, на нашу думку, проведення такого лінгвістичноісторіографічного дослідження видається актуальним.

Мета пропонованої нами статті – розкриття генезису й еволюції поглядів мовознавців ХХ ст. – початку ХХІ ст. на парадигму речення, розкриття розбіжностей у трактуванні цього феномена в лінгвістичноісторіографічному аспекті, виявлення внеску лінгвістів у розробку питань синтаксичної парадигми простого речення. Досягнення поставленої мети видається можливим за умов розв'язання таких **завдань**: 1) розкрити специфіку визначення терміну *парадигма простого речення* у твердженнях лінгвістів ХХ ст. – початку ХХІ ст.; 2) означити пріоритетні напрямки подальшого вивчення явища *парадигматики* у мовознавстві.

Основним об'єктом синтаксичної парадигми є речення. Тому синтаксична парадигма в основному розглядається як система правил про реалізацію речень за певним структурним типом, а також вона служить для взаємовідношень між структурними типами речень [5, с. 103].

Усі вчені визнають речення основною одиницею синтаксичної парадигми, але думки вчених неідентичні з приводу того, саме які ознаки речення будуть являтися основними критеріями синтаксичної парадигми.

Так, В. Г. Адмоні вважав, що основним критерієм парадигми речення є типова система, яка охоплює змістовні та граматичні (композиційні) аспекти речення [2, с. 3]. На думку В. І. Кодухова, синтаксична парадигма має два види: 1) варіантність структурної схеми речення; 2) типи речень, виділених за певними підставами [6, с. 9]. Представники Празької школи, зокрема П. Адамець, вважали, що існують

парадигматичні ряди в межах однієї моделі (внутрішні трансформації) і парадигматичні ряди, що включають трансформовані синтаксичні моделі (міжмодельні трансформації). У трактуванні Празької школи синтаксична парадигма – це складна, ієрархічно впорядкована структура, для якої ядерне речення є вихідна форма, а парадигму складають всі трансформи, модифікації і варіанти [1, с. 76-80].

Інший погляд на парадигму речення (вузьке розуміння парадигматики) представлений у роботах Н. Ю. Шведової та Є. О. Седельнікова. Н. Ю. Шведова розглядає синтаксичну парадигму як сукупність усіх регулярно існуючих в системі мови видозмін речення, пов'язаних з вираженням категорій об'єктивної модальності і синтаксичного часу та реалізованих вказаними засобами. Говорячи словами автора “парадигмою речення є система його форм” [13, с. 10]. Для Н. Ю. Шведової головним показником є предикативність речення як його головне значення (комплекс модально-часових значень), на цій основі вона й будує свою парадигму, причому вся система форм речення, що виражає його предикативність, являється парадигмою цього речення [15, с. 9-10]. Згідно Є. О. Седельнікову речення – член кількох парадигматичних рядів. Підставою для входження в ряд є формальні видозміни структури речення за часом, модальністю, особою, числом, родом та видом повідомлень. Учений вважав, що в мовленні домінують синтагматичні відношення, що є наслідком лінійності мовлення, протяжністю у часі (усне мовлення) або у часі та просторі (письмове мовлення). “Оскільки мовлення завжди лінійне, у ньому не можуть мати місце асоціативні відношення. А в мові можуть бути (як в системі лінгвістичних одиниць) і синтагматичні і асоціативно-парадигматичні відношення” [10, с. 73]. Є. О. Седельніков запропонував парадигму форм речення за аналогією з парадигмою форм слова та приділяв основну увагу внутрішньомодельним перетворенням, чітко відмежовуючи їх від міжмодельних. З поняттям парадигми пов'язуються тільки внутрішньомодельні перетворення; незмінність структури речення – обов'язкова умова об'єднання кількох речень в парадигму (*Я пишу, Ти пишеш, Він пише*) [10, с. 70].

В кінці 60-х – 70-ті роки ХХ ст. І. П. Распопов та Т. П. Ломтєв розвинули поняття синтаксичної парадигми речення як системи міжмодельних перетворень. У визначенні парадигми важливою є зміна граматичної структури речення при тотожності ситуації (*Хтось постукав у двері. – У двері постукали*). Парадигма комунікативного синтаксису, вважає І. П. Распопов, це система видозмін, пов'язаних зі зміною цільового призначення речення (розповідне, питальне, спонукальне) і з розгортанням його комунікативної перспективи; вона пов'язана з єдністю пропозиції речення та не обмежується внутрішньомодельними перетвореннями [8, с. 7].

Синтаксична деривація, дериваційна парадигма речення, висунута В. А. Белошапковою та Т. В. Шмельовою відноситься до широкого розуміння синтаксичної парадигми. Система регулярних реалізацій В. А. Белошапкової [11, с. 752-763] включає і системні видозміни, не пов'язані з вираженням предикативності, вона звертається до смислової організації речення. У руслі дериваційного синтаксису виникло принципово нове поняття дериваційної парадигми, яка об'єднує речення, що співвідносяться як вихідне та похідне. Похідна конструкція відрізняється від вихідної ускладненням смислу та зміною форми. Обов'язковою вимогою для речень, що складають дериваційну парадигму є єдність пропозиції, конкретної ситуації дійсності. Поняття регулярності у В. А. Белошапкової перекликається з думкою представників

Празької школи про те, що перехід від одного типу речення до іншого можна здійснити за строго визначеними правилами. Під час утворення таких речень зберігається без зміни увесь їх об'єктивний зміст, але в значення вносяться, збагачуючи його, деякі додаткові відтінки. Структурна схема “допускає певне варіювання, яке супроводжується деякими змінами смислу речення або експресивно-стилістичного забарвлення” [11, с. 744]. Але варто відрізняти міжсхемні парадигматичні співвідношення дериваційного типу від синонімічних відношень між реченнями, що побудовані за різними структурними схемами: “У синонімічному ряді не виділяється вихідної (семантично більш простої) та похідної (семантично більш складної) конструкції” [11, с. 763].

Спираючись на семантичний підхід до синтаксису, Г. О. Золотова запропонувала концепцію синтаксичного поля речення. “Синтаксичне поле речення – це система, що об'єднує навколо вихідної структури речення її регулярні граматичні та структурно-семантичні модифікації і синонімічні перетворення” [4, с. 201]. Для виявлення причин різного поведіння у синтаксичному полі формально тотожних структур необхідно розглядати смислове улаштування речення. Синтаксичне поле речення може більш повно подати парадигму і реально показати етапи формування речення.

Виходячи з широкого розуміння парадигми речення, можна виділити три її види: синтаксичну, актуалізаційну та трансформаційну. Трансформаційна концепція синтаксичної парадигми заснована на понятті трансформаційних відношень між різними синтаксичними конструкціями речення. Під трансформацією розуміють акт перетворення однієї синтаксичної структури речення в іншу при збереженні лексичного складу та вихідної (ядерної, базисної) і похідної структур. Синтаксична парадигма в трансформаційній концепції синтаксису розуміється, таким чином, як ряд співвідносних синтаксичних конструкцій речення, інваріантних за змістом і різних за граматичною формою [14, с. 72].

Трансформаційні речення не безсистемні, як відмічає М. В. Всеволодова [3, с. 214]. Перетворення речень можуть мати внутрішньомодельний характер, пов'язаний зі зміною особи або модальності, та міжмодельний характер, пов'язаний зі зміною моделі речення:

1) внутрішньомодельні перетворення – модифікації – у своїй сукупності утворюють *синтаксичне поле*, або *синтаксичну парадигму речення*;

2) у міжмодельних перетвореннях зміна порядку словоформ може привести до необхідності зміни форми одного з компонентів, а інколи інтонаційного малюнка речення (*Вчені виділяють нову речовину за допомогою хімічних реакцій – Для виділення нової речовини використовують хімічні реакції*). Такі актуалізаційні модифікації складають *актуалізаційну парадигму речення*;

3) до міжмодельних перетворень відносяться і *перефразування*, тобто часткова або повна зміна моделі речення, яке також залежить від комунікативної мети мовця. До перефразувань можна віднести зміну форми імен деяких учасників при збереженні основної моделі речення, появу зв'язкових варіантів; використання описового предикату; конвертування, тобто зміну напряду відношень; вибір іншої моделі речення, яка виражає інші відношення [3, с. 429]. Такі перефразування складають

інтерпретаційну (або трансформаційну) парадигму речень, які оформлюють подачу речення та відносяться до комунікативних механізмів.

Синонімічні перефразування потрібні для того, щоб “висловити оптимальним чином даний зміст та різного роду акценти, контрасти, змінювані фокусування та ін.” [7, с. 111]. Речення, що входять до однієї інтерпретаційної парадигми, служать для вирішення певних комунікативних задач, для різного ракурсу подачі події, пропозиції.

Різноманіття способів уживання парадигматичного аналізу до синтаксичних явищ і поглядів на те, що ж таке парадигма в синтаксисі обумовлює актуальність дослідження. Подальше вивчення явища синтаксичної парадигматики речення є дуже перспективним з точки зору теоретичного синтаксису, так як на ній певною мірою базується системність опису синтаксичної будови мови.

Л і т е р а т у р а :

1. Адамец П. К вопросу о синтаксической парадигматике // *Československá rusistica*. – 1966. – № 2. – С. 76–80.
2. Адмони В. Г. Аспекты предложения в системе типов предложения // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. Тезисы докладов. – Л., 1971. – С. 3.
3. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. – М., 2000. – 502 с.
4. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М., 1973. – 351 с.
5. Касевич В. Б. Элементы общей лингвистики. – М. : Наука, 1977. – 177 с.
6. Кодухов В. И. Предложение как структурная и коммуникативная единица // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. Тезисы докладов. – Л., 1971. – С. 9.
7. Падучева Е. В. Высказывание и его соотносительность с действительностью. – М., 1985. – 272 с.
8. Распопов И. П. Несколько замечаний о синтаксической парадигматике // Вопросы языкознания. – 1969. – № 4.
9. Реформатский А. А. Введение в языковедение / под ред. В. А. Виноградова. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 536 с.
10. Седельников Е. А. Структура простого предложения с точки зрения синтагматических и парадигматических отношений // Филологические науки. – 1961. – № 3. – С. 66-77.
11. Современный русский язык : учебное пособие для филол. спец. высших учебных заведений / под ред. В. А. Белошапковой. – 3-е изд. – М., 1997. – 800 с.
12. Структурный синтаксис английского языка : пособие по теоретической грамматике / под ред. Л. Л. Иофик, Н. Н. Матвеевой. – ЛГУ, 1972. – 176 с.
13. Шведова Н. Ю. Парадигматика простого предложения в современном русском языке: (Опыт типологии) // Русский язык. Грамматические исследования. – М. : Наука, 1967. – С. 3-77
14. ШUTOва Е. И. Вопросы теории синтаксиса. – М. : Наука, 1984. – 264 с.
15. Русская грамматика / под ред. Н. Ю. Шведовой. – Т. 2. Синтаксис. – М. : Наука, 1982. – 709 с.

Бундюк Е. В. Некоторые вопросы парадигматики простого предложения.

Статья посвящена анализу употребления понятия парадигма простого предложения в лингвистических работах ученых XX в. – начала XXI в.

Ключевые слова: парадигма, внутримодельные преобразования, межмодельные трансформации, актуализационная парадигма, деривационная парадигма, синтаксическое поле.

Bundiuk O. V. Some issues on the simple sentence paradigm.

The article deals with the analysis of term simple sentence paradigm in linguistic studies of XXth century – the turn of XXIst century.

Keywords: paradigm, inside-model transformations, intermodal transformations, actualizational paradigm, derivative paradigm, syntactic field.

Григораши А. М.
Национальный педагогический университет
имени М. П. Драгоманова

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЯЗЫЧНОЙ ПРЕССЕ УКРАИНЫ: ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

В статье рассматривается проблема индивидуально-авторской интерпретации пословиц и поговорок, исследуется функционирование этих устойчивых выражений в русскоязычных газетных текстах Украины.

Ключевые слова: функционирование, пословицы и поговорки, устойчивые выражения, индивидуально-авторская интерпретация, русскоязычные газеты Украины.

Постановка проблемы. Индивидуально-авторская интерпретация пословиц и поговорок в современном публицистическом стиле принципиально не отличается от окказионального использования фразеологических единиц в языке СМИ, что дает неоспоримые основания для причисления этих устойчивых выражений собственно к фразеологии, понимаемой в широком смысле этого термина.

Актуальность темы выражается в постоянном обновлении фактического материала, позволяющего выявлять всевозможные индивидуально-авторские нюансы окказиональных преобразований пословиц и поговорок. Попутно отметим, что в данной статье мы опираемся на классические определения этих устойчивых сочетаний: “Под пословицами в широком смысле мы понимаем краткие народные изречения, имеющие одновременно буквальный и переносный (образный) план или только переносный план, и составляющие в грамматическом отношении законченное предложение. Поговорками называются языковые афоризмы, отличающиеся особой краткостью и имеющие, как правило, только буквальный план” [7, с. 7]. Кроме того, определенный лингвистический интерес представляют и журналистские определения, в каком случае они употребляют пословицу, а в каком – поговорку: в этом смысле пословицы упоминаются значительно чаще.

Целью данной статьи является выявление наиболее популярных приемов индивидуально-авторского преобразования пословиц и поговорок в современной русскоязычной прессе Украины.

Объектом исследования являются пословицы и поговорки как неотъемлемая часть фразеологического фонда русского языка, а **предметом** – окказиональные преобразования устойчивых выражений в современных русскоязычных средствах массовой информации Украины.

Материалом исследования послужили современные русскоязычные газеты Украины.

Среди лексических способов индивидуально-авторской интерпретации устойчивых выражений на внутрифразеологическом уровне достаточно часто встречается прием замещения структурного компонента пословицы лексемой другого логико-предметного или тематического плана [3, с. 89]. Такое устойчивое новообразование является сугубо индивидуальным, и смысл его понятен только на фоне определенного газетного контекста. Помимо этого, замена целой части

компонентов устойчивого выражения неизбежно изменяет семантический план пословицы, в результате чего, как правило, возникает дополнительная экспрессия комизма: *“Вы помните, что всю первую неделю после вашего знакомства он вел себя, как прекрасный принц. Потом еще три месяца – как британский лорд. А потом он понял, что вы влюбились, и... расслабился. Не думайте, что это вам так не повезло с избранником: вообще-то все мужчины, как только понимают, что женщина в их власти, перестают стараться быть лучше, чем они есть. Предлагаем вас сценарий интенсивной терапии: устройте ее бой-фрэнду, и он станет **и швец, и жнец, и на прием во дворец**. Ну, или хотя бы **в гости к родителям**”* (*“Добрый молодец урок”*. Рубрика *“Примите к сведению”*. – *“Петровна”*, № 1-2 (943-944), 8.01.13, с. 3). Ср. фиксацию рассматриваемой пословицы в исходной форме в соответствующем словаре: **И швец, и жнец, и в дуду игрец**. ‘О том, кто все умеет делать или кто одновременно выполняет разнообразные обязанности’ [7, с. 48-49]. Особенность рассматриваемого нами газетного контекста состоит в том, что часть общеизвестной пословицы замещается лексемами другого тематического плана дважды: **и на прием во дворец – в гости к родителям**. Это способствует двойному усилению экспрессии комизма, поскольку **дворец** сопоставляется с гипотетической малогабаритной квартирой родителей избранницы. С другой стороны, такая двойная замена компонентов на лексическом уровне способствует усилению назидательности как неотъемлемой составляющей данного газетного контекста, нехитрый пафос которого сводится к следующей бесспорной истине: вести себя нужно уметь и во дворце, и в гостях у родителей, а расслабляться не следует при любых обстоятельствах.

Аналогичная замена части устойчивого выражения обусловлена темой газетной публикации, которая посвящена воспитанию младшего поколения: *“Какую форму любовь приобретает в каждом конкретном случае, безусловно, зависит от конкретного человека. Известное выражение можно вполне перефразировать так: **“Скажи мне, какой ты родитель, и я скажу, кто ты”**. Ведь вся полнота личности в полной мере проявляется именно в отношении к собственному ребенку”* (Виктория Егорова. *“Помогите ребенку стать самим собой”*. Рубрика *“Компетентно”*. – *“Комсомольская правда в Украине. Киевский выпуск”*, № 265 (4259/25654), с. 15). См. фиксацию первоначальной формы устойчивого выражения в словаре: **Скажи мне, кто твой друг, а я скажу тебе, кто ты** [8, с. 56]. Именно такую “перефразировку” очень легко предугадать, поскольку она выводится непосредственно из основного содержания газетного материала, начиная с его заголовка.

Подобная замена компонента известной поговорки может служить косвенной характеристикой героя газетного материала, как правило, уничижительной, но зато подкрепленной “народной мудростью”, которая, собственно, и позволяет журналисту выразить свое нелицеприятное мнение не

только об определенном политике, но и о политической и экономической ситуации в стране в целом: *“Пассаж о том, что опозоривший страну скандал способствовал популяризации проекта, даже сложно комментировать здравомыслящему человеку. А что касается слов о том, что “проблем нет только у того, кто ничего не делает”, то просто любопытно, что же такого сделал за два года своей работы г-н Каськив, что обеспечило ему карт-бланш, позволивший перевести стрелки на подчиненных (точнее, почему ему это позволили сделать)?”*

Поневоле напрашивается мысль, что причина его непотопляемости исключительно в галичанском происхождении и “оранжевом” прошлом. Ну что ж, перефразируя известную поговорку, в данном случае можно сказать, что **“цинизм – второе счастье”** (Сергей Бурлаченко. “Новые игроки по старым правилам”. Рубрика “Актуально”. – “2000”, № 3 (638), 18-24.01.13, с. 2). Ср. первоначальную форму устойчивого выражения, зафиксированную в словаре: **Нахальство – второе счастье** [8, с. 96]. В данном случае компонент поговорки замещается синонимом, указывающим на меру проявления признака [1, с. 215]. Более того, благодаря индивидуально-авторскому варианту поговорки осуществляется конструктивная функция устойчивого выражения: он вынесен в конец абзаца и представляет собой определенный вывод, вытекающий из всего предыдущего газетного контекста.

Следует отметить, что не всякая замена компонента известной поговорки является реализацией соответствующего приема ее окказионального преобразования. Так, в устной речи героя газетной статьи устаревший глагольный компонент поговорки заменяется более современным: *“Вот такая несправедливость: у одних жизнь удалась за счет других, обнищавших... У тех все есть! И они не могут даже представить проблем, как говорят, “пересічного громадянина”. Есть такая поговорка: **сытый голодного не поймет**”* (Лидия Денисенко. “Кличко и “300 спартанцев”. – “2000”, № 3 (638), 18-24.01.13, с. 1). Рассматриваемый газетный материал представляет собой интервью с лидером партии “УДАР” Виталием Кличко, который воспроизводит известную поговорку в “осовремененном” виде. Ср. в соответствующем словаре: **Сытый голодного не понимает. Понимать, несов. (устар.)** – понимать. ‘Сытый человек не способен понять чувств и ощущений голодного человека. Говорится о том, кто не понимает нужд, неудобств или желаний другого’ [7, с. 95]. В данном случае поговорка явно воспроизводится “по памяти”: какой вариант запомнил, такой и воспроизвел. Аналогичный случай, только уже не в устной, а в письменной речи, встречаем в другом газетном материале: *“А иного и ожидать нечего от власти, которая стремится как можно больше выжать сока из трудового народа, - завершает свое письмо в “РГ” Иван Иванович Танов из Болграда Одесской области. – Мы для нее попрошайки. **Сытый голодного не понимает**”*. Такова тональность всей послевыборной редакционной почты” (Михаил Болтянский. “Не перестают нас презирать”. Рубрика “Письма обвиняют”. – “Рабочая газета”, № 206 (15283), 22.11.12, с. 2). Если же компонент рассматриваемого устойчивого выражения действительно замещается лексемой другого логико-предметного или тематического плана, поговорка приобретает дополнительное окказиональное значение, определяемое только на фоне индивидуально-авторского газетного контекста: *“ – Я люблю настоящие чувства, – начинает разговор Михаил Васильевич за столиком в днепропетровской кофейне, где мы встретились ради интервью. – Нельзя говорить о настоящей любви, будто рассказывая анекдот. Я не могу играть голодного человека, будучи сытым. **Сытый голодного не играет**. Нужно все делать честно. Кто его знает, может, в зрительном зале сидит будущий президент страны. И вот во время спектакля у него в сознании щелкает какой-то тумблер, и человек по-другому смотрит на мир. И, может, он станет президентом с чистыми руками”* (Ольга Боглевская. “Сольный “Крик”. Рубрика “Арт”. – “2000: Аспекты”, № 5 (640), 1-8.02.13, с. 3). Газетный материал посвящен днепропетровскому муниципальному

театру одного актера “Крик” и его основателю Михаилу Васильевичу Мельнику, что, собственно, и предопределило именно такую замену компонента известной поговорки.

На синтаксическом внутрифразеологическом уровне окказионального преобразования устойчивых выражений выделяется сегментация, при которой происходит такое нарушение синтаксической организации пословиц и поговорок, когда компоненты их употребляются как самостоятельные синтаксические единицы, имеющие соответствующее пунктуационное оформление: “А “Джанго освобожденный” в точности про это – про совсем недавнюю эпоху рабовладения и расового угнетения в стране, откуда родом и означенный культ кольта. В новой работе Квентин Тарантино в фантазийной форме как бы переписывает всю отечественную историю и киностереотипы, передавая все приоритеты от “белых” к “черным”. В этом нетрадиционном вестерне главный герой – негр и он же – победный главный потрошитель белых. Ну и Тарантино, ну и **пострел** (буквально!), он и тут **поспел**. Сотворил расово комплиментарное кино аккурат к моменту политического торжества президента Обамы” (Александр Рутковский. “Проблемы размножения бесславных ублюдков”. – “2000: Аспекты”, № 4 (639), 25-31.01.13, с. 1). Ср. первоначальную форму устойчивого выражения, зафиксированного в словаре: **Наш пострел везде поспел**. ‘Говорится (чаще неодобрительно) о ловком, предприимчивом человеке, который успевает раньше других везде побывать, все узнать’ [7, с. 65]. Обращает на себя внимание то, что автор газетного материала использует рассматриваемую нами поговорку не в “неодобрительном”, а в “положительном”, даже “восторженном” смысле, поскольку речь идет о режиссере мирового уровня. Аналогичный пример, в котором известный журналист использует известное устойчивое выражение в ироническом ключе, поскольку пишет о современных политиках: “Политики, как известно, обязаны иметь позицию по любому вопросу. Но иногда **молчание** красноречивей слов. К тому же его принято трактовать как **знак согласия**” (Сергей Лозунько. “Полезные дураки” для партии власти”. Рубрика “Бенефис”. – “2000”, № 49 (633), 7-13.12.12, с. 4). Ср. первоначальную форму устойчивого выражения: **Молчание – знак согласия**. ‘Молчат – значит, соглашаются. Говорится, когда на заданный вопрос не отвечают, что дает возможность предполагать утвердительный ответ’ [7, с. 58].

На внутрифразеологическом синтаксическом уровне достаточно часто наблюдается пословичный эллипсис, который, по замечанию З. А. Павловой, возможен тогда, когда пословица общеизвестна, следовательно, употребление ее части – сигнального фрагмента – бывает достаточным, чтобы передать и понять смысл высказывания [5, с. 180]: “Это правда, что страшное может случиться где угодно и когда угодно, даже в самом безопасном месте. Но давайте согласимся, что большая вероятность попасть в историю есть у того человека, который постоянно рискует. Отсюда и народная мудрость “**береженого Бог бережет**”, которой, впрочем, никто у нас особо не следует. Поскольку все привыкли жить на авось” (Александр Павлов. “Жить на авось”. Рубрика “Мнения”. – “Известия в Украине”, № 19/1657/28701, 15.10.12, с. 4). Ср. фиксацию первоначальной формы пословицы в словаре: **Береженого Бог бережет, а небереженого – конвой стережет** [8, с. 30].

При помощи этого приема окказионального преобразования устойчивых выражений дается иронически-негативная характеристика украинского политика,

прославившегося бесконечными скандалами в Верховной Раде Украины: *“Олег Валерьевич считает, что пословицу **“молчание – золото”** придумали трусы. Он обид не прощает и очень часто сам говорит в адрес людей столько неприятных слов, что диву даешься, когда он без синяков из Верховной Рады выходит. Поругаться в парламенте Ляшко может с кем угодно. Он мажоритарщик. Никому ничего не должен. Кто ему не понравится, тот и получит. Хотя с особым упоением будет нападать на Мартынюка. Из преимуществ – в рекламных роликах Ляшко держал вилы как оружие против украинской политики. Может пронести инвентарь в парламент и применить по назначению”* (*“Олег Ляшко – человек-вилы”*. Рубрика *“Картина дня”*. – *“Комсомольская правда в Украине”*, № 244/46 (4238/25633), 2-8.11.12, с. 2). Ср. фиксацию рассматриваемой пословицы в словаре: **Слово – серебро, молчание – золото**. ‘Лучше промолчать, чем сказать и потом жалеть о том, что сказал; лучше промолчать, чем сказать необдуманно. Говорится как совет тщательно обдумывать каждое свое высказывание’ [7, с. 92].

Наконец, достаточно часто встречается вольный пересказ общеизвестной пословицы: *“Руководствуясь принципами культурно-исторической идентификации, академик Петр Петрович Толочко предлагает 9 субъектов федерации сегодняшней Украины. Все это снимет излишнюю напряженность в социальной, этнической и межнациональной сферах; никто не будет навязывать **“свой устав в чужом монастыре”**; нас прекратят, как это делается сейчас, делить на **“западенців”** и **“східняків”**, то есть на истинных украинцев и украинцев второго сорта”* (Николай Яременко. *“Кума немила – и гостинцы постылы”*. Рубрика *“Откровенно”*. – *“Киевский вестник”*, № 126 (7074), 20.11.12, с. 2). Ср. фиксацию устойчивого выражения в словаре: **В чужой монастырь со своим уставом не ходят** [8, с. 91].

Контекстные приемы индивидуально-авторской интерпретации пословиц и поговорок представлены прежде всего повтором [2, с. 127], который выполняет конструктивную и усилительно-выделительную функции в различных газетных контекстах. Одной из разновидностей данного способа окказионального преобразования устойчивых выражений является повторение компонентов пословицы во фразеологически связанном значении: *“Так что главный политический итог минувшего года – полное и безоговорочное опровержение избитой истины о том, что **“худой мир лучше доброй ссоры”**. Увы, нет. **“Добрая ссора”** в политике – шаг навстречу к **“доброму”** миру, полноценному национальному примирению, а вот **“худой мир”**, который может затянуться на годы, как и абсолютная власть, согласно другой поговорке, может развратить нас абсолютно. И такое развращение, как показывает финал нашей первой перестройки, не проходит безнаказанно”* (Борис Межуев. *“Мнимое единство”*. Рубрика *“Мнения”*. – *“Известия в Украине”*, № 1/1712/28756, 9.01.13, с. 4). Ср. в словаре: **Худой мир лучше доброй ссоры**. ‘Говорят, когда считают, что лучше не доводить напряженные отношения до открытой ссоры’ [7, с. 101]. Следует отметить, что на основании еще одного, на сей раз синтаксического, приема индивидуально-авторской интерпретации устойчивых выражений на внутрифразеологическом уровне – контаминации, то есть объединения двух устойчивых сочетаний [6, с. 209], – **“худой мир”** и **“добрая ссора”** – возникает третье устойчивое сочетание **“добрый” мир**, которому журналист дает свое, индивидуально-авторское толкование: ‘полноценное национальное примирение’.

Обращает на себя внимание и использование “кавычного” приема [4, с. 285] при вводе пословицы в газетный контекст: повторяемые части известной пословицы заключаются в кавычки, как некие цитаты, вследствие чего и устойчивое сочетание “*добрый мир*”, также не лишенное кавычек, воспринимается именно как индивидуально-авторское новообразование, тем не менее сохраняющее ассоциативные связи со своим инвариантом.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Таким образом, индивидуально-авторская интерпретация пословиц и поговорок в современных русскоязычных СМИ осуществляется в основном на лексическом и синтаксическом уровнях (внутрифразеологические приемы), а также на уровне повтора отдельных компонентов рассматриваемых устойчивых выражений (контекстные приемы). Перспектива дальнейших исследований заключается в постоянной фиксации и анализе газетных контекстов, в которых функционируют пословицы и поговорки, как в своей первоначальной форме, зафиксированной соответствующими словарями, так и в интерпретированных журналистами формах, нашедших отражение в русскоязычной прессе Украины.

Л и т е р а т у р а :

1. *Абрамович И. М.* Об индивидуально-авторском преобразовании фразеологизмов и отношении к ним фразеологического словаря // Проблемы фразеологии: Исследования и материалы / под ред. А. М. Бабкина / И. М. Абрамович. – М.-Л. : Наука, 1964. – С. 213-218.
2. *Иванчикова Е. А.* Лексический повтор как экспрессивный прием синтаксического распространения // Мысли о современном русском языке / под ред. В. В. Виноградова; сост. А. Н. Кожин / Е. А. Иванчикова. – М. : Изд-во МГУ, 1969. – С. 126-139.
3. *Ковалев В. П.* Сопоставительное исследование языковых средств экспрессии русской, украинской и белорусской художественной литературы // Проблемы сопоставительной стилистики восточнославянских языков: Тез. докл. Всесоюзн. научн. конф. (Донецк., 22-24 декабря 1977 г.) / В. П. Ковалев. – К. : КГПУ, 1977. – С. 78-80.
4. *Мишаева М. Д.* О некоторых способах выражения лексической экспрессии в современном русском литературном языке // Вопросы синтаксиса и стилистики русского литературного языка: Труды III-IV конф. каф. рус. яз. пед. ин-тов Поволжья (1959-1960) / М. Д. Мишаева. – Куйбышев, 1963. – С. 233-257.
5. *Павлова З. А.* Эллипсис и обособление компонентов фразеологических единиц в газетных заголовках: на материале “Morning Star” // Фразеология / З. А. Павлова. – Челябинск, 1973. Вып. I. – С. 179-185.
6. *Печерица И. Ф.* К вопросу о лингвистической природе плеоназма и контаминации фразеологических единиц // Фразеология / И. Ф. Печерица. – Челябинск, 1973. – Вып. I. – С. 208-214.
7. *Фелицына В. П., Прохоров Ю. Е.* Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения: Лингвострановедческий словарь / Ин-т рус. яз. им. А. С. Пушкина; под ред. Е. М. Верещагина, В. Г. Костомарова / В. П. Фелицына, Ю. Е. Прохоров. – М. : Русский язык, 1979. – 240 с.
8. *Walter Harry, Mokienko Valerij.* Wörterbuch russischer Anti-Sprichwörter: Lehrmaterial für Studenten der Slawistik // Harry Walter, Valerij Mokienko. – Greifswald : Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, 2002. – 153 с.

Григораши А. М. Функціонування прислів'їв та приказок у сучасній російськомовній пресі України: індивідуально-авторська інтерпретація.

У статті розглядається проблема індивідуально-авторської інтерпретації прислів'їв та приказок, досліджується функціонування цих сталих виразів в російськомовних газетних текстах України.

Ключові слова: функціонування, прислів'я та приказки, сталі вирази, індивідуально-авторська інтерпретація, російськомовні газети України.

Grygorash A. M. Functioning of proverbs and sayings in the modern Russian newspapers of Ukraine: individual-author's interpretation.

This article discusses the problem of individual-author's interpretation of proverbs and sayings, studied the functioning these steady expressions in the Russian newspaper's texts of Ukraine.

Keywords: *functioning, proverbs and sayings, steady expressions, individual-author's interpretation, Russian newspaper's texts of Ukraine.*

Гургула О. Б.
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ІНФІНІТИВ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ КАТЕГОРІЇ МЕТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті представлено аналіз основних функціональних параметрів інфінітива як виразка семантики мети в українській мові; звернено особливу увагу на модальність синтаксичних структур із семантикою мети.

Ключові слова: *мета, складне речення, структурна схема, інфінітив, суб'єкт, дієслівний предикат, поширювач.*

Універсальність і всеохопність категорії мети зумовлює функціонування в українській мові низки одиниць, здатних до її експлікації. Проте з-поміж них саме інфінітив здатний до окреслення мети на засадах її конкретики, прагматики, дискурсивного забезпечення, бо визначає перспективи для визначення мовних засобів і прийомів, відтворення всього поняттєвого, сукупного потенціалу мети, її різновидів, виявів, засобів досягнення тощо.

Актуальність статті полягає у необхідності визначення тих показників, що дають можливість інфінітиву бути репрезентантом категорії мети в українській мові.

Інфінітив як колишня форма непрямого відмінка іменника зі значенням дії, що втратила відмінкове значення, є одиницею, втягнутою в систему дієслова із притаманними їй ознаками дієслівних категорій виду і стану. Обґрунтування формувальних властивостей інфінітива як спеціалізованого і регулятивного засобу вираження категорійного значення мети базоване на врахуванні таких історичних змін, як витіснення супіна, посилення предикативної самостійності цієї одиниці, часове збільшення вживаності інфінітивних конструкцій, поліфункціональне використання інфінітива в різних за змістом і цільовою спрямованістю контекстах.

Володіючи максимальною функціональною насиченістю і концентрацією специфічних ознак, інфінітив може не тільки характеризувати мету дії (стану) абстраговано від діяча, але і брати участь у вираженні відношення дії (стану) до суб'єкта, вказуючи ступінь конкретизації: реальність чи потенційність, означеність чи неозначеність, конкретність або узагальненість виробника дії, носія зумовленості й каузативності, в межах яких представлена онтологічна категорія мети.

Серед лінгвістичних умов, які забезпечують значення мети в інфінітива, є передусім його дистрибутивне оточення. Тому найбільш вірогідним підходом до вивчення функцій і властивостей інфінітива мети є звернення до семантико-синтаксичної структури речення, передусім складного, яке в силу своєї формальної

визначеності, зокрема завдяки наявності сполучників мети (*щоб, аби, для того щоб і под.*), запрограмоване на приєднання підрядної цільової частини з інфінітивом.

Очевидно, що ізольований розгляд інфінітива мети не здатний забезпечити визначення як лінгвістичної сутності категорії мети, так і семантико-синтаксичних особливостей, базованих на її мовній конкретизації. Аналіз так званої “мети буття” як категорії, що зумовлена релігійними, провіденційними, саморегульованими чинниками, відповідними ідеями, які в мовному вираженні реалізовані далеко не завжди, не виступають предметом лінгвістичної уваги. У зв'язку з цим, в силу самої специфіки інфінітива мети, дослідження присвячене не реалізації абстрактно-загальних ідеалів, а експлікації конкретної мети, яка зрештою реалізує у віддаленій перспективі досягнення ідеалу.

Уже сама вибірка інфінітивів засвідчує, що переважна більшість таких номінацій має в основі саме досягнення конкретного найближчого результату, пор.: *поїсти – щоб наїстися, втамувати голод, познайомитися – щоб бути знайомими, спілкуватися – щоб реалізувати спілкування і т.д.* З огляду на те, що “мета природних дій задана природою, вона зазвичай не експлікується: так, висловлення *Я ліг спати, щоб виспатися* буде нелогічним. У нормі мета асоціюється з певними діями і виражається спеціальними засобами” [1, с. 21]. Серед лінгвістичних умов, які забезпечують виявлення значення мети в інфінітива, є передусім його дистрибутивне оточення. Тому найбільш вірогідним підходом до вивчення функцій і властивостей інфінітива мети є звернення до семантико-синтаксичної структури речення, передусім складного, яке в силу своєї формальної визначеності, зокрема завдяки наявності сполучників мети (*щоб, аби, для того щоб і под.*), запрограмоване на приєднання підрядної цільової частини з інфінітивом.

Складнопідрядні реченні з інфінітивом мети ми розуміємо як вихідні конструкції з цільовим значенням. Це зумовлено тим, що вони орієнтовані на вираження мети не лише семантично, але і структурно – завдяки поєднанню інфінітива, що набуває значення мети, зі сполучником, що за таких умов може бути репрезентований як предикат предикатів [2]. Лише за умов поєднання зі сполучником інфінітив набуває значення мети як безумовне, необтяжене іншими значеннями з урахуванням того, що інфінітив мети називає, конкретизує, що саме має бути реалізоване, і якою дією, яким способом, наприклад: *Жолкевський встав з ліжника, щоб опустити* запинало намету (М. Вінграновський).

Складні реченні ми розглядаємо з урахуванням формально-синтаксичних відношень між їхніми частинами, але передусім з опорою на семантичні чинники. Їхньою особливістю є те, що експліцитність категорії мети забезпечена подвійно: як за допомогою інфінітива, так і за допомогою спеціалізованих сполучників. При побіжному розгляді можна стверджувати, що цільова функція інфінітива може слугувати “надлишковості” сполучника *щоб і його* варіантів, проте аналіз засвідчує, що сполучник у таких випадках, навпаки, здебільшого підкреслює, уточнює значення мети і дає змогу вирізнити його з-поміж інших, пор.: *Отаман полетів* (куди?) *карати* *винуватих* (Б. Лепкий) – *Гетьман поїхав туди* (з якою метою?), *щоб покарати* *учинателів за слабкодухість на місці злочину* (О. Довженко). Іншими словами, сполучник у складнопідрядному реченні часто сприяє уникненню неоднозначного, а подекуди й омонімічного тлумачення цільової семантики. Отже, вибір складного

речення як базової конструкції, в якій сполучник зорієнтований на вираження мети, а інфінітив називає цю мету безпосередньо, і є вихідною позицією в подальшому розгляді функцій речень з інфінітивом мети.

Попри визначеність базових цільових конструкцій з інфінітивом, важливим є також факт існування інших структур, утворених внаслідок модифікації основних, – таких, що передають значення мети без участі сполучника при безпосередньому поєднанні основного предиката й інфінітива мети, наприклад: *Потім баба цілувала кожну невістку і **вела** до другої хати **показувати** коверці* (В. Стефаник). Мовний матеріал засвідчив, що такі дериваційні можливості виявлено не в усіх випадках функціонування складного сполучникового речення, у зв'язку з цим мають бути розглянуті умови, за яких такі перетворення можливі. Речення імпліцитного типу з відсутнім сполучником і інфінітивом мети кваліфіковані як згорнуті (модифіковані) складні речення з відсутнім сполучником, оскільки основні предикати-показники елементарного речення представлені двома синтаксичними позиціями: “предикат головної частини + інфінітив мети”.

Попередньо зауважимо, що в більшості випадків формування конструкцій без сполучника *щоб*, побудованих лише на основі структури “змінюване дієслово + інфінітив”, є загалом неможливим, бо формальний показник (сполучник) є конструктивно необхідним. Проблема визначення чинників, які відкривають можливість уживати конструкції без сполучника базована передусім на лексико-семантичній допустимості змінюваного дієслова (основного предиката). Фактичний матеріал засвідчив, що кількість дієслівних предикатів, здатних приєднувати інфінітив мети, в українській мові обмежена, що ще раз підтверджує доречність виділення складнопідрядних речень як базових, вихідних конструкцій, що реалізують цільове значення за допомогою інфінітива.

Окремого розгляду вимагає вивчення можливостей заміни поєднання “цільовий сполучник + інфінітив” семантично подібними конструкціями з відсутнім сполучником і інфінітивом, а також прийменниково-субстантивованим сполученням, пор.: *Потім знову встав і пішов по вулиці в надії, що хто-небудь **покличе** його у хату, щоб **пообідати*** (Олександр Олесь) – *Побігали Савко і Люда, побавились та й **пішли** додому **обідати*** (Остап Вишня) – ***Пішли** – хто на обід, хто в карти грати* (І. Франко). Речення з такими зворотами репрезентовані в дослідженні як згорнуті, що перебувають на межі між простими елементарними і складними, де додаткову функцію носія значення мети може виконувати прийменник, частково перебираючи на себе значення предиката предикатів. Найбільш характерними для таких речень є прийменники, які передають значення мети *для*, *зادля*. Умови вживання речень з такими прийменниками на базі складних речень з інфінітивами ще більш обмежені і вимагають розгляду можливостей утворення девербативів на основі інфінітивів.

Можна передбачити, що для конструкцій без цільового корелята, з прийменником або при безприйменниковому зв'язку контаміноване значення може виявитися більш виразно – якщо виходити із широкого розуміння каузативності як загальної зумовленості. Тим самим можна стверджувати, що в арсеналі засобів вираження мети на рівні складного речення визначаються такі службові засоби, які з одного боку виключають появу альтернативного кореляту, з іншого – допускають розчленування і відокремлення своїх складників, які забезпечують диференціацію

значень, а звідси розширюють асоціативні можливості передачі цільових відношень аж до включення інших семантико-синтаксичних відношень, передусім каузативності.

Отже, визначення основних синтаксичних конструкцій, які оптимально реалізують цільову семантику за допомогою інфінітива (або без нього), є одним із найважливіших етапів дослідження. При цьому здійснення аналізу цих конструкцій неможливе без виявлення загальних специфічних рис експлікації категорії мети, властивих їм на будь-якому етапі функціонування чи модифікації.

Особливу роль у формуванні визначальних ознак конструкцій з інфінітивом мети в українській мові, які дають підстави виділення їх в окремий категорійний клас, відіграє модальність.

У синтаксичних конструкціях з інфінітивом мети реалізована подвійна модальність: реальна (основна), імплікована в основному дієслівному предикаті, та ірреальна (додаткова), репрезентована інфінітивом. У типових випадках це представлено поєднанням форм дієслова дійсного способу та інфінітива в межах складної чи простої конструкції, наприклад: *Коснятин **показав** князеві готування дарунків для свейського короля, щоб **прихилити** його серце і серце його доньки Інгігерди до Хольмгардського конунга Ярислейфа* (П. Загребельний); ***Заїхав сказати** про волю свою й Борисову* (П. Загребельний).

Ускладнення реальної модальності характерне для речень з інфінітивом мети при вживанні дієслівного предиката у формі наказового способу, за якого модальність набуває імперативних / оптативних ознак, наприклад: *Та, **будьте ласкаві**, Микито Уласович, **уторопайте**, що я вам казатиму, щоб мені по десять разів **не товкти** вам одного* (Г. Квітка-Основ'яненко). Наказова форма дієслівного предиката не лише змінює основну модальність конструкції, а й засвідчує її двосуб'єктність: дія, названа дієсловом, стосується об'єкта, до якого звертається суб'єкт, який при цьому має на меті виконати дію, названу інфінітивом, наприклад: ***Дай** мені, Вітчизно, та для пісні сили, Щоб тебе в цій пісні **славить і любити**, Щоб для тебе серцем вічно **зеленіти*** (В. Сосюра). Наведені факти дають змогу не погодитися з думкою про те, що синтаксичні конструкції з інфінітивом мети (передусім складнопідрядні) завжди є односуб'єктними [3; 4], пор.: "Для присудка підрядної частини обов'язковою є форма інфінітива, якщо дія головної і підрядної частини пов'язана з одним суб'єктом" [5, с. 331].

Модифікація реальної модальності в ірреальну уможливлена вживанням дієслівного предиката у формі умовного способу, наприклад: *Звичайно, він міг **хвицнути задніми ногами, підкинути круп так, що те маленя вхопило б сторчкака, або ж, навпаки, став би** свічкою на задніх ногах, щоб **пожбурити** непрошеного вершника на землю спиною* (П. Загребельний). У таких випадках уявленим є не лише результат діяльності суб'єкта, а й сама діяльність, що зумовлює реалізацію подвійної гіпотетичності, бажаності. Суб'єкт у таких конструкціях не виконує дій, проте прагне до їхнього виконання, наприклад: ***Коли б** ще хоч з годочок було **прожити**, щоб хоч одну дитину до пуття **довести**: все б удовиці легше було* (А. Свидницький); *Знов він увесь був поглинутий солодкою каламуттю згадки про Забаву, **кинув би** знову все й **подався** в хаці, щоб **розшукати** оту, з розіскреними сірими очима* (П. Загребельний).

Ускладнення ірреальної модальності в реченнях з інфінітивом мети можливе також і в іншому аспекті – при вияві невпевненості в самому результаті діяльності чи

його доцільності, наприклад: *За свій гаразд та просвітність ми всі повинні б стати до підмоги масам: **вчити** їх або ремесла, або науки, або будлі-якого штучництва, щоб **нібито** піднять просвітність темної маси* (І. Нечуй-Левицький); ***Посідали** за карти, **певно**, зادля того, щоб **дати** одпочинок язикам* (І. Нечуй-Левицький). Уживання таких конструкцій часто наближує їхню цільову семантичну організацію до причинової і подекуди призводить до нерозрізнення, про що вже було сказано вище: *Коли вчитель траплявся гарний або в хорі з'являвся гарний парубок півчий, вона тоді **ходила** в школу на співки, **буцім би то** задля того, щоб **допомогти** вчителеві гарно справлять півчу* (І. Нечуй-Левицький).

Мета – це складна й об'ємна концептуальна категорія, базована на усвідомленому передбаченні бажаного результату діяльності, яке зумовлює пошук засобів і шляхів його досягнення. Як масивний ментальний категорійний концепт, мета об'єктивується в мові за допомогою різнотипних засобів, з-поміж яких провідну роль відіграє вживання в синтаксичних конструкціях інфінітива, що реалізує відповідну семантику в поєднанні з різними мовними одиницями. Формування і функціонування концепту мети в межах суперкатегорії каузативності, а також можливість їхнього ідентичного вираження за допомогою інфінітива спричиняє необхідність розмежування концепту мети і концептів причини, результату, наслідку, бажання, наміру, доцільності і цілеспрямованості.

Л і т е р а т у р а :

1. Арутюнова Н. Д. Язык цели / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка : модели действия / [Отв. ред. : Н. Д. Арутюнова, Н. К. Рязцева]. – М. : Наука, 1992. – С. 14-23.
2. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення : [монографія] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови : синтаксис : [підручник] / Іван Романович Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Городенська К. Г. Трансформи складних речень / К. Г. Городенська // Розвиток духовної культури слов'янських народів : зб. наук. праць. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 86-93.
5. Украинская грамматика / [Русановский В. М., Жовтобрюх М. А., Городенская Е. Г., Грищенко А. А. ; отв. ред. В. М. Русановский]. – К. : Наукова думка, 1986. – 359 с.

Гургула О. Б. Инфинитив как репрезентант категории цели в современном украинском языке.

В статье представлен анализ основных функциональных параметров инфинитива как выразителя целевой семантики в современном украинском языке; особое внимание акцентировано на модальности синтаксических структур целевой семантики.

Ключевые слова: *цель, сложное предложение структурная схема, инфинитив, субъект, глагольный предикат, распространитель.*

Gurgula O. B. Infinitive as representative of the category purpose in modern Ukrainian language.

In the article presents the analysis of the main operating parameters of the infinitive as the voice of the purpose semantics in modern Ukrainian language; with special attention focused on a modality of syntactic structures target semantics.

Keywords: *purpose, simple sentence, structural scheme, infinitive, subject, object, verbal predicate, distributor.*

Диомидова Е. Ю.
Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого

ОСОБЕННОСТИ СТРАТЕГИЙ УБЕЖДАЮЩЕЙ РЕЧИ В СУДЕ ПРИСЯЖНЫХ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Статья посвящена исследованию и анализу особенностей стратегий убеждающей речи в суде присяжных на современном этапе. Выявлена специфика формирования диспозитива убеждения в публичном выступлении юриста в современном российском суде присяжных.

Ключевые слова: диспозитив убеждения, судоговорение, убеждающая речь, судебный дискурс, речевая стратегия.

Интегративные процессы развития современной цивилизации, характерные для всех отраслей современного мира, придают особое, принципиально новое значение научному юридическому дискурсу, а в его границах убеждающей речи. Что и определило *актуальность* исследования стратегий убеждающего характера в суде присяжных на современном этапе.

Целью данной статьи является рассмотрение и анализ основных особенностей стратегии убеждения, используемых в судоговорении на современном этапе.

Степень разработки. Изменения и константные позиции, составляющие современную основу отечественного судоговорения являются предметом внимания многих ученых-лингвистов, среди таковых следует отметить исследования А. В. Александрова, Л. Н. Пелепейченко, Ю. Ф. Прадида, И. Б. Штерн и др. В современной науке активно разрабатываются новые комплексные направления исследований языка как феномена законотворческого, влияющего на судопроизводство, а так же на процессы принятия решений и в конце концов судебное решение присяжных заседателей. Используется новая методология в исследовании выбора и закономерностей использования языкового материала в речевой практике, а также учитывается системность знаний необходимых в современном судоговорении, которое во многом основано на логике и философии, знании психологии и культуры.

Новизна статьи определяется анализом лингвистической составляющей убеждающего дискурса в процессе говорения в суде присяжных на современном этапе.

Известно, что продиктованная устремлением российского юридического сообщества к демократическим реформам в области юриспруденции судебная риторика сегодня направлена на создание имиджа беспристрастности властных сил в поисках истины, однако обязательно присутствие мотива равнодушия к несправедливости, к попранию прав человека, например:

Сейчас действия других лиц мы не рассматриваем, сейчас важно то, что установлено по существу именно в отношении Дикиных М. В. и А. В. Они должны ответить по справедливости за свои действия. И важно, не отвлекаться на несущественные детали, на которых специально останавливается защита, чтобы запутать Вас в сути события, в существе дела.

Бог, с ними, это их право, которым они нередко злоупотребляют, а на стороне обвинения и на представителях правосудия лежит святая и справедливая обязанность – защиты прав и интересов лиц, потерпевших от преступных деяний [8, с. 163].

Так каждый оратор словно предлагает свой вариант знания и допускает толкование закона и ссылок на существующие прецеденты. То есть приговор, наказание и истина должны максимально гармонизировать, быть оправданными и понятными.

Роль публичного выступления, ведения диалога и монологической речевой деятельности в судебном дискурсе нового типа значительно возрастает, изменяется структура диспозитива доказывания, возможным и логичным становится появление успешных известных юристов, и обвинителей.

Новый диспозитив доказывания в суде присяжных вынужден использовать целый арсенал языковых приёмов, объединённых в различные комбинации и формы, имея целью создание впечатления судебной истины, дискурса истинности, гармонично сочетающейся с восприятием коллективного слушателя.

Юрист – участник судебного процесса – не только говорит о преступлении, он побуждает говорить и размышлять о нём других, он фактически формирует и формулирует доступную ему и отведённую для него по роли истину (истина, провозглашённая прокурором, отличается от истины, провозглашённой адвокатами), что, так или иначе формирует регулярную истину.

Важной составляющей современной стратегии убеждения остаются экстралингвистические (паралингвистические) факторы реализации речевой деятельности юриста в суде, которые в значительной мере диктуют условия выбора определённых языковых средств, определяющих стратегию выступающего. Так, например, характерным для современного судопроизводства является возможность вмешательства участников судебного процесса в ходе произнесения речи. Замечания и комментарии судьи, истцов, ответчиков и т. д. прерывают речь, что усложняет задачу, прерывая цепь рассуждений, а значит и ход мыслей слушателей и самого оратора, например: **Прокурор Чекмачева Н. В.:**

О том, что газовое оружие Дикин М. В. именно спрятал (надо вещи называть своими именами, а не как пытается увернуться от ответа в суде Дикин М. В. – храниться в нужном месте), свидетельствуют оглашенные здесь в суде документы – т. 26 л.д. 100 – оружие искали в ходе следственных действий, не нашли.

Подсудимый Дикин М. В.:

– Я не мог выдать пистолет, так как нахожусь в камере в СИЗО. Сколько можно об этом говорить.

Председательствующим сделано замечание подсудимому Дикину М. В. за нарушение порядка в судебном заседании во время выступления государственного обвинителя в судебных прениях.

Государственному обвинителю – прокурору Чекмачевой Н. В. предложено продолжить выступление в судебных прениях” С. 29

Стратегии убеждающей речи предусматривают также конкретное планирование логически объединённых и выстроенных в определенном порядке действий, эффективное осуществления публичного выступления убеждающего дискурса. Потому композиция речи юриста для судебных прений является пошаговой, отличается однообразием и достаточно традиционна: изложение фактов и экспертиз, опрос свидетелей и участников преступления, краткий комментарий к излагаемым материалам и сжатый, эффектный конец, например, таково завершение выступления прокурора Белова С. Д.:

Угроза убийством.

Это одна из главных улик поведения. Угроза убийством ради чего? Ради сохранения тайны о совершенном покушении. Ниточка в руках следствия разматывала весь клубок, братья Дикины решили её оборвать именно таким образом. Этот эпизод, угрозы убийством, бесспорно, доказан, братья Дикины виновны, и не заслуживают снисхождения.

Уважаемые присяжные!

Ваша мудрость поможет Вам отделить истину от лжи, определить достоверные доказательства и принять правильное, справедливое решение [8, с. 167].

Стратегии убеждения, используемые в современном суде присяжных, характеризуются динамичностью и достаточной вариативностью действий, легко принимают изменения. Этому способствует разнообразие тактических ходов: комментарии сторон, апелляция к чувствам присяжных, приведение “удобных” фактов, активное использование экспертиз, ходатайства, возражения, интеллектуализация. По нашему мнению, это основа стратегии убеждающей речи современного юриста. При этом для реализации одной убеждающей концепции различные юристы выбирают достаточно однообразные речевые стратегии, это может быть связано с молодостью подобной судебной практики, устоявшейся процедурой ведения заседаний и ограниченностью законом всех потенциальных возможностей.

Языковой аспект убеждающей речи – это, прежде всего, использование вводных конструкций, акцентирующих внимание на самом содержательном моменте:

Обращаю внимание на то, что зрение у потерпевшего от выстрела из газового пистолета ухудшилось [8, с. 37].

Риторический вопрос и ответ:

Чего бояться честному человеку при предъявлении этого автомобиля следствию и присяжным? Ответ: при осмотре автомобиля [8, с. 38].

Цитирование, обращение + ирония:

Последнее, обращаю Ваше внимание на то, что Дикин оценил этот инцидент здесь в суде как “достаточно мелкий”. Не знаю, как и у кого есть такое право говорить так о здоровье и жизни людей, подвергшихся конкретной опасности и во время движения машины Дикина М. В., и во время производства им выстрелов [8, с. 39].

Используется также некий набор заданий, оформленных языковыми средствами и оглашенных перед публикой, но также есть общее, сквозное задание, которое юрист формулирует для себя. При этом в монолите такой речи сквозная цель может реализовываться в лирических отступлениях, вот тогда и прибегает оратор к определенному набору названных выше языковых риторических приёмов.

Стратегия современного судебного выступления состоит из нескольких компонентов: определения целевой установки (обычно это несколько конкретных целей, обеспечивающих достижение далекой общей цели), изложения фактов и их правовая оценка. Рассмотрим ход рассуждений, а точнее доказательства утверждения (конкретной цели):

Со слов очевидцев происшедшего, в такой же последовательности и с такими же подробностями описывают эти события и другие лица, допрошенные здесь, в суде, кроме того, свидетели показывают и то, что фактически наблюдали они сами [8, с. 24].

Так, допрошенная в качестве свидетеля Ванцева О. В., старший следователь СУ Советского РУВД, показала [8, с. 24].

Допрошенный в качестве свидетеля Серов И. В., эксперт ЭКЦ при ГУВД, показал, что принимал участие в осмотре. [8, с. 25]. Описанные потерпевшим и свидетелями обстоятельства нашли свое подтверждение и в письменных материалах дела, которые, уважаемые присяжные, исследованы здесь с Вашим участием.

Допрошенная в качестве свидетеля Михайлова И. В., начальник СО СУ Советского РУВД, показала, что по факту причинения вреда здоровью [8, с. 25].

Описанные потерпевшим и свидетелями обстоятельства нашли свое подтверждение и в письменных материалах дела, которые, уважаемые присяжные, исследованы здесь с Вашим участием” [8, с. 26].

Как видно, достижение целей обеспечено не только логическими построениями и набором разнообразных риторических приёмов и тропов, направленных на создание убеждающего дискурса, но приемлемо также создание коннотаций сопереживания.

Формулирование тезисов неразрывно связано с представлением фактов, результатов экспертиз и показаниями свидетелей. Необходимость экономии языкового материала ведёт к необходимости уметь коротко сформулировать основные проблемные вопросы, но при обилии возможностей судебной медицины и экспертизы, свидетельских показаний и ходатайствах в современном суде это сделать очень трудно. В таких условиях именно тезисы являются формой языкового синтеза всего разнообразия элементов концепции в текстовое единство. В результате выделение основных проблемных вопросов в речи очерчивает основной круг ответов и возражений, а также предполагает и планирует серию встречных вопросов и возражений:

Общее мнение потерпевшего Новоселова А. В. и его представителя – высказывается адвокат Кузьмин В. Ю.:

Возражаем, так как правовых оснований для приобщения к материалам дела данных протоколов не имеется. Данные допросы проводились в рамках другого уголовного дела, где проводились иные следственные действия, а в рамках рассматриваемого уголовного дела свидетель Корнеев ни разу не допрашивался. Так же нет оснований для просмотра и приобщения к делу видеозаписи допросов свидетеля Корнеева.

Подсудимый Дикин А. В.:

-Возражаю против заявленного ходатайства. Допрос Корнеева проводился в рамках другого уголовного дела. У меня к данному свидетелю много вопросов, так как видно из протоколов допросов он является обвиняемым по другому уголовному делу. В данных протоколах Корнеев говорит про меня. Присутствие данного свидетеля в судебном заседании необходимо, так как у меня к нему множество вопросов.

Общее мнение защиты подсудимого Дикина А. В. – высказывается адвокат Мальцев Ю. В.:

Возражаем против заявленного ходатайства. Статья 281 УПК РФ не предусматривает возможность оглашения показаний по другому уголовному делу, а это именно другое дело и оглашать показания свидетеля Корнеева нельзя. Если это на самом деле одно дело, то тем более нельзя оглашать его показания, так как дело

находится в суде и следственные действия по нему не могут вестись [8, с. 2].

В юридической практике особенно важным моментом остается формулирование языковыми средствами вероятностного приговора, решения суда присяжных. Кроме того, необходимо предугадать, смоделировать поведение и речевую тактику убеждения противостоящей стороны.

Можно также утверждать, что верно выбранная языковая стратегия, направленная на уточнение концепции, раскрытие темы и достижение желаемого в рамках существующих норм, традиций и штампов ведет к использованию богатого набора конкретных тактических приёмов.

Основой тактического комплекса речи в современном суде присяжных остается аргументация. Аргументация представлена в виде цепи доказательств, экспертиз, показаний и суждений. Чётко и правильно сформулированный аргумент – стратегически важная составляющая. Нужный аргумент в нужном месте способен активизировать мышление и эмоционально-волевую деятельность аудитории, например:

Предвидя, как обыграет защита момент, исходя из ее позиции, о том, что Куранов звонил из пос. Окский по сотовому телефону диспетчеру и сообщал, что никакую машину он не нашел. Сразу хочу сказать о том, что свидетель Кешишев не мог перепутать Новоселова и Куранова (заметим Кешишев показывал, что услышал телефонный разговор одного из мужчин). В ходе разговора мужчина заявил кому-то, говоря в телефонную трубку: “Никакой машины здесь нет”. В это же время недалеко от указанного места он также видел автомашину “СПАС”, в которой также находилось 2 мужчин. Причем то, как и где ходили мужчины, ища машину, что говорил по телефону Новоселов, как выталкивали забуксовавшую “восьмерку” в показаниях Кешишева совпадает с показаниями Шишкина и по описанным деталям речь идет явно не о Куранове, а об опознанном Кешишевым Новоселове). К тому же Куранов пояснил в суде, что находился в специальной для работников Спаса одежде – штанах и бушлате, спецодежду перепутать с одеждой Новоселова было невозможно [8, с. 76].

Как видим, данная аргументация прокурора Черниковой Н. В. выстраивается как фактическое и логическое обоснование утверждения с помощью приведения доказательств. При этом сохраняется прямая связь с тезисом, достижение максимального эффекта истинности и наибольшей вероятности доказательств, ориентация на выбранную аудиторию.

Выводы, которые следуют из всего обозначенного выше таковы: публичное выступление в современном суде присяжных может быть причислено к новым и актуальным сегодня умениям квалифицированного юриста, указывает на необходимость всестороннего исследования языка в юридической теории для дальнейшего применения открытого на практике: законотворчества, ораторского мастерства, правил ведения юридической полемики и т. п.

Как и выдающиеся юристы прошлых столетий, современные ораторы-законники активно используют господствующую или модную идеологию, общественно-политическую ситуацию как средство речевой аргументации убеждения. Именно активизация и интеллектуализация речевого красноречия в суде присяжных вводит практику проговаривания новых техник, стратегии “реализации власти и познания”.

Языковые средства убеждения в суде присяжных сегодня более направлены на коллективного реципиента и ориентированы на законы логики. Кроме определенной логической организации текста, убеждающая публичная речь современного юриста-оратора использует также синтаксический, грамматический и лексико-семантический потенциал языка.

Л и т е р а т у р а :

1. Александров А. В. Речи известных русских юристов / А. В. Александров – М. : “Юридическая литература”, 1985. – С. 7-70.
2. Арутюнова Н. Д. Вводное слово // Логический анализ языка. – М. : Индрик, 1991. – С. 2-12.
3. Барташева А. И. Номинативные аспекты невербальных средств реализации дискурсивной стратегии доминирования / Вісник ХНУ. – № 627. – Харків : ХНУ, 2004. – С. 84-87.
4. Кони А. Ф. Избранные произведения. Статьи и заметки. Судебные речи. – Т. 1 / А. Ф. Кони – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1959. – С. 508-543.
5. Плевако Ф. Н. Речи известных русских юристов / Ф. Н. Плевако. – М. : “Юридическая литература”, 1985. – С. 308-383.
6. Прадід Ю. Ф. У царині лінгвістики і права / Ю. Ф. Прадід. – Сімф. : Ельїньо, 2006. – 255 с.
7. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник / І. Б. Штерн – Київ : АртЕк, 1998.
8. Протоколы судебного заседания Нижегородского областного суда. – 30 июня, 2006.

Діомидова О. Ю. Особливості стратегій упевнювальної промови в суді присяжних на сучасному етапі.

Стаття присвячена дослідженню й аналізу особливостей стратегії переконувальної промови на судовому засіданні присяжних (сучасний етап). Виявлена специфіка формування диспозитива переконання публічної промови юриста в сучасному російському суді присяжних.

Ключевые слова: диспозитив переконання, судове мовлення, упевнювальна промова, судовий дискурс, мовна стратегія.

Diomidova O. Yu. The peculiarities of the strategies of convincing speeches in the court of jury on modern stage.

Article is devoted to the research and the analysis of features of strategy of convincing speech in a jury court nowadays. The specific character of formation of proving dispositive in public speech of a lawyer in a modern Russian jury court was revealed.

Keywords: dispositive of proving, trial speaking, convincing speech, a judicial discourse, speech strategy.

**Дишлева С. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВОКАТИВНИХ РЕЧЕНЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто та охарактеризовано особливості семантичної та синтаксичної природи вокативних речень, досліджено їх основні характеристики, встановлено закономірності вираження цих речень лексичними, морфологічними та синтаксичними засобами англійської мови.

Ключові слова: вокативні речення, лексичні, морфологічні, синтаксичні засоби вираження, апозитивний зв'язок, синтаксеми, ядерний компонент.

Стаття присвячена дослідженню вокативних речень в англійській мові, які розглядаються як інтонаційно оформлені, синтаксично автономні конструктивні одиниці, у структурі яких виділяється принаймні один компонент з вокативною семантикою. Такі речення зараховують до односкладних (одноядерних). Синтаксичний аналіз дозволяє визначити місце цих одиниць серед інших одноядерних речень (емотивних, буттєвих, спонукальних).

Актуальність теми дослідження визначається зростаючою зацікавленістю сучасної лінгвістики щодо проблеми мовного вияву розмовного стилю мовлення, для якого характерним є звертання, тобто спрямованість на адресат. Отже, виникає необхідність виділити специфічні синтаксичні одиниці, за допомогою яких відбувається номінація адресата мовлення – вокативні синтаксичні одиниці. У лінгвістичній літературі останні трактуються цілком неоднозначно – від повного виведення їх за межі речення до визнання їх самостійними реченнями. Тому, враховуючи вже накопичений у вивченні цього питання досвід, є необхідність провести аналіз цих одиниць в аспекті розмежування рівнів мови на системно-структурній основі з використанням таких методів дослідження як моделювання та експеримент. Традиційно вокативні утворення сприймалися як аномальне явище у мові і розглядалися серед периферійних одиниць мови, які не підводяться під загальнолінгвістичні закони. Сучасне мовознавство оперує фактами, згідно з якими деякі окремі питання граматики, пов'язані з вираженням вокативності, вимагають перегляду на основі нових досягнень лінгвістичної теорії.

Мета роботи полягає у дослідженні системної організації вокативних синтаксем, а також їх варіантів із застосуванням загальнолінгвістичних методів.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання конкретних завдань:

- 1) обґрунтувати термін “вокативні речення” як такий, що позначає синтаксичні одиниці, у складі яких є вокативний елемент;
- 2) визначити структуру вокативних речень;
- 3) виявити змістові і формальні особливості елементів, які входять до їх складу.

Об'єктом дослідження вибрані вокативні утворення, тобто конструктивні одиниці, в структурі яких наявні елементарні синтаксеми.

Предмет дослідження полягає у визначенні семантичних особливостей та синтаксичних зв'язків вокативних синтаксем.

У лінгвістичній літературі зафіксовані різні способи інтерпретації категорії вокативності та мовних одиниць, які виражають цю категорію. Серед засобів вираження вокативності називаються одиниці різних мовних рівнів: відмінкова форма вокатива (Ломоносов, Востоков, Буслаєв, Палмер, Аньєнз та інші), звертання (Шахматов, Пешковський, Ахманова, Бархударов, Штелінг), вокативне речення (Шахматов, Пешковський, Ахманова, Пронічев та інші). Крім того, існує думка, що такий засіб вираження вокативності як звертання є членом речення особливого порядку (Аньєнз, Кротевич), який передбачає тип синтаксичного зв'язку, за допомогою якого звертання вводиться у речення (Дмитрієва, Руднєв, Шендельс).

Вокативні речення являють собою конструктивні синтаксичні одиниці, у структурі яких виділяються елементарні синтаксичні одиниці двох видів: компоненти речення й синтаксеми [7, с. 123]. І ті, й інші визначаються на основі синтаксичних зв'язків і розглядаються в єдності їх змісту й форми. Формальними ознаками

компонентів речення є їх морфологічні особливості та дистрибутивні особливості: сполучуваність, місце розташування, позиційні можливості, а також їх лексична наповнюваність.

Змістові ознаки синтаксем поділяються на ознаки найбільш загальні (категоріальні), які є основою для поділу синтаксем на три категорії: субстанціальні, кваліфікативні й процесуальні, і некатегоріальні, які мають менш загальний характер і об'єднують меншу кількість синтаксем. Вокативність належить до групи некатегоріальних ознак синтаксем [1, с. 28].

Щодо поверхневої структури речення можуть бути поширеними та непоширеними, тобто здатні включати як один, так і декілька компонентів, об'єднаних різними синтаксичними зв'язками. Наявність у мові поширених вокативних речень заперечує концепцію, згідно з якою ці речення належать до числа слів-речень (Галкіна-Федорук) або однослівних речень (Зандворт).

Непоширені вокативні речення складаються з єдиного ядерного компонента, що характеризується формальними особливостями, які проявляються в тому, що він може бути виражений різними частинами мови [8, с. 56]. Найбільш поширені речення з ядерним компонентом, вираженим власним чи загальним іменником:

What a noble nature you have, Gwendolen! /Widle/.

Do shut up for a minute, man /Osborn/.

Ядерний компонент цих речень також може бути виражений:

1) особовим займенником you:

No divorces, you: just bury them /Albee/.

2) неозначеним займенником:

Come in, anyone /Hailey/.

3) субстантивованим прикметником:

„What I'm phoning for, beautiful“, he said daringly... /Shaw/.

4) числівником:

That's none of your business, Two! /Carrol/.

5) прислівником:

Wake up, there. Want some dinner? /Hailey/.

6) вигуком:

Hey, you know what time is it ? /Miller/.

У науковій літературі існує думка, згідно з якою звертання можуть бути поширеними і непоширеними (Грамматика русского языка 1980, Розенталь, Теленкова та інші). З цим положенням можна погодитись, враховуючи те, що ядерні і неядерні компоненти вокативних речень утворюють різні синтаксичні зв'язки, які визначають їх змістові відмінності. Субординативний зв'язок – це неядерний синтаксичний зв'язок, вилучення якого не викликає руйнації структурної основи речення. На основі такого синтаксичного зв'язку виділяються залежні компоненти речення [9, с. 672]. Ядерний компонент, виражений іменником, на основі субординативного зв'язку здатний приєднувати до себе значну кількість залежних компонентів як у постпозиції, так і в препозиції, причому ці компоненти можуть бути виражені:

1) присвійним займенником (my, our, your):

That was good sport, our Britain /Sillitoe/.

2) прикметником:

... *you wait in the car, young lady* / Vonnegut/.

3) іменником з прийменником чи без:

Fellows of the Meadows, lift your standards high /Show/.

Зміст ядерного компоненту складається з єдиної синтаксичної ознаки – ядерності; склад же залежного компоненту визначається двома синтаксичними ознаками – неядерністю та залежністю. Ступінь поширення вокативних речень може бути дуже високою: ядерний компонент таких речень може мати при собі прикметниковий зворот:

... *passengers holding confirmed reservations please proceed to gate forty-seven, the Blue Concourse "D"* /Hailey/.

В окремих випадках вокативне речення утворює складне синтаксичне ціле з підрядним реченням:

And so good night, friend who understands about one's mother, and other things /Shaw/.

Ядерний компонент – субстантивований прикметник у вокативному реченні може бути поширеним залежними компонентами, вираженими присвійними займенниками, прикметниками, присвійним займенником і прикметником одночасно, а також декількома прикметниками. Якщо в ролі ядерного компонента виступає прикметник у найвищому ступені, то поширення речення може відбуватися за рахунок приєднання залежного компонента у постпозиції, вираженого прийменниково-іменниковим сполученням:

Pick me up, dearest of Princesses, and let us go to seek our fortunes /Nesfield/.

Ядерний компонент, виражений особовим займенником *you*, здатен мати при собі залежні компоненти – постпозитивні сполучення іменника з прикметником, а також підрядні речення:

Catch him, you by the hedge! /Carrol/.

Abandon all home, you don't wear green shirts! /Vonnegut/.

Якщо ядерний компонент виражений неозначеним займенником, то таке речення найчастіше буває непоширеним. Виключенням є конструкція, ядерний компонент якої представлений формою неозначеного займенника – *one*, який не вживається без залежних компонентів:

Come in, come in, tiny one /Parker/.

Апозитивний зв'язок, який вводить у вокативні речення апозитивний компонент (прикладку), має у досліджуваних реченнях свої особливості. Так само, як і субординативний зв'язок, є односпрямованим. Особливістю такого зв'язку у вокативних реченнях є те, що на його основі виділяється не двовалентний, а одновалентний компонент. Апозитивний зв'язок накладає обмеження на можливості поширення вокативних речень. Наслідком цього є те, що ядерний компонент такого речення, який містить у своїй структурі цей синтаксичний зв'язок, як правило, не має залежних компонентів. У свою чергу, апозитивний компонент, широко реалізує свої можливості поширення залежними компонентами, а також підрядними реченнями.

Особливістю вокативних речень є те, що в них розкривається вокативна семантика, носіями якої є елементарні одиниці глибинної структури речення – синтаксеми [2, с. 167]. Синтаксема як елементарна одиниця-інваріант представлена у мові декількома видами варіантів, які можуть бути взаємозамінними (представлені

різними частинами мови), комбінаторними (реалізуються у різних контекстах, мають різну дистрибутивну характеристику), позиційними (виступають у різних синтаксичних позиціях), конотативними, або відтіночними (відрізняються тим чи іншим смисловим відтінком і не здатні замінити один одного).

Вокативність належить до числа некатегоріальних синтактико-семантичних ознак. Серед вокативних синтаксем виділяються елементи, у змісті яких крім ознаки вокативності є категоріальна ознака субстанціальності і синтаксема, яка не має такої ознаки. Вокативна синтаксема, яка не має категоріальної ознаки, представлена вигуком *hey*:

Hey! What's the matter? /Steinbeck/.

Субстантивна вокативна синтаксема найбільш вживана у порівнянні з іншими вокативними синтаксемами і має яскраво виражені дистрибутивні особливості, розгалужену систему варіантів і велику лексичну наповнюваність [10, с. 84]. Ця синтаксема представлена факультативними і конотативним варіантами. Основним варіантом даної синтаксеми є субстантивний варіант. Лексичний діапазон іменників, які представляють цей варіант, дуже широкий; це можуть бути лексеми різних семантичних розрядів: 1) професії, звання, посади, титули, науковий ступінь, класову приналежність; 2) терміни спорідненості;

- 3) національну приналежність;
- 4) стать, вік, оказіональні звертання – *fellow, pal, boy, girl etc.*;
- 5) назви тварин, рослин;
- 6) назви солодоців;
- 7) абстрактні іменники.

Субстанціальна вокативна синтаксема в англійській мові може бути представлена складеними варіантами, вираженими синтаксично неподільними сполученнями, серед яких виділяється група варіантів “титул + власна назва”. Кожен з цих варіантів відзначається особливим стилістичним відтінком і регламентований нормами етикету. Найбільш широко в англійській мові представлені варіанти *Mr S (Mister S), Mrs S, Miss S*, де *S* – іменник; часто вживаються також варіанти, в яких перша лексема позначає титул як такий, професію, науковий ступінь, наукове звання, військовий чин: *Lord S, Lady S, Sir S, Doctor S, Professor S, General S, Colonel S, Captain S, Leutenant S, Sergeant S, Inspector S, President S, Vice-President S, Minister S, Prime-Minister S, Comrade S*. Пунктуаційно титул та власна назва у таких сполученнях ніколи не відділяються, що підкреслює їх синтаксичну та семантико-синтаксичну єдність.

Серед варіантів субстанціальної синтаксеми особливо виділяється займенниковий варіант *you*. Як і інші особові займенники, *you* є синтаксемою із категорії субстанціальних і має еквівалентні відносини з іменниками, які виражають відповідну синтаксему. Варіант *you* зазвичай передбачає певну конотацію у контексті, внаслідок чого не може бути замінений без порушення стилістичного відтінку. Стилістичний відтінок, який передається цим елементом, у кожному окремому випадку залежить також від одиниць, з якими поєднується варіант *you*.

Дистрибутивні особливості варіантів субстанціальної вокативної синтаксеми визначаються ознаками субстанціальності та вокативності. Ознака вокативності дещо обмежує сполучуваність цих елементів з іншими одиницями, також є обмеження

лексичного характеру. Ознака ж субстанціальності обумовлює сполучуваність усіх варіантів цієї синтаксеми з ад'єктивними елементами:

Thanks, grasiuous young lady: I feel safe at last /Shaw/.

Ступінь такої сполучуваності варіюється у залежності від того, яке лексичне наповнення має певна синтаксема. Наявність у змісті синтаксеми ознаки вокативності значно звужує сполучувальні можливості, які властиві субстанціальним синтаксемам: вони не сполучуються з артиклями, вказівними, питальними, відносними займенниками, а також з присвійними займенниками другої та третьої особи. Найбільш широка сполучуваність властива варіанту, вираженому іменником-загальною назвою, який може поєднуватися із посесивною синтаксемою, прийменниково-іменниковим сполученням, іменником у родовому відмінку, з квантативною, стативною, локативною, квалітативною, темпоральною синтаксемами. Крім категоріальної ознаки субстанціальності і вокативності, виділяються ще вісім синтаксико-семантичних ознак, які характеризують склад елементарних одиниць цього парадигматичного ряду, а саме: локативний, колективний (збірний), індефінітний (неозначений), квантитативний, суперлативний, квалітативний, ідентифікаційний, класифікуючий.

Усі виділені синтаксеми розглядалися у єдності їх змістових і формальних особливостей. Особливістю вокативних синтаксем є велика кількість їх стилістичних варіантів, не здатних замінити один одного без суттєвої зміни стилістичного забарвлення всього висловлення.

Отже, дослідження формальних особливостей ядерного та апозиційного компонентів вокативних речень дало такі результати:

- 1) при ядерному компоненті – іменнику-власній назві апозиційний компонент може бути виражений загальною назвою іменника або субстантивованим прикметником;
- 2) з ядерним компонентом – загальною назвою іменника в апозитивний зв'язок входить прикладка, виражена субстантивованим прикметником;
- 3) ядерний компонент – займенник *you* може поширюватися прикладкою-іменником;
- 4) ядерний компонент – вигук *hey* здатний приєднувати до себе апозиційний компонент, виражений іменником, займенником *you*, прислівником *there*;
- 5) при ядерному компоненті – прислівнику *here* може бути прикладка-іменник або особовий займенник *you*.

Дослідження структури вокативних речень показало, що структурна основа їх утворена єдиним ядерним компонентом, з яким можуть вступати у синтаксичні зв'язки залежні та апозиційні компоненти, які поширюють речення.

Охарактеризовані способи вираження вокативних синтаксем є лише частиною із усіх існуючих способів і можуть бути розвинуті та досліджені більш ґрунтовно у подальших розробках.

Л і т е р а т у р а :

1. *Бабайцева В. В., Максимов Л. Ю.* Современный русский язык : в 3-х частях. – Ч. 3: Синтаксис. Пунктуация. – М., 1981. – 312 с.
2. *Валгина Н. С.* Синтаксис современного русского языка. – М. : Высш. шк., 1991. – 432 с.

3. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М. : Наука, 1975. – 560 с.
4. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
5. Касаткин Л. Л. и др. Краткий справочник по СРЯ / Л. Л. Касаткин, Е. В. Клобуков, П. А. Лекант. – М., 1991. – 382 с.
6. Распопов И. П., Ломов А. М. Основы русской грамматики. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 350 с.
7. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка. – М. : Высшая школа, 1993. – 364 с.
8. Русская грамматика : в 2-х томах. – М., 1980. – Т. 2: Синтаксис. – 345 с.
9. Современный русский язык. Теория. Анализ языковых единиц : в 2-х частях. – Ч. 2: Морфология. Синтаксис // под ред. Е. И. Дибровой. – М., 2001. – 703 с.
10. Современный русский литературный язык / под ред. П. А. Леканта. – М., 2000. – 423 с.

Дышлева С. Н. Семантико-синтаксическая организация вокативных предложений в английском языке.

В статье рассмотрены и охарактеризованы особенности семантической и синтаксической природы вокативных предложений, выявлены их основные характеристики, определены закономерности выражения лексическими, морфологическими и синтаксическими способами английского языка.

Ключевые слова: вокативные предложения, лексические, морфологические и синтаксические способы выражения, аппозитивная связь, синтаксемы, ядерный компонент.

Dyshleva S. N. Semantic and syntactical structure of vocative sentences in English language.

The semantic and syntactical peculiarities of vocative sentences are described in this paper. The description of their fundamental traits is investigated. The appropriatenesses of expression of these sentences by the lexical, morphological and syntactical means are determined.

Keywords: vocative sentences, the lexical, morphological and syntactical means of expression, appositive relations, syntaxemes, nuclear component.

Єгорова А. В.

Київський національний лінгвістичний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ “НАРАТИВНОГО ПОВОРОТУ”

Статтю присвячено окресленню теоретико-методологічних засад “нарративного повороту”, що відбувся в 80-х роках ХХ століття в філософії науки. Розглянуто етапи розвитку сучасного бачення нарративу, спектр сучасної нарративної проблематики, обґрунтовано необхідність використання інтегративних міждисциплінарних підходів до його вивчення.

Ключові слова: “нарративний поворот”, нарратив, постмодернізм.

Центральним положенням сучасної нарратології є те, що всі прояви людського буття так чи інакше мають лінгвістичну природу і їх можна піддати нарративному аналізу [7]. Отже, нарративний аналіз стає інструментом для досліджень більш широкого спектру явищ, що належать до області інтересів не тільки лінгвістики, а й інших наук, передусім, соціально-гуманітарного напрямку. На думку У. Р. Фішера, теорія нарративу сьогодні пропонує цілу парадигму вивчення людини та суспільства [5]. Таку тенденцію універсалізації нарративу в соціогуманітарних науках М. Крейсворт визначив як “нарративний поворот” [7].

В даному дослідженні ми ставимо за мету зробити спробу окреслити ті теоретико-методологічні засади, що лягли в основу сучасного бачення наративу. Для цього вважаємо за необхідне прослідкувати еволюцію поняття наративу у розрізі зміни лінгвістичних парадигм як систем поглядів на мову, що визначають предмет і принципи лінгвістичного дослідження та співвіднести ці зміни із більш широкими філософськими поглядами на науку та наукове знання.

Наукові студії наративу були розпочаті у першій половині XX століття представниками структуралістського напрямку (Р. Барт, Ж. Женетт, К. Леві-Стросс, Ж. А. Греймас), власне, і термін “наратив” був вперше запропонований структуралістом Ц. Тодоровим. Учені розглядали його лише як текстуальний об’єкт аналітичного дослідження, прагнули до визначення його універсальної структури, теоретизували щодо зв’язку реальних подій, фабули та сюжету, ролі автора та читача, дій, актантів та їх функцій в оповіді, тобто шукали системні відношення, що лежать в основі наративу.

Зі зміною лінгвістичної парадигми на прагматичну у другій половині XX ст. наратив почали розглядати як продукт комунікативної діяльності, а, відтак, об’єктами наративних досліджень стали й усні природні наративи, історії, включені в діалог. Саме тому в центрі уваги дослідників постали такі проблеми, як особливості наративів з огляду на контекст ситуації спілкування, соціокультурні чинники, що впливають на породження та розуміння змісту оповідей, прагматичні функції, умови та цілі породження розповідей.

Когнітивно-дискурсивна парадигма, що шукає зв’язок між операціями мислення та свідомості, вплинула на бачення наративу як більш складного дискурсивного феномену, здатного продемонструвати особливості структурування знання про певні події в “реальному” світі відповідно до певних когнітивних механізмів і моделей породження, сприйняття та репродукції. Наратив став розглядатися скоріше як спосіб, інструмент та форма організації мислення.

Таким чином, на сучасному етапі наратив досліджується з огляду на його соціокультурну та психологічну природу, в результаті чого поняття наративу опинилося в центрі уваги не тільки наратології, але й низки соціально-гуманітарних і природничих наук: “в медицині, правознавстві, історії, історіографії, антропології і психотерапії наративи є продуктами наукової діяльності; в філософії, культурології, теології – скоріше поглинаються й перемелюються в аналітичних жорновах” [6, с. 518]. Отже, суть “наративного повороту” полягає в тому, що функціонування різноманітних форм знань можна зрозуміти лише через їх наративну природу [4, с. 3].

На думку Й. Брокмейера і Р. Харре, наратив – це “не просто новий емпіричний об’єкт аналізу, ... але й новий теоретичний підхід, новий жанр в філософії науки”, а наративний поворот – це “частина значних тектонічних зсувів в культурологічній архітектурі знання, що супроводжують кризу модерністської епістемі” [2, с. 29]. Тому необхідним є окреслити основні зміни, що відбулися в філософії науки наприкінці XX століття.

На думку дослідників, в більшості гуманітарних дисциплін позитивістська філософія підпала під серйозну критику, що відкрило нові горизонти для інтерпретативних досліджень, які фокусуються на соціальних, дискурсивних і культурних чинниках [2, с. 29]. Наука відмовилась від мрії про вичерпне знання, а

прийняття ідеї нестабільності, виключення детермінізму і визнання темпоральності створили нове ставлення до світу [4, с. 8], що передбачає високий ступінь інтерпретативної діяльності ученого. Відбувся перенос інтересів науки від аналізу об'єктивних явищ на дослідження суб'єктивності, оскільки людина стала усвідомлюватись як активний соціальний суб'єкт, під впливом якого відбуваються основні перетворення як в макро-, так і мікросвіті [4, с. 8]. Так, на думку представника постмодерністської філософської думки Ж.-Ф. Ліотара, “нарративне знання, виражене в різного роду оповідях ... не надає великого значення питанню своєї легітимації, підтверджує саме себе через передачу своєї прагматики і тому не вдається до аргументації чи наведенню доказів ... поєднує нерозуміння проблем наукового дискурсу з певною толерантністю до нього” [3, с. 69-70].

Хоча вся “філософія ХХ століття була переважно філософією мови і вивчала те, як мова співвідноситься зі світом” [1, с. 7], на оформлення сучасного бачення нарративу і на розширення спектру нарративної проблематики значний вплив справила саме постмодерністська філософія. Аналіз особливостей функціонування мови став використовуватися для досліджень закономірностей буття не тільки окремих суб'єктів – носіїв цієї мови, а й закономірностей буття всієї культури, що наскрізь пронизана дискурсами.

Постмодернізм породив трактування свідомості як сукупності текстів, визнав можливість множинної інтерпретації кожного тексту і став розглядати суспільство і культуру як єдність розмитих, децентрованих структур [4, с. 9]. В рамках цієї філософії виникло розуміння принципової неможливості однозначної оцінки тексту/дискурсу, оскільки будь-який текст спирається на великий масив підсвідомого знання і є частиною більшого цілого – контексту, межі якого неможливо точно і повністю визначити. Крім того, загострилась проблема суб'єктивності сприйняття світу кожною людиною, а, відтак, і множинності інтерпретацій цієї “реальності”. Як зазначав М. М. Бахтін, “і відображена в тексті дійсність, і створюючі текст автори, і виконавці тексту (якщо вони є), і слухачі-читачі, які відтворюють і, тим самим, оновлюючи текст, беруть участь у створенні зображеного в тексті світу” [цит. за 4, с. 9-10], а отже привносять свої переважно суб'єктивні інтерпретації, що базуються як на індивідуальному досвіді, так і на більш широкій системі соціокультурних кодів та правил. Слід також підкреслити зміну у позиції вченого. Якщо раніше вчений вважався стороннім, об'єктивним спостерігачем, то сьогодні він включений в соціальне і лінгвістичне конструювання повсякденного життя [4, с. 10]. Оскільки вчений – член певного соціуму, його процедури інтерпретації лише частково виявляються строго логічними і науковими, а в основному спираються на знання, яке він поділяє з іншими членами свого соціуму. На думку І. В. Троцука, все це “дозволило постмодерну стверджувати невідворотність багатоваріантного і безкінечного інтерпретативного процесу і епістемологічний пріоритет буденного, звичайного знання, основною формою якого є нарратив” [4, с. 10].

Оскільки нарратив є ключем для виявлення специфічно нарративних способів осмислення світу та індивідуальної репрезентації цього світу оповідачем, він став об'єктом досліджень наук, що шукають відповіді на проблеми, пов'язані з людським буттям. Це, передусім, психологія, соціологія та історія. Наприклад, історія вивчає наше уявлення про історичний час як залежне від тих нарративних структур, які ми

накладаємо на наш досвід, шукає вирішення проблеми про можливість існування істинного незаангажованого історичного наративу. Психологія, для обґрунтування теорії особистості/ідентичності, звертається до концепції текстуальності мислення, стверджуючи самоорганізацію свідомості людини за законами художнього тексту. Соціологія розглядає наративи як форми людської поведінки, як соціальні дії, що виникають за певних умов. В наративі життя особистості набуває форми осмисленого цілого, а соціум, в свою чергу, формується у переплетенні індивідуальних наративів [4, с. 46].

Як наслідок інтересу цілого спектру наук (які, звичайно, не обмежуються вищезазначеними) до наративу, виникає можливість залучення розроблених ними методів та результатів досліджень вченими-лінгвістами. Сучасний стан лінгвістичної науки характеризується тяжінням до синергетики та міждисциплінарності, вона активно залучає методи і інструментарій як суміжних гуманітарних наук (соціології, антропології, психології, філософії, культурології), так і точних та природничих сфер знання: кібернетики, генетики, фізіології. Взаємодія таких галузей генерує створення нових теорій і напрямів досліджень, нагальною метою яких є пошуки відповідей на питання зв'язку мислення людини та мови.

Л і т е р а т у р а :

1. Анкерсмит Ф. Нарративная логика: семантический анализ языка историков / Франк Анкерсмит : [пер. с англ. О. Гавришина, А. Олейникова, под ред. Л. Б. Макеевой]. – М. : Идея-Пресс, 2003. – 360 с.
2. Брокмейер Й. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / Й. Брокмейер, Р. Харпе // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 29-42. – Режим доступа : www.galapsy.narod.ru/PsyNarrative/Brockmeier.htm
3. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Жан-Франсуа Лиотар ; [пер. с фр. Н. А. Шматко]. – М. : Институт экспериментальной социологии, СПб. : Изд-во Алтейя, 1998. – 160 с.
4. Троцук И. В. Теория и практика нарративного анализа в социологии : монография / И. В. Троцук. – М. : Издательство “Уникум-центр”, 2006. – 207 с.
5. Fisher W. R. The Narrative Paradigm: An Elaboration / Walter R. Fisher // Communication Monographs. 1985. – Vol. 52., № 4. – P. 347-367.
6. Franzosi R. Narrative analysis – or why (and how) sociologists should be interested in narrative / Roberto P. Franzosi // Annual Review of Sociology. – 1998. – Vol. 24. – P. 517-554.
7. Kreisworth M. Narrative Turn / Martin Kreisworth // The Routledge Encyclopedia of Narrative Theory : [Ed. by D. Herman et al.]. – London : Routledge, 2005. – P. 377–382.

Егорова А. В. Теоретико-методологические основания “нарративного поворота”.

Статья посвящена определению теоретико-методологических оснований “нарративного поворота”, начавшегося в 80-е годы XX столетия в философии науки. Рассмотрены этапы развития современного понимания нарратива, спектр современной нарративной проблематики, обоснована необходимость применения интегративных междисциплинарных подходов к его изучению.

Ключевые слова: “нарративный поворот”, нарратив, постмодернизм.

Iegorova A. V. Theoretical and methodological foundations of the “Narrative Turn”.

The article deals with the theoretical and methodological foundations of the “Narrative Turn” which started in the eighties of the twentieth century in the philosophy of science. The stages of development of the modern understanding of narrative as well as the scope of modern narrative are overviewed and the necessity of integrative interdisciplinary approach to its studying explicated.

Keywords: “Narrative Turn”, narrative, Postmodernism.

Зайцева М. О.
Харківський національний університет
“Юридична академія України імені Я. Мудрого”

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНІВ У ТЕКСТАХ НА ВІЙСЬКОВУ ТЕМАТИКУ

Стаття присвячена деяким проблемам перекладу термінів у текстах на військову тематику. Військово-технічні терміни мають максимальне смислове навантаження і складають більшу частину військової лексики, тому правильний переклад військових матеріалів залежить значною мірою від правильного перекладу термінів.

Ключові слова: термін, військова лексика, смислове навантаження.

Питання галузевого перекладу взагалі та військового перекладу зокрема постійно знаходяться у центрі уваги фахівців з перекладу [6; 5; 7], але не зважаючи на те, що загальні підходи до вирішення цієї проблеми досить добре вивчені, особливості перекладу конкретного жанру або конкретної групи текстів наразі залишаються поза сферою інтересів дослідників, тобто є недостатньо вивченими. Тим не менш вивчення структурних та лінгвістичних особливостей військових текстів в аспекті перекладу є особливо актуальним на цьому етапі розвитку армії та ВВ МВС України. Це пояснюється певною низкою факторів:

По-перше, широке міжнародне співробітництво у військовій сфері вимагає відповідних знань структури та особливостей міжнародної документації.

По-друге, за цим напрямком бракує літератури, довідників, та словників для подолання цієї проблеми.

По-третє, інтеграція України у Європейський союз, НАТО та участь у миротворчих операціях ООН потребує стандартизації у сфері бойових документів, які мають забезпечувати згуртовану роботу між військовими контингентами з різних країн.

Отже, актуальність теми є очевидною.

Мета роботи – дослідити лексичні особливості перекладу військових текстів. Досягнення окресленої мети потребує розв’язання певних завдань:

1. Окреслити дискусійні питання щодо лексичних особливостей перекладу військових текстів.

2. Визначити основні лінгвостилістичні елементи військово-публіцистичних текстів та їх типові особливості.

3. З’ясувати основні принципи та особливості перекладу військових текстів на сучасному етапі.

Матеріалом дослідження слугували учбові посібники, а також Інтернет сайти офіційних військових установ Великобританії, Канади та США.

Предмет дослідження – лексичне наповнення військово-публіцистичних текстів.

Об’єкт дослідження – особливості перекладу лексичних одиниць у текстах на військову тематику.

Переклад як один із видів мовної діяльності передбачає адекватну і повноцінну передачу думок, висловлених однією мовою, засобами іншої мови. Адекватний і повноцінний переклад обумовлює правильну, точну і повну передачу особливостей

змісту оригіналу та його мовної форми з урахуванням всіх особливостей структури, стилю, лексики і граматики, в поєднанні з бездоганною правильністю мови, якою відбувається переклад [9]. З точки зору функціональної та комунікативної спрямованості прийнято розрізняти три види перекладу: художній, суспільно-політичний та спеціальний. Військовий переклад є одним з видів спеціального перекладу з яскраво вираженою комунікативної функцією. Відмінною рисою військового перекладу є термінологічність і гранично точне, чітке викладення матеріалу при відсутності образно-емоціональних засобів.

До військових текстів в широкому сенсі цього слова, з котрими доводиться мати справу перекладачу-референту, зазвичай відносять військово-художні матеріали, військово-публіцистичні і військово-політичні матеріали, військово-наукові та військово-технічні матеріали, акти військового управління (різні військові документи) [9, с. 10]. До власне військових матеріалів прийнято відносити науково-технічні матеріали та акти управління, пов'язані з життям і діяльністю військ та військових установ. Військово-мистецька література, військова публіцистика і військово-політичні матеріали є військовими лише за своєю цілеспрямованістю й тематикою і в основному мають такі риси, які взагалі мають всі суспільно-політичні, публіцистичні і художні тексти.

Усі військові матеріали відрізняються від будь-яких інших матеріалів насиченістю спеціальної військової лексики, широким використанням військової та науково-технічної термінології, наявністю певної кількості змінно-стійких і стійких словосполучень, характерних тільки для військової сфери спілкування, великою кількістю військової номенклатури та спеціальних скорочень і умовних позначень, що використовуються тільки у військових матеріалах, а з точки зору синтаксису широким використанням еліптичних (особливо у військовій документації) і клішованих конструкцій, бідністю дієслівних форм, стислою формою висловлювання. Все це пов'язано з певним функціональним навантаженням, яке характеризує військову сферу спілкування: стислість, чіткість і конкретність формулювань, точність і ясність викладу, що забезпечує логічну послідовність викладу, бутність побудови, чітке відмежування однієї думки від іншої, легкість сприйняття переданої інформації.

Основні принципи, способи, прийоми та методи перекладу взагалі і спеціального перекладу зокрема притаманні й військовому перекладу. Однак, у силу іншої комунікативно-функціональної спрямованості цьому виду перекладу притаманні спеціальні риси, пов'язані з особливостями стилю, лексики та граматики мови військових матеріалів.

У військовому перекладі дуже велике значення має точність перекладу, оскільки перекладений матеріал може слугувати основою для прийняття важливих рішень, проведення військових операцій і т.і. Тому адекватність перекладу військових матеріалів передбачає не тільки точну передачу змісту матеріалу, але й ретельну передачу його структурної форми, послідовності викладу та низку інших факторів, які можуть вважатися непотрібними, формальними, але мають велике значення для військового фахівця. Наприклад, в бойових документах порядок пунктів і підпунктів, їх позначення (арабськими цифрами та літерами латинського алфавіту), точність передачі дат і часу, координат, географічних назв, нумерація і найменування частин і підрозділів та інші дані.

Перейдемо до розгляду стилістичних і лексико-граматичних особливостей перекладу військових текстів.

Однією з важливих проблем досягнення адекватності перекладу є передача стилю оригіналу. Стилiстичний аспект перекладу полягає у правильному виборі лексико-граматичних засобів відповідно до загальної функціонально-комунікативної спрямованості оригіналу з урахуванням існуючих літературних норм мови, якою виконується переклад.

Стиль військових матеріалів не є однорідним. У військових текстах існують дві тенденції викладення матеріалу: або сухою офіційно-канцелярською мовою з використанням громіздких, часто архаїчних зворотів і конструкцій, або простою, розмовною навіть фамільярною мовою.

Остання тенденція спостерігається в основному у військових і військово-технічних матеріалах, розрахованих на рядовий та унтер офіцерський склад строкової служби. Ця тенденція пов'язана в першу чергу з прагненням зробити сухі офіційні статутні матеріали і важкі технічні тексти більш доступними для основної маси військовослужбовців. Через це багато військово-публіцистичних текстів мають пояснюючі ілюстрації, таблиці, схеми та діаграми, що допомагають довести до читача суть питання, що викладається. У всіх випадках перекладач повинен прагнути передати матеріал оригіналу, використовуючи український військовий стиль викладення відповідних матеріалів, нейтралізуючи українською мовою наявну в оригіналі зайву образність і жаргонні елементи, тому що вони не є притаманними українським військовим матеріалам [4]. Стиль передачі українською мовою повинен відповідати нормам "військової" мови, прийнятим для відповідного виду документів.

Військову лексику прийнято поділяти на три основні групи: військову термінологію, що позначає поняття, які пов'язані безпосередньо з військовою справою, збройними силами, способами ведення збройної боротьби і т. і.; військово-технічну термінологію, яка включає науково-технічні терміни; емоційно-забарвлену військову лексику (сленг), яка часто вживається в основному в усній розмовній мові військовослужбовців. Правильний переклад військових матеріалів залежить значною мірою від правильного перекладу термінів, тому що більшою частиною військової лексики є військові та військово-технічні терміни, що мають максимальне смислове навантаження.

Слід відмітити, що склад сучасної військової та військово-технічної термінології не є постійним. Він безперервно змінюється за рахунок випадання певних слів, зміни значень, поповнення новими термінами, наприклад, у зв'язку з реорганізацією деяких видів збройних сил, появою і розвитку нових зразків озброєння та бойової техніки, розробкою нових методів ведення війни і т. і.

Створення військових термінів відбувається звичайними, характерним для англійської мови способами словотворення: морфологічними, що включають афіксацію (*maneuverability, missileer, rocketeer, analyst, rotary*), словоскладання (*warhead, countdown, target-seeking, hard-fought, nuclearpowered*), конверсію (*to mortar, to officer*), аббревіацію (*copter, chute, radar, FEBA, ROAD*); лексико-семантичними, які дають зрозуміти перенесення значення (*Diesel* – прізвище винахідника і назва типу двигунів внутрішнього згоряння, *Pentagon* – назва будівлі міністерства оборони США, міністерство оборони США, американська воячина), зміна значення (*acquisition*

значило тільки придбання, а тепер означає виявлення цілей), розширення значення (*to land* - означало висаджуватися на берег; приземлятися, а тепер здійснювати посадку на будь-яку поверхню, включаючи воду і небесне тіло), звуження значення (*cruiser* – раніше означало будь-який корабель, що знаходиться в плаванні, а зараз крейсер); шляхом запозичення як з інших галузей науки і техніки (*pin, strut*), так і з інших мов (*bunker, to sitrafe, Blitzkrieg* – з німецької мови, *aide de camp* – з французької мови, *mechanized rifle division, inhabited point* – кальки з російської мови і т. і.) [1].

Як відомо, терміни в мові (тобто слова та словосполучення, що створюються або запозичуються для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів) виникають у результаті прагнення мови до максимально стислої і точної передачі інформації, тобто до такої точності, яка могла б виключати можливість суб'єктивного її тлумачення. Це особливо відображено у військових текстах, тому що їх насиченість термінологією вимагає від перекладача відмінного знання не тільки іноземної військової термінології, але й адекватної української військової термінології та уміння правильно нею користуватися. Звідси виникає, що однією з основних труднощів у перекладі військових текстів є переклад термінів. Слід пам'ятати, що термін, як правило, перекладається відповідним терміном іншої мови, тому такі прийоми, як синонімічні заміни, описовий переклад, використовується тільки тоді, коли в мові немає відповідного терміна для перекладу.

Ретельний аналіз військової термінології показав її неоднорідність. Поряд з однозначними термінами, що мають точні та чіткі семантичні межі, маютьися і багатозначні терміни, наприклад, термін “security” означає “охорона, забезпечення, бойове забезпечення; забезпеченість; безпека, засекреченість; контррозвідка”; термін “armor” – “броня; бронетанкові війська; танки”; терміни “unit” і “command” мають до десяти і більше значень [2], тому багатозначність навіть однокомпонентних термінів ускладнює їх правильний переклад, адекватність якого повністю залежить від контексту і ситуації.

З точки зору труднощів розуміння та перекладу військові терміни можна підрозділити на три групи [8]:

1. Терміни, що позначають реалії іноземної дійсності, наприклад: *field hospital* польовий госпіталь, *chief of staff* начальник штабу, *recoil brake* гальмо відкату.

Розуміння і переклад термінів цієї групи не становлять особливих труднощів. Можливі наступні випадки перекладу:

а) Як еквівалент використовується український термін, форма якого пов'язана з формою англійського терміна (так називаються інтернаціональні терміни), наприклад: *army* армія, *division* дивізія, *general* генерал.

б) Як еквівалент використовується український термін, форма якого не пов'язана з формою англійського терміна, наприклад: *rifle* гвинтівка, *company* рота.

в) Багатоконпонентний англійський термін, що складається з декількох слів, перекладається українським терміном, компоненти якого збігаються за формою і значенням з відповідними компонентами англійського терміна, наприклад: *antitank artillery* протитанкова артилерія.

г) Загальне значення багатоконпонентного англійського терміна повністю збігається, з аналогічним українським терміном, але окремі його компоненти

відрізняються від компонентів українського еквівалента, наприклад: *field equipment* похідне спорядження, *flame thrower* вогнемет, *mine detector* міношукач.

2. Терміни, що позначають реалії іноземної дійсності відсутні в українській дійсності, але мають загальноприйняті українські термінологічні еквіваленти, наприклад: *Air National Guard* національна гвардія ВВС, *Territorial Army* територіальна армія, *headquarters and headquarters company* штаб і штабна рота. Адекватний переклад таких термінів досягається шляхом підбору відповідних українських аналогів шляхом адекватної заміни, наприклад: *delaying resistance* маневрена оборона, *fire base* вогнева група, *classified information* секретні відомості.

Велике значення при перекладі термінів цієї групи має контекст, який дозволяє вивести загальне значення терміна зі значень його компонентів.

3. Терміни, що позначають реалії іноземної дійсності, які відсутні в українській дійсності і не маючи загальноприйнятих українських термінологічних еквівалентів, наприклад: *alert hangar* ангар вильоту по тривозі.

Переклад цих термінів становить найбільшу трудність, оскільки правильний переклад не може бути зроблений без ретельного, часом навіть етимологічного аналізу його компонентів. Зазвичай переклад цієї групи термінів досягається завдяки:

а) опису значення англійського терміну, наприклад *attack problem* тактичне завдання з ведення наступального бою, *field study* вивчення досвіду військ, *ground time* час знаходження (літака) на землі;

б) дослівного перекладу, наприклад: *general staff* спільний штаб, *first lieutenant* перший лейтенант;

в) часткової або повної транслітерації, наприклад: *master sergeant* майстер-сержант;

г) транслітерації та дослівного перекладу, наприклад: *chief master sergeant* головний майстер-сержант;

ґ) транскрибування, наприклад: *ensign* енсін, *captain* кептен, *commander* командер;

д) транскрибування і перекладу, наприклад: *warrant officer* уорент-офіцер.

Необхідно відзначити, що основна помилка при перекладі подібних термінів полягає в тому, що перекладачі іноді прагнуть знайти буквальну відповідність іноземному терміну до українських документах. Такий підхід є не зовсім правильним, тому, що, по-перше, стирається специфіка реалій іноземної армії, а по-друге, може виникнути помилка в зв'язку з тим, що ці терміни можуть виражати поняття, характерні тільки для цієї армії, і тому не відповідати реаліям, прийнятим в українській армії [3].

Іншого роду помилки виникають в результаті неправильного віднесення терміна до однієї з вже зазначених груп і вибору неадекватного способу перекладу. Наприклад, термін *warrant officer* передається шляхом транскрибування і перекладу. Однак при відповідному знанні функцій цього складу військовослужбовців замість вкоріненого терміну можна було б дати термінологічний еквівалент фельдфебель (для армії та ВПС) і кондуктор (для ВМС), тим більше що, наприклад, англо-німецький словник дає німецький еквівалент *Portepereunteroffizier*, що завжди перекладається українською як фельдфебель. Звідси випливає, що для уточнення варіанту перекладу іноді корисно з'ясувати, як цей термін перекладається іншими мовами.

Іншим прикладом може служити і переклад терміну *armored cavalry*, який в нашій пресі іноді перекладається дослівно *броньована кіннота*. Такий переклад можна пояснити лише непрофесійним і невмілим підходом перекладача до вибору адекватного способу перекладу. Перекладач пішов шляхом найменшого опору, давши дослівний переклад. При доброму знанні організації сухопутних військ США можна було б відразу вибрати термін розвідувальний, який правильно відображає зміст та суть терміна *armored cavalry*. Однак *броньована кіннота* продовжує в деяких сполученнях використовуватися за традицією.

Ще однією помилкою перекладача є дослівний переклад, коли англійський термін або його компоненти аналогічні українському терміну, але мають інше значення. Наприклад, термін *general staff* слід перекладати як спільний штаб або загальна частина штабу, але не генеральний штаб, тому що поняття генеральний штаб нічого спільного не має з поняттям *general staff*. Термін *military academy* правильно перекладається як військовий коледж, а не військова академія. При перекладі слід також завжди враховувати реальне значення терміну в конкретній обстановці, в даному контексті. Наприклад, термін *battalion* означає батальйон в піхоті, але дивізіон в артилерії. Слід також враховувати можливий зсув значення терміна при використанні множини. Наприклад, *defense* означає оборону, а *defenses* – оборонні споруди; *store* – запас; склад, магазин, а *stores* – майно; вантажі; матеріальні кошти.

Таким чином, правильне розуміння і перекладу термінів залежить не тільки від доброго знання мови, але також й від знання реалій іноземної, української армії, організації, озброєння та бойової техніки, способів ведення збройної боротьби і т. і.

Отже, у ході дослідження було з'ясовано:

1. Стилистичний аспект перекладу полягає у правильному підборі лексико-граматичних засобів відповідно до загальної функціонально-комунікативної спрямованості оригіналу з урахуванням існуючих літературних норм мови, якою виконується переклад.

2. Військово-публіцистичні тексти мають стислість, чіткість і конкретність формулювань, точність і ясність викладу, що забезпечує логічну послідовність викладу, чітке відмежування однієї думки від іншої, легкість сприйняття переданої інформації.

3. Правильний переклад військових матеріалів залежить значною мірою від правильного перекладу термінів, тому що більшу частину військової лексики займають військово-технічні терміни з максимальним смисловим навантаженням.

Л і т е р а т у р а :

1. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков. – Л. : Просвещение, 1979. – 398 с.
2. Даниленко В. П. и др. Лингвистический аспект стандартизации терминологии. – М., 1993. – 127 с.
3. Драко М. В. Чтение и перевод английской научной и технической литературы: Лексика, грамматика, фонетика, упражнения. – Мн. : ООО "Попурри", 1997. – 608 с.
4. Виноградов В. С. Введение в переводоведение: Общие и лексические вопросы. – М. : Изд-во ИОСО РАО, 2001. – 233 с.
5. Казакова Т. А. Практические основы перевода. – СПб. : Изд-во "Союз", 2001. – 186 с.
6. Комисаров В. Н. Современное переводоведение : учебное пособие. – М. : ЗТС, 2002. – 424 с.

7. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу. – К. : Вид-во КДУ, 1982. – 165 с.
8. Латышев Л. К. Перевод: проблемы, теории, практики и методики преподавания. – М. : Просвещение, 1988. – 160 с.
9. Нелюбин Л. Л. Перевод боевых документов армии США. – М. : 2-е издательство, 1989. – 248 с.

Зайцева М. А. Особенности перевода терминов в текстах на военную тематику.

Статья посвящена некоторым проблемам перевода терминов в текстах на военную тематику. Военно-технические термины имеют максимальную смысловую нагрузку и составляют большую часть военной лексики, поэтому правильный перевод военных материалов в значительной степени зависит от правильного перевода терминов.

Ключевые слова: термин, военная лексика, смысловая нагрузка.

Zaitseva M. A. Peculiarities of translation of the terms in the texts on military issues.

The article is devoted to some problems of translation of the terms in the texts on military themes. Military-technical terms are crucial for military texts and form a large part of the military vocabulary, so the correct translation of military documents to a large extent depends on the correct translation of such terms.

Keywords: the term, military vocabulary, semantic load.

Іванова І. Б.

Харківська державна академія культури

ЛІНГВОКРЕАТИВНІСТЬ УКРАЇНОМОВНОЇ РЕКЛАМИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОСТМОДЕРНУ

Статтю присвячено проблемі використання естетики і художнього методу постмодерну для створення структури образу в україномовній рекламі на лінгвостилістичному рівні; надана характеристика провідним постмодерним складовим художнього образу в рекламному тексті.

Ключові слова: постмодерн, рекламний текст, рекламна комунікація, художній образ, мова реклами.

Реклама настільки важлива та впливова складова сучасного життя українця, що формує мовний та естетичний смак споживача, тому дослідження й аналіз україномовної реклами у царині лінгвістики є одним із перспективних напрямків розвитку сучасної гуманітарної парадигми в Україні. Рекламний текст – продукт рекламної комунікації – розглядається з позицій лінгвістики, літературознавства, естетики, соціології, психології тощо.

На сьогодні дослідження естетичної складової мови реклами, її постмодерних характеристик є однією з найбільш обговорюваних проблем у колі спеціалістів у сфері реклами. Адже з позицій естетики постмодерну реклама не є результатом виключно виробництва, вона – продукт буття сучасних ідеологій і мистецтв.

Соціокультурні, стилістичні та культурно-мовні аспекти створення та еволюції текстової реклами в Україні чекають на своїх дослідників, оскільки кордони простору рекламної комунікації в сучасній Україні збільшуються у геометричній прогресії, еволюціонуючи від комерційно доцільного повідомлення до синтетичного продукту науки, культури і мистецтва. І мовно-літературний бік буття рекламного повідомлення заслуговує на особливу увагу дослідників-лінгвістів.

Актуальність статті зумовлена необхідністю розгляду лінгвокреативної складової україномовної реклами з аспектів застосування естетики постмодерну в текстах сучасної української реклами.

Активні наукові розвідки в названій сфері в Україні тривають відносно недавно. Хоча початок проведення подібних досліджень в нашій країні припадає на кінець XIX ст. (Д. Бурлюк, В. Тренін, В. Підмогильний), але подальший розвиток лінгвістичної теорії щодо дослідження рекламних комунікацій продовжуватиметься тільки наприкінці XX століття.

Різні аспекти означеної проблеми розглядаються у працях таких дослідників, як Н. В. Слухай, О. М. Оленіна, І. О. Лисичкина, Т. В. Ковтун, Т. В. Кравець, В. В. Зірка та ін. Вітчизняними вченими і представниками пострадянського простору розглядалися власне лінгвістичні проблеми рекламної комунікації, рекламного дискурсу, реклами як такої: маніпулятивні техніки в рекламі (В. В. Зірка, Т. Г. Хазагеров, І. Б. Іванова); прагмалінгвістичний аспект реклами (Ю. Б. Корнєва, І. П. Мойсеєнко, Ю. В. Сильвестров); психолінгвістичний аспект реклами (Ю. О. Сорокін, Є. Ф. Тарасов); лінгвостилістичний аспект буття рекламного тексту (Н. М. Кохтева, Д. Е. Розенталь, О. С. Кара-Мурза, Н. В. Слухай); рекламний текст як форма маніфестації рекламного дискурсу (Н. В. Вертянкін, Н. Л. Волкогон, А. О. Дедюхін, Т. В. Кравець).

Слід зазначити, що переважна більшість лінгвістичних досліджень в Україні, присвячених рекламі, здійснили дослідження на матеріалі англійської, французької, іспанської, російської мов. Варто привернути увагу дослідників до розвитку україномовної реклами, художнього методу, котрий стає запорукою лінгвокреативності тексту сучасної творчості.

Питання про функційно-стильовий статус рекламного тексту є одним з найбільш дискусійних. На думку Д. Е. Розенталя та Н. М. Кохтева тексти вітчизняної реклами належать до зразків публіцистичного стилю, принаймні в її радянській період [7]. В. Ю. Ліпатова висунула гіпотезу, відповідно до якої рекламний текст є контамінацією різних стилів, жанрів, мовленнєвих різновидів (усних – письмових, монологічних – діалогічних тощо), що викликано використанням різних способів аргументації (емоційних, раціональних, асоціативних, логічних, образних і т. ін.) [7]. Формується гіпотеза щодо “стильової гібридності” рекламного тексту: виокремлюються нові типи суспільних функцій – йдеться про принципово новий стиль мови. О. С. Кара-Мурза та І. О. Стерніндійшли висновку щодо виникнення рекламного стилю як окремого різновиду мови [7].

О. С. Кара-Мурза, досліджуючи особливості функціонування реклами в засобах масової комунікації, виявила функційно-стильову специфіку рекламних текстів відносно стильових різновидів російської мови. Дослідниця стверджує, що рекламний текст відрізняється від публіцистичного стилю за тематикою та функціями, оскільки публіцистика розглядає суспільно вагоме та цікаве для споживача, реклама орієнтована на товар та послугу. Провідною функцією рекламного повідомлення є здійснення впливу на потенційного споживача, тоді як інформативна функція залишається на другому плані. Саме на таких підставах дослідниця виділяє рекламний стиль в окремий функціональний різновид.

Н. В. Слухай [8] присвячує свої дослідження розробці лінгвістичної теорії неймінгу, яка є “сучасною проекцією теорії номінації в умовах домінанти комунікативно-функційної парадигми в мовознавстві”. Як зазначає дослідниця, лінгвістичний аспект неймінгу викриває провідні тенденції розвитку культурно-мовної картини світу, що властива нації, соціуму, демонструє мовні смаки, естетичні ідеали суспільства. Саме це вводить задекларовану тему в коло пріоритетних досліджень лінгвістів.

Слід зважати на те, що питання про існування окремого стилю щодо рекламного тексту залишається відкритим. Так існує гіпотеза щодо приналежності рекламного тексту до публіцистичного стилю, оскільки провідні функції (інформування, оцінка, переконання, здійснення впливу) і мета (спонукання масового адресату до певної дії), а також соціальний характер (комерційна сфера) знаходяться в межах дії саме публіцистичного стилю.

У вітчизняній лінгвістиці розглядається також проблема психолого-педагогічного впливу реклами на свідомість масового споживача. О. С. Кара-Мурза вважає рекламу настільки ж впливовою, як і публіцистично вдалі твори. На думку спадають слова американських спеціалістів з комунікації про те, що реклама формує ідеал американського способу життя нарівні з Біблією.

Проблемі психолого-педагогічного впливу реклами на психологію сучасної людини на пострадянському просторі присвячено роботи Н. В. Слухай (терапевтичний та патогенний потенціал сучасних російських неймів) [8]. Дослідниця відзначає необхідність уникати помилкових рішень, викривлень та засмічень мови, а натомість створювати грамотні та професійні рекламні тексти, нейми, оскільки саме вони є мовою нашого світу, формантами нової соціальної міфології та передавачами нової актуальної культури.

Таким чином, для даної роботи важливим завданням є визначення основних складників та алгоритмів текстотворення у рекламному дискурсі, які формують естетику постмодерну – естетику високого рівня культури.

Мета дослідження полягає у визначенні місця й ролі естетики постмодерну в межах рекламної комунікації на мовному рівні та виявленні методологічної основи постмодерну в межах лінгвокреативної реклами.

Ідеологічну та методологічну базу щодо використання певної естетики в рекламному дискурсі було закладено на ґрунті ідей філософії постмодерну. Це, насамперед, роботи Ж. Бодріяра, Ж. Ж. Дарріда, Ж. Лакана, які, захоплюючись технологіями творення текстів мови, культури, цивілізації, вводять в обіг сучасної наукової парадигми поняття “культурне несвідоме”. Тобто будь-яка людина – продукт культурно-національних традицій її оточення, а систему культурно-традиційних народних цінностей закладено генетично в процесі психічного становлення і навчання людини батьками, інформативними джерелами, освітніми закладами, друзями й т.п.

Про те, що реклама є найвеличнішим мистецтвом ХХ століття, писав відомий теоретик у цій сфері М. Маклюел [9, с. 715]. Насправді, сучасна реклама перетворилася на один з важелів управління суспільством і це пов'язане саме з умінням вміло використовувати надбання сучасних ідеологічних та мистецьких концепцій, однією з яких і є постмодерн. Це шлях від підприємницького продукту до мистецтва, котрий долає сучасна вітчизняна реклама.

Слід також зважати на те, що сьогодні в Україні й досі не подолана прірва, яка утворилася між світоглядною системою покупця і рекламним продуктом. Справа тут навіть не в різниці смаків або ж соціальних, статевих, вікових та інших відмінностях. Причиною цього є невинуватна прихильність виробників рекламного продукту до європейських, а найбільше, до американських рекламних фреймів, культурних сценаріїв, творчих і естетичних прийомів. І гіперпластичний постмодерн, що легко приймає естетику лубка, естетику національного мистецтва, є бажаним в сучасній Україні.

Часто в літературі, присвяченій проблемам дослідження рекламного тексту, пропонується алгоритм створення ефективного рекламного повідомлення. Н. В. Муравйова пропонує критерії ефективного текстового рекламного повідомлення, які, на її думку, відповідають провідним константам російської ментальності. Це лаконічність, цікавість (оригінальність+яскравість), особистісність, інтимність [9, с. 712].

Комунікативною метою такого рекламного тексту є формування рекламного образу, експлуатація рекламного міфу, спонукання до гри, котрі представлені реципієнту (споживачу) з метою спонукати останнього до споживання. Структура рекламного тексту саме й визначається певною дуалістичною мовно-культурною феноменальністю. Це використання стереотипів, еталонів, кліше, символів тощо. Рекламний текст у такому ракурсі виявляється фрагментом міфу, мовною грою, однією з соціокультурно маркованих масок мовного етикету. У названому аспекті в нагоді стають провідні характеристики постмодерної креативності: неточність, фрагментація, карнавалізація, інтертекстуальність (за Г. Тульчинським) [9, с. 713].

Категорії неточності та інтертекстуальностей образній структурі рекламного повідомлення проявляються у створенні двозначності, яка підштовхує аудиторію до певних висновків, але не є остаточною, залишається простір до самостійного домислювання, до-сказання безпосередньо споживачем рекламного продукту. Наприклад: *Більше м'яти – більша свіжість (Dirol); Ви ще відбілюєте? Ми йдемо до Вас... (Tide)*.

Постмодерна естетика художнього образу в межах рекламного тексту вимагає свободи для уяви, вивільнення карнавального, творчого начала споживача реклами. Ось так реалізується хепенінг, де при готовому сценарії, наявності режисера і реквізиту, саме дійство залишається імпровізованим. Так виникають рекламні флеш-моби, перформанси, принаймні створення ефекту хепенінгу. Наприклад, рекламні акції проведені українськими мобільними операторами, соціальна, політична реклама.

Дослідження постмодерної суті рекламного тексту акцентує увагу також на креативній складовій рекламного повідомлення. Це процес створення за допомогою мови реклами образу предмета через словесний сценарій. М. М. Кохтєв [9, с. 712] вбачає ефективність тексту у використанні “уяви, що створює”, остання формує рекламний текст за допомогою таких критеріїв: словесної наочності, вдалого емоційного “співпереживання”, ефективних міркувань, ефективної довіри, полеміки, створення відчуття присутності, за допомогою посилення, створення ефекту краю, ефекту очікування реалізації невиконаної мрії. Наприклад: *Ти де? А я на морі...; Samsung GALAXYS DUOS Занотуйте!*

Фрагментарність рекламного тексту, виконаного в естетиці постмодерну, визначає композиційна розірваність, відсутність симетричності та послідовності у висловленні; візуально – це літери різного розміру, кольору, конфігурацій. Виникає явище багатомірності рекламного тексту, художній образ твориться через візуальні канали. Наприклад: *Вкриті густим вершковим йогуртом... Великі дольки соковитих фруктів... Смак первинної спокуси... (Дольче); ЛЯЛЬКА, лялькабора, порцелянова лялька, СОНЦЕЗАХИСНІ ОКУЛЯРИ (price.ua/catalog).*

В. П. Нерознак розглядає типологію рекламного тексту, побудовану на принципі міри та інтенсивності асоціативного впливу, визначає образний тип реклами, характерний для постмодерної естетики [9, с. 713]. Це передбачає використання інформативних, експресивних, образних засобів мови, де є апелювання до емотивно-образної сфери, набору асоціацій, характерних для певної цільової аудиторії рекламного повідомлення.

Усе зазначене вище дозволяє зробити такі висновки: сучасний рекламний текст в Україні є продуктом створення принципово нового дискурсивного типу з власним комплексом мовленнєвих технологій, стилістичних і естетичних норм. Отже, естетика постмодерну лінгвокреативна, породжує мовну дію і є універсальним інструментом маніпулювання свідомістю мовця.

Рекламний дискурс належить до сфери діяльності соціуму, пов'язаної з естетикою, економікою, мораллю, комерційною діяльністю тощо. А художній метод постмодерну є різновидом аргументативного дискурсу, експлуатованим для створення художнього образу, у постмодерні співвідношення естетики, традиції, комерційної доцільності, моралі, істини й влади реалізується в рекламному повідомленні масового характеру.

Л і т е р а т у р а :

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
2. Барташева А. И. Номинативные аспекты невербальных средств реализации дискурсивной стратегии доминирования / А. И. Барташева // Вісник ХНУ. – № 627. – Харків : ХНУ, 2004. – С. 84–87.
3. Головлева Е. Л. Основы рекламы : учебное пособие для вузов / Е. Л. Головлева. – М. : Академический Проект, 2008. – 330 с.
4. Ильин И. П. Культурное подсознательное / И. П. Ильин // Постмодернизм. – М. : INTRADA, 2001. – С. 126–127.
5. Мацько Л. І. Риторика / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 311 с.
6. Павлюк Л. С. Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація / Л. С. Павлюк. – Львів : ПАІС, 2007. – 168 с.
7. Протопопова О. В. Язык и стиль рекламы / Е. А. Баженова, О. В. Протопопова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка. – <http://stylistics.academic.ru>.
8. Слухай Н. В. Художественный образ в аспекте лингвистики текста / Н. В. Слухай. – Симферополь : Крымское учебно-педагогическое государственное издательство, 2000. – 84 с.
9. Эффективная коммуникация: история, теория, практика. – М. : ООО “Агенство КРПА Олимп”, 2005. – 960 с.

Иванова И. Б. Лингвокреативность украиноязычной рекламы сквозь призму постмодерна.

Статья посвящается проблеме использования эстетики и художественного метода постмодерна для создания структуры образа в украиноязычной рекламе. В статье дается

характеристика основным составляющим постмодерна на уровне бытия художественного образа рекламы, воплощенного на языковом уровне.

Ключевые слова: постмодерн, рекламный текст, рекламная коммуникация, художественный образ, язык рекламы.

Ivanova I. Linguistic creativity of Ukrainian-language advertising through the lens of postmodernism.

The article is dedicated to the problem of aesthetics and post-modern artistic method to create a structure of the image in the Ukrainian-language advertising. It describes the main components of postmodern at the level of art image advertising embodied in the language level.

Keywords: postmodern, advertising text, advertising communication, artistic image, the language of advertising.

Іващенко П. А.

Національний університет Києво-Могилянська Академія

АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ У ТЕКСТАХ ДІЛОВИХ БІЗНЕС-НОВИН АНГЛОМОВНИХ ТА УКРАЇНОМОВНИХ ВЕБСАЙТІВ

Стаття спрямована на виявлення мовленнєвих властивостей стилю ділових новин у засобах масової інформації за допомогою зіставлення формального та актуального членування речень на прикладах лідів англomовних та українomовних статей. Наведена класифікація тема-рема-тичних співвідношень та подальший аналіз частоти їх вживання в обох мовах дає можливість оцінки ефективності вживання тієї чи іншої прогресії.

Ключові слова: тема, рема, прогресія, членування, комунікативно-функціональний аналіз, когезія.

Інформаційні жанри розрізняють за характерними властивостями мови кожного з них. В той самий час, спільною рисою для мовленнєвих жанрів у ЗМІ виступає поєднання змісту та його спрямованості на інформування. Безпрецедентно динамічна ситуація у світовій економіці, що відбувається наразі, обумовила актуальність ділових новин у світовій пресі, причому читацька аудиторія таких бізнес-повідомлень продовжує помітно зростати. Сьогодні на інтернет ресурсах новинних агентств та у онлайн-версіях знаних періодичних видань широко представлені аналітичні огляди, новинні матеріали та коментарі стосовно актуальних подій світової та національної економіки. Як наслідок, ця інформація мотивує пересічних читачів, зокрема неспеціалістів, розвивати власну ділову "грамотність", слідуючи принципу *'forewarned means forearmed'* – "попереджений значить озброєний".

Оскільки текстова публікація спирається виключно на вербальний канал сприйняття, то її ефект обумовлюється синтактичними, семантичними та прагматичними особливостями речень. Не менш важливим є й поняття "оптимального обсягу висловлення", проте, в світлі поточних подій у світовій економіці, публікації мають тенденцію до зростання в своєму середньому обсязі. Повертаючись до необхідності поєднувати зміст та інформування в текстах повідомлень ділових новин, доречно зробити посилання на комунікативно-функціональний аналіз. Принцип останнього полягає в актуальному членуванні речення.

У разі зазначеного членування відбувається розгляд двох протиставлених елементів, а саме “відомого як основи повідомлення” (“тема”) та “нового як ядра повідомлення” (“рема”) [6, с. 9-11]. Сама ідея протиставлення актуальне членування речення формальному зазначалась вже з середини XIX століття, коли у 1844 році побачила світ праця А. Вейля про порядок слів [2, с. 82]. Близько 100 років тому у статті під назвою “Про так зване актуальне членування речення”, автором якої був засновник Празького лінгвістичного гуртка В. Матезіус, була сформульована ідея визначення відносин між обома засобами членування. Революційність його концепції, яка була на той час новим поштовхом у дослідженні значущості компонентів мовлення, полягала у започаткуванні комунікативного аспекту вивчення речення як такого – адже В. Матезіус довів, що явище, яке до того звикли сприймати суто як психологічне, має насправді мовленнєву природу [3, с. 26].

Стаття ставить мету насамперед визначити та описати терміни, що відповідають різним видам прогресій. Також в задачі входить зіставлення прикладів практичного застосування зазначених прогресій на базі повідомлень англомовних та україномовних ділових новин, із урахуванням їх відсоткової частотності. За джерела матеріалу взято англомовні інтернет портали *Reuters*, *BBC / CNN Business News*, *Economist*, *Businessweek*, та *USA Today*, україномовні *Дзеркало тижня*, *Українська правда*, *День*, *Кореспондент*, *УНІАН*, *UBC* та *UBR*.

Дослідниками комунікативно-функціонального аналізу були виведені три базові ознаки для кожного з явищ. Так, темі притаманне 1) виступати вихідним пунктом висловлення, 2) бути менш значущою, ніж рема, 3) виступати носієм “даного”, спираючись на попередній контекст. В свою чергу, рема є носієм таких ознак як 1) містити повідомлення про тему, 2) бути комунікативним центром висловлення (а отже, актуально більш значущою та темою), нарешті, 3) виступати в якості носія “нового” [1, с. 52]. Найбільший внесок у розвиток концепції зробив інший чеський мовознавець Ф. Данеш, на класифікацію якого зроблено особливий наголос.

Формальне членування речення допомагає лише розкласти його на формальні граматичні одиниці (підмет, присудок, додаток); актуальне ж членування надає можливість включити речення до контексту. Переважно в реченнєвій структурі текстів ділових новин в обох мовах тема передує ремі, прикладом чого може бути два наведені нижче заголовки:

Merkel coalition partner warns against euro weakening. /Reuters, 9 March 2013, <http://www.reuters.com/article/2013/03/09/us-germany-fdp-euro-idUSBRE9280AT20130309/>.

В даному заголовку, зокрема, передбачається вихідний пункт ‘*Merkel coalition partner*’, він є темою у реченні, тобто, компонентом, про який щось відомо. Натомість, ядром чи ремою, виступає частина ‘euro weakening’. Щодо звичного нам присудку (‘*warns*’), він виступає як супутній вираз для поєднання теми з ремою, будучи пов’язаними з обома компонентами і граматичною функцією, і значенням.

Ірина Князева: “Конкуренція на кредитному ринку посилиться”. /*Дзеркало тижня*, рубрика “*фінанси*” від 8 лютого 2013, <http://gazeta.dt.ua/finances/irina-knyazyeva-konkurenciya-na-kreditnomu-rinku-posilitsya.html/>.

Цей україномовний заголовок містить в якості вихідного пункту комплексний підмет (*“Конкуренція на кредитному ринку”*), тоді як присудок (*“посилиться”*) вочевидь виконує функцію реми.

Посилаючись на запропоновану В. Матезіусом концепцію, розгортання речення можливе двома шляхами – об’єктивним (від теми до реми) та суб’єктивним (від реми до теми). Хоча значну перевагу у частотному вживанні має саме перший спосіб, це не виключає можливість застосування другого, що доводить наступні два заголовки:

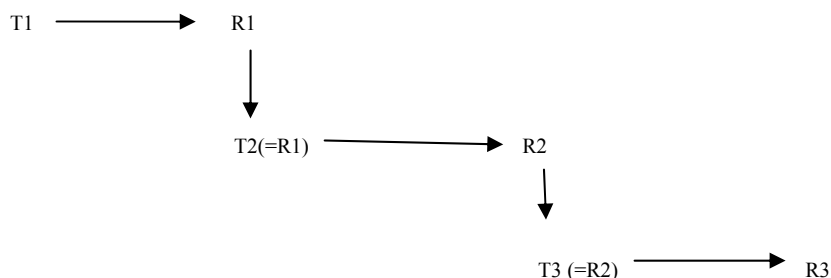
All but one major U.S. bank pass Fed's stress test /Reuters – Business – March 7, 2013.
<http://www.reuters.com/article/2013/03/07/us-usa-banks-stresstests-idUSBRE9261AZ20130307/>.

Є безконтакт! /Дзеркало тижня, рубрика “фінанси” від 2 листопада 2012.
http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/e_bezkontakt.html/.

У цих двох прикладах рема знаходиться на початку і здобуває логічний наголос, в той час як вже відомий у вигляді теми компонент міститься в кінці. Регулярний аналіз ділових повідомлень інтернет новин виявляє, що рема виступає на першому місці не більше ніж у 20% прикладів.

Проводячи зіставлення англійської та чеської (тобто, слов’янської мови, носієм якої він був), В. Матезіус виявив набагато більшу значимість пасивних конструкцій для англійської, порівняно із чеською, для актуального членування. Ним же було визначене явище, яке Ф. Данеш згодом опише як тематичні прогресії. Саме Ф. Данеш виділив сталі типи тематичної прогресії, до яких включив: 1) просту лінійну (або прогресію із послідовною тематизацією), 2) прогресію із наскрізною темою, 3) прогресію із похідними темами, 4) прогресію із розщепленою темою та нарешті 5) прогресію з тематичним стрибком [1, с. 39]. Хоча у чистому вигляді вищезгадані прогресії зустрічаються рідко (тобто, більше імовірності зустріти різноманітні комбінації цих типів), це не виключає можливість відстежити застосування того чи іншого типу в текстах ділових новин.

1. Проста лінійна прогресія є найбільш розповсюдженою (зокрема, більше 40% публікацій обома мовами) та їй притаманне послідовне розгортання інформації, при цьому рема попереднього речення стає темою у наступному. Такий послідовний зв’язок можна зобразити східчастою схемою:

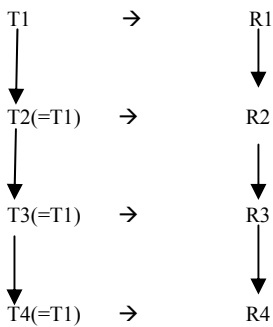
Нижче наведений приклад ілюструє цей спосіб (усі приклади взято з лідів статей, або з перших, найзмістовніших, абзаців):

Apple Inc. moved a step closer to accessing 33 million potential iPhone customers in China, as regulators approved specifications for a device that would run on the network of China Telecom Corp. The China Radio Management Office granted Apple’s application for a handset that operates on the CDMA2000 network standard. The wireless standard is the third-generation network technology used by China Telecom. /Businessweek, January

11, 2012 – <http://www.businessweek.com/news/2012-01-11/apple-moves-closer-to-offering-iphone-for-china-telecom.html/>.

Ризики знецінення гривні зростають. Про це в інтерв'ю Weekly.UA сказав экс-міністр фінансів Віктор Пинзеник. Він вважає, що причиною девальвації може стати збільшення сукупного зовнішнього боргу України і зменшення валютних резервів. “Борг на сьогодні досяг \$123,4 млрд. З циєї суми \$53 млрд необхідно погасити у наступні 12 місяців. <http://www.pravda.com.ua/inozmi/deutsche-welle/2012/07/11/6968607/>

2. Прогресія із наскрізною темою схематично зображується вертикально:

Притаманна більш об’ємним та докладним публікаціям (за проведенням аналізом, такі складають 30-33% україномовної преси та трохи вищий відсоток, а саме близько 40% у англomовній); її відрізняє наявність однієї теми, що відтворюється в усіх реченнях тексту. Наприклад:

Home prices fell in January for a fifth straight month in most major U.S. cities, as modest sales increases have yet to boost prices. The Standard & Poor’s/Case-Shiller home-price index released Tuesday showed that prices dropped in January from December in 16 of 19 cities tracked. The steepest price declines were in San Francisco, Atlanta and Portland. Prices increased in Miami, Phoenix and Washington. Price information for Charlotte was delayed and therefore not included in the report. /TIME Magazine, Business – March 27, 2012, <http://business.time.com/2012/03/27/home-prices-fell-in-january-in-most-us-cities//>.

Прем’єр-міністр РФ Володимир Путін доручив “Газпрому” якнайшвидше продовжити переговори з українською стороною про створення газотранспортного консорціуму. “Газотранспортна система України, безумовно, буде затребувана”, – сказав В. Путін у ході зустрічі з головою “Газпрому” Олексієм Міллером. Він попросив якнайшвидше продовжити переговори з українською стороною про створення газотранспортного консорціуму. “Прошу ці переговори продовжити виходячи з того, що Україна була, є і буде нашим стратегічним партнером”, – сказав В. Путін, додавши, що затребуваність української ГТС збільшиться у зв’язку зі зростанням потреб у газі європейських споживачів, деякі з яких ухвалили рішення відмовитися від атомної енергетики. /<http://www.unian.net/ukr/news/news-477442.html/>.

3. У випадку прогресії із похідними темами, речення не містять у своєму складі послідовної чи наскрізної тематизації. При цьому кожне з речень все ж висловлює загальну спрямованість тексту. Оскільки тема щоразу є новою, а отже, сходинки не з’єднано вертикально:

В текстах такого типу (у сучасній економічній пресі це характерна ознака коротких заміток, що складають не більше 20% в обох мовах), за визначенням Данеша, гіпертема сформульована експліцитним чином:

Teams in large organizations can easily get tangled in bureaucracy. It takes a long time to execute on projects when waiting for approvals and gathering resources. But, you can get around this by helping your team members think and act like entrepreneurs. Try doing the following: experiment, broadcast results and manage it closely. /TIME Harvard Business review, March 27, 2012 – <http://business.time.com/2012/03/27/get-your-team-thinking-like-entrepreneurs/> – в даному випадку гіпертемою виступає сама ідея підприємництва.

Президент США Барак Обама створив новий державний орган за наглядом у міжнародній торгівлі. Серед його задач – дослідження та припинення нечесної діяльності торгових партнерів Америки, повідомляє Ройтерз. Такий крок Обама спричинений занепокоєнням всередині країни, що нечесні дії, особливо Китаю, шкодять американському бізнесу. – <http://palm.newsru.ua/allnews/06feb2013.html> // -- гіпертемою є захист США власної торгівлі.

4. Прогресія з розщепленою темою передбачає наявність подвійної реми, яка в свою чергу розпадається на дві теми. В текстах ділових новин має досить обмежене розповсюдження (насамперед через те, що притаманна більш вузькоспеціальним публікаціям, 10% для англomовного матеріалу та 15% для україномовного з усього обсягу інформації), здебільшого застосовується частково.

As you can imagine, the people out in *Asia* are feeling pretty good about themselves these days compared to *US or Europe*. And why shouldn't they? While the *U.S. and Europe* struggle with debt, unemployment and sagging competitiveness, most of *Asia* seems to jump from strength to strength, its economies powering through the downturn with apparent ease, its companies becoming more and more prominent on the world stage. So it's no wonder that many *Asians* have come to believe that their economic systems are superior to those of the *U.S. and Europe* – and that policymakers in Washington, London and Berlin should finally sit up and pay attention. /TIME Business, March 25, 2012 -- <http://business.time.com/2012/03/25/can-asian-style-capitalism-save-the-west/?iid=biz-main-feature/>.

Найбільших мобільних операторів “*Київстар*” і *МТС* підозрюють у завищенні тарифів на міжнародний роумінг. Про це заявляють в Антимонопольному комітеті. Відповідне розслідування АМКУ розпочав наприкінці січня. Минулого тижня *оператори* отримали запити щодо надання інформації про собівартість послуг. У *самих компаніях* спростовують звинувачення, аргументуючи тим, що з одного боку - послуги за кордоном надають не вони, а з іншого - ринок роумінгу не є монопольним і *оператори* можуть самі визначати тарифи. /UBC, рубрика “*гарячі новини*” від 24 лютого 2012, <http://www.ubc.kiev.ua/the-news/politic/15415---lr---/>.

5. Нарешті, прогресія із тематичним стрибком, де допускається розрив самого тема-рема-тичного ланцюжка (втім, останній нескладно поновити з контексту). Слід зазначити більше розповсюдження даного явища в україномовних публікаціях, зокрема цю рису було виявлено у 25% статей, в той час як англomовна преса надає явну перевагу першим трьом видам прогресій, тематичні стрибки можна знайти приблизно у 15% проаналізованого матеріалу.

Thanks to Bloomberg News, you can add billionaires' net worth to the list of statistics you can look up day to day. Bloomberg News launched its Bloomberg Billionaires Index yesterday, a daily ranking of the world's 20 wealthiest people. The list will be updated daily based on “market and economic changes and Bloomberg News reporting.” It will also include a yearly and daily accounting of how much these tycoons' holdings have fluctuated. /TIME Business, March 6, 2012 – <http://business.time.com/2012/03/06/bloomberg-news-launches-daily-rankings-of-the-globes-richest/>.

Французький автоконцерн Peugeot веде переговори з General Motors про відкриття спільного підприємства в Європі. Якщо домовленостей вдасться досягти, два бренди почнуть спільне виробництво. Запчастини використовуватимуться для збору машин обох марок. Проте про злиття компаній або обмін пакетами акцій не йдеться - повідомляють джерела Financial Times. /UBC, рубрика “*гарячі новини*” від 22 лютого 2012, – <http://www.ubc.kiev.ua/the-news/politic/15404-peugeot-----general-motors/>.

Тема-рематична теорія набула широкого розвитку, на неї в свій час звертали увагу багато визначних авторів в галузі лінгвістики, (Крушельницька 1956, Мартем'янов 1961, Firbas 1966, Dahl O. 1969, Лаптева 1972, Dahl O. 1974, Ковтунова 1976, Абизова 1977, Євсюков 1978, Золотова 1979, Ковтунова 1979, Шевякова 1980, Слюсарева 1986, Апресян 1988, Арутюнова 2007). Як вже зазначалося, у чистому вигляді ці види прогресій зустрічаються рідко. Проте, саме їх вдала комбінація здатна забезпечувати когезію новинного текстового повідомлення в обох мовах. Застосування такого комунікативно-функціонального аналізу у контрактивному дослідженні видається можливим оскільки, з одного боку, існування теми і реми в рамках речення є універсальною мовленнєвою ознакою англійської та української мов, а з іншого – тема-рематичний поділ є специфічним для кожної з вказаних мов, оскільки спирається на конкретні мовленнєві особливості кожної з них.

Під час укладання статті було проаналізовано у рівній пропорції 500 інтернет публікацій, датованих 2012 та 2013 роками – 250 англомовних та ще 250 – україномовних.

Л і т е р а т у р а :

1. Данеш Ф., Гаузенблас К. К семантике основных синтаксических формаций. – М. : Наука, 1974.
2. Даниленко В. П. У истоков учения об актуальном членении предложения (период до Анри Вейля) // Филологические науки. – 1990. – № 5. – С. 82-89.
3. Матезиус В. Избранные труды по языкознанию. – М., 2003.
4. Падучева Е. В. Высказывание и его соотносительность с действительностью. – М., 1985.
5. Почепцов Г. Г. и др. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М., 1981.
6. Реуцький М. В., Ковальчук М. С. Ремотвірний потенціал дієслова. – К., 2002.
7. Слюсарева Н. А. Категориальная основа тема-рематической организации предложения // Вопросы языкознания. – 1986. – № 4.
8. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса. – М., 1981.
9. Шевякова В. Е. Современный английский язык. Порядок слов, актуальное членение, интонация. – М., 1980.

І н т е р н е т д ж е р е л а :

1. <http://www.bbc.co.uk/news/business/>
2. <http://www.cnn.com/>
3. <http://www.bbc.co.uk/news/http://global.nytimes.com/?iht>
4. <http://www.usatoday.com/>
5. <http://project.ukrinform.ua/>
6. <http://ua.korrespondent.net/>
7. <http://ubr.ua/>
8. <http://www.day.kiev.ua/uk>
9. <http://www.pravda.com.ua/>

Иващенко П. А. Актуальное членение предложения в текстах деловых бизнес-новостей англоязычных и украиноязычных вебсайтов.

Статья ставит задачу выявить языковые особенности стиля деловых новостей в средствах массовой информации при помощи сопоставления формального и актуального членения предложений в лидах англоязычных и украиноязычных статей. Приведенная классификация тема-рематических

соотношений и дальнейший анализ частоты их употребления дает возможность оценить эффективность употребления той или иной прогрессии.

Ключевые слова: тема, рема, прогрессия, членение, коммуникативно-функциональный анализ, когезия.

Ivaschenko P. A. Actual division of sentences in mass media discourse (exemplified by English and Ukrainian Internet business news).

The article deals closely with those discourse features which are typical of business news style by means of comparing and contrasting the two ways of sentence division, namely formal and actual, with focus on the latter. The analysis was made on recent publications borrowed from both English and Ukrainian Internet sources.

Keywords: theme, rheme, progression, division, communicative-functional analysis, cohesion.

Капніна Г. І.

Донбаський державний педагогічний університет

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОЛОРАТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано особливості вживання колоронімів у фразеологізмах німецької мови. Розглянуто, у якій мірі застосування кольороназви відображається на стилістичній інтенсивності фразеологічної одиниці. Визначено, яким чином усталені одиниці з колористичним компонентом перекладаються з німецької на українську мову.

Ключові слова: колоронім, кольороназва, колористичний компонент, фразеологічна одиниця.

В останні роки кольороназви стали об'єктом досліджень не тільки психології, психолінгвістики, а й літературознавства, лінгвостетики, етнолінгвістики та лінгвокультурології. Цей факт не викликає здивування, адже в рамках названих вище дисциплін встановлюється, як за допомогою кольору предметам і об'єктам надаються додаткові характеристики, в наслідок чого зображувані образи стають більш чіткими й емоційними.

Природньо, що реакція на ті чи інші кольори в різних культурах є не однаковою. Так, зелений колір у США позначає безпеку, а у Франції – злочин; білий колір у Китаї – символ трауру, печалі, тоді як у європейців подібні функції виконує чорна фарба [6, с. 105]. Ці традиції склались сторіччями, тому сьогодні за допомогою кольору передаються не тільки психоемоційні риси людини, а й різні соціальні та культурні явища, тобто, він є ментальним за своєю природою.

Оскільки в художній літературі колороніми носять, передусім, не інформативний, а образотворюючий характер, видається цікавим, у якій мірі вони доповнюють різноманітні усталені вирази, адже стилістична характеристика фразеологізмів також базується на їх експресивному заряді та на їх виражальних властивостях (експресивний фактор є інгредієнтом значення фразеологізму і співвідноситься з предметно-логічним інгредієнтом) [2, с. 147]. Отже, мета даного дослідження – проаналізувати особливості вживання колоронімів у фразеологізмах в німецькій мові.

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що вказана проблема знайшла певне відображення у дослідженнях вітчизняних науковців. Проблема

семантики колоративних компонентів ґрунтовно розроблена російським науковцем П. Яньшиним у праці “Психосемантика кольору” [9]. Кольороназви в лінгвістиці вивчені у дослідженні В. Маслової “Лінгвокультурологія” [6], одній з фундаментальних робіт у розробці питань, спільних для лінгвістики й культурології.

Колороніми як складову фразеологізмів вивчають українські науковці О. Башманівський, Ю. Жароїд, Л. Карпак, Н. Рудь.

Питання перекладу колоронімів викладено в результатах активних досліджень українських лінгвістів І. Ковальської, О. Науменка, О. Паливоди, У. Філіпчук ат ін.

Доєднуючись до думки видатного лінгвіста В. Виноградова, зазначаємо, що під терміном **фразеологізм** ми розуміємо стійкі словосполучення, звороти та сполуки, різні за своїми граматичними моделями й ознаками [4, с. 180]. Наголошуємо, що така широка дефініція поняття “фразеологізм” навмисне, з метою включення якомога більшої кількості фразеологічних одиниць з колоративним компонентом до аналізу, результати якого представлені у статті. Частка усталених виразів з колоронімами в кожній мові не надто велика, тому рамки нашого дослідження за умови вибору іншого трактування фразеологічних одиниць були б значно звужені.

Суттєвим для нашого дослідження є чітке усвідомлення значення терміну **колоронім**. Він складається з двох основ – латинської *color*, що перекладається як колір, та грецької *onima*, яку слід розуміти як ім’я. Відомо, що кількість кольорів у різних народах не є однаковою. Так, в німецькій мові відсутня самостійна назва для синього кольору, можна вжити тільки складену основу темно-блакитний (*dunkelblau*), але основні кольори у більшості європейських народів співпадають і символізують схожі речі. Розглянемо на прикладі німецькомовних фразеологізмів, яким чином на основі первинного значення кожного з кольорів вони набувають більшої експресивної інтенсивності.

Розпочнемо аналіз з колороніму *weiß*. За твердженням В. Маслової, білий колір символізує красу, чистоту, правду [6, с. 105-106]. Майже всі фразеологізми з таким колористичним компонентом передають чистоту намірів, початок дії, спробу зробити щось:

eine weiße Weste haben – бути невинним [1, с. 241]; *ein weißes Blatt Papier* – чистий аркуш паперу [3, с. 583]; *die weiße Fahne hissen* – підійняти білий прапор [3, с. 583]; *ein weißer Fleck auf der Landkarte* – бути білим (нерозгаданим) місцем на карті [3, с. 583].

На противагу білому, чорний колір є символом ненависті, печалі, смерті, темноти [6, с. 105], тому в більшості фразеологічних одиниць з колористичним компонентом *schwarz* репрезентовано нелегальні дії, песимістичний настрій, негатив тощо:

schwarz arbeiten – нелегально працювати [8, с. 182]; *schwarz sehen* – бути песимістично настроєним [8, с. 182]; *mit etwas sieht es schwarz aus* – з чим-небудь справи йдуть кепсько [8, с. 182].

Відомо, що дуже часто у фразеологізмах протиставляються щастя і горе, радість і сум, добро і зло. Логічно, що в таких випадках в усталених одиницях задіяні колористичні компоненти білий і чорний, які символізують названі вище поняття:

schwarz geboren ist alles Weißwaschen verloren – чорну душу милом не відмиеш [5, с. 175]; *wie schwarz und weiß* – бути різними як день і ніч [8, с. 182]; *aus schwarz weiß und aus weiß schwarz machen* – називати чорне білим і біле чорним [8, с. 182].

Червоний колір у багатьох народах, в тому числі й у слов'янських, позначає красу та найвищу міру явища або почуття [6, с. 105]. У фразеологічному фонді німецької мови зустрічаємо цей колоронім переважно у прямому значенні:

rot anlaufen – зашарітися [8, с. 140]; *j-n rot machen* – примусити когось почервоніти [8, с. 140]; *rot sehen* – розлютуватися, розгніватися [8, с. 182].

Зелений колір є символом радості, молодості, весни [6, с. 106]. Знаходимо достатньо підтверджень цьому в скарбниці німецької фразеології:

j-d ist für etwas noch zu grün – хтось є надто молодим, неосвіченим [7, с. 283]; *ein grüner Junge* – жовторотий хлопчак, молокосос [7, с. 283].

Спираючись на монографію В. Яншина, можна стверджувати, що жовтий колір асоціюються, у першу чергу, з такими неприємними емоціями, як заздрість, погане самопочуття тощо [9]. Проілюструємо це прикладами з німецької мови:

j-m wurde gelb und grün vor den Augen – в очах потемніло [7, с. 251];

sich gelb und grün ärgern – не тямити себе від злості [7, с. 45].

Панує думка, що блакитний колір – це символ надії, мрій, нездійсненого, майбутнього [9]. Колоронім *blau* активно застосовувався німецькими романтиками:

blaue Blume – блакитна квітка (символ нездійснених мрій, символ романтики) [7, с. 106];

die blaue Ferne – туманна далечінь, невизначеність, нездійсненність [7, с. 106].

Але аналізована кольороназв в німецьких фразеологізмах вживається, здебільшого, як метонімія:

ein blauer Brief – лист про звільнення (бланки, на яких його друкували, були блакитного кольору) [7, с. 106];

blaue Bohnen – свинцевий горох (раніше кулі були круглі, їх відливали зі свинцю і тому вони були з блакитним відтінком) [7, с. 106].

Додамо, що такі кольори, як коричневий та сірий не наповнені яскравим символічним значенням, як названі вище барви, але в німецькій мові знаходимо приклади фразеологізмів і з такими колоронімами:

j-n blau und braun schlagen – відлупцювати когось [7, с. 106]; *alt und grau werden* – постаріти [7, с. 279]; *das ist nicht grau und nicht grün* – ні се, ні те [7, с. 279].

У контексті нашого дослідження необхідно зазначити, що не всі кольори, що використовуються сьогодні на позначення характеристик різних предметів, стали компонентами фразеологічних одиниць. Так, колороніми *lila*, *orange*, *salatengrün*, *violett*, *weinrot* та інші відтінки основних кольорів ще не активно поповнюють фразеологічний фонд німецької мови. Однак, з огляду на постійну фразеопродуктивність усталених одиниць з колористичним компонентом, їх появу в мові слід скоро очікувати.

Проаналізувавши фразеологізми німецької мови, до складу яких входять кольороназви, можемо зробити висновок, що переважна частина подібних фразеологічних одиниць (у тому числі й наведена у статті) має метафоричне значення, що в окремих випадках може бути використано як синонім до основного, первинного смислу. І тільки незначна їх кількість демонструє використання колоронімів у денотативному значенні. Цей факт ілюструють наступні приклади:

daheim ist der Himmel blauer und grüner sind die Bäume – вдома і небо синіше, і дерева зеленіші [7, с. 106]; *Salz und Brot machen die Wangen rot* – хліб та каша – їда наша [5, с. 171].

Наголосимо, що при перекладі фразеологізмів з колористичним компонентом спостерігається наступний факт: як в мові оригіналу, так і в мові перекладу значення подібних усталених словосполучень є спільним для носіїв обох мов, оскільки, як вже було зазначено, дуже часто різні народи асоціюють окремі кольори з подібними явищами. Демонструють це наступні приклади:

blaues Blut – блакитна кров [7, с. 106]; *auch rote Äpfel sind wurmstichig* – червоне яблучко, та в середині черв'ячок [5, с. 19].

Втім, необхідно зазначити, що не завжди вдається знайти у мові перекладу фразеологічний еквівалент, що містить такі ж лексеми, як і стале словосполучення у мові оригіналу. У цьому випадку ми дотримуємось позиції В. Виноградова, який радить намагатись перекласти фразеологізм фразеологізмом. За умови виконання цього досягається найбільша рівноцінність у відтворенні фразеології оригіналу в перекладі [4, с. 185]:

blau wie ein Veilchen sein – бути п'яним як чін [7, с. 106];

blau reden – брехати [7, с. 106].

У випадку, коли підібрати фразеологізм не вдається, доводиться використовувати описовий переклад чи калькування.

Іноді при перекладі колоронімів у фразеологізмах можна помітити, що структура усталеної одиниці та змістоутворююче слово збігаються, а кольороназва змінюється:

der gelbe Neid – чорна заздрість [8, с. 75]; *rote Haare* – рижі волосся [3, с. 269]; *alles in grau sehen* – бачити все в темному світі [7, с. 179].

Цей факт пояснюється особливостями світосприйняття різними народами одних і тих же явищ.

На основі проведеного аналізу особливостей вживання колоронімів у фразеологізмах в німецькій мові можна зробити висновок, що використання кольороназв в усталених одиницях беззаперечно додає їм додаткового стилістичного забарвлення. При цьому варто наголосити, що найбільш популярними у німецькій фразеології є основні кольори (чорний, білий, червоний, синій, жовтий), а не їх відтінки. При перекладі фразеологічних одиниць з колористичним компонентом з німецької на українську мову не завжди вдається зберегти кольороназву, іноді вона замінюється іншим колоронімом.

Викладений у статті матеріал не претендує на вичерпність і вимагає подальших, більш глибоких розвідок, наприклад, у напрямку перекладу фразеологічних одиниць з колористичним компонентом з німецької на українську мову.

Л і т е р а т у р а :

1. Griesbach H. 1000 deutsche Redensarten: mit Erklärungen und Anwendungsbeispielen / Heinz Griesbach und Dora Schulz. – 8. Aufl. – Berlin : Langenscheidt, 1993. – 248 S.
2. Баран Я. А. Фразеологія: знакові величини. Навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов / Баран Я. А., Зимомря М. І., Білоус О. М., Зимомря І. М. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 256 с.
3. Большой немецко-русский словарь : в 3 т. – Т. 2 / авт.-сост. Е. И. Лепинг, Н. П. Страхова, Н. И. Филичева и др. ; под общ. рук. О. И. Москальской. – 8-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 2002. – 680 с.

4. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. – М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
5. Кудіна О. Перлини народної мудрості. Посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів / О. Ф. Кудіна, О. П. Пророченко. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2005. – 320 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр “Академия”, 2001. – 208 с.
7. Німецько-український фразеологічний словник / укл. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. – у 2 т. – Т. 1. – К. : Рад. школа, 1981. – 418 с.
8. Німецько-український фразеологічний словник / укл. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. – у 2 т. – Т. 2. – К. : Рад. школа, 1981. – 328 с.
9. Яньшин П. В. Психосемантика цвета / П. В. Яньшин. – СПб. : Речь, 2006. – 368 с.

Капнина Г. И. Фразеологизмы с колоративным компонентом в немецком языке.

В статье проанализированы особенности употребления колоронимов во фразеологизмах в немецком языке. Рассмотрено, в какой мере употребление колоронимов отображается на стилистической интенсивности фразеологической единицы. Определено, каким образом устойчивые единицы, содержащие колористический компонент, переводятся с немецкого на украинский язык.

Ключевые слова: колороним, колористический компонент, фразеологическая единица.

Kapnina G. I. Colouronims in the German phraseologisms.

The article deals with the analysis of the peculiarities of the usage of colouronims in the German phraseologisms. The extent of the usage of colour names that has an effect on the stylistic intensity of the phraseological unit is outlined. The method of translation of the phraseological units with colouristic component from German into Ukrainian is defined.

Keywords: colouronim, colour name, colouristic component, phraseological unit.

Карпенко О. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ДВУХ ГЕНДЕРНЫХ ГРУПП

В статье рассмотрены и охарактеризованы некоторые особенности мужской и женской речи, определены их основные характеристики, а также факторы, влияющие на различия речевого поведения мужчин и женщин.

Ключевые слова: пол, язык, речевое поведение, гендерные исследования, социальные роли, особенности мужской и женской речи..

Настоящая работа представляет собой исследование одной из интереснейших проблем различий между мужской и женской речью, как двух подсистем языка, имеющих свои особенности и отличительные признаки. Эта проблема привлекает внимание исследователей в течение последних 30 лет, но многие вопросы все еще остаются спорными и требуют дополнительных исследований. В частности, наряду с изучением общих проблем мужской и женской речи, большое внимание необходимо уделять разработке основных теоретических положений влияния фактора пола на язык. Данная работа является попыткой систематизированного изучения речевого поведения мужчин и женщин.

Актуальность исследования определяется устойчивым вниманием лингвистики к антропологическому и функциональному аспектам изучения языка, а также возросшим интересом современной лингвистики к проблеме речевого проявления поведенческих характеристик гендерных групп. Исходя из этого, возникает необходимость выделить специфические особенности и отличительные черты названных групп.

Цель работы: проанализировать особенности речевого поведения мужчин и женщин, а также выяснить, какие механизмы действуют при выборе той или иной формы высказывания.

Такая целеустановка предполагает решение следующих **задач**:

- 1) проверить справедливость имеющихся в литературе суждений о существовании двух отдельных подсистем – мужской и женской;
- 2) выявить наличие таких специфических черт речевого поведения мужчин и женщин, которые зависят именно от пола;
- 3) определить факторы, влияющие на формирование речи и языка;
- 4) уточнить имеющиеся в научной литературе мнения об особенностях женского и мужского речевого поведения.

Объектом исследования выбраны основные гендерные подсистемы языка, которые в то же время являются конструктивными единицами речи.

Предмет исследования состоит в определении отличительных характеристик мужской и женской речи, а также факторов, влияющих на различие их речевого поведения.

В качестве основных **методов исследования** приняты описательный и сравнительный, использовался также метод анкетирования информантов.

Основным материалом для статьи послужили статистические данные и данные опросов, полученные путем исследований, проведенных в течение последних пятнадцати лет лингвистами.

В середине XX в. было обращено внимание на влияние экстралингвистических факторов на язык некоторых народов. В 40-е и 50-е гг. XX в. в работах антропологов-лингвистов было отмечено, что пол говорящего играет важную роль в разных языковых ситуациях. В особенности выделяется работа Э. Сепира “Language, Culture and Personality”. (“Язык, культура и личность”) опубликованная в 1949 г., в которой он, проводя анализ языка индейцев племени яна, исследовал использование мужской и женской подсистемы языка и их связи с понятием “пола” у яна. Он выяснил, что мужчины этого племени используют мужскую речь для взаимного общения, в то время, как женская речь использовалась женщинами для общения с представителями двух полов, а мужчинами – для общения с женщинами. Следовательно, возникает вопрос, насколько оправданно говорить о существовании двух параллельных и равно значимых подсистем в языке яна. Представляется, что в данном случае существуют стандартный язык, широко используемый всеми носителями языка, и особый “мужской” жаргон [6, с. 35-38].

Еще одну разновидность разделения языка по признаку пола обнаружила М. Хаас, исследуя язык индейцев племени мускоджин на юго-западе американского штата Луизиана в 1978г. Она обнаружила, что и мужчины, и женщины в равной степени владели обеими подсистемами, и использовали их при необходимости в

зависимости от обстановки. В современную эпоху женская подсистема языка в этом племени сохранилась только в речи женщин старшего поколения. Молодые люди полностью усваивали мужскую речь по мере того, как начинали заниматься теми же видами деятельности, что и мужчины [7, с. 16-26].

Однако первые фундаментальные лингвистические исследования этого феномена были предприняты лишь в 60-е гг. XX в. с развитием социолингвистики. Внимание было обращено на социокультурные факторы, влияющие на формирование речи и языка. Как уже было сказано, среди них особо стали выделять такие характеристики говорящего и собеседника, как возраст, пол, социальный статус. Подробное исследование провел В. Лабов, который анализировал распределение пяти фонетических вариантов сочетания “ing” среди мужчин и женщин в Нью-Йорке. Он изучал влияние факторов общественного статуса, национальности, пола, возраста и обстановки. Это исследование чрезвычайно важно, поскольку опрошенные являлись представителями среднего класса, обычными городскими жителями, тщательно отобранными по полу, возрасту, социальному статусу. Речь каждого опрошенного была проанализирована в различных ситуациях, от формальных до неформальных, при этом одновременно с точки зрения нескольких факторов – лингвистических, социологических и ситуативных. Это исследование дало научное признание предположению, что пол является одним из факторов, влияющих на речь [8, с. 64-67].

В 70-е гг. во всем мире начинается новая волна интереса к женской речи, связанная с феминистическим движением. Ряд ученых утверждали, что использование женщинами определенных стереотипных “женских” форм отрицательно влияет на попытки женщин завоевать равноправное положение в обществе. Такая точка зрения нередко встречается и позже – например, в работах Х. Абз, С. Идэ, К. Мари, М. Накамура, Р. Лакофф и др. Основными областями исследования были фонетика, морфология и лексикология. Классическим стало исследование Р. Лакофф “Язык и положение женщин”. Оно вызвало много споров. Автора критиковали за то, что она анализ основывала на собственной интуиции и искала причины женской речи исключительно в социальных факторах. В этом исследовании отмечается и нехватка конкретных данных. Автор нечетко разделила влияние фактора пола, с одной стороны, и традиционные представления о роли и отношениях между мужчинами и женщинами в обществе, с другой. Р. Лакофф приняла мужскую речь за норму. Это отвлекло внимание исследователей как от более систематичного изучения языка в комплексе, так и от изучения мужской речи, в частности. Несмотря на все минусы, эта работа стала основополагающей в ряде исследований феномена женской речи. Можно сказать, что она положила начало неиссякаемому потоку научных трудов, посвященных этому вопросу. В японской социолингвистике подобный подход наблюдается у многих авторов и сейчас. Количество работ, посвященных женской речи, намного превосходит количество работ по мужской речи. После исследования Р. Лакофф многие научные работы посвящались анализу женской речи, например, в английском языке. Исследования женской речи проводились в трех областях:

- 1) анализ того, как обозначается женщина в том или ином языке и как отношение к ней проявляется в языке;
- 2) анализ того, как женщины говорят;

3) анализ того, какую коммуникативную стратегию используют женщины в общении.

Со временем встал вопрос: существует ли какой-нибудь универсальный принцип, действующий во всех языках, ставший основой разделения речи на мужской и женский вариант, или в каждом языке влияние фактора пола на речь основывается на особых характеристиках менталитета, культуры и состояния общества данного народа. Ученые бросились на поиски универсалий в соотношении “пол говорящего/пол собеседника – особенности в использовании языка”. Они пытались выяснить, используются ли формы, обусловленные различием в поле говорящего и собеседника, в одинаковых областях грамматики во всех языках или существуют особые правила использования в зависимости от языка. Чтобы это определить, нужны были данные разных языков. Относительная непродолжительность исследований, их несистематичность, постоянно изменяющиеся приоритеты в направлениях лингвистических исследований привели к тому, что вопрос об универсалиях остается открытым и по сей день. Но сама постановка этого вопроса привела к активным поискам, накоплению большого количества данных и их последующей обработке в ряде языков. Подобного рода исследования до того времени проводились в основном на материале английского языка. Например, П. Траджил провел исследование, построенное на тех же принципах, что и анализ В. Лабова, в г. Норидж (Англия).

На сегодняшний день учёные бесспорно признают, что существует разница между тем, как говорят мужчины и женщины. Особенности речевого стиля мужчин и женщин проявляются в речевом поведении и речи. Из исследований учёных можно привести некоторые примеры: мужчины чаще перебивают, более категоричны, стремятся управлять тематикой диалога. Г. Е. Крейдлин пишет, что женщина обычно говорит, так сказать, “слабым стилем”, широко пользуясь разделительными вопросами с “не так ли”, косвенными формами, описательными оценками. У женщин образованных, то есть носителей литературного языка, больше коммуникативного контакта, где целью является само общение и сам контакт. Из-за этого и сложилось мнение, что женщины говорят больше, чем мужчины. Однако, как считает ученый, это мнение неправильное. Целый ряд интересных экспериментов был проведён в Америке. Эксперименты показали, что и женщины, и мужчины употребляют почти одинаковое количество слов. Результаты эксперимента свидетельствуют о том, что женщины за день произносят примерно 16 215 слов, а мужчины 15 669 слов. Разница – 546 слова, для речи это разница абсолютно незначима. Поэтому можно утверждать, что мужчины такие же болтливые, как и женщины. Только можно добавить, что женщины в диалоге легче переключаются, меняют роли в акте коммуникации, легко переходят к разным темам [4, с. 78-83].

Мужские предложения, как правило, короче женских. Мужчины в целом гораздо чаще употребляют абстрактные существительные, женщины – конкретные (в том числе имена собственные). Мужчины чаще используют существительные (в основном, конкретные) и прилагательные, в то время как женщины употребляют больше глаголов. Мужчины употребляют больше относительных прилагательных, а женщины – качественных. Мужчины чаще используют глаголы совершенного вида в действительном залоге. Женская речь включает много эмоционально оценочной лексики, а мужская оценочная лексика чаще стилистически нейтральна. Зачастую

женщины склонны к усилению положительной оценки. Мужчины более выражено используют отрицательную оценку, включая стилистически сниженную, бранную лексику; они гораздо чаще употребляют сленг, а также нелитературную и ненормативную лексику. При построении предложения мужчины склоны к подчинительной связи, а не сочинительной. В женской речи в основном преобладают придаточные предложения меры и степени, и уступительные [2, с. 90-94], [3, с. 14-18].

В современном обществе проблема гендерных отношений становится одной из важнейших. Еще недавно гендерные исследования были сосредоточены только вокруг женщин и изучались в рамках такого направления, как феминизм, то в настоящее время гендерная лингвистика рассматривает как язык женщин, так и язык мужчин. Как пишет Е. А. Земская, различия женского и мужского мировоззрения ярко влияют на коммуникацию, которую нельзя рассматривать отдельно от языка, так как через язык и другие знаковые системы выражается мировоззрение, а следовательно, и гендерные особенности [2, с. 96-97].

Т. Б. Крюčkова, описывая различия мужской и женской речи, подчёркивает, что, “нередки случаи, когда те или иные явления, обнаруженные в речи мужчин и женщин, связаны с особенностями их психического склада, характера, профессии, роли в социуме, но не с различием по полу” [5, с. 152]. Т. Б. Крюčkова также утверждает, что на различие мужской и женской речи влияют и такие социальные факторы, как уровень образования, социальное окружение, профессиональная деятельность. С повышением уровня образования несколько уменьшаются различия в речи мужчины и женщины. Интересно то, что у представителей средних слоев наблюдается самая высокая степень различий в речи мужчины и женщины. Но не надо забывать, что в реальной жизни бывают разные мужчины и разные женщины, со своими особыми привычками, в том числе и речевыми, которые могут не соответствовать типичной характеристике мужской и женской речи [5, с. 153-155].

В заключение, можно сказать, что, мужчины и женщины по-разному ведут себя во время разговора, по-разному используют язык в процессе беседы. Они говорят по-разному, и эти варианты не зависят от ситуации: почти не существует “женских ситуаций” и “мужских ситуаций”, когда один и тот же человек выбирал бы вариант речи по своему желанию. Существуют основные отличия женского варианта языка от мужского. Корни этих различий лежат в несходстве воспитания и базовых ориентиров поведения. Женщина говорит иначе, чем мужчина, и слушающий умеет отличать речь женщин от речи мужчин не только по тембру голоса.

Таким образом, исследования показали, что существуют различия между мужской и женской речью на всех языковых уровнях, как двух подсистем языка, имеющих свои особенности и отличительные признаки, которые проявляются в речевом поведении и способе мышления. Названные характеристики являются основополагающими в различии двух подсистем и могут быть системно исследованы в дальнейших работах.

Л и т е р а т у р а :

1. *Белянин В. П.* Психолингвистика. – М. : Флинта, 2004. – 355 с.
2. *Земская Е. А., Китайгородская М. А., Розанова Н. Н.* Особенности мужской и женской речи // Русский язык в его функционировании / под ред. Е. А. Земской и Д. Н. Шмелева. – М., 1993. – С. 90-98.

3. Кирилина А. В. Гендерные аспекты языка и коммуникации : автореф. дис. – М., 2000. – 20 с.
4. Крейндин Г. Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации. – Москва, 2005. – 254 с.
5. Крючкова Т. Б. К вопросу о дифференциации языка по полу говорящего // Восточное языкознание. – М. : Наука, 1976. – С. 150-157.
6. Сепир 1993 – Сепир Э. Мужской и женский варианты речи в языке яна // Сепир Э. ; Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993. – С. 455-461.
7. Haas M. 'Male and female spoken language differences: Stereotypes and evidence'. Psychological Bulletin 1979. – 302 с.
8. Labov W. Variation in Language // Carrol E. Reed (Ed.). The Learning of Language. National Council of Teachers of English. N. Y., 1971. – С. 63-72.
9. Lakoff R. 'Language and woman's place'. Language in Society 2, 1973. – 364 с.
10. Tannen D. You just don't understand. Women and men in conversation. – N. Y., 1990. – 238 с.

Карпенко О. В. Особливості мовленнєвої поведінки представників двох гендерних груп.

У статті розглянуто та охарактеризовано найістотніші мовленнєві особливості представників двох статей, досліджено їх основні характеристики, виявлено чинники, які визначають розрізнення мовленнєвої поведінки чоловіків та жінок.

Ключові слова: стаття, мова, мовленнєва поведінка, гендерні дослідження, соціальні ролі, особливості чоловічого і жіночого мовлення.

Karpenko O. V. Some peculiarities of verbal behavior of representatives of two gender groups.

In this article some features of male and female speech are described, its main characteristics and factors affecting the differences of men's and women's verbal behavior are defined.

Keywords: sex, language, verbal behavior, gender research, social roles, features of male and female speech

Катернюк В. В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ВІДОНІМНІ ОДНОКОМПОНЕНТНІ ПРИЗВИСЬКА В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття представляє результати дослідження відонімних однокомпонентних прізвиськ в англійській, німецькій та українській мовах. Автор пропонує власну класифікацію таких неофіційних антропонімів з огляду на процеси трансонімізації та трансформації під час переходу онімів з одного розряду в інший.

Ключові слова: неофіційний антропонім, прізвисько, трансонімізація.

Необхідність багатоаспектного вивчення ономастичної спадщини, яка становить невід'ємний атрибут лексичної системи кожної національної мови, обґрунтована тим, що онімна лексика акумулює матеріальний, культурний, історичний досвід суспільного середовища, в якому вона зароджується і функціонує [1]. У зв'язку з цим великого значення набуває наукове осмислення особливостей ономастикону генетично-споріднених мов, таких як англійська, німецька та українська мови.

На сучасному етапі розвитку ономастики неофіційні антропоніми як лінгвістичне явище досліджуються з точки зору їхньої прагматичної цінності І. В. Ляшенком (етнічні прізвиська), Т. Т. Денисовою, Н. В. Дранніковою (локально-групові прізвиська); семантичної структури – М. В. Тимінським (російські прізвиська),

В. М. Кам'янцем (частина дослідження німецької антропонімії), Ж. Д. Маюровою (прізвиська у бурят); когнітивних характеристик – Н. М. Федотовою (прізвиська Луганщини), Л. В. Гнаповською (частина дослідження англійської антропонімії).

Наукові результати вищенаведених досліджень виявляють і пояснюють різні процеси та характеристики антропонімів, однак, до цього часу існують прогалини в дослідженнях, що стосуються неофіційних номінацій в типологічному аспекті з точки зору опису моделей їх утворення.

Актуальність нашого дослідження визначається помітним браком комплексних розробок, присвячених порівнянню неофіційних антропонімів у неблизько споріднених мовах в аспекті структурних моделей.

Метою нашого дослідження є зіставна характеристика однокомпонентних трансонімізованих неофіційних антропонімів в англійській, німецькій та українській мовах.

Отже, предметом дослідження є таке лінгвістичне явище як перехід онімів одного розряду в інший в процесі утворення прізвищ в англійській, німецькій та українській мовах.

Об'єктом дослідження є неофіційні антропоніми в англійській, німецькій та українській мовах.

Матеріалом дослідження стали матеріали нормативних, діалектних, регіональних словників української, англійської та німецької мов тощо.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше комплексно втілено намір виявити особливості утворення неофіційних антропонімів за допомогою трансонімізації.

Отже, завданням нашого дослідження є з'ясувати словотвірні-структурні моделі прізвищ в процесі переходу різних онімів в розряд неофіційних антропонімів.

Трансонімізація як явище мови й засіб утворення неофіційних антропонімів належить до лексико-семантичного типу словотвору [2; 4]. Слідом за Н. В. Подольською [7], ми розглядаємо перехід онімів із одного розряду в інший як характерне для ономастичної лексики синхронічне явище, яке яскраво проявляє себе серед відібраного англійського, німецького та українського матеріалу (наприклад, українські прізвища: *Бакс-Банні* – ім'я кролика, героя американського мультиплікаційного фільму, *Буш* – прізвище американського президента, дане особі за схожість з останнім, *Пінокіо* – ім'я казкового героя, англійські прізвища: *Elvis* – ім'я культового співака Елвіса Преслі стало прізвищем американського Президента Біла Клінтона, *King George* – ім'я історичної постаті перейшло в розряд неофіційних антропонімів Джорджа Буша, ще одного американського Президента, німецькі прізвища: *Alf* – ім'я головного героя американського комедійного серіалу про прибульця, *Sherlock* – ім'я літературного героя та ін.).

За Є. С. Отіним [6], трансонімізація буває абсолютною або безафіксною, лексико-семантичною і змішаною, із застосуванням афіксів. Виходячи із матеріалу дослідження та способів його утворення, ми пропонуємо власну класифікацію неофіційних антропонімів в англійській, німецькій та українській мовах.

Зібраний матеріал дозволив нам виявити, що прізвища, утворені за допомогою трансонімізації можуть бути класифіковані відносно їхнього походження на суто трансонімізовані, тобто такі, що утворилися на основі інших власних імен, та

трансформовані, до яких належать неофіційні антропоніми, в процесі творення яких були залучені не лише оніми, але й інші лексичні мовні одиниці, а саме: іменники, прикметники, числівники (*Bush the Second*), цифри (*Bush I*) та інші структури.

Щодо їхньої зовнішньої структури, то, розглядаючи суто трансонімізовані і трансформовані прізвиська, ці дві групи можна поділити на такі підгрупи: 1) однокомпонентні, 2) двокомпонентні, 3) багатокомпонентні.

При чому, однокомпонентні переважають серед суто трансонімізованих, в той час, коли двокомпонентні та багатокомпонентні у своєму складі часто мають елементи, неонімного походження.

Трансонімізовані неофіційні антропоніми складають досить чисельну групу в матеріалах всіх трьох досліджуваних мов (в англійській мові 295 одиниць, у німецькій – 496, в українській – 404). Таким чином, у процентному співвідношенні, в англійській мові таких неофіційних антропонімів серед усіх тематичних груп налічується 29, 5%, в німецькій – 49,6%, а в українській – 40,4%. Така розповсюдженість пов'язана, скоріше за все із тим, що ці прізвиська надають можливість найшвидше ідентифікувати нову особу в колективі [14]. Наприклад, якщо в студентському колективі дві Юлії, то одна з них може не отримати прізвисько, а інша отримає, наприклад, зафіксоване нами *Юзя*. Те ж саме стосується прізвищ.

Між суто трансонімізованими неофіційними антропонімами ми вирізняємо також граматично трансонімізовані, тобто такі, форма яких була змінена за допомогою граматичних процесів, але крім афіксів інших частин мови не було застосовано.

Однокомпонентні моделі трансонімізованих неофіційних антропонімів є найчисельнішими (в англійській мові 231 одиниць, у німецькій – 496, в українській – 373), тобто практично 100% у всіх трьох мовах відонімні прізвиська є трансонімізованими. Як бачимо, в німецькій мові на цю модель припадають всі 100% трансонімізованих неофіційних онімів. Серед таких неофіційних антропонімів в англійській, німецькій та українській мовах прослідковуються схожі тенденції, а саме: в основному, прізвиська утворюються від 1) антропонімів: офіційних антропонімів, імен історичних постатей та літературних героїв, а також неофіційних антропонімів інших людей (наприклад, англійське – *Quasimodo*, від імені літературного героя, німецьке – *Blümchen*, від прізвища *Blume*, що перекладається як Квітка, українське – *Гімлер*, від імені історичної особи, *Коба* – політичне прізвисько, утворене від прізвиська Йосифа Сталіна); 2) топонімів: назв міст, районів, місцевостей, а також країн (наприклад, англійське – *Al Capone of Los Angeles*, змішаний випадок, утворений від назви міста Лос-Анджелес та власного імені Аль Капоне, німецьке прізвисько – *Manhattan*, що походить від назви району міста Нью-Йорк в США); 3) етнонімів (наприклад, англійське – *Turk*, серед німецьких прізвиськ, утворених від етнонімів не виявлено, українське прізвисько – *Китайка*).

Розглядаючи випадки утворення прізвиськ від антропонімів варто зауважити, що серед них часто зустрічається граматична трасонімізація за допомогою скорочення, і, спираючись на отриманий матеріал, ми можемо стверджувати, що цей процес може стосуватися будь-якої частини антропоніма: кінцевої (наприклад, *Thomas* – *Tommy*, *Tosha*, *Alexandra* – *Ali*, *Мельник* – *Меля*, *Боднар* – *Бодя*), початкової (наприклад, *Robin* – *Bobbie*, *Jennifer* – *Fern*), а також середньої (наприклад, *Rudolph* – *Rafe*, *Фельдман* –

Федік). Зустрічаються випадки скорочення не однієї частини, а декількох, найчастіше це – початкове та кінцеве скорочення (наприклад, Elizabeth – *Libby*, Олексій – *Льоха*).

Таким чином, було виділено наступні підгрупи неофіційних антропонімів, утворених за допомогою граматичної трансонімізації:

1. ініціальні з відсіченою фінальною частиною,
2. фінальні з елімінованою початковою частиною,
3. медіальні з одночасно редукованими початковою та фінальною частинами.

Очевидно, що такий розподіл прізвищ на підгрупи стосується, як правило, однокомпонентних неофіційних онімів, хоча нами було зафіксовано декілька винятків, наприклад, *Сан Саніч* – прізвишко колишнього мера Києва, Олександра Олександровича Омельченка, яке відноситься до групи медіальних, при чому це стосується обох його компонентів.

Набір моделей скорочених неофіційних антропонімів від офіційних досить широкий. Такі групи прізвищ можуть бути представлені наступними структурами відповідно: 1) основа без фінальної частини, 2) основа + змінена частина, 3) основа без початкової частини, 4) змінена частина + основа, 5) змінена частина + основа + змінена частина, 6) змінена основа.

Варто зауважити, що використовуючи термін “основа” стосовно цієї групи неофіційних антропонімів, ми дещо порушуємо загально прийняте визначення основи як ядерної частини слова, з якою пов’язано лексичне значення та яка залишається, якщо не враховувати словозмінних морфем [5]. Це пояснюється тим, що, по-перше, такі прізвища утворюються від офіційних антропонімів, які самі по собі не мають повноцінного лексичного значення, а, по-друге, тим, що під час утворення неофіційних онімів можуть порушуватися межі морфем, і таким чином, основа може мати залишки афіксів або, навпаки, вона може бути неповною [5]. Таким чином, основою в нашій роботі вважається центральна частина антропоніма, яка надає можливість реконструювати офіційний онім з переробленого прізвища.

З вище зазначених різних варіантів структур найбільш поширені в усіх трьох досліджуваних мовах ініціальні, а саме: основи зі зміненими фінальними частинами. Найрідшими і в англійській, і в німецькій, і в українській мовах основи зі зміненими початковими частинами. Щодо останньої, то нам вдалося виявити лише одне прізвишко такого типу в українській мові в молодіжній групі неофіційних онімів, а саме: *Штурман*, утворене від прізвища Шурман, тобто була додана приголосна в саму основу прізвища, змінивши його семантичне наповнення.

Розглянемо деякі неофіційні антропоніми такого типу. Наприклад, англійські кримінальні прізвища *Rusti* від прізвища італійського походження *Rastelli* та *Samoots* від прізвища японського походження *Samuzzo* утворені способом граматичної онімізації і належать до групи ініціальних, де збережена основа прізвища, а фінальна його частина змінена, при цьому у першому прізвиську відбулася також зміна голосної, щоб вимова прізвища відповідала вимагає англійської фонетики. Ще одним прикладом англійського неофіційного антропоніму цього типу може бути *Andi*, створеного на основі власного імені *Andreas*. Тут теж відбувається відсікання фінальної частини з наступним додаванням фінального “i”. Політичні англійські неофіційні антропоніми також налічують такі приклади: *Bubba* – прізвишко

колишнього Президента США, утворене від його прізвища *Bush* із зміною кінцевої частини.

Вище вже згадувалося про гендерні ознаки в закінченнях прізвищ, які виявляються у застосуванні тих чи інших суфіксів для утворення нових неофіційних номінацій, однак хочемо звернути увагу і тут на розповсюдженість суфікса *-ie* серед англійських прізвищ (наприклад, *Bushie* від прізвища *Bush*, *Brownie* від прізвища *Brown*, *Richie* від власного імені *Richard*).

Серед німецьких неофіційних антропонімів такий ініціальний тип теж переважає. Наприклад, прізвиська *Bischi*, утворене від прізвища *Bischoff*, та *Borni*, утворене від прізвища *Bornschein*, є яскравими прикладами скорочення фінальної частини прізвищ для створення неофіційних молодіжних прізвищ. Те ж стосується і власних імен (наприклад, прізвиська *Uri* від імені *Ursus*, *Bea* від власного жіночого імені *Beatrix* та *Ulki* від також жіночого *Ulrike*).

Щодо українських неофіційних антропонімів, то тут маємо таку саму тенденцію серед прізвищ, які походять від імен та прізвищ. Для прикладу наведемо декілька прізвищ, що утворилися від офіційних власних імен: молодіжні – *Шмига* від *Шморгун*, *Правдаль* від *Правдолюбенко*, політичні – *Омеля* від *Омельченко*, *Тигипок* від *Тигипко*, *Тимоха* від *Тимошенко*, *Янек* від *Янукович*, *Макарич* від *Макарович* (прізвисько першого Президента України *Леоніда Макаровича Кравчука*), *Червонець* від *Червоненко*, *Андрон* від *Андрій*. Як бачимо, більшість наведених прикладів – це прізвиська, які структурно належать до групи основа + змінена частина.

Інші структурні групи представлені в усіх трьох генетично-споріднених мовах досить неоднорідно.

Розглянемо приклади прізвищ із структурою, в якій зникає або змінюється початкова частина і залишається основа. Серед англійських прізвищ таких не було виявлено, у німецькому матеріалі нашого дослідження такий був один приклад (*Bille* від імені *Sybillе*), однак серед українських такі випадки є більш частотними (наприклад, політичне – *Чучма* від *Кучма*, молодіжне – *Мілка* від *Людмила*, в цьому випадку відбувається відсікання першої основи взагалі, оскільки це ім'я складається з двох основ, до того ж, це – випадок каламбуру, коли ім'я співзвучне з назвою шоколаду, тобто відбулася наступна трансформація: *Людмила* – *Людмилка* – *Мілка*, *Юта* від *Анюта*, *Буш* від прізвища *Бардабуш*, *Лера* від *Валера*). Вважаємо, що така ситуація серед цих прізвищ вказує на типологічні особливості української мови, яка різниться від мов германської групи тим, що в останніх перший склад, як правило, наголошений, на відміну від української, де наголос вільний, і припускаємо, що це впливає на те, що в англійському та німецькому матеріалі майже відсутні прізвиська з елімінованими початковими частинами.

Група неофіційних антропонімів, які відповідають схемі змінена частина + основа + змінена частина, теж представлена лише українськими прізвищами в нашому матеріалі (наприклад, політичне – *Ханурик* від *Єхануров*, *Сладка* від *Злата*).

Також нами було виділено групу прізвищ, утворених за допомогою лише зміни основи (наприклад, політичне – *Кидалов* від *Кивалов*). В наведених прикладах після змін основи виникають нові асоціації, як і у випадку з прізвищем *Мілка*.

Слід зазначити, що можливі різні вторинні варіанти неофіційних антропонімів на основі одного офіційного. Така варіативність дозволяє говорити про те, що існує не

лише одноразове скорочення ініціальної або фінальної частин офіційних антропонімів, але й, так би мовити, багаторазове або паралельне, оскільки декілька похідних форм існують одночасно.

Щоб виявити, чи існують якісь правила і закономірності, які б впливали на утворення неофіційних антропонімів у досліджуваних мовах, ми проаналізували наступні випадки, які були зафіксовані в нашому матеріалі: англійські – *Bubba*, *Bushwa*, *Bushit* від прізвища *Bush*, німецькі – *Juttchen*, *Jutti*, *Juttali* від жіночого імені *Jutta*, українські – *Кравчучан*, *Кравчучка* від прізвища *Кравчук*, *Юзя*, *Зю-Зю*, *Юла* від *Юля*, *Порох*, *Порошок* від *Порошенка*.

Як бачимо з наведених прикладів, обмежень, у принципі, не існує. Такі паралельні форми можуть існувати як у односкладових імен *Bush*, так і у багатоскладових, наприклад, *Юля*. Крім того, односкладові імена мають навіть більше варіантів, ніж багатоскладові.

Припускаємо, що варіативність прізвищ на базі того чи іншого офіційного антропоніма обмежується лише здатністю імені скорочуватися на різну кількість складів, що стосується багатоскладових, і об'єднуватися з різними афіксами, які можуть бути як загально прийнятими для вживання з антропонімами, так і незвичними, що створює додатковий прагматичний та стилістичний ефект [3; 14].

Таким чином, ми можемо стверджувати, що антропонімічні системи трьох генетично споріднених мов мають загальні риси, що стосується антропонімічних систем цих мов. Неофіційні антропоніми мають загальні моделі утворення за допомогою трансонімізацій, однак, англійська мова вигідно відрізняється від німецької та української з точки зору можливості переходу онімів з одного розряду до іншого.

Прізвиська, утворені за допомогою трансонімізації зберігають свою головну функцію: одночасно поєднують персоніфікацію особи та вказують на характерні ознаки об'єкта найменування, відрізняючись від інших неофіційних антропонімів тим, що в них відсутній чітко виражений оцінний компонент.

Все це вимагає подальшого дослідження специфічних особливостей неофіційних антропонімів в трьох споріднених мовах для їх типологічного зіставлення.

Л і т е р а т у р а :

1. Волкова Н. А. Прозвище как языковая единица // Словарь современных русских прозвищ. Экспериментальный выпуск / под ред. В. Мокренко, Х. Вальтера. – Greiswald, 2004. – С. 5–10.
2. Гак В. Г. Языковые преобразования. – М. : Высшая школа, 1998. – 720 с.
3. Горпинич В. О. Українсько–давньогрецькі паралелі в антропонімії // Мовознавство. – 2006. – № 2–3. – С. 40–41.
4. Кам'янець В. М. Структурні, семантичні та функціональні особливості власних імен сучасної німецької мови (на матеріалі особових імен, прізвищ та псевдонімів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2001. – 20 с.
5. Копытко В. А. Типология номинации (на примере одного класса антропонимов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Белорус. гос. ун-т им. В. И. Ленина. – Минск, 1990. – 18 с.
6. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен. – Донецк : Юго–Восток, 2004. – 412 с.
7. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / отв. ред. А. В. Суперанская. – 2-е изд. – М. : Наука, 1988. – 192 с.

8. Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. / [Упорядник Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 412 с.
9. Чабаненко В. А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини: (словник) : у 2-х кн. / Віктор Антонович. – Запоріжжя, 2005. – 260 с.
10. Delahunty A. Oxford Dictionary of Nicknames / Andrew Delahunty. – Oxford University Press Inc., New York, 2006. – 200 p.
11. Duden [Електронний ресурс]: Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache / Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG. – Elektronisches Wörterbuch (350 Mb). / Mannheim: Dudenverlag, 2000. – 1 elektronischer CD (CD-ROM): farb; 12 cm. – System: Windows 95/98/ME/NT4/2000/XP. – Заголовок з титулу екрану.
12. Grundies A., Mursa D. Das Lexikon der prominenten Kosenamen / Ariane Grundies, Daniel Mursa. – Rowolt Taschenbuch Verlag, 2009. – 189 s.
13. Longman [Електронний ресурс]: Longman Dictionary of Contemporary English / Longman Pearson Education. – Electronic dictionary (500 Mb). / Pearson Education, 2001. – 1 electronic CD (CD-ROM): colour; 12 cm. – System requirements: Windows 95/98/ME/NT4/2000/XP. – Заголовок з титулу екрану.
14. Morgan J., O'Neill C. Nicknames: Their Origins and Social Consequences. – London : Routledge and Kegan Paul.

Катернюк В. В. Отонимные однокомпонентные прозвища в английском, немецком и украинском языках.

В статье идет речь о результатах исследования отонимных однокомпонентных прозвищ в английском, немецком и украинском языках. Автор предлагает собственную классификацию таких неофициальных антропонимов в связи с процессами трансонимизации и трансформации во время переходя онимов из одного разряда в другой.

Ключевые слова: неофициальный антропоним, прозвище, трансонимизация.

Katernyuk V. V. One-component Onym-based Nicknames in English, German and Ukrainian.

The article presents results of the English, German, and Ukrainian nicknames origin research. Unofficial names include those originated from other types of names. The author develops her own classification based on transonimisation and transformation processes.

Keywords: unofficial names, nicknames, transonimisation.

**Колодко С. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

МИСТЕЦТВО КИТАЙСЬКОЇ КАЛІГРАФІЇ

Розглядаються історичні та соціальні передумови виникнення та розвитку мистецтва китайської каліграфії, різних стилів написання китайських ієрогліфів.

Ключові слова: каліграфія, куанцао, гохуа, ісян, саньцзюе, цзягувень, цзіньвень, чжундинвень, сяочжуань, шигувень, цанфен, тачжуань, ціньчжуань, лішу, кайшу, цаошу, сіншу.

Каліграфія – традиційне мистецтво написання ієрогліфів у Китаї, що зроду образотворчому мистецтву. Майстер-каліграф використовує ті самі інструменти, що й живописець, тому в Китаї ці дві техніки не розмежовувалися. З історії відомо, що багато каліграфів-професіоналів були не тільки художниками, але й поетами та музикантами, тобто людьми всебічно обдарованими та естетично вихованими. Вміння гарно та правильно написати ієрогліф та змусити слово ожити здавна цінувалося на

Сході. Відношення східної людини до слова і мови взагалі потребує окремої статті. За словами Накорчевського, представники тієї течії буддизму, що називалася “таємним буддизмом” (езотеричним буддизмом) виявляли недовіру до повсякденної мови, не вважали її адекватним засобом вираження й передавання істини. Вони називали слова “сміттям”. Адекватнішим засобом передавання інформації порівняно зі словом уважалося зображення [1].

Каліграфія – мистецтво, до якого в Китаї людина долучається раніше, ніж до будь якого іншого. Навчаючи дитину грамоті, одночасно з цим починають займатись каліграфією не для того, щоби полегшити процес запам'ятовування важких и численних ієрогліфів, але й для того, аби закласти основи естетичного смаку, пробудити здібність до сприйняття мистецтва та самостійної творчості. Культурний “досвід”, отриманий в дитинстві, буде слугувати людині все життя.

Каліграфія має назву безпредметного живопису та беззвучної музики. А ще говорять, що каліграфія – це танець без виконавця, архітектура без конструкцій та будматеріалів. Такі захоплені епітети – данина вклоніння перед Мистецтвом з великої літери. Каліграфія зовнішньою формою та внутрішніми властивостями, комбінацією та прийомами написання рис предметно та абстрактно водночас відображає такі важливі атрибути краси форми, як збалансованість, пропорційність, варіювання висотою та розмірами, пов'язаність, паралелізм, рух і статичність, мінливість, гармонія та ін. Тому каліграфія є ключем до багатьох інших споріднених видів мистецтва, які, звертаючись до каліграфії, черпають у ній своє натхнення.

Каліграфія так само, як і танець, вимагають краси форми та руху. Вони обоє мають характеристики як просторового, так і часового мистецтва. Не випадково говорять, що каліграфія та танець взаємно збагачують одне одного. Яскравим прикладом цього є твори танського каліграфа Чжан Сюя, якого вважають незрівняним майстром скоропису “*куанцао*” 狂草. Його твори сповнені бурхливої фантазії та руху.

Ще тісніше каліграфія пов'язана з китайським традиційним живописом “*гохуа*” 国画. Каліграф та художник використовують однакові інструменти – пензль та папір *сюаньчжи* 宣纸 – найкращий вид паперу, гордість провінції Аньхуей. Різниця лише в тому, що каліграфи користуються виключно чорною тушшю, а художник – різними кольорами. Нерідко каліграфія та живопис зустрічаються в одному творі. На вернісажах каліграфічні праці та живопис часто виставляються разом. Мистецтво поєднання живопису, поезії та каліграфії в одному творі отримало назву “*ісян*” 意象 – “образ натхненої думки”. У давньому Китаї того, хто досконало володів мистецтвом “*ісян*”, називали майстром “*саньцзюе*” 三絶, тобто майстром “*трьох досконалостей*”.

Як ми вже зазначали, точний час зародження китайської писемності до сьогодні залишається невідомим. Дивовижний геометричний орнамент на виявлених у 20-і рр. XX ст. у селищі Яншао провінції Хенань керамічних посудинах, виготовлених 5-7 тис. років тому, можливо, як раз і є зародком давньої китайської писемності. Однак історія еволюції китайської писемності протягом наступних двох-трьох тисячоліть залишається, практично, білою плямою. Вчені не можуть знайти ніяких археологічних доказів, які б могли продемонструвати хід еволюції китайської писемності протягом цього тривалого періоду.

Історія китайської каліграфії бере початок з ворожильних написів на кістках і панцирах – “цзягувень”(甲骨文 [jiǎgǔwén]). Цей стиль виник за часів династії Шан (Їнь) приблизно в 16-11 ст. до н.е. Розписані панцирі та кістки кидали у вогонь. Кістки розжарювалися й тріскалися. За тріщинами шамани визначали, яка буде погода, чи буде рік родючим тощо.

Походження стилю “цзягувень” й досі залишається в тумані. Вчені знайшли багато неолітичних символів на кераміці, яшмі та кістках в різних місцевостях у Китаї, проте ніякого зв’язку цих символів з письмом на кістках і панцирах не спостерігається. Відомий вчений-шумеролог А. Г. Кифішин, проаналізувавши ієрогліфи стилю “цзягувень”, стверджує, що вони мають багато паралелей з давньошумерськими ієрогліфами і походять саме з Близького Сходу [2].

Наступником стилю “цзягувень” став стиль “цзінвень” 金文 (jīnwén) – це різьбленні написи на бронзових церемоніальних посудинах та триніжках. Звідси стиль отримав іншу назву – написи на ритуальній бронзі “чжундинвень” (钟鼎文 zhōngdǐngwén – букв. “написи [文] на дзвонах [钟] і триніжках [鼎]). Відомо, що

“цзінь” китайською означає “золото”, проте назва стилю “цзіньвень” до золота не має ніякого відношення. До династії Чжоу ієрогліфом 金 “цзінь” позначали сплав олова та бронзи, тому назва стилю містить цей ієрогліф. Стиль “цзіньвень” використовувався, починаючи з династії Шан (商 [shāng]) аж до періоду об’єднання шести князівств в одну імперію в 221 році до н.е., тобто загалом, приблизно, 1200 років. Як свідчить пан Жун Ген 容庚 у своїй роботі “金文編”, каліграфічний стиль “цзіньвень” налічує 3722 знаки, 2420 з яких впізнавані й зараз. Основним призначенням цих знаків на ритуальних посудинах було схвалення предків, піднесення Наставника неба та його діянь на землі.

Якщо в стилі “цзягувень” риси були тонкими й переважно прямими, то стиль “цзіньвень” вже вирізняється заокругленими формами та значно товстішими лініями. Втім школа “цзіньвень” за часів династії Шан ще дуже близька до своєї попередниці. Риски знаків “цзіньвень” прописані дуже чітко, але сам ієрогліф вже виглядає об’ємно. Прямих ліній ще багато, заокруглених мало. Рядки розташовано нерівно.

За часів Західної Чжоу 西周 (11 ст. до н.е. – 771 р. до н.е.) стиль “цзіньвень” досяг розквіту. Стиль цього часу умовно поділяється на три періоди: ранній, середній та пізній. Ієрогліфи часів ранньої Західної Чжоу містять багато відкидних хвилястих ліній вправо. Рядки дедалі стають рівнішими, але ще зберігають дуже витриманий, церемоніальний стиль. “Цзіньвень” середньої Західної Чжоу зазнав змін у стильовому оформленні. Кількість відкидних хвилястих ліній вправо значно зменшується. Лінії стають товстішими та заокругленими. Гострі кути перетворюються в м’які переходи. Розташовуються ієрогліфи бездоганно й впорядковано, написи виглядають дуже гармонійно. У пізній період стиль “цзіньвень” стає найбільш досконалим. З’являється багато нових ієрогліфів.

Наприкінці епох Весни та Осіні 春秋 (“Чунцю” 770-406 рр. до н.е.) та Ворогуючих Царств 战国 (“Чжаньго” 475-221 рр. до н.е.) “цзіньвень” кожного окремого царства мав свої особливості, які могли стосуватися навіть кольору. У царстві Цзінь на півночі Китаю виник стиль написання ієрогліфів з товстими кінцями ліній, який наступники влучно охрестять “пуголовковим письмом” – кедоувень (蝌蚪文 kēdǒuwén). Товстий початок і тонкий кінець рисок дуже нагадує пуголовка (рос. “головастик”).

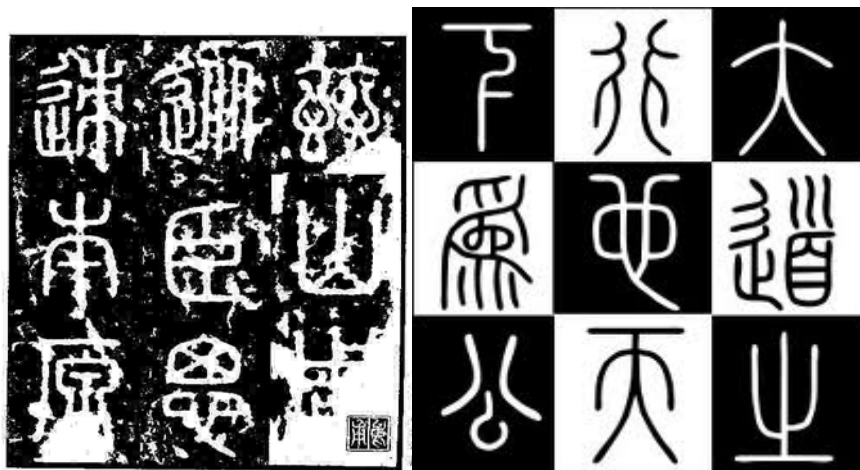
На Півдні у провінціях Цзянсу та Аньхуей ієрогліфи набули звивистого вигляду й більш нагадували схематичне письмо. Такі написи можна було побачити на зброї. За часів Ворогуючих Царств разом з поступовим розвитком техніки інкрустації ієрогліфи ще більш заокруглилися, а лінії стали плавними та строгими. Ці ієрогліфи чітко вирізняються з загальної маси. З появою металу саме цим стилем виконували написи. Написи “цзіньвень” епохи “Ворогуючих Царств” та “Весни та Осені” не були вже такими виписаними та чіткими й втратили церемоніальне значення. Рухи рукою при написанні стали легкими й невимушеними, ніжними. Товщина ліній була уніфікована. Видатними зразками “цзягувень” є написи на жертвних посудинах для проса, глибоких жертвних тацях для зерна. Письмо “цзягувень” лягло в основу стилю “сяочжуань” (小篆) (篆 *zhuàn*-друк) або печаткового стилю, який з’явився за династії Цінь秦 (221-206 рр. до н.е.).

Стиль “цзіньвень” ретельно вивчався вченими за часів династії Хань 汉代 (206 р. до н.е. – 220 р. н.е.). Стилем “цзіньвень” написаний основний матеріал, за яким ми вивчаємо історію династії Західної Чжоу 西周 (11 ст. до н.е. – 771 р. до н.е.) та Доціньської епохи (Періоди Ворогуючих князівств (ЧжаньГо) й Весни та Осені (Чунцю).

(Зразки написання стилю “кам’яний барабан” 石鼓文)

Написи на кам’яних барабанах—“шигувень” 石鼓文 (*shígǔwén*) Написи “шигувень” називають прабатьком мистецтва різьблення по каменю. Стиль отримав свою назву від десяти розписаних каменів, що за формою нагадували барабан. Ієрогліфи стилю “шигувень”— це різновид цзіньвень часів Західної Чжоу. Усього нараховується 121 знак, відомий у цьому стилі. Багато з них лягли в основу печаткового стилю сяочжуань (小篆). Знаки стилю “шигувень” виглядають дуже вишукано й охайно. Вертикальні та горизонтальні лінії дещо заокруглені. Ієрогліфи по формі квадратні. Така техніка виконання називається “цанфен” (藏鋒 [*cángfēng*]) – захований кінець пензлика), який полягає у відсутності гострих ліній. Протягом історії каліграфії надавали великого значення цьому стилю письма й навіть назвали його “першим законом каліграфії”.

(Зразки написання стилю “сяочжуань” 小篆)

Після об’єднання країни, Цінь Ши Хуан-Ди провів реформу писемності, уніфікувавши різні стилі написання, що існували в різних царствах. Узявши за основу великий печатковий стиль “тачжуань” 大篆(dàzhuàn), Цінь Ши Хуан-Ди (秦始皇帝) спростив його, відкинув різні стилі написання ієрогліфів різних царств, затвердивши єдині варіанти. Так з’явився маленький печатковий стиль “сяочжуань”. Ним користувалися на території усієї об’єднаної імперії, отож цей стиль також іноді називають “ціньчжуань” 秦篆(qínzhuàn)=小篆(xiǎozhuàn).

(Зразки написання стилю “тачжуань” 大篆)

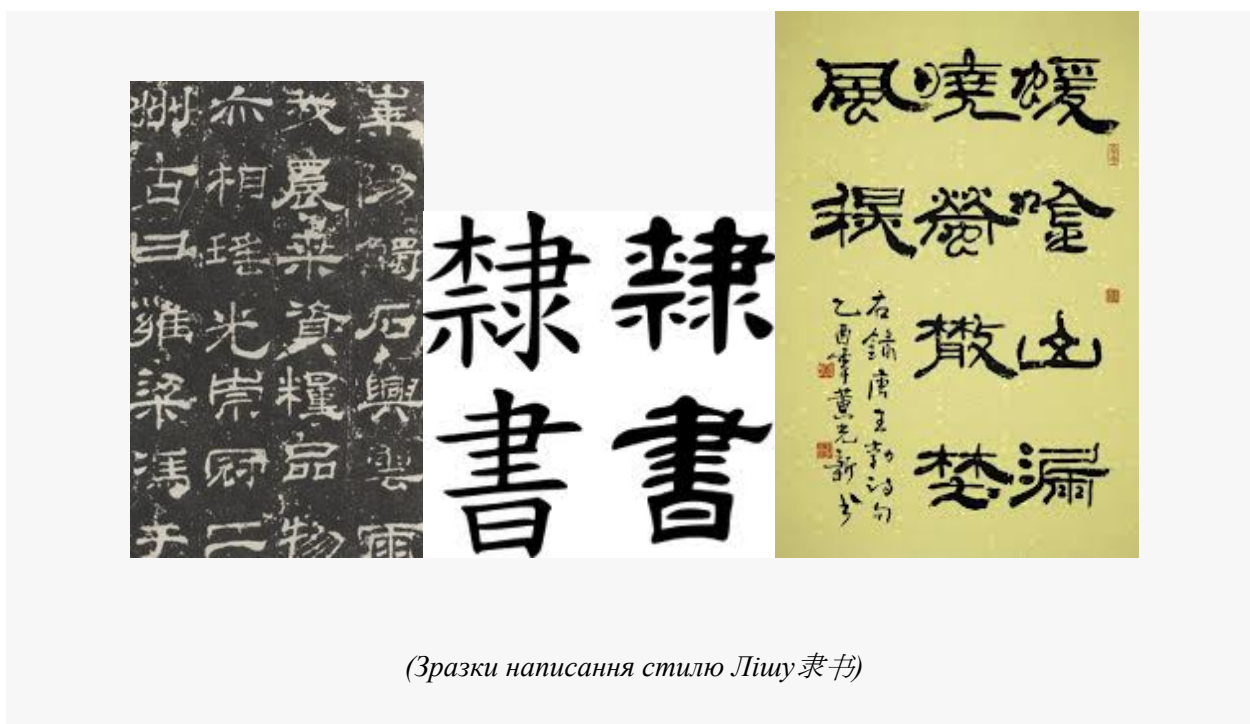
Стиль “сяочжуань” значно спрощується, лінії стають закругленими, а рядки вертикальними. Це великий прогрес у китайській писемності та значний слід у розвитку каліграфії. “Сяочжуань” вплинув на розвиток усіх подальших стилів: кай, лі, сін, цао. “Сяочжуань” проіснував аж до часів останньої династії. “Сяочжуань” – це один з різновидів статутного письма в Китаї. Його м’якість на переломах ліній перейшла в стиль “лішу”.

Стилем “сяочжуань” писали на металевих посудинах, на церемоніальних каменях та пам’ятниках. І зараз історики знаходять ваги, печатки, гроші з написами в стилі

сяочжуань. Розмір написів варіюється, ієрогліфи розташовані природньо, інтервал між рядками дуже витриманий.

Стиль “сяочжуань” був дуже популярним у Китаї аж до кінця епохи Західної Хань 西汉(206 р. до н.е. – 8 р. н.е.). Стиль “лішу” поступово витіснив його. Але через те, що знаки сяочжуань завжди приваблювали своєю красою, вони й досі користуються популярністю серед каліграфів. А також через те, що риси досить ускладнені, ієрогліфи виглядають застаріло, хоча цей стиль досить гнучкий – він завжди дає можливість каліграфу додати плавності ієрогліфу. Коли вирізалися печатки, цей стиль часто обирався через те, що не носив офіційного характеру.

Стиль “лішу” 隶书 (隶-lì-переписувач, 书-shū-книга)

(Зразки написання стилю Лішу 隶书)

Канцелярський стиль “лішу” походить зі стилю “сяочжуань”. З’явився стиль за епохи Чжаньго, а поширився вже в Ханські часи. Стиль виник через потребу писати швидко, тому стиль лішу значно спростили. Головним реформатором був цінський чиновник Чен Мяо. Він перетворив заокруглі лінії на прямі охайні риси. Форми ієрогліфів стали широкими й плоскими. Все це робилося заради спрощення написання. “Лішу” – це дуже важливий етап у розвитку китайської каліграфії. Ієрогліфи містили багато декоративних елементів. “Лішу” поділяється на цінський та ханський почерки. Саме за часів Хань “лішу” стало найрозвинутішим (206 р. до н.е. – 220 р. н.е.). Один з видів ханського письма використовувався для виконання написів на пам’ятниках. Інший використовувався лише в документах. За часів епохи Тан багато уваги приділялося формі ієрогліфа. Лінії стали плавними, рухи м’якими, стиль – розкішним.

(Зразок написання стилю “кайшу” 楷书)

Стиль “кайшу” 楷书 kǎishū – це статутне (зразкове) письмо, що виникло на основі стилю “лішу” за часів династії Хань (206 до н.е. – 220 р. н.е.) і досягло розквіту за танських часів. Інша назва стилю – “чженкай” 正楷 zhèngkǎi. Стиль “кайшу” ліг в основу зразкового написання ієрогліфів.

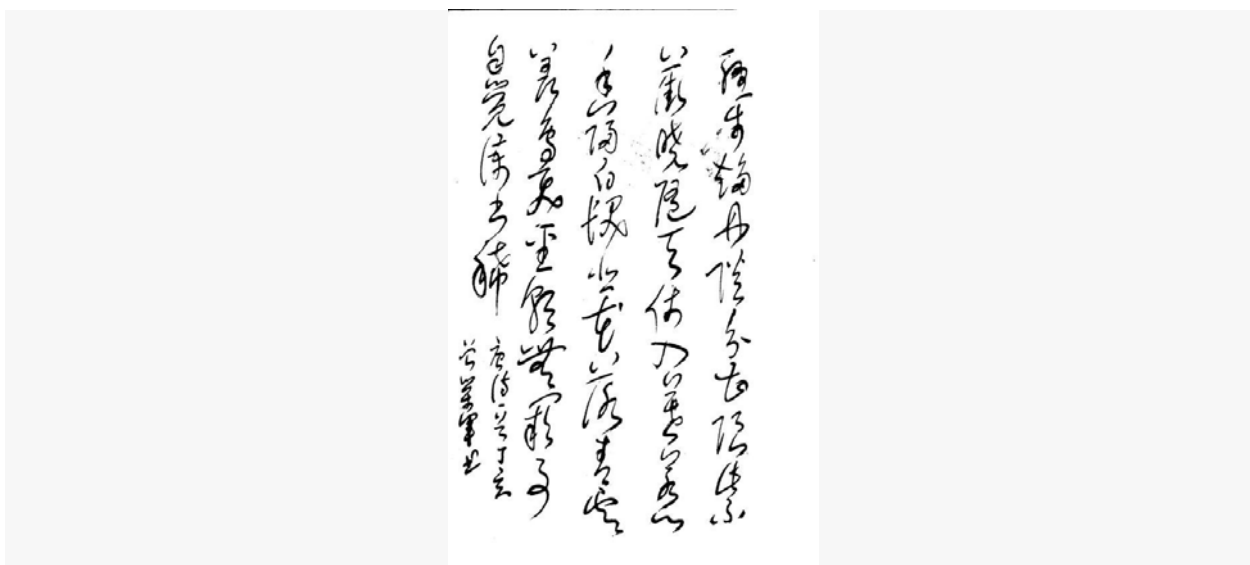
Стиль “цаошу” 草书 cǎoshū – загальна назва для трьох основних скорописних стилів:

“цаочжуань” 草篆 cǎozhuàn – скорописний варіант печаткового письма;

“цаолі” 草隶 cǎolì – скорописний варіант уставного письма;

“куанцао” 狂草 kuángcǎo – “скажений скоропис”.

Стиль “цаошу” відрізняє плавність, невідривність та швидкість написання.

(Стиль “цаошу” 草书)

“Сіншу” 行书 – це напівскоропис, “ходове” або “біжуче письмо”. Склалося на основі кайшу напередодні падіння Ханьської імперії завдяки каліграфу Лю Дешену (60-90 рр. II століття). Цей стиль посідає проміжне положення міжстатутним письмом та скорописом. Основні риси – крапка танаступна риса пишуться без відриву руки, під достатньо великим нахилом, знаки плавні, вишукані, чітковидимі. Чудовим зразком каліграфії в цьому стилі є “Альтанка орхідей” Ван Січжи.

Історія зародження і становлення стилю “сіншу” відноситься до III сторіччя, однак формування стилю в сучасному вигляді відбувається під впливом праць великих цзіньських каліграфів Ван Січжи та Ван Сяньчжи. Риси в “сіншу” дуже гнучкі, форма ієрогліфів пластична. Скорочення складових графем ієрогліфу не зачіпає загальної структури написання ієрогліфу, та текст “сіншу” може бути легко прочитаний без спеціальної підготовки будь-якою людиною, що має стандартні знання ієрогліфіки. У теперішній час стиль “сіншу” є в Китаї головним для написання листів та ведення неофіційних записів. У сіншу є ознаки впливу лішу та бафень. Саме до цього стилю частіше за все звертаються художники, які виконують написи на картинах.

Підсумовуючи вищевикладене, підходимо до висновку, що існування різних каліграфічних стилів написання китайських ієрогліфів пов'язано з тим чи іншим завданням китайського письма, які виникали на різних історичних етапах розвитку китайського суспільства. Проте, говорячи про різні каліграфічні стилі, ми не можемо не підкреслити, що кожний зразок написання ієрогліфіки є втіленням індивідуального стилю кожного автора та має свій задум і ідею.

Зазначимо, що китайська каліграфія є особливим видом мистецтва з яскраво вираженим характером, який зумовлений наступним: каліграфія не копіює образи реальних об'єктів, а лише має справу з загальними для них естетичними принципами, властивостями та зв'язками, такими як врівноваженість, збалансованість, симетричність, розріджене-щільне, порожнеча-заповненість, рух-покій, мінливість, гармонія. Ці естетичні принципи, якості та зв'язки інтерполюються на ієрогліф шляхом копіювання, художньої переробки та відтворення. У цьому значенні абстрактність китайської каліграфії подібна до західного абстракціонізму з його безпредметними, створеними силою уяви та формальними прийомами композиціями, що відрізняються від образів реальних об'єктів.

Разом з тим, між китайською каліграфією та абстракціонізмом є суттєві відмінності, головним з яких є те, що, не маючи можливості скопіювати образ реального предмета, каліграфія все ж копіює такий специфічний реальний об'єкт, яким є ієрогліф. Крім того, каліграфія розглядає ієрогліф у якості головного носія своєї художньої ідеї, прагне, щоби глядач міг його розпізнати, тому і “правила гри”, і головне художнє завдання відрізняється від завдань та правил західного абстракціонізму.

Л і т е р а т у р а :

1. Мосенкіс Ю. Л., Синишин Р. І., Переверзєв Д. І. Питання фонетичної типології української, англійської, китайської, корейської та японської мов у контексті загальнотипологічних фонетичних явищ. – К. : Альфа-друк, 2008. – 100 с.
2. Кифішин А. Г. Древнє святилище Кам'яна Могила. Досвід дешифрування протошумерського архіву XII-III тисячоріч до н.е. – К. : Аратта, 2001.
3. Белозерова В. Г. Творчество Дэн Шижу: противостояние ортодоксов и реформаторов в китайской каллиграфии периода династии Цинь // Общество и государство в Китае: Тез. докл. XXXIII науч. конф. – М., 2003. – С. 237-250.
4. Соколов-Ремизов С. Н. Традиции синтеза поэзии, живописи и каллиграфии // Соколов-Ремизов С. Н. От Средневековья к Новому Времени. – М., 1995. – С. 58-82.
5. Соколова-Ремизова // Соколов-Ремизов С. Н. От Средневековья к Новому времени. – М., 1995. – С. 218-219.

6. 陈廷祐著, 房印婉等译。北京: 五洲传播出版社, 2004.
7. DengSanmu鄧散木, *ShufaXuexiBidu* 書法學習必讀. Hong Kong Taiping Book Department Publishing 香港太平書局出版: Hong Kong, 1978.
8. Qiú Xīguī (裘錫圭), *Chinese Writing*, Early China Special Monograph Series No. 4. Berkeley: The Society for the Study of Early China and the Institute of East Asian Studies, University of California, Berkeley, 2000.
9. Ouyang, Zhongshi & Fong, Wen C., Eds, *Chinese Calligraphy*, Yale University Press, New Haven, 2008.
10. Burckhardt O. "The Rhythm of the Brush" *Quadrant*, Vol. 53, No 6, (June 2009) pp. 124–126. A review-essay that explores the motion of the brush as the hallmark of Chinese calligraphy.
11. Emmanuelle Lesbre, Jianlong Liu: *La Peinture Chinoise*. – Hazan, Paris, 2005.

Колодко С. А. Искусство китайской каллиграфии.

Рассматриваются исторические и социальные предпосылки возникновения и развития искусства китайской каллиграфии, различных стилей написания китайских иероглифов.

Ключевые слова: каллиграфия, куанцао, гохуа, исян, саньцзюе, цзягувэнь, цзиньвэнь, чжундиньвэнь, сяочжуань, шигувэнь, цанфэн, тачжуань, цинчжуань, лishu, кайшу, цаошу, синшу.

Kolodko S. A. The Art of Chinese Calligraphy.

We consider the historical and social conditions of emergence and development of the art of Chinese calligraphy, different styles of writing of Chinese characters.

Keywords: calligraphy, kuantao, Guohua, Yixiang, Sanjue, Jiaguwen, Jinwen, Zhongdingwen, Xiaozhuan, Shiguwen, Cangfeng, Dazhuan, Qingzhuan, Lishu, Kaishu, Caoshu, Xingshu.

Коротка С. Г.

**Київський національний університет
будівництва та архітектури**

ФУНКЦІЯ КОМУНІКАТИВНИХ РОЛЕЙ ТА ЇХ МІНИ В ДІАЛОГІЧНИХ ІНТЕРАКЦІЯХ

У статті зроблено спробу встановити функцію комунікативних ролей і їх міни у розвитку діалогічних інтеракцій у романах Сола Беллоу "Герцог" і "Грудень декана". Роль усвідомлюється як продукт локальної інтеракції, обумовлений типовою "інфраструктурою" мовленнєвого обміну. Обґрунтовані взаємозв'язки між міною ролей і структурною організацією діалогів. Проаналізовані "зустрічні" ролі, преференційні і непреференційні рольові реакції.

Ключові слова: зустрічні ролі, діалогічні інтеракції, комунікативні ролі, преференційні і непреференційні рольові реакції.

Проблема зміни комунікативних ролей у процесі інтерактивної взаємодії співрозмовників у діалогах є однією з актуальних і перспективних у мовознавстві, оскільки є новим підходом до вивчення інтеракції і її формально-змістовних компонентів, згідно з яким роль усвідомлюється як продукт діалогічних інтеракцій, визначений "інфраструктурою" типового мовленнєвого "обміну" комунікантів [5-13]. Лише поокремі лінгвістичні розвідки [1-4] у вітчизняній германістиці присвячено вивченню взаємозв'язку комунікативних ролей з формально-змістовними характеристиками діалогів у ракурсі дослідження того, як набуття і програвання комунікативної ролі зумовлюється потребами локальної інтеракції, оскільки саме рольова категоризація спонукає учасників до подальшої розмови або, навпаки, утримує від спілкування.

З огляду на це, метою статті є визначення й обґрунтування функції комунікативних ролей та їх зміни у формально-змістовому розвитку діалогів в англomовній психологічній прозі на матеріалі романів Сола Беллоу “Герцог” і “Грудень декана”. Зазначена мета обумовлює необхідність розв’язання таких завдань: проаналізувати те, яким чином орієнтованість учасників на використання рольових категорій впливає на вибір наряду розмови, головних і додаткових тем, змістові й формальні характеристики комунікативних кроків інтерактантів; виявити групи “зустрічних” ролей, преференційних і непреференційних рольових реакцій; визначити порядок зміни ролей в діалозі на доведення його структурної впорядкованості.

Упорядкованість інтеракцій і відносно передбачені набори комунікативних ролей інтерактантів розглядаються у статті як маніфестації принципів релевантності і нормативності діалогічного мовлення. У праці релевантність усвідомлюється нами як константна характеристика мовленнєвого обміну. Розробники теорії релевантності Д. Шпербер і Д. Уїлсон [14] стверджують, що принцип релевантності “застосовується без виключення”, оскільки все, що ми читаємо або чуємо, містить висловлення, які мають сенс, тобто є релевантними по відношенню одне до одного і формують зв’язне ціле. Принцип релевантності маніфестовано, зокрема, здатністю попереднього висловлення генерувати зміст наступного, що є одним з основних методологічних постулатів конwersаційного аналізу, віддзеркаленим насамперед у теорії “суміжних пар” (*adjacency pairs*) [13, с. 28-52] і умовної релевантності, згідно з якою дії пов’язані одна з одною через вплив норми, яка потребує здійснення другої дії, якщо мала місце перша. Зокрема, “умовна релевантність” або “релевантність за умови” (*conditional relevancy*) [8, с. 696-735] усвідомлюється як здатність першої частини ад’яцентної пари обумовлювати зміст наступного компонента. Наприклад, практично будь-яке висловлення В у відповідь на запрошення А інтерпретуватиметься як своєрідна реакція В на запрошення у вигляді виправдання, згоди, відмови, або згоди “під умовою” тощо. У проекції на комунікативні ролі учасників така інтеракційна упорядкованість означатиме відносно прогнозовану зміну комунікативних ролей інтерактантів. Нормативність мовлення передбачає також, що суб’єкти, які здійснюють такі дії, є представниками рольових категорій, відповідних для здійснення певної пари дій.

Зважаючи на широке усвідомлення релевантності як універсальної характеристики мовленнєвого обміну, для рольової диференціації комунікантів має значення не стільки здатність першої частини секвенції обумовлювати зміст наступного компонента, скільки преференційність або непреференційність мовленнєвих реакцій співрозмовників [6, с. 57-101].

Зокрема, реакція може бути релевантною, але непреференційною. Так, преференційною реакцією на обвинувачення має бути захист. Відсутність захисту сприймається як імлікація провини, тобто мовчання або паузи не є преференційними реакціями. Для слота “пропонування” можлива або згода (преференційний акт), або відмова (непреференційна реакція). Варіювання моделей релевантних реакцій (від преференційних до непреференційних) відповідає різним наборам зустрічних ролей.

Спираючись на термінологічний апарат конwersаційного аналізу, але застосовуючи конwersаційно-аналітичні категорії у площині комунікативно-рольового аналізу, спробуємо проаналізувати основні комунікативні ролі другорядних

персонажів романів Сола Беллоу “Герzog” і “Грудень декана” з огляду на релевантність і преференційність / непреференційність таких ролей по відношенню до рольових позицій, що пропонується головним героєм.

Зокрема, ролі скаржника, обвинувача, жертви зради пов’язані з мовленнєвими ходами скарги і обвинувачення і кореспондують двом групам комунікативних оперативних ролей: 1) преференційним рольовим позиціям, що віддзеркалюють такі релевантні реакції на скаргу і обвинувачення, як співчуття і підтримка; 2) непреференційним ролям, мотивованими такими релевантними, але непреференційними реакціями, як “сам винен”, “не вигадуй”, “краще подивись на себе” тощо.

З огляду на зазначені “умовно релевантні” реакції, преференційними оперативними ролями є ролі “співчуваючого” і “підтримуючого”: *But take it easy. This exaggeration is bad for you. You eat yourself alive; They tried to murder you, Simking said. In a manner of speaking, they meant to*) /С. Беллоу, с. 267/.

На наш погляд, у когнітивному плані преференційність зазначених ролей обґрунтовується їх підпорядкуванню гомогенним категоріям *друг, коханка, брат*. Іншими словами, виконавець ролей *скаржника, обвинувача, жертви зради* сподівається на те, що він спілкується з категорією суб’єктів, здатних його зрозуміти і правильно (преференційно) зреагувати на його мовленнєві кроки. Зокрема, таке припущення підтверджується, на наш погляд, висновками конверсаційних аналітиків про те, що існує категорія суб’єктів, “відповідних для спілкування” (*Relationship proper*), яка включає переважно близьких людей, і категорія осіб, які є “невідповідними для взаємовідносин” (*Relationship improper*), що включає сторонніх [12, с. 249–281]. Наприклад, визнання певної людини “мені нема до кого звернутися” означає не стільки ситуацію, коли такий суб’єкт виключений із спілкування з усіма людьми, скільки те, що він у даний момент віддалений від категорії осіб, до яких може звернутися у першу чергу (тобто від категорії “*Relationship proper*”).

Непреференційними рольовим набором для комунікативних ролей “скаржник”, “обвинувач”, “жертва зради” є ролі:

Об’єктивний / безпристрасний суддя:

Mady planned it all out (...)

Because she has to keep a roof over the kid’s head (...) What do you expect?

/С. Беллоу а, с. 105-106/.

Залякувач жертви:

Herzog held his ears. I can’t stand it

(...). They’ll put a meter on your nose, and charge you for breathing. You’ll be locked up back and front. Then you’ll think about death. You’ll pray for it. A coffin will look better to you than a sports car /С. Беллоу а, с. 111/.

Захисник обвинуваченого / обвинуваченої; обвинувач жертви.

В останньому варіанті з боку співрозмовника має місце перестановка / реверсування понять *жертва – переслідувач, винуватий-обвинувач* як результат відхилення і спростування ролі *жертва* і нав’язування, замість неї, іншої рольової позиції. З боку *скаржника* або *обвинувача* релевантними реакціями на реверсивний мовленнєвий хід-обвинувачення зазвичай є або підтримка нової “непреференційної” ролі з її обґрунтуванням у мовленнєвому ході-виправданні, або заперечення ролі

пропонуванням іншої рольової позиції: *You should have had more sense. That house made a prisoner of her. It must have been just dreary, washing and cooking, and to have to hush the baby, or you'd raise hell, she said. You couldn't think when June was crying, and you'd rush from your room hollering* (мовленнєвий хід – обвинувачення, яким відхиляється комунікативна позиція жертви і пропонується інша роль); *Yes, I was stupid – a blockhead. But that was one of the problems I was working on, you see* /С. Беллоу а, с. 53/ (мовленнєвий хід – виправдання, яким у непрямій формі підтримується нав'язування нової ролі).

У когнітивному плані непреференційність зазначених рольових позицій обґрунтовується їх підпорядкуванням категорії “сторонній”, що є гетерогенною категорії “друг”, в форматі якої формуються рольові очікування головного героя.

Роль “дитина” пов’язана з мовленнєвими ходами “вияв безпорадності”, “вияв наївності / довірливості”, “виправдання” і кореспондує двом групам комунікативних оперативних ролей: 1) ролям, преференційним для рольової позиції “дитина” і пов’язаним з такими релевантними реакціями на “наївність / довірливість”, як “опіка”, співчуття і допомога; 2) непреференційним ролям, мотивованим релевантними, але небажаними для головного героя реакціями “повчання”, “догана”, “лекція” тощо.

Зокрема, преференційними оперативними ролями є ролі, похідні від рольової категорії батьків: турботлива мати / батько / дорослий (*Am I leaving you in good hands, Mose?* /С. Беллоу а, с. 411/; *Are you sure you can take the cold?* /С. Беллоу а, с. 310/; розсудливий порадиш / той, хто приймає рішення:

You understand what the problem is, Albert.

Gigi

Yes, Tanti Gigi, and how get her in

Of course, said Corde. She has to see her sister. If there are passes for two at the gate, she can take my place /С. Беллоу б, с. 107/.

Непреференційними для ролі “дитина” є оперативні рольові варіанти, похідні від категорії дорослий: вчитель (*You lecture me. You lecture. I could make you these speeches now. (...). I'm tired of hearing it* /С. Беллоу б, с. 263/, наглядач (*What you need is supervised rest (...). Now (...) – I asked my physician to phone a local hospita* /С. Беллоу а, с. 405/, критик-наставник (*If I'd found some improvement in you I might not have brought it up”, said Will. “But look at you”* /С. Беллоу а, с. 406/.

Роль “професор-інтелектуал” ініціює мовленнєві ходи “розсуду”, “аргументації”, “доказу” із такими конверсаційними змінними, як вживання абстрактних понять, афористичних висловлень, іншомовної лексики, інтертекстуальних засобів, алюзій тощо. Відповідно, залежно від типу співрозмовників головного героя, релевантними реакціями на впровадження такої комунікативної ролі має бути або підтримка ролі, або її заперечення із пропонуванням іншої рольової позиції.

Преференційною реакцією на впровадження комунікативної ролі професора-інтелектуала є розпізнання і підтримка ролі співрозмовниками, які, у свою чергу, починають демонструвати аналогічну роль (діалоги Герзога з Сімкіним, Асфалтером, окремі фрагменти діалогів з Рамоною і другорядними персонажами у романі “Герзог”, діалоги Корде із Владою і Шпенглером у “Грудень декана”):

But as I see Beech, he's innocent of that. The news (...) reaches him in his lab as he puts the results of his research in order. Like, "This earth which I've been studying for a lifetime is a being, too. It gave birth to us all, but we are ungrateful, greedy and evil..."

And this is news to him – to continue your argument – his feelings are untrained or undeveloped, and he gets carried away /С. Беллоу б, с. 226/.

Релевантною, але менш преференційною (нейтральною) реакцією є розпізнання індексів ролі інтерактантом, який при цьому продовжує грати власну роль (діалоги з Рамоною, Фебою):

You have to think of duration. Bergsonian duration. We have known each other in duration. Some people are sentenced to certain relationships. Maybe every relationship is either a joy or a sentence.

You earned your own sentence, if that's how you want to think about it. We had a quiet life till you and Madeleine descended on Ludeyvill and forced yourself on me /С. Беллоу а, с. 318-319/.

Нарешті, релевантною, але непреференційною є оперативна рольова позиція викривача-обвинувача із мовленнєвими ходами, які свідчать про те, що роль професора-інтелектуала розпізнається співрозмовником, але викликає певну агресію і спростовується, замість неї імпліцитно пропонується інша роль з негативною конотативною складовою: розумника, сноба, того, хто нехтує своїм простим походженням.

And you think a fact is what's nasty.

*Facts **are** nasty.*

You think they're true because they're nasty.

And you – it's all too much for you. Who told you that you were such a prince? Your mother did her own wash, you took boarders; your old father was a two-bit moonshiner... /С. Беллоу а, с. 109/.

У діалогах роману "Грудень декана" непреференційними мовленнєвими реакціями на роль професора-інтелектуала є позиція обвинувача із імпліцитною негативно-оціночною характеристикою запропонованої ролі:

It's the position of autonomy and detachment, a kind of sovereignty we're schooled in. The sovereignty of atoms – that is, of human beings who see themselves as atoms in intelligent separateness (...) And Jung (...) comparing the civilized psyche to a tapeworm (...).

Why do you think you should tell me this now, Albert?

"It might be useful to take overall view. Then you mightn't blame yourself too much for not feeling as you should about Valeria"

"What comfort is to bear that everybody is some kind of schizophrenic tapeworm? Why bring me out in the cold to tell me this?" /С. Беллоу б, с. 262-263/.

Роль чоловік своєї дружини зазвичай ініціює дві прототипні моделі секвенцій, пов'язаних, з одного боку, з рольовою категорією *голова родини* і, з іншого боку, із гомогенними ролями помічника і захисника.

Преференційною реакцією на роль *голова родини* із мовленнєвими індексами на позначення комунікативного лідерства у розмові має бути роль дружини у оперативних рольових варіантах (*гарна*) *господиня, охоронниця домашнього вогнища, віддана, турботлива* тощо. У таких комунікативних ролях пропонує себе коханка

Герцога Рамона і дружина Корде Мінна.

I didn't want to molest you with all this

I see. ... (...). It was very masculine of you. But stupid! I'm your wife. I'm supposed to be told /С. Беллоу б, с. 304/.

З іншого боку, дружина головного героя Маделін не підтримує розподілу чоловіка у рольову категорію *голова родини*, пропонуючи замість неї такі рольові варіанти, як *завжди невдоволений*, *деспот* і, у свою чергу, програє такі неpreferенційні для головного героя рольові варіанти, як *обвинувачка*, що має своїм наслідком інверсію ролей *чоловік і дружина* у родинно-статусному відношенні (комунікативна перевага дружини і субординаційна комунікативна поведінка чоловіка віддзеркалює інверсійні статусні відношення у родинних стосунках).

Can't you add! There's not a damn reason in the world for these checks to come back". (...).

Oh – here we go with this same petty staff

It's not petty. It's damn serious ...

I suppose you'll start on my upbringing now – my lousy, free-loading bohemian family, all chiselers. And you gave me your good name. I know this routine backwards /С. Беллоу а, с. 154-155/.

Релевантні реакції на програвання головним героєм гомогенних ролей *турботливий чоловік і помічник* пов'язані із мовленнєвими ходами пропонування допомоги, виявлення турботи, що передбачає можливість таких релевантних реакцій співрозмовника, як вдячність, прийняття допомоги (preferенційні реакції) і відхилення допомоги, невдячність, протест, обурення (неpreferенційні реакції). У зв'язку з цим, preferенційними оперативними ролями співрозмовників мають бути ролі слабкої жінки, жінки, що потребує захисту, жінки, що потребує допомоги, вдячної жінки тощо. Такі рольові варіанти поширені у діалогах роману “Грудень декана” як маніфестації комунікативної поведінки Мінни у ролі дитини. Проте варіанти ролі слабкої жінки майже не зустрічаються у діалогах роману “Герцог”, є вкрай нечисленними і завжди контекстуально обумовленими ситуаціями, в яких дійсно потребується “фізична” допомога:

Help me! Madeleine said.

What happened?

I fell in the subway. I'm hurt (...)

You'd better lie down," he said. He unpinned her hat, and carefully unbutton her jacket and sweater /С. Беллоу а, с. 147/.

Така особливість рольового розподілу персонажів пояснюється, на наш погляд, тим, що роль помічника програється Герцогом лише у діалогах з Маделін, яка за своєю психологічним типом і комунікативною особистістю є сильною жінкою з чоловічим характером.

Навпаки, ролі жінки, яка не потребує допомоги і викривачки як варіанти релевантної, але не preferенційної реакції співрозмовниці на роль чоловіка-помічника, є константними оперативними позиціями дружини головного героя Маделін:

What makes you think I intend to have a lifelong affair with you? I want some action
But Mady – you know how I feel. ...

Feel? Don't give me that line of platitude about feelings. I don't believe in it /С. Беллоу а, с. 145/.

Отже, матеріал статті дозволив нам дійти висновку про певний взаємозв'язок між міною ролей і структурною організацією діалогів, обумовлений конверсаційно-аналітичним принципом прогнозованості будь-якої розмови з огляду на релевантні мовленнєві реакції на пропонування тієї чи іншої ролі зважаючи на базисний нормативний порядок, що виявляється в структурах мовленнєвого обміну. Групи зустрічних ролей пов'язані із типовими (заданими моделями секвенцій) преференційними або непреференційними реакціями співрозмовників на ролі, запропоновані ініціюючою реплікою секвенції.

Перспективою подальших досліджень є вивчення комунікативних позицій інтерактантів у ракурсі рольових вимог, що створюють ситуацію для програвання, конкуренції, конфлікту, рівноправності або асиметрії ролей у рольовому наборі.

Л і т е р а т у р а :

1. *Кравченко Н. К.* Інтегративна методика аналізу комунікативних ролей у розмовному дискурсі / Н. К. Кравченко, С. Г. Коротка // *Studia linguistica* : зб. наук. пр. – К. : Київський ун-т, 2011. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 343-349.
2. *Кравченко Н. К.* Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурса-анализа // *Практическое пособие*. – Луцьк : Волиньполіграф, 2012. – 251 с.
3. *Лавриненко И. Н.* Мена коммуникативных ролей как операциональная метадискурсивная категория / И. Н. Лавриненко // *Вісник харківського нац. ун-та імені В. Н. Каразіна*. – 2012. – № 1023. – С. 47-51.
4. *Шевченко И. С.* Метадискурсивные категории диалогического дискурса / И. С. Шевченко // *Функциональная лингвистика* : сб. науч. работ / Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования ; науч. ред. А. Н. Рудяков. – № 2. – Т. 2. – Симферополь, 2011. – С. 292-294.
5. *Heritage John.* Conversational analysis and institutional talk / John Heritage // D. Silverman (ed.) // *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*. – London : Sage, 1998. – P. 161-182.
6. *Pomerantz A.* Agreeing and disagreeing with assessment: some features of preferred / dispreferred turn shapes / ed. by J. M. Atkinson & J. Heritage // *Structures of social action: Studies in conversation analysis*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1984. – P. 57-101.
7. *Sacks H.* Lectures on Conversation / H. Sacks / ed. by G. Jefferson, E. A. Schegloff. – Oxford : Wiley-Blackwell, 1992. – Vol. 1, 2. – 1520 p.
8. *Sacks H.* A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation / Harvey Sacks, Emmanuel Schegloff, Gail Jefferson // *Language: Journal for the Linguistic Society of America*. – 1974. – Vol. 50, № 3. – P. 696-735.
9. *Saul Bellow.* Herzog. – New York : Fowcett Crest Book, 1970. – 416 p.
10. *Saul Bellow.* The Dean's December. – New York : Harper and Row, 1982. – 312 p.
11. *Schegloff E. A.* Issues of Relevance for Discourse Analysis: Contingency in Action, Interaction and Co-Participant Context / Emanuel A. Schegloff / E. H. Hovy and D. Scott (eds.) // *Computational and Conversational Discourse: Burning Issues – An Interdisciplinary Account*. – Heidelberg : Springer Verlag, 1996a. – P.3-38.
12. *Schegloff E. A.* Reflections on research on telephone conversation: Issues of cross-cultural scope and scholarly exchange, interactional import and consequences // *Telephone Calls* / ed. by Luke K. K. and Theodossia-Soula Pavlidou. – 2002. – p. 249-281.
13. *Schegloff E.* On some questions and ambiguities in conversation / ed. by J. M. Atkinson, J. Heritage // *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1984. – С. 28-52.
14. *Sperber D.* Relevance Theory / Dan Sperber, Wilson Deirde. – London : Wiley-Blackwell, 1995. – 326 p.

Короткая С. Г. Функция коммуникативных ролей и ихмены в диалогических интеракциях.

В статье осуществлена попытка выявить функцию коммуникативных ролей и ихмены в развитии диалогических интеракций в романах Сола Беллоу "Герцог" и "Декабрь декана". Роль понимается как продукт локальных интеракций, обусловленный типичной "инфраструктурой" речевого обмена. Обоснованы взаимосвязи между меной ролей и структурной организацией диалогов. Проанализированы "встречные" роли, преференциальные и непреференциальные ролевые реакции.

Ключевые слова: встречные роли, диалогические интеракции, коммуникативные роли, преференциальные и непреференциальные ролевые реакции.

Korotka S. G. The functions of the communicative roles and turn-taking in dialogic interactions.

The article presents an attempt to reveal the functions of the communicative roles and their changes in dialogic interactions in Saul's Bellow's novels "Herzog" and "The Dean's December". Role is understood as a product of local interactions determined by typical speech exchange "infrastructure". Interconnections between the role changes and the dialogue structural order is substantiated. "Counter" roles and preferential and non-preferential role reactions are studied.

Keywords: communicative roles, counter roles, dialogic interactions, preferential and non-preferential role reactions.

Косіцька О. М.

Національний транспортний університет

ПРИЙМЕННИКОВО-ВІДМІНКОВІ КОНСТРУКЦІЇ В ЛАТИНСЬКОМОВНІЙ ДОКУМЕНТАЦІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ КІНЦЯ XVI–XVII СТ.

Статтю присвячено аналізу семантики прийменниково-відмінкових конструкцій у латинськомовній документації Греко-католицької церкви. Охарактеризовано функціональні та семантичні зміни, які виникли внаслідок контакту латинської та рідної мови авторів текстів.

Ключові слова: пізньосередньовічна латина, латинськомовна документація Греко-католицької церкви кінця XVI–XVII ст., прийменниково-відмінкова конструкція.

Латинська мова в кінці XVI–XVII ст. посідала важливе місце в житті України. Політичні зміни (зокрема Люблінська унія 1569 року) сприяли розширенню вживання латинської мови, без якої у XVII ст. ні освіта, ні культурна та політична діяльність вже не мислилися. Незважаючи на досить високий рівень володіння латиною представниками вищої ієрархії Греко-католицької церкви, не можна нехтувати фактором рідної мови авторів текстів, вплив якої на латину спостерігаємо у вигляді інтерференційних змін на всіх мовних рівнях. Таким чином, прийменники та прийменниково-відмінкові конструкції в латинськомовній документації Греко-католицької церкви яскраво демонструють розвиток нових значень порівняно з класичною латинською мовою.

Місце та трансформацію прийменниково-відмінкових конструкцій в українському різновиді середньовічної латини вивчали Н. Безбородько [1, с. 44-46], Н. Бойко [2, с. 123-131], О. Кошій [3, с. 10], В. Миронова [4, с. 6-7; 5], Р. Щербина [7, с. 9-10], однак специфіка вживання прийменників у латинськомовній документації Греко-католицької церкви ще не була предметом дослідження.

Таким чином, дана стаття присвячена аналізу семантики прийменникових конструкцій в латинськомовних документах Греко-католицької церкви. Для

виявлення їх специфіки дається коротка характеристика вживання та значення прийменників класичної латини та визначаються нові риси, притаманні саме латині, вживаній в середовищі Греко-католицької церкви.

Розглянемо лише ті прийменники, які демонструють певні особливості порівняно з класичною латиною.

1. Прийменник *de*.

У класичній латині прийменник *de* позначав: 1) місце (маючи значення руху “згори”); 2) час, з якого щось почало відбуватися; 3) вживався при дієсловах (“говорити про”, “питати про”); 4) при назві цілого, з якого береться частина; 4) при назві матеріалу, з якого щось зроблено [6, с. 177–178].

Основною функцією цього прийменника в проаналізованих текстах є вказівка на відношення між двома об'єктами або між дією і об'єктом, часто прийменник *de* відповідає українському прийменнику “про”: *De luctuosa morte R.mi D.ni Barbarigo haec habeo D.V. Rev.mae scribenda* [10, с. 199] – “**Про** жалісну смерть найдостойнішого пана Барбариги це можу написати Вашій найдостойнішій вельможності”; *Scripti non ita pridem de omnibus meis et ecclesiae mei ac Unionis sanctae oppressionibus* [10, с. 299] – “Я не так багато писав раніше **про** всі утиски, яких зазнав я, моя церква і свята унія”; *Brevis relatio de rebus Unionis Ruthenae* [13, с. 110] – “коротка реляція **про** справу Руської унії”.

Конструкція з прийменником *de* може:

1) вказувати на походження: *Methodius Terlecki de Terlo* [10, с. 319] – “Мефодій Терлецький з Терла”;

2) виступати в ролі граматичного виразника відношення: *provinciae sancti Hyacinti de Russia* [11, с. 208] – “**руської** провінції святого Гіацинта”; *ad collegium Graecorum de Urbe* [12, с. 628] – “до Грецької колегії **в Римі** (= римської колегії)”;

3) замінювати відкладний відмінок діяча: *transactionem de Patribus Carmelitibus factam esse* [12, с. 447] – “справа, зроблена **отцями кармелітами**”. Ці явища свідчать про руйнування класичної системи прийменника, викликане зміною носіїв мови;

4) у поодиноких випадках конструкція з прийменником *de* може вживатися замість родового часткового (*genetivus partitivus*): *inter quos de primis est R.ma D.tio Vestra* [13, с. 34] – “серед яких однією з **перших** є Ваша найдостойніша вельможність”. Але такі конструкції не є характерними для латинськомовної документації Греко-католицької церкви, тому пояснюються індивідуальними авторськими особливостями;

5) також можлива заміна відкладного відмінка обмеження (*ablativus limitationis*) прийменниково-відмінковою конструкцією з *de*: *parochus villae Miezots dictae Georgius Bermacki de nomine* [10, с. 130] – “священик села, яке називається Мезоц, на **ім'я** Георгій Бермацький”.

2. Прийменник *pro*.

Даний прийменник у класичній латині має значення: 1) “попереду чого”; “перед чим” (для позначення місця); 2) “на захист кого”, “в інтересах кого”; “на користь кому/чому” 3) “замість кого”, “у відплату за що”; 4) “згідно з чим” [6, с. 179–180]. У текстах документації Греко-католицької церкви цей прийменник є часто вживаним, представлене традиційне його вживання: *qui tradiderunt animas suas pro fratribus suis, et pro hoc sancto opere Unionis* [8, с. 148] – “які віддали свої душі **заради** своїх братів і **за** цю святую справу унії”; *pro canonisatione multum aeris pollicitus est* [9, с. 182] – “пообіцяв велику суму грошей **на** (= на користь) канонізацію”.

Однак слід зазначити, що в проаналізованих текстах *pro* використовується ширше, ніж у класичній латині. Оскільки значення староукраїнського прийменника “за” є близьким до латинського *pro*, поряд із традиційним вживанням *pro* часто наявні нехарактерні для класичної латини значення цього прийменника, які виникають внаслідок прямого перекладу українського прийменника “за” на латину: *gratias agendo pro unione nostra et amicitia* [8, с. 238] – “дякуючи **за** нашу унію і дружбу”; *pro miraculo habetur* [10, с. 200] – “вважають **за** чудо”; *ab omnibus habitus pro schismatico primario* [10, с. 279] – “якого всі вважають **за** головного схизматика”; *pro more Ecclesiae Romanae* [10, с. 293] – “**за** звичаєм римської церкви”; *pro legitimis habebantur* [13, с. 75] – “вважаються **за** законних”; *collegium pro Valachis erigere dignaretur* [10, с. 282] – “щоб була ласкава заснувати колегію **для** волохів”; *pro illa clamemus atque supplicemus* [13, с. 38] – “**за** неї просимо і благаємо”.

Інколи вживання прийменника *pro* пояснюється швидше за все особливостями індивідуального використання його автором: *Vilnae adfuerint pro tempore constituto* [10, с. 326] – “вони були у Вільні раніше (до) встановленого часу” (у латині класичного періоду прийменник *pro* мав значення “перед”, але щодо простору, а не часу, тому в даному прикладі бачимо розширення значення цього прийменника).

Прийменник *pro* може вживатися замість прийменника *de*, стаючи співзвучним українському прийменнику “про”: *haec pro Unione concluserunt* [13, с. 110] – “зробили такий висновок **про** унію”.

У деяких випадках *pro* означає напрям руху, однак у такому значенні цей прийменник зустрічається нечасто, є підстави вважати це авторською особливістю: *Patres nostros pro monasterio Smolenscensi misit* [13, с. 376] – “послав наших отців **до** Смоленського монастиря”; *ipsi mittant pro pseudoepiscopis suis* [12, с. 419] – “вони послали **до** своїх псевдоєпископів”.

3. Прийменник *per*.

У класичній латинській мові вказував на: 1) місце (“через що”, “крізь що”); 2) час, впродовж якого щось відбувалося; 3) посередництво [6, с. 173–174]. Всі ці значення збереглися й у пізньосередньовічній латині кінця XVI–XVII ст. в Україні. Характерною особливістю греко-католицьких текстів, написаних латиною, є надзвичайна поширеність конструкцій з цим прийменником, особливо для вказівки на посередництво. Це можна пояснити екстралінгвістичними факторами, наприклад, чіткою ієрархізацією тогочасного суспільства взагалі і церковного зокрема, внаслідок чого переважна більшість дій, прохань, листів передавалася не напряму, а **через** когось, за чийогось посередництва, що знайшло відображення й у мові, вплинувши на частотність вживання певних мовних одиниць.

Прийменник *per* на позначення місця: *me pro aliquo infideli per ecclesias promulgaverint* [10, с. 310] – “оголосили мене **у церквах** якимось невірним”; *circumferebatur per universam civitatem* [10, с. 130] – “облетіла усе місто (= передавалася **по** всьому місту)”;

Прийменник *per* на позначення часу: *Permanemus jam per sex hebdomadas Romae* [8, с. 238] – “Знаходимось у Римі **протягом шести тижнів**”; *conversatus sum cum ipso per trium fere mensium spatium* [10, с. 209] – “спілкувався з ним **протягом майже трьох місяців**”;

Прийменник *per* на позначення посередництва: *per nuncios* <...> *scripserit* [10, с. 318] – “написав **через** нунціїв”; *rem autentice per D.num Petrum Saracinum exposui* [10, с. 318] – “я достовірно виклав цю справу **через** пана Петра Сарацина”; *Per R.num episcopum Chelmensem confratrem nostrum* <...> *dirigimus epistolam* [9, с. 181] – “**Через** нашого брата, найдостойнішого єпископа Холмського посилаємо лист”; *perque eundem hoc gravissimum Rhutenae Unionis negotium* <...> *commendarem* [13, с. 35] – “**через** нього ж рекомєндую цю найскладнішу справу щодо руської унії”.

У класичній латині конструкції з прийменником *per* могли вживатися в адвербіальних виразах у значенні відкладного відмінка способу дії (*Ablativus modi*) [6, с. 174], у досліджених текстах наявна тенденція до розширення вживання таких додатків, які вже не обмежуються лише адвербіальними сполуками, внаслідок чого такі утворення стають еквівалентами безприйменникової відмінкової форми у вищеназваній синтаксичній функції: *causam hanc continuare possit* <...> *per censuras et poenas ecclesiasticas excommunicationis, aggravationis et invocationis brachii saecularis* [10, с. 327] – “може продовжувати цю справу, **використовуючи кари і церковні покарання**, що полягають у відлученні від церкви, вилученні майна й залученні світської влади для виконання вироків”; *signo per campanam* <...> *dato* [12, с. 371] – “коли **дзвоном** був даний знак”; *magis magisque per hostium S. Sedis Apostolicae potentiam praemitur* [13, с. 38] – “більше й більше пригноблюють своєю **силою** вороги святої апостольської столиці”; *per leges nostras publicas infamis est* [13, с. 76] – “знеславлена **нашими державними законами**”.

Інколи конструкції з прийменником *per* вживаються у функції відкладного відмінка діяча (*ablatus auctoris*). Розвиток такого значення відбувався ймовірно таким чином: оскільки відкладний відмінок способу дії, який міг замінюватися на конструкцію з *per*, за значенням досить близький до відкладного знаряддя, що, у свою чергу, близький до відкладного відмінка діяча, поступово замість останнього стало можливим використання прийменниково-відмінкової конструкції з *per*: *per familiam episcopi etiam tunc repulsi fuissent* [12, с. 392] – “<їх напад> був тоді відбитий **челядниками** єпископа”; *breve* <...> *per Ruthenos praelatos publicanda* [12, с. 789] – “бreve, опубліковане **руськими прелатами**”.

4. Інші прийменники.

Деякі прийменники не демонструють значних відхилень від класичного вживання, їх особливості представлені у досліджених текстах спорадичними прикладами, що, як уже зазначалося, викликано характером засвоєння і існування латинської мови в середньовічний період:

1) розширюється використання прийменника *ad* для позначення спрямування дії “до” когось, такий спосіб оформлення майже повністю витіснив можливий у класичній латині додаток, виражений давальним відмінком: *litteris ad me missis* [10, с. 326] – “пославши **мені** (= до мене) лист”; *litteras obtinuit tam ad pseudometropolitam praedictum, <...> quam ad palatinum Chioviensem* [13, с. 89] – “отримав листи як до вищезгаданого **псевдомитрополита**, так і до київського **воєводи**”;

2) прийменниково-відмінкова конструкція з *ex* може виступати: 1) на заміну відкладного відмінка походження (*ablatus originis*), що можна пояснити впливом церковної латини: *ex Patre natus* [8, с. 212] – “народжений від Отця”; *qui nascebantur ex illis* [13, с. 75] – “які народилися у **них**”; 2) на заміну родового часткового (*genetivus*

partitivus): *multi ex Ruthenis* [10, с. 78] – “багато хто з русинів”; *unus ex melioribus unitis* [12, с. 351] – “один з кращих уніатів”;

3) трапляється неправильне вживання відмінків при прийменнику *in*, який у класичній латині міг вживатися як зі знахідним відмінком (якщо прийменниково-відмінкова конструкція відповідає на питання “куди?”), так і з відкладним (якщо прийменниково-відмінкова конструкція відповідає на питання “де?”) [126, с. 180-181], що пояснюється індивідуальним рівнем володіння латиною: *ibi spes felicius progressus apparet, quam in Graeciam* [11, с. 78] – “є надія, що там буде більший прогрес, ніж у Греції”; *virum in Unionem sanctam et Catholicam Ecclesiam meritissimum* [10, с. 182] – “чоловіка, найдостойнішого у святій унії і католицькій церкві”;

4) прийменник *inter* може вживатися в партитивному значенні внаслідок близькості конструкцій “хтось з” та “хтось серед”: *vir religiosus et inter caeteros primarius* [10, с. 280] – “чоловік благочесний та перший серед інших”; *inter spirituales Valachorum primus* [10, с. 282] – “перший серед волоського духовництва”; *inter quos de primis est R. ma D. tio Vestra* [13, с. 34] – “серед яких однією з перших є Ваша найдостойніша вельможність”;

5) трапляються поодинокі випадки вживання прийменника *super* замість прийменника *de*: *scripturum hac super re credo Ill. tum nuncium* [13, с. 318] – “думаю, що ясновельможний нунцій напише про цю справу”.

Таким чином, у проаналізованих текстах частою є заміна відмінкових форм у певній синтаксичній функції на прийменниково-відмінкову конструкцію. Оскільки такий спосіб вираження був більш властивий староукраїнській мові, це знайшло відображення і в латинськомовних текстах українського походження. Деякі прийменники демонструють появу нових значень, які не були притаманні їм у класичний період розвитку латинської мови, що також значною мірою зумовлено впливом рідної мови авторів текстів.

Л і т е р а т у р а :

1. Безбородько Н. И. Язык латинских трактатов украинских философов XVII века. – Днепропетровск : [б. и.], 1972. – 137 с.
2. Бойко Н. В. Латинськомовна інскрипція в Україні кінця XVI – початку XVIII століть (лексико-граматичний аспект) : дис. ... канд. філол. наук. – К., 2006. – 218 с.
3. Коцій О. М. Мова новолатинської історичної поеми в Україні кінця XVI ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2011. – 20 с.
4. Миронова В. М. Граматичні особливості латинської актової мови XV–XVI ст. в Україні (на матеріалі городських і земських судових актів Галицької, Сяноцької, Перемишльської і Львівської адміністративних округ Галицької Русі) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1999. – 16 с.
5. Миронова В. М. Семантика прийменникових та безприйменникових конструкцій середньовічної судово-адміністративної латини XV – XVI ст. // *Studia linguistica*: зб. наук. праць. – Вип. 5. – Ч. 2. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2011. – С. 57-63.
6. Соболевский С. И. Грамматика латинского языка. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство Наркомпроса РСФСР, 1939. – 424 с.
7. Щербина Р. А. Латинськомовна історіографія в Україні середини XVII ст. як мовно-культурне джерело (на матеріалі хронік про Визвольну війну українського народу 1648–1657 років) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2006. – 19 с.
8. *Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600)* / [collegit P. Athanasius G. Welykyj, OSBM]. – Romae, 1970. – 556 p.

9. Monumenta Ucrainae Historica: в 14 т. / [збір. митрополит Андрей Шептицький]. – Vol. III (1650–1670). – Romae, 1966. – 399 p.
10. Monumenta Ucrainae Historica : в 14 т. / [збір. митрополит Андрей Шептицький]. – Vol. II (1624–1648). – Romae, 1965. – 358 p.
11. Monumenta Ucrainae Historica : в 14 т. / [збір. митрополит Андрей Шептицький]. – Vol. I (1075–1623). – Romae, 1964. – 350 p.
12. Monumenta Ucrainae Historica : в 14 т. / [збір. митрополит Андрей Шептицький]. – Vol. IX–X (1075–1632). – Romae, 1971. – 942 p.
13. Monumenta Ucrainae Historica : в 14 т. / [збір. митрополит Андрей Шептицький; видав митрополит Йосиф]. – Vol. XI (1633–1659). Supplementum. – Romae, 1974. – 648 p.

Косицкая О. М. Предложно-падежные конструкции в латиноязычной документации Греко-католической церкви конца XVI–XVII вв.

Статья посвящена анализу семантики предложно-падежных конструкций в латиноязычной документации Греко-католической церкви. Охарактеризованы функциональные и семантические изменения, возникшие вследствие контакта латинского и родного языка авторов текстов.

Ключевые слова: позднесредневековая латынь, латиноязычная документация Греко-католической церкви конца XVI–XVII вв., предложно-падежная конструкция.

Kositska O. M. Prepositional structures in Latin Documents of the Ukrainian Greek Catholic Church in late 16th–17th centuries.

The article deals with semantics of prepositional structures in Latin documents of the Ukrainian Greek Catholic Church. The description of functional and semantic changes has been done in order to identify specific features of the structures formed through the contact of Latin and the native language of the authors of the texts.

Keywords: late Medieval Latin, Latin documents of the Ukrainian Greek Catholic Church at the end of the 16th–17th centuries, prepositional structures.

Кравцова Ю. В.
Национальный педагогический университет
имени М. П. Драгоманова

МЕТАФОРИЧЕСКАЯ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ МИРА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Кратко изложены основные положения теории метафорического концепта и принципы исследования метафорической концептосферы, разработанные автором. Описаны закономерности метафорической концептуализации мира в художественном тексте, установленные в результате анализа метафоры русских поэтов-прозаиков первой половины XX в.

Ключевые слова: метафорическая концептосфера, метафорический концепт, метафора, ассоциат.

Метафора играет значительную роль в познании и понимании человеком действительности, ее концептуализации в коллективном и индивидуальном сознании и репрезентации в языке. Она представляет собой ментально-вербальный конструкт, предназначенный для характеристики и номинации какого-либо объекта и созданный на основе его аналогии или ассоциативного подобия с другим объектом, уже имеющим наименование, в процессе познавательной деятельности человека. Метафора, таким образом, является средством отображения в языковой / речевой форме образного представления о мире и объективации метафорического концепта.

Метафорическая концептуализация мира отражает творческую интерпретацию окружающей действительности, в основе восприятия которой лежит социальный и личный опыт представителей того или иного этноса. Исследование национально-культурной специфики метафорической концептуализации мира, присущей носителям определенной этнокультуры, способствует постижению сущности и механизмов их метафорического мышления.

Понятие метафорического концепта, эквивалентного понятию концептуальной метафоры, было введено, как известно, Дж. Лакоффом и М. Джонсоном для описания когнитивной природы метафоры (1980). На рубеже XX–XXI вв. термин “метафорический концепт” (= концептуальная метафора) получил широкое распространение в лингвометафорологии (А. Н. Баранов, И. М. Кобозева, М. В. Никитин, И. В. Толочин, А. П. Чудинов и др.), что было обусловлено формированием лингвоконцептологии как самостоятельной отрасли языкознания (Д. С. Лихачев, Ю. С. Степанов, С. Г. Воркачев, В. И. Карасик и др.) и появлением различных методик исследования этнокультурных концептов (В. А. Маслова, М. В. Пименова, З. Д. Попова, И. А. Стернин и др.). Метафорический концепт обычно трактуется как устойчивое соответствие между областью источника и областью цели, фиксированное в языковой и культурной традиции этноса, или особая когнитивная структура, содержащая информацию об определенной области знания и хранящаяся в памяти носителей языка. Опыт корпусного исследования метафорики на разном материале и описания метафорических концептов / концептуальных метафор на базе авторских методик представлен в работах А. Н. Баранова [1], З. И. Резановой [5], А. П. Чудинова [6]. Однако до сих пор нет общепринятой дефиниции метафорического концепта, комплексной его характеристики как ментальной единицы, единой методики анализа.

В данной статье дано описание закономерностей метафорической концептуализации мира в художественном тексте, выявленных в процессе изучения произведений русских поэтов-прозаиков первой половины XX в., на основе разработанной автором методики исследования.

Метафорический концепт понимается нами как ментальный конструкт, отражающий устойчивые в коллективном и индивидуальном сознании образные аналогово-ассоциативные связи реалий и эксплицируемый в процессе креативной вербальной деятельности человека в виде конкретных метафорических реализаций. Понятия концептуальной метафоры и метафорического концепта, по нашему мнению, не тождественны [2, с. 270]. Метафорический концепт является неким образно-ментальным инвариантом, проявляющимся в различных языковых (речевых) метафорических вариациях.

Метафорический концепт принадлежит области сознания, наделен национальной и индивидуальной спецификой, отражает особенности образно-ассоциативного мышления этноса и объективируется в метафорах (узуальных и окказиональных метафорических значениях). Он характеризуется целым рядом специфических признаков [2, с. 271], основными из которых являются доминантность, инвариантность, вариативность языковых (речевых) репрезентаций и устойчивость ассоциаций.

Метафорические концепты могут быть универсальными, этнокультурными, групповыми (социальными) и индивидуальными. Метафорическая концептосфера этноса (термин введен нами для комплексного описания метафорических концептов), основу которой составляет совокупность метафорических концептов, являющихся понятийной базой национального образного мышления, включает как универсальные, так и этноспецифичные концепты. Групповые метафорические концепты содержат общие образно-ассоциативные представления о реалиях какой-либо части социума, а индивидуальные – субъективные представления отдельной личности. Последние наиболее ярко проявляются в художественных текстах, что связано с творческим переосмыслением национальной картины мира на основе личностных представлений и ассоциаций писателя.

Метафорический концепт как сложное ментальное образование имеет свое содержание и структуру. В содержание данного конструкта входят, на наш взгляд, все его языковые (узуальные метафоры, зафиксированные в толковых словарях) и речевые (окаzionali метафоры, выявленные в процессе изучения текстов, дискурсов) репрезентанты, а также ассоциаты – вербализованные когнитивные признаки (их языковые реализации), определяющие образные аналогово-ассоциативные связи реалий, которые в общем виде квалифицируются как “форма”, “цвет” и т. п. Структурация метафорического концепта осуществляется в зависимости от значимости когнитивных признаков метафорической проекции в данной этнокультуре: ядро и приядерную зону метафорического концепта составляют наиболее существенные для носителей языка ассоциаты, что определяется количественным составом репрезентантов данного концепта, а его периферию – индивидуально значимые когнитивные признаки. Разработанная методика анализа метафорического концепта [4] позволяет устанавливать его содержание и структуру.

Совокупность общепринятых для носителей какой-либо этнокультуры метафорических концептов образует их метафорическую концептосферу, которая входит в состав общей концептосферы данного народа. Основу метафорической концептосферы составляют базовые метафорические концепты, т. е. ключевые понятия, проявляющиеся в значительном количестве языковых (речевых) реализаций. Метафорическая концептосфера, как и общая концептосфера этноса, включает в свою структуру ядро, приядерную и периферийную зоны. Ядро метафорической концептосферы составляют базовые метафорические концепты, характерные для всех (большинства) носителей языка. Состав метафорических концептов приядерной и периферийной зон определяется количественным и качественным соотношением с ядром данной концептосферы. В приядерную зону метафорической концептосферы входят групповые (шире – социальные) концепты, а в ее периферию – индивидуальные метафорические концепты.

Совокупность метафорических концептов индивидуума составляет его индивидуальную метафорическую концептосферу [3], которая, с одной стороны, является частью метафорической концептосферы и общей концептуальной картины мира этноса, а с другой – входит в концептосферу данного автора, реконструируемую на основе его идиолекта. Реконструкция индивидуальной метафорической концептосферы автора осуществляется на базе корпусного исследования

метафорических контекстов, извлеченных из созданных им текстов. Установление структуры авторской метафорической концептосферы определяется качественными и количественными характеристиками выявленных метафорических концептов.

Сопоставительное изучение разных индивидуальных метафорических концептосфер на определенном этапе исторического развития способствует выявлению общих для данного этноса (в нашем случае – литературы изучаемого периода) и специфических для конкретного его представителя метафорических концептов, отражающих соответственно национальные стереотипы образного мышления и индивидуально-авторские представления о мире.

Описание объемного фрагмента метафорической концептосферы этноса, реконструированного в результате воссоздания нескольких индивидуальных метафорических концептосфер на значительном корпусе текстов, выявления в них базовых (высокая частотность языковых и речевых реализаций) концептов и сопоставительного их изучения, осуществляется на основании следующих принципов: 1) ядро концептосферы образуют метафорические концепты, которые характерны для всех исследуемых индивидуальных концептосфер; 2) в приядерную зону входят групповые концепты, присущие метафорике двух и более поэтов-прозаиков; 3) периферию метафорической концептосферы составляют индивидуальные концепты. Установление базовых метафорических концептов, свойственных целому ряду авторов как носителей этнокультуры позволяет выявить те или иные компоненты общей концептосферы этноса на определенном этапе его эволюции.

В результате корпусного исследования художественной метафорики, проведенного на материале произведений поэтов-прозаиков А. Ахматовой, А. Белого, З. Гиппиус, В. Инбер, М. Кузмина, Б. Пастернака, И. Сельвинского, М. Цветаевой, реконструирована метафорическая концептосфера русской поэзии и прозы первой половины XX в. Общность таких базовых метафорических концептов, как “Голос”, “Тело”, “Дыхание”, “Сон”, “Плач”, “Характер”, “Пение”, “Птица”, “Вода”, “Огонь”, “Металл”, “Ткань”, которые входят в состав ее ядерной и приядерной зон, свидетельствует об определенных закономерностях метафорической концептуализации мира в художественной литературе данной эпохи.

Базовые метафорические концепты “Голос”, “Птица”, “Вода” доминируют в творчестве всех перечисленных писателей и отражают их сходные образные представления о мире.

Метафорический концепт “Голос” содержит авторские представления о мире, наполненном разными звуками, как о “собеседнике”, голос которого слышится повсюду, – так проявляется творческая потребность писателя “общаться” с окружающим миром, наделенным “правом голоса”. Он передает звучание тех или иных реалий (громкость, отчетливость, качество и т. п. издаваемых звуков) и состояние внутреннего мира человека (степень и характер проявления чувств, состояния, настроения).

Выявленные типовые ассоциаты данного метафорического концепта квалифицируются как “звук” (76 %): 1) сила звука: ‘громкий’ (*голос ветра* /А. Ахматова, А. Белый/; *голосистая пила* /В. Инбер/); ‘очень громкий’ (*возглас стрижей* /Б. Пастернак/; *воплъ паровоза* /А. Ахматова/; *в крике ветра* /М. Цветаева/; *окрик парходика* /И. Сельвинский/); ‘тихий’ (*шепот пены* /И. Сельвинский/;

шепчется ветер с листвою /А. Белый/; *шепотливы* дождевые голоса /З. Гиппиус/; ‘беззвучный’ (*осиновый лист безгласный* /Б. Пастернак/; *безмолвные тополи*; *снегов молчанье* /З. Гиппиус/; *башни безмолвствовали* /М. Кузмин/; *немые небеса* /А. Белый/; *немота симфоний* /И. Сельвинский/); 2) качество звучания: ‘невнятный, приглушенный’ (*охрипшая* галка /А. Белый/; *хрипы* трубы /М. Кузмин/; *басовое ворчание* грома /И. Сельвинский/; *шамкают* замки /Б. Пастернак/); ‘невнятный, едва слышный’ (*бормотание* сонной гагары; *лепет* птичьих голосов /В. Инбер/; *осинка лепечет* /А. Белый/; *воды бормотали* /З. Гиппиус/; *картавит* чайник /И. Сельвинский/); 3) ритм: ‘прерывистый’ (*разговор* балок; *ручей твердит* звончей /Б. Пастернак/; *говор* ласточек /А. Белый/; *говорят* скворцы /В. Инбер/); ‘непрерывный’ (*речь* ветра /А. Ахматова/; *болтовня* ручейков /Б. Пастернак/; *болтливые* ручьи /З. Гиппиус/; *говорливый* ручеек /А. Ахматова/); ‘резкий, отрывистый’ (*гортанные* ручьи; *грассирует* ручей /И. Сельвинский/). Таким образом, в структуре данного метафорического концепта “Голос” преобладают звуковые ассоциаты.

Метафорический концепт “Птица” выражает авторские представления о личной и творческой свободе, о различных проявлениях человеческой психики, быстротечности времени и др.

Установлен целый ряд типовых ассоциатов данного метафорического концепта, квалифицируемых как:

1. Проявления объекта (активность) – 33 %: ‘интеллектуально-творческий’ (*мысли-птицы*; *крылатые* мысли /М. Кузмин/; *птица* вдохновения; *крылья* вдохновения; *крылатые* слова /В. Инбер/); ‘лишенный творческой силы’ (*слова бескрылые* /В. Инбер/).

2. Количество – 26 %: 1) множество: ‘большое количество ч.-л.’ (*в облачной стае* /А. Белый/; *стаи* хлопьев снежных /Б. Пастернак/; *последних сновидений стая* /З. Гиппиус/; *гнезда* огней /В. Инбер/; *гнезда* квартир /И. Сельвинский/); 2) совокупность: ‘общность, группа’ (*стая* музыкантов; *старушечья стая* /А. Белый/; *стая* девушек /И. Сельвинский/).

3. Форма (очертания) – 9 %: ‘округлый, изогнутый’ (*под крыльями* раскинутых бровей; *бровей крылатых* /М. Цветаева/); ‘торчащие в разные стороны’ (*оперенье* ихуны; *в облачных перьях*; *почки верб нахохлятся* зверятами /И. Сельвинский/).

4. Динамика (перемещение) – 8 %: ‘быстро перемещающийся, движущийся’ (*метельные крыла* /И. Сельвинский/; *крылатым* ветром /З. Гиппиус/; *порханье* вьюги; *подпархивает* пара пристяжных /Б. Пастернак/; *смычок порхает* /В. Инбер/); ‘утративший способность быстро перемещаться’ (*тяжелый дым, обескрылев, ползет* /З. Гиппиус/).

5. Время (длительность) – 8 %: ‘быстро проходящий, быстротечный’ (*птица-часы*; *крылья* времен /З. Гиппиус/; *полет* столетий /А. Белый/).

6. Звук (темп) – 8 %: ‘быстро звучащий’ (*дождь щебетал*; *щебетание* дождевых капель /В. Инбер/); ‘медленно, плавно звучащий’ (*звуки реяли в воздухе* /А. Белый/).

В структуре метафорического концепта “Птица” доминируют ассоциаты, квалифицируемые как “проявления объекта (активность)”, что свидетельствует о характере ассоциативных представлений в сознании исследуемых русских поэтов-прозаиков о птице как воплощении творческого подъема – вдохновения, свободы мышления и художественного выражения.

Метафорический концепт “Вода” несет в себе общую авторскую идею о движении и развитии всего существующего в мире, его различных проявлениях.

Вывявленные типовые ассоциаты относятся к таким квалификаторам:

1. Динамика (движение) – 25 %: ‘движущаяся масса’ (*снежная волна* /А. Белый/); ‘сменяющий один другого в движении’ (*в волнах ковыли; травная волна* /А. Белый/); ‘непрерывно движущийся друг за другом’ (*поток беженцев; нахлынули орды; толпа хлынула за ним* /И. Сельвинский/; *ток стрижей; текут облака* /А. Белый/); ‘движущийся в одном направлении’ (*струится дым; по небу луна* /З. Гиппиус/; *плыла текла лазурь* /А. Белый/); ‘распространяющийся, движущийся в разных направлениях’ (*снаряды разбрызгивали камни* /И. Сельвинский/).

2. Проявления объекта – 23 %: 1) обнаружение: ‘распространяющий, испускающий’ (*сиянье месяц льет* /А. Ахматова/; *ландыши запах льют* /Б. Пастернак/); ‘внезапно появляющийся’ (*солнце брызнуло лучами* /М. Кузмин/; *всплеск огня* /З. Гиппиус/); ‘появляющийся, становящийся видимым’ (*инструмент всплывает; орудия, выплывшие из тумана* /И. Сельвинский/); ‘становящийся незаметным, исчезающий из виду’ (*перепел ныряет в овес; ласточки в эфире тонут* /А. Белый/; *краски таяли; звезда растаяла* /И. Сельвинский/); ‘становящийся неясным, смутным, исчезающий’ (*воспоминания тонули* /Б. Пастернак/; *чувство таяло в душе* /М. Цветаева/; *тоска истает* /М. Кузмин/); ‘проникающий куда-л.’ (*ветер вливался в окно; поток лучей; струи солнца* /А. Белый/; *свет лился; свет прольется* /З. Гиппиус/); ‘проявляющийся по отношению к кому-л.’ (*излившегося на него горя* /Б. Пастернак/; *душа в чужое тело пролилась* /З. Гиппиус/); 2) интенсивность: ‘сильно проявляющийся’ (*волна радости* /З. Гиппиус/; *прилив радости* /И. Сельвинский/; *ласк бурный прибой* /М. Цветаева/; *гордость разлилась по сердцу* /М. Кузмин/); ‘слабо проявляющийся’ (*струя страданья* /Б. Пастернак/; *мысли каплют* /З. Гиппиус/); ‘периодически усиливающийся’ (*приливы отчаяния* /З. Гиппиус/; *всплески тоски* /А. Белый/); ‘прекращающийся, заканчивающийся’ (*тает ночь* /Б. Пастернак/).

3. Количество (множество) – 14 %: ‘обильный, в большом количестве’ (*море слез; озеро печали; разливы лиственные* /М. Цветаева/; *океан лжи, равнодушия* /А. Ахматова/; *ливень лет* /А. Белый/; *дождь лепестков* /В. Инбер/); ‘непрерывно появляющийся в большом количестве’ (*поток слов; дождь стихов; град замечаний* /А. Ахматова/; *ручей песен; излиться в слова; разлиться в слова* /А. Белый/; *водопады од* /М. Цветаева/); ‘падающий в большом количестве’ (*дожди метеоров* /А. Белый/).

4. Время – 9 %: 1) последовательность: ‘продолжительный, сменяющий один другого’ (*водопад веков* /А. Белый/; *река дней; плеск веков* /М. Цветаева/; *поток времен* /З. Гиппиус/; *течение годов* /А. Ахматова/); 2) длительность: ‘долгий, медленно длящийся’ (*проплывает день* /М. Кузмин/; *по капелькам льется апрель* /А. Ахматова/; *струился день* /Б. Пастернак/).

5. Звук (темп) – 8 %: ‘небыстрый, плавный’ (*поток речи; прольется звук* /В. Инбер/; *льется разговор; речь струится* /А. Ахматова/; *плыла музыка; мелодии текут* /Б. Пастернак/).

6. Мера (размер) – 8 %: ‘обширный, больших размеров’ (*в зеленом море вершин* /А. Белый/; *колышется океан колосьев* /В. Инбер/); ‘заполняющий собой’ (*все заливал*

мрак /А. Белый/; *разлило* солнце по земле; *растекался* закат /Б. Пастернак/; *дым разлился* /И. Сельвинский/; *наплывали* сумерки /З. Гиппиус/).

В структуре метафорического концепта “Вода” доминируют ассоциаты, относящиеся к квалификаторам “динамика” и “проявления объекта”.

Базовые метафорические концепты “Тело”, “Дыхание”, “Сон”, “Плач”, “Характер”, “Пение”, “Огонь”, “Металл”, “Ткань” являются групповыми, т. е. они характерны для метафорики двух и более исследуемых поэтов-прозаиков, и содержат, как правило, ассоциативные представления о различных проявлениях реальных, динамике, форме, звучании, цвете, мере, консистенции и оценке объектов действительности.

Метафорический концепт “Тело”, присущий стихотворным и прозаическим текстам А. Белого, А. Ахматовой, Б. Пастернака и В. Инбер, включает в себе авторское представление об окружающем мире как об организме человека в его внешних физических формах.

Выявленные типовые ассоциаты квалифицируются преимущественно как “форма (очертания)” – 95 %: ‘округло-выпуклый, вытянутый, большой’ (*тела аэростатов*; *туловище* башни /В. Инбер/; *торсы* локомотивов /Б. Пастернак/); ‘округлый, небольшой, выделяющийся на фоне ч.-л.’ (*солнца огненный глаз* /В. Инбер/); ‘круглый маленький’ (*зрачками* виноградин; в лиловых *мочках* яра /Б. Пастернак/); ‘удлиненный, выпуклый’ (*залива обметанные губы* /В. Инбер/); ‘напоминающий своим видом очертания лица’ (*лунный лик* /А. Ахматова/); ‘округлый, находящийся вверху ч.-л.’ (*головы* берез /В. Инбер/); ‘находящийся в передней верхней части чего-л., выступающий’ (*лоб* улицы /Б. Пастернак/; с *горного чела* /В. Инбер/); ‘находящийся в средней части чего-л., выступающий’ (*бедро* башни /В. Инбер/); ‘неровный, с выступами’ (*кадык* грунта /Б. Пастернак/); ‘длинный, присоединенный к ч.-л.’ (*мельница руки* вскинула /А. Белый/); ‘короткий, присоединенный к ч.-л.’ (*пальцы* пальмовой руки; *ледяной перст* мороза /В. Инбер/).

Метафорический концепт “Дыхание”, характерный для поэзии и прозы З. Гиппиус, А. Белого, Б. Пастернака и И. Сельвинского, выражает обычно ассоциативное представление о слабом проявлении чего-либо.

Установлены типовые ассоциаты с такими квалификаторами, как:

1. Динамика (перемещение) – 44 %: ‘легко веющий, обдающий’ (*дыханье* ветра /З. Гиппиус/; *вдох* ветров; *дышит* ветерок /А. Белый/).

2. Проявления объекта – 43 %: 1) обнаружение: ‘издающий едва ощутимый запах’ (*дыханье* роз /Б. Пастернак/; цветы *дышали* /З. Гиппиус/; *вдыхающий* лес /А. Белый/); ‘испускающий пар’ (*дышал* по чашкам чай /Б. Пастернак/; поезда *дышали* /И. Сельвинский/); 2) реализация: ‘проникнутый ч.-л.’ (*встреча дышит тайной* /З. Гиппиус/); ‘выражающий ч.-л.’ (*слова дышат признанием* /З. Гиппиус/).

Метафорический концепт “Сон”, свойственный произведениям З. Гиппиус, А. Белого, М. Кузмина, Б. Пастернака и И. Сельвинского, несет в себе общее авторское представление о мире, пребывающем в состоянии недолговечного покоя.

Выявлены типовые ассоциаты данного концепта, квалифицируемые как:

1. Динамика (движение) – 70 %: ‘неподвижный’ (*сон* трав; *сонный* шиповник; *спит* река /А. Белый/; *сонный* сад /Б. Пастернак/; *сонные* травы; *сонливые* тени /М. Кузмин/); ‘почти неподвижный’ (*лес дремлет*; травы *дремали* /М. Кузмин/).

2. Проявления объекта (обнаружение) – 14 %: ‘не проявляющийся’ (в *сонной* душе /И. Сельвинский/; *спит дерзновенье* /З. Гиппиус/; *дремлет воля* /М. Кузмин/; *память уснет* /А. Белый/).

Метафорический концепт “**Плач**”, характерный для поэзии и прозы З. Гиппиус и А. Белого, содержит соответствующие зрительные и звуковые представления.

Установленные типовые ассоциаты квалифицируются как:

1. Звук – 62 %: 1) сила звука: ‘громкий, отрывистый’ (*рыдал рояль; всхлинули бубенцы* /А. Белый/); 2) темп: ‘протяжно звучащий’ (*плачет коростель* /З. Гиппиус/; *поезд плачется; расплается пурга; плаксивые чайки* /А. Белый/).

2. Проявления объекта (интенсивность) – 20 %: ‘сильно проявляющийся’ (*сердце плачет* /З. Гиппиус/; *от рыданий сердца* /А. Белый/); ‘слабо проявляющийся’ (*слезы тихие души* /З. Гиппиус/).

3. Форма (очертания) – 18 %: ‘похожий на текущие слезы’ (*ночь слезами звездными проплачет* /А. Белый/; *рыдал закатный свет* /З. Гиппиус/).

Метафорический концепт “**Характер**”, присущий стихам и прозе З. Гиппиус, А. Белого и А. Ахматовой, включает в себе авторские представления о многообразии проявлений окружающего мира (характер человека является мерилем всего сущего).

Выявлены типовые ассоциаты, которые относятся к квалификаторам:

1. Проявления объекта – 39 %: 1) интенсивность: ‘проявляющийся в полную силу’ (*костер ярко-жадный* /З. Гиппиус/); ‘очень сильно проявляющийся’ (*ветер безрассудный* /А. Белый/); ‘слабо проявляющийся’ (*робкий свет* /З. Гиппиус/; *закат теплится стыдливо* /А. Белый/); ‘постоянный, непрекращающийся’ (*дождь упрямый* /З. Гиппиус/); ‘очень яркий, насыщенный’ (*краски становились смелее* /З. Гиппиус/); 2) обнаружение: ‘слабо проявляющийся, едва заметный’ (*робкие звезды* /А. Ахматова, А. Белый/; *стыдливых мимоз* /З. Гиппиус/).

2. Оценочность (негативная оценка) – 36 %: ‘доставляющий неприятные ощущения’ (*дождик злой* /А. Белый/; *всходило жестокое светило* /З. Гиппиус/).

3. Динамика (перемещение) – 11 %: ‘медленно перемещающийся’ (*ветерок ленивый* /А. Ахматова, А. Белый/).

Метафорический концепт “**Пение**”, обнаруженный в поэзии и прозе А. Белого, А. Ахматовой, М. Кузмина, В. Инбер и И. Сельвинского, ассоциативно связан с представлениями о разных проявлениях внешнего (окружающего) и внутреннего (духовного) мира.

Установлены типовые ассоциаты данного концепта с такими квалификаторами, как:

1. Звук (ритм) – 78 %: ‘ритмичный, мелодичный’ (*поют водопады; пенье вьюги; мелодия воды* /В. Инбер/; *напевы метели* /М. Кузмин/; *заря петухами пропела* /И. Сельвинский/; *песня небосклона* /А. Белый/); ‘гармонично звучащий’ (*птичий хор* /В. Инбер/; *хор цикад* /А. Ахматова/).

2. Проявления объекта (интенсивность) – 14 %: ‘сильно проявляющийся’ (*поет воспоминанье* /М. Кузмин/; *песня любви* /А. Ахматова, М. Кузмин/).

Метафорический концепт “**Огонь**”, который присущ стихотворным и прозаическим произведениям А. Белого, Б. Пастернака, И. Сельвинского и В. Инбер,

ассоциируется, как правило, с сильным / слабым проявлением чего-либо, напоминающим разные стадии процесса горения.

У данного метафорического концепта выявлены следующие ассоциаты, распределенные в соответствии с их квалификаторами:

1. Проявления объекта – 51 %: 1) обнаружение: ‘внезапный, резкий’ (*мысль обожгла; вспыхнула идея* /И. Сельвинский/); 2) интенсивность: ‘ярко выраженный, сильно проявляющийся’ (*пламенным признанием; пламенное объяснение в любви* /И. Сельвинский/; *огненная речь* /А. Белый/); ‘слабо выраженный, едва проявляющийся’ (*идея теплится* /И. Сельвинский/; *теплится надежда* /Б. Пастернак/); ‘нечетко выраженный, неясный’ (*дым воспоминаний* /А. Белый/; *слава только дым* /И. Сельвинский/; *дым почестей и славословий дым* /В. Инбер/); ‘начинающийся, возобновляющийся’ (*вспыхивают споры* /В. Инбер/); ‘прекращающийся, исчезающий’ (*погаснет голос; угасшие споры* /В. Инбер/); ‘сверкающий, блестящий’ (*огонь очей; пламень очей* /А. Белый/); ‘утративший блеск, тусклый’ (*взор потухший; потух огонь очей* /А. Белый/); 3) активность: ‘сильный, страстный’ (*огонь души; горение души* /Б. Пастернак/; *пламя духа* /И. Сельвинский/); ‘порывистый, пылкий’ (*ты вся огонь, горенье* /Б. Пастернак/; *огненная речь* /А. Белый/); ‘деятельный’ (*пламя жизни; горение ума* /В. Инбер/; *пламенная дружба* /И. Сельвинский/); ‘направленный на что-л., стремящийся к чему-л.’ (*огонь познания* /В. Инбер/); ‘возбужденный, увлеченный’ (*воспламененная душа* /Б. Пастернак/; *воспламенить сознание* /А. Белый/); 4) реализация: ‘важный, значимый’ (*огненный смысл* /В. Инбер/); ‘незабываемый, памятный’ (*горело пламя древних эр* /В. Инбер/).

2. Мера (степень) – 26 %: ‘сильный, полностью охвативший’ (*жар страстей; пожар гнева; огонь гнева* /В. Инбер/; *огонь страсти* /Б. Пастернак/; *сердце горит* /А. Белый/); ‘очень сильный, сокрушительной силы’ (*пожар крестьянских волнений* /А. Белый/); ‘слабый, утративший былую силу’ (*пепел раскаяния* /В. Инбер/; *сердце испытало в пепел* /И. Сельвинский/).

3. Цвет (тон, насыщенность) – 18 %: ‘яркий, цвета огня’ (*огни зари; пламень роз* /А. Белый/; *губы в пламени* /И. Сельвинский/; *пожар заката; пожарище заката; жаром горел виноград* /Б. Пастернак/); ‘неяркий, тусклый’ (*затухающее небо* /Б. Пастернак/).

Метафорический концепт “Металл”, общий для поэзии и прозы А. Белого и В. Инбер, содержит представления о таких свойствах, как цвет, блеск, яркость.

Установленные типовые ассоциаты квалифицируются только как “цвет (оттенок)” (100 %): ‘блестяще-желтый’ (*золото листвы* /А. Белый/; *золото заката* /В. Инбер/); ‘блестяще-серый’ (*в снежном серебре; во серебряных росах* /А. Белый/; *в лунном серебре; серебро воды* /В. Инбер/); ‘темно-серый, с металлическим отливом’ (*озера металл; свинец облаков; свинцовые воды* /А. Белый/).

Метафорический концепт “Ткань”, характерный для стихотворных и прозаических текстов А. Белого, В. Инбер и Б. Пастернака, несет в себе общие представления о таких свойствах, как форма, размер, консистенция и т. п.

Выявленные ассоциаты данного концепта квалифицируются как:

1. Консистенция – 48 %: 1) плотность: ‘густой, насыщенный’ (*туч атласы; бархат эфира; в темнотах бархатных* /А. Белый/); ‘плотный, шероховатый’ (*сукно сугробов* /Б. Пастернак/); 2) прозрачность: ‘легкий, полупрозрачный’ (*под дымной*

вуалью /А. Белый/); 3) твердость: ‘мягкий’ (*атласные* пряжи; *травные атласы* /А. Белый/; *бархат* земли /В. Инбер, Б. Пастернак/; на *бархатной* земле /В. Инбер/).

2. Форма – 22 %: 1) очертания: ‘длинный’ (*узкая лента* зари /А. Белый/); 2) структура: ‘сетчатый’ (*пурговым кружевом*; *пенной кружевной* /А. Белый/; *кружево* листы /Б. Пастернак/; *прозрачная стальная кисея* /В. Инбер/).

3. Мера (размер) – 18 %: ‘заполняющий большое пространство’ (*из солнечной ткани*); ‘большой, огромный’ (*полотнища* зданий).

Таким образом, метафорическая концептосфера русской поэзии и прозы первой половины XX в., реконструированная в результате корпусного исследования метафорики известных писателей–“билингвов” на основе разработанных методик установления метафорических концептов и описания метафорической концептосферы, является антропоморфной, зооморфной, абиотической и артефактной; в центре образно-метафорического пространства художественных текстов находится человек в физических, физиологических, духовных и социальных проявлениях.

Общие базовые метафорические концепты “Голос”, “Птица”, “Вода” концентрируют в себе ключевые понятия о движении и развитии мира, единстве и общении человека с природой, духовной и творческой эволюции личности. Метафорические концепты “Дыхание”, “Сон”, “Плач”, “Характер”, “Пение”, “Огонь” содержат, как правило, ассоциативные представления о различных проявлениях реалий; “Дыхание”, “Сон” также – о динамике; “Тело”, “Ткань” – форме; “Плач”, “Пение” – звуковых проявлениях мира; “Металл”, “Огонь” – цвете; “Огонь”, “Ткань” – мере проявления свойств реалий; “Ткань” – консистенции; “Характер” – об оценке объектов окружающего мира. В образно-художественном освоении действительности русскими поэтами-прозаиками изучаемого периода доминируют ассоциаты, которые квалифицируются как “проявления объекта”, “динамика”, “звук”, “форма”, “цвет”, т. е. характерным является зрительное и слуховое метафорическое мировосприятие.

Метафорическая концептуализация мира в художественном тексте отражает общие образные представления о действительности целого ряда писателей как носителей этнокультуры и, следовательно, национальные стереотипы метафорического мышления русского этноса данной эпохи.

Активизация исследований в этом направлении будет способствовать наиболее полному описанию содержания и структуры выявленных метафорических концептов, постепенной реконструкции метафорической концептосферы того или иного народа на разных этапах его существования, пониманию сущности и механизмов метафорической концептуализации мира в национальном и индивидуальном сознании.

Л и т е р а т у р а :

1. Баранов А. Н. Словарь русских политических метафор / А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов. – М. : Изд-во ИРЯ РАН, 1994. – 352 с.
2. Кравцова Ю. В. Метафорическое моделирование мира : поэзия и проза : [монография] / Ю. В. Кравцова. – К. : Изд-во НПУ им. М.П. Драгоманова, 2011. – 360 с.
3. Кравцова Ю. В. Принципы описания индивидуальной метафорической концептосферы / Ю. В. Кравцова // Система і структура східнослов'янських мов : [зб. наук. праць]. – Вип. 3. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – С. 196–205.

4. Кравцова Ю. В. Методика анализа метафорического концепта / Ю. В. Кравцова // Научный часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9. "Сучасні тенденції розвитку мов" : [зб. наук. праць]. – Вип. 9. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – С. 126–133.
5. Метафорический фрагмент русской языковой картины мира : ключевые концепты / [отв. ред. З. И. Резанова]. – Воронеж : РИЦ ЕФ ВГУ, 2003. – 206 с.
6. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале : когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000) / А. П. Чудинов. – Екатеринбург : Изд-во УрГПУ, 2001. – 238 с.

Кравцова Ю. В. Метафорична концептуалізація світу в художньому тексті.

Коротко викладено основні положення теорії метафоричного концепту і принципи дослідження метафоричної концептосфери, розроблені автором. Описано закономірності метафоричної концептуалізації світу в художньому тексті, встановлені в результаті аналізу метафорики російських поетів-прозаїків першої половини ХХ ст.

Ключові слова: метафорична концептосфера, метафоричний концепт, метафора, асоціат.

Kravtsova Y. V. Metaphorical conceptualization of the world in artistic text.

The article provides briefly the basic points of a theory of metaphorical concept and the principles of research of metaphor conceptual sphere developed by the author. The regularities of metaphorical conceptualization of the world in artistic text established as a result of the analysis of metaphors of Russian poets and prose writers of the first half of the XX century are described.

Keywords: metaphorical conceptual sphere, metaphorical concept, metaphor, associate.

Крокіс А. М.

Київський національний лінгвістичний університет

ПРАГМАТИКА РЕЛІГІЙНИХ ТЕКСТІВ

У статті розглядаються прагматичні особливості релігійних текстів. Прагматичний підхід у дослідженні релігійної комунікації, на думку автора, полягає в аналізі таких аспектів: 1) прояв фактору Божественного у мовних засобах; 2) характеристика адресанта й адресата, їх рольові функції та взаємодія у тексті; 3) мовленнєва реалізація релігійного спілкування, а саме, аналіз гомілії як жанру.

Ключові слова: прагматика, релігійний текст, іллокуція, перлокуція, жанр.

Серед наукових досліджень релігійних текстів к. ХІХ – п. ХХ ст. в Україні і Росії чимала кількість виконана в руслі прагматики [4; 9; 11; 14; 15; 20; 22]: вивчаються стратегії і тактики релігійного дискурсу на матеріалі текстів різних мов, епох, жанрів, специфіка перекладу прагматичних компонентів тощо. Ми не будемо детально аналізувати здобутки тих чи інших праць, оскільки мета даної статті більш загальна, ніж прикладна: ми хотіли б висловити деякі застереження щодо меж і можливості застосування категорій прагматики до релігійних текстів, оскільки, на нашу думку, не всі набутки секуляризованої науки варто використовувати при дослідженні матеріалу, що функціонує в сфері сакрального.

Перш ніж говорити про прагматичні особливості релігійної комунікації, визначимось із термінами. У наукових розвідках, присвячених прагмалінгвістиці / лінгвістичній прагматиці / комунікативній прагматиці / комунікативній лінгвістиці / прагмастилістиці фігурують такі основні терміни на позначення одиниць комунікації: *дискурс, мовленнєвий акт, мовленнєвий жанр, текст*. Визначення їм даються досить різні [див. 3, с. 86–138; 16, с. 25–43; 19, с. 53–55, 351–354], інколи поняття, названі

одним терміном, не поєднані між собою нічим, окрім того, що це якийсь аспект реалізації спілкування.

Основним матеріалом нашого дослідження виступають давньогрецькі тексти, а саме гомілії Івана Золотовустого, тому ми відмежовуємося від терміну *дискурс*, розуміючи під ним сам процес комунікації [3, с. 100], і користуємося терміном *текст*, розуміючи “результат комунікації” [там же], оскільки сама комунікація (проповідь Івана Золотовустого) відбулася давно, залишилася лише писемна фіксація слів проповідника без вказівок на умови, спосіб виголошення, контингент слухачів (парафіян), ефективність проповідей чи реакцію на них. Будь-які дані про інтенції автора, стосунки між ним і слухачами отримуємо з *тексту* гомілій, хоча ми погоджуємося з тим, що текст, досліджуваний у “комунікативно-діяльному функціонально-стилістичному аспекті” наближається до значення терміна *дискурс* [19, с. 54]. Проте виходячи із давності комунікації, відсутності опису ситуації її проходження й того, що мова, якою вона здійснювалася, на цей час мертва, все-таки обираємо термін *текст* [пор. 5, с. 119]. Термін *мовленнєвий акт* розглядаємо як часткове відносно загального, *дискурсу* [19, с. 351; 23, с. 412], що також доступно для аналізу лише за умов безпосередньо спостережуваної або цілісно фіксованої, з її умовами та наслідками, комунікації. Термін *жанр* використовуємо за визначенням М. М. Бахтіна як відносно стійкі тематичні, композиційні і стилістичні типи висловлювань [3, с. 250], в основному, при аналізі власне лінгвістичного аспекту гомілій.

Основним аспектом, що виділив прагматичний підхід у вивченні мови, стало врахування людського фактору у функціонуванні мови. За загальновідомим визначенням Ч. Морріса, прагматика вивчає відношення знака до інтерпретатора [1, с. 8; 18, с. 325]. Проте, слід зауважити, що людський фактор, який став визначальним у формуванні антропоцентризму сучасної науки, не може бути беззастережно прийнятим на такому ж рівні, коли йдеться про сферу релігії. Антропоцентризм можна переформулювати як “егоцентризм” (за словами Ю. С. Степанова, прагматика вивчає відношення тексту до “его” тексту [18, с. 332]) – людина говорить про себе, виражає себе, свої погляди, оцінки, час і простір тощо. Але у релігійному світобаченні, принаймні, у християнстві, центром усього світу є Бог. За словами апостола Павла, “все через Нього і для Нього створене” (Кол. 1:16). Якщо ж у центр ставиться людина, то це є гріхом ідолопоклонства, оскільки людина вважає себе важливішою за Бога. Тому, на нашу думку, потрібно говорити не тільки про теоцентризм християнського світогляду, а й, відповідно, про теоцентризм християнської комунікації. Ми не одинокі у такому підході. Так, на думку І. В. Бугаєвої, “теоцентрична парадигма визначає людину і мову як творіння Боже”, “саме на цьому принципі здається необхідним вивчати проблеми, що стосуються людини, її віри / невір’я і мови: мова і релігія, мова і культура, мова і мислення, мова і комунікація і т.д.” [6; пор. 8, с. 11]

Зрозуміло, що людський чинник має місце у релігійному спілкуванні: спілкування відбувається між людьми (проповідь, сповідь), створюється людиною (молитва, псалми) чи для людини (пророцтво). Але будь-який релігійний текст, у першу чергу, повинен вести до Бога: Бог є об’єктом пізнання у релігійній комунікації, суб’єктом допомоги і благословення людського життя, Його заповіді – основним

критерієм істини взагалі і правильності людської поведінки зокрема. В. Ф. Певницький, викладаючи принципи проповідницької діяльності, говорить, що проповідь повинна відповідати духу Святого Письма [13, с. 181]. Якщо у проповіді немає акцента на Бозі, Ісусі Христі, це вже не проповідь у власному значенні цього слова, оскільки проповідь визначається як “християнське церковне повчання..., що має своїм завданням передати і пояснити слухачам учення Ісуса Христа” [21, с. 401]. Ще більш категорично висловлюється гомілет Н. Стаффорд: “...Зміст проповіді повинен відповідати Слову Бога. Усе, що більше або менше за Слово Бога, не є проповіддю” [17, с. 15].

Виходячи із вказаних міркувань, вважаємо, що при прагматичному дослідженні гомілії поруч із людським фактором потрібно враховувати і досліджувати прояв Божественного фактору у тексті. Під *Божественним, Надприродним, світом sacrum* ми розуміємо Бога, Його природу, характер, заповіді, світ, в якому Він живе (духовний світ, представлений у Біблії, на відміну від фізичного світу), та все, що містять ці поняття.

Одним із основних аспектів дослідження людського чинника у мовленні, услід за Джоном Остіним, вважається виявлення іллокутивних і перлокутивних актів [7, с. 336; 16, с. 64]. Хочемо зробити деякі застереження щодо їх трактування у релігійному тексті.

Іллокуція розуміється як вираження мовними засобами мети і завдань, інтенцій мовця. На жаль, інколи іллокутивна сила висловлювань зводиться до маніпулятивних технологій і навіть нейро-лінгвістичного програмування [10, с. 69–72; 16, с. 274]. Такий підхід є логічним розвитком погляду на прагматику як “галузь лінгвістичних досліджень, основним завданням якої є вибір і вивчення мовних засобів, покликаних здійснити психологічний вплив (вольовий, емоційний) на отримувача текста” [22, с. 14], а на прагматичну установку – як на “реалізацію в окремому тексті намірів відправника тексту певним чином вплинути на отримувача”, результатом чого є “свідоме чи несвідоме прийняття отримувачем точки зору відправника” [10, с. 48] (підкреслено нами – А. К.).

На основі Святого Письма, духу якого, як зазначалося вище, повинна відповідати будь-яка християнська проповідь, ми стверджуємо, що будь-яка маніпуляція людською свідомістю і підсвідомістю чи підкорення людської волі суперечить християнському вченню. Основними ознаками маніпуляції є: прихованість, обман, перевага інтересів адресанта над інтересами адресата, вплив на несвідоме поза волею людини [12]. У Старому і в Новому Завітах ми бачимо інше: Бог завжди дає людині право вибору. Наприклад, у Законі Мойсея сказано: “Ось, сьогодні я даю перед вами благословення й прокляття: благословення, коли будете слухатися заповідей Господа, Бога вашого, які я наказую вам сьогодні, і прокляття, якщо не будете слухатися заповідей Господа, Бога свого...” (Повт. 11:26–28). Тут відверто і правдиво попереджається про наслідки вибору: ми знаємо з історії, що ізраїльський народ, коли перестав виконувати заповіді Бога і почав поклонятися ідолам, отримав прокляття: міста були знищені, люди убиті або захоплені у полон, де стали рабами. Існує духовний закон, що “заплата за гріх – смерть” (Рим. 6:23), і Бог не маніпулює людьми, обманним способом змушуючи їх виконувати Його заповіді, як ніби Він має з того користь; навпаки, люди мають користь, якщо роблять це. Навіть коли Бог давав чітку

вказівку щодо якоїсь дії, людина могла відмовитися і не виконувати цього, як у випадку з пророком Йоною чи ізраїльським народом у пустелі, – християнський Бог не зомбує людей, щоб вони були слухняні Йому. Якщо ж навіть формулювання вимог звучить суворо, ми не можемо відшукати у ньому ні прихованого обману, ні прихованих корисливих інтересів і цілей (подібно, як у написі “Не лізь! Уб’є!”).

Тому, якщо у тексті наявні ознаки маніпуляції й обману, ми стверджуємо, що це не християнська проповідь за своєю суттю, навіть коли за словесним оформленням здається такою, оскільки вона не відповідає Святому Письму, яке говорить, що “де Господній Дух, [там] свобода” (2 Кор. 3:17).

Також ми вважаємо неправомірним тлумачити релігійні тексти як свідомий цілеспрямований вплив на людину поза її волею. Принаймні, це стосується тих текстів, автори яких не засвідчені як такі, що перекручують Христове вчення для власних цілей. Іван Золотовустий зараховується до отців Церкви, тому, покладаючись на авторитет Церкви, можемо бути впевнені у чистоті намірів і відповідності істині повчань цього проповідника. Отже, ми вважаємо можливим розглядати окремі мовні засоби проповіді як засоби впливу (реалізація іллокутивного завдання) з тим застереженням, що вони не є маніпулятивними за своєю суттю, ані свідомо призначеними на підкорення волі слухачів.

Щодо перлокуції як ефекту мовленнєвої діяльності, реакції адресата, то вчені визнають, що його неможливо спрогнозувати для кожної окремої людини [7, с. 336]. Тим важче такий аналіз зробити для текстів, адресат яких для нашого спостереження не доступний (комунікація відбулася давно) і його реакція не засвідчена. Проте і тут хочемо дещо зауважити щодо специфіки релігійного спілкування.

Однією з особливостей релігійної комунікації є наявність трьох рівнів адресатів / адресантів: людина, що пізнає Бога, священик, як посередник між Богом і людиною у цьому пізнанні, сам Бог. Прагматична складність жанру проповіді полягає у тому, що, хоча на видимому рівні спілкування відбувається між проповідником і парафіянами, у ній Святим Духом присутній Бог, не тільки як об’єкт пізнання, а й як активний учасник комунікації. Істинність цього твердження підтримується Святим Письмом. Так, Христос сказав учням: “Де двоє або троє зберуться в Ім’я Моє, там і Я серед них” (Мт. 18: 20), – а також пообіцяв, що Святий Дух навчить їх, що вони мають говорити (Лк. 12:12; Ів. 14:26; 1 Кор. 2:12–13). Звідси погляд Церкви на проповідь як дію Божої благодаті [21, с. 401–402], коли через уста проповідника говорить сам Бог. Унаслідок цього можливість передбачити перлокутивну силу й ефект проповіді ще більше ускладнюється, оскільки там, де діє Божий Дух, сам проповідник не завжди може знати, що говорить Бог через його проповідь парафіянам, на які нагальні потреби і запитання людей Він відповідає. Це є ще однією причиною, чому ми вважаємо дослідження іллокутивних засобів проповіді корисним лише до певної міри, оскільки ефективність релігійної комунікації залежить не стільки від того, що і як говорить проповідник, а наскільки через нього діє Святий Дух.

Отже, прагматичний підхід у дослідженні релігійної комунікації ми вбачаємо у розгляді таких аспектів: 1) прояв фактору Божественного у мовних засобах; 2) характеристика адресанта й адресата, їх рольові функції та взаємодія у тексті; 3) мовленнєва реалізація релігійного спілкування, куди ми включаємо аналіз гомілії як жанру тексту за визначенням М. М. Бахтіна, тобто розглядаємо тематичні,

композиційні і стилістичні особливості гомілій. Поняття іллокуції, як втілення мовними засобами інтенцій адресанта, враховується лише тією мірою, наскільки це не суперечить нормам християнського спілкування: тобто, виключаючи будь-яку можливість маніпуляції і впливу на несвідоме.

Л і т е р а т у р а :

1. Арутюнова Н. Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н. Д. Арутюнова, Е. В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. – 1985. – Вып. 16. – С. 8–42.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
3. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 280 с.
4. Бобырева Е. В. Религиозный дискурс: ценности, жанры, стратегии (на материале православного вероучения) : автореф. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 Теория языка / Е. В. Бобырева. – Волгоград, 2007. – 32 с.
5. Богачевская Н. В. Религиозный дискурс как объект философско-религиоведческой рефлексии / Н. В. Богачевская // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 74. – Т. 2. – С. 72–74.
6. Бугаева И. В. Религиозная коммуникация [Электронный ресурс] / И. В. Бугаева // Режим доступа до статті : <http://www.portal-slovo.ru/philology/39040.php>.
7. Булыгина Т. В. О границах и содержании прагматики / Т. В. Булыгина // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 333–342.
8. Ицкович Т. В. Православная проповедь как тип текста : автореф. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 Русский язык / Т. В. Ицкович. – Екатеринбург, 2007. – 24 с.
9. Кагарлицкий Ю. В. Риторические стратегии в русской проповеди переходного периода 1700–1775 гг. : автореф. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 Русский язык / Ю. В. Кагарлицкий. – М., 1999. – 22 с.
10. Кукушкина Н. М. Эволюция жанра проповеди в новоанглийский период : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 Германские языки / Кукушкина Наталья Михайловна. – СПб., 2004. – 198 с.
11. Майданова Л. М. Религиозно-просветительский текст: стилистика и прагматика / Л. М. Майданова // Русский язык в контексте культуры. – 1999. – С. 172–193.
12. Манипуляция сознанием [Электронный ресурс] // Режим доступа до статті : <http://www.new-articles.ru/manipulation/man-features.html>.
13. Певницкий В. Ф. Церковное красноречие и его основные законы / Василий Федорович Певницкий. – СПб. : Изд-во И. Л. Тузова, 1908. – 306 с.
14. Савин Г. А. Коммуникативные стратегии и тактики в речевом жанре современной православной проповеди : автореф. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 Русский язык / Г. А. Савин. – М., 2009. – 26 с.
15. Салахова А. Г. речевые стратегии и средства их реализации в современных христианских немецкоязычных проповедях : автореф. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 Германские языки / А. Г. Салахова. – Уфа, 2006. – 23 с.
16. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Елена Александровна Селиванова. – К. : ЦУЛ, “Фитосоциоцентр”, 2002. – 336 с.
17. Стаффорд Н. Проповедование : человек и метод / Норт Стаффорд. – Донецк : Изд-во “Libre” Дух. центра “Благовест”, 2002. – 228 с.
18. Степанов Ю. С. В поисках прагматики (Проблема субъекта) / Ю. С. Степанов // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 325–332.
19. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [под ред. М. Н. Кожинной]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 696 с.
20. Ушаков В. В. Реализация прагматической функции просодии в английских проповедях : автореф. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 Германские языки / В. В. Ушаков. – М., 2009. – 18 с.

21. Христианство : Энциклопед. словарь : в 3 т. / [гл. ред. С. С. Аверинцев]. – Т. 3. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1993. – 783 с.
22. Шиповских М. В. Перевод прагматических компонентов протестанской проповеди (на материале английского и русского языков) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Мария Валентиновна Шиповских. – М., 2006. – 345 с.
23. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

Крокис А. М. Прагматика религиозных текстов.

В статье рассматриваются прагматические особенности религиозных текстов. Прагматический подход исследования религиозной коммуникации, по мнению автора, осуществляется путем анализа таких аспектов, как проявление фактора Божественного в языковых средствах, характеристика адресанта и адресата, их ролевых функций и взаимодействия в тексте, речевая реализация религиозного общения, а именно, анализ гомилии как жанра.

Ключевые слова: прагматика, религиозный текст, иллокуция, перлокуция, жанр.

Krokis A. M. Pragmatics of religious texts.

The pragmatic features of religious texts are examined in the article. Pragmatic approach in research of religious communication, in author's opinion, consists in the analysis of such aspects: 1) a display of Divine factor in language means; 2) description of addresser and addressee, their interaction in text; 3) speech realization of religious communication, namely, analysis of homily genre.

Keywords: pragmatics, religious text, illocution, perlocution, genre.

Кузнєцова О. О.

**Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана**

ОСОБИСТИСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНІЙ МОВІ У ВНЗ НЕФІЛОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ

У статті розглядається методика використання особистісно-орієнтованого підходу в процесі навчання іноземній мові у ВНЗ нефілологічного профілю та впровадження активних методів навчання.

Ключові слова: інновації в освіті, особистісно-орієнтований підхід, методи і форми, компетенція, стратегія.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день в Україні існує потреба суспільства в спеціалістах різних профілів, які добре володіють іноземною мовою, а також зростає зацікавленість самих студентів в отриманні якісної підготовки з іноземних мов. Проте, залишається фактом, що за роки навчання у ВНЗ нефілологічного профілю у значної кількості студентів не вдається сформувати вміння і навички мовного спілкування. Тому слід шукати і втілювати нові форми і методи роботи у викладанні іноземних мов у вищих навчальних закладах.

Актуальність нашого дослідження визначається посиленням уваги до всіх видів освіти, яка розглядається як найважливіший фактор соціального та економічного прогресу в сучасних умовах. Причина полягає в тому, що основною цінністю і капіталом сучасного суспільства стає людина, здатна до пошуку і засвоєння нових знань, до прийняття нестандартних рішень.

Цей фактор сприяє виробленню і становленню нової парадигми освіти, націленої на формування не “людини заради виробництва”, а “людини серед людей”, тобто особистості, яка зможе безболісно функціонувати в полікультурному світі. Зміна освітньої парадигми, розвиток нової педагогіки, нових педагогічних технологій відбувається при орієнтації на розвиток нового типу освіти – інноваційного.

Головна мета інноваційної освіти полягає в розвитку особистісного потенціалу тих, хто навчається, в адаптації освітнього процесу до вимог і потреб особистості, в орієнтації навчання на забезпечення можливостей її саморозкриття.

Таким чином, одним із найважливіших методів сучасної інноваційної освіти стає особистісно-орієнтований підхід до вивчення іноземної мови у вищих навчальних закладах немовного профілю. Він застосовується для рішення проблемних ситуацій з метою забезпечення оптимізації навчального процесу, а також організації сприятливих умов для засвоєння матеріалу і для підвищення якості освіти.

Ідея особистісно-орієнтованої педагогічної освіти тільки починає визначатися на двох рівнях: повсякденному і науковому. На повсякденному рівні викладачі ВНЗ зараз намагаються втілити ідеї: поваги до особистості студента і визнання її унікальності; діалогічного характеру лекцій і практичних занять; співробітництва і співтворчості як у навчальному процесі, так і в науково-експериментальній роботі, використовуючи методи і прийоми часткової індивідуалізації навчання.

Аналіз останніх досліджень. Проблема необхідності особистісного підходу в процесі навчання розглядалася і розглядається багатьма поколіннями науковців. Прихильники особистісно-орієнтованого підходу Л. С. Виготський, Ж. Піаже, В. О. Сухомлинський, І. С. Кон, Є. І. Пассов, Б. О. Федоришин, І. Д. Бех, В. В. Рибалка, І. С. Якиманська, У. П. Шубін та багато інших доводять важливість осмислення особистісно-орієнтованого підходу в навчанні з психологічної, соціально-педагогічної та дидактичної точки зору. Протягом останніх років слід відмітити зростаючий інтерес до втілення особистісно-орієнтованого підходу у ВНЗ таких вчених, як С. Г. Тер-Мінасова, Г. А. Китайгородська, О. Б. Тарнопольський та інших.

Мета статті полягає у розкритті сутності особистісно-орієнтованого підходу в навчанні іноземній мові та визначенні актуальності впровадження його в навчальний процес у немовних вищих навчальних закладах з метою удосконалення іноземної мови конкурентоспроможних майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Сучасні тенденції вищої освіти висувають нові вимоги до професійної підготовки студентів (майбутніх спеціалістів) та їх особистісних якостей. Основними є глибокі професійні знання та вміння, здатність до гнучкого їх застосування, ініціативність, комунікабельність, творча активність, готовність до безперервного саморозвитку.

Конкурентоспроможність сучасного фахівця визначається не тільки його високою кваліфікацією у професійній сфері, а й готовністю і здатністю вирішувати професійні задачі в умовах іншомовної комунікації. Стандарт вищої професійної освіти передбачає чітку професійну специфіку при вивченні іноземної мови, його націленість на реалізацію задач майбутньої професійної діяльності випускників. Таким чином навчальний предмет “іноземна мова”, який є міждисциплінарним предметом за своїм змістом, сприяє розширенню освітнього світогляду студентів, їх соціалізації як

майбутніх фахівців, підготовки до життя в умовах глобальних змін полікультурного світу.

Ми розглядаємо іноземну мову як засіб формування професійної направленості майбутнього фахівця. Дослідниця Є. В. Рощина підкреслює, що при вивченні професійно-орієнтованого мовного матеріалу встановлюється двосторонній зв'язок між прагненням студента набути спеціальні знання та успішністю опанування мовою. [4, с. 4].

Іноземна мова є ефективним засобом професійної і соціальної орієнтації в немовному ВНЗ. Освіта студентів засобами іноземної мови передбачає усвідомлення сутності мовних явищ, співставлення мови, яка вивчається, з рідною. Вона також сприяє вихованню особистих якостей таких, як самостійність, наполегливість, працездатність, уважність. Знання іноземної мови дає безперечну перевагу в отриманні престижної роботи, яка потребує вільного володіння однією або декількома іноземними мовами.

У зв'язку з цим виникає пряма необхідність у вдосконаленні вивчення іноземних мов у ВНЗ.

Під час навчання іноземній мові перевага надається тим методикам, які володіють розвиваючим потенціалом. Для успішної реалізації цього потенціалу необхідно дотримуватися наступних умов:

1. Чітке формулювання цілей іншомовної діяльності на кожному етапі навчання.
2. Соціальна і професійна спрямованість цієї діяльності.
3. Задоволеність тих, хто навчається, при вирішенні окремих і загальних задач.
4. Ініціативність студентів.
5. Формування у них вміння творчо підходити до вирішення окремих задач.
6. Сприятливий психологічний клімат у навчальному колективі.

Предмет “іноземна мова” має ряд особливостей. Специфіка предмету визначається напрямком оволодіння іноземною мовою. Важливим є не тільки кінцевий результат (знання піддаються змінам, старіють), а й сам процес набування знань. Потрібно навчити студентів самостійно здобувати необхідну інформацію, адаптуватися у життєвих ситуаціях і приймати рішення, критично мислити. Саме це є основними завданнями для викладача іноземної мови. Особистісно-орієнтований підхід (його можна назвати розвиваючим, гуманістичним) здатний вирішити вищезазначені проблеми. У межах сучасного особистісно-орієнтованого підходу піднімається проблема внутрішніх резервів людини, які склалися до моменту початку вивчення іноземної мови, до яких відносяться: комунікативні, емоційні і вольові якості, самооцінка особистості. Рівень сформованості справжніх якостей сприяє легкості та швидкості засвоєння іноземної мови, антиципації за ступенем складності для суб'єкта, відображенню через суб'єктивну оцінку спроможності вивчення іноземної мови.

Ми наголошуємо, що підхід до навчання – це реалізація провідної домінуючої ідеї навчання на практиці у вигляді певної стратегії, складовою якої є той чи інший метод навчання. [2, с. 125]. Як вище було зазначено, адаптація навчального процесу до вимог і потреб особистості можлива при реалізації особистісно-орієнтованого підходу до навчання, у тому числі у ВНЗ нефілологічного профілю.

Цьому підходу притаманні наступні особливості:

- ✓ врахування вікових особливостей, інтересів, можливостей, потреб студентів;
- ✓ опора на принципи диференціації та індивідуалізації навчання;
- ✓ постановка студентів у ситуацію вибору;
- ✓ використання навчального матеріалу, форм роботи, у тому числі при різнорівневому навчанні, які включають студентів у процес цілепокладання, визначення того, якого рівня знань і вмінь необхідно набути на певному етапі навчання.
- ✓ врахування професійної спрямованості студентів.
- ✓ формулювання вимог до рівня підготовленості студентів в оволодінні виділеними сучасними компетенціями (такими як лінгвістична, соціолінгвістична, прагматична, формально-логічна, психологічна, предметна), враховуючи інтегративну і комунікативну цілі навчання, при яких діяльна складова домінує над знаннєвою.

Існує думка, що вивчення іноземної мови краще дається у шкільний період. Проте слід відмітити, що ця думка є неоднозначною.

Протягом багатьох років вітчизняні та іноземні методисти-дослідники приділяли велику увагу у своїх роботах значенню логічного мислення дорослих, а також деяким іншим особливостям, пов'язаним з їх життєвим досвідом.

Так Карл Нейз декілька десятків років тому, проводячи порівняльну характеристику здатності до вивчення іноземної мови дітей та дорослих, вказував: "Дорослі володіють здібністю до логічного мислення і міркування у значно більшій мірі, ніж діти. Діти не люблять багато заучувати ... їх розум, перш за все, потребує швидких успіхів" [5, с. 17]. Карл Нейз після проведених досліджень велике значення надає зрілості розуму дорослих, які навчаються, їх життєвому досвіду і тій обставині, що дорослий береться за навчання добровільно. Він підкреслює, що в процесі навчання необхідно враховувати життєвий досвід студента, який підвищує його вимоги до процесу оволодіння мовою. Дитина зобов'язана ходити до школи... І якщо постановка справи цікава і правильна з точки зору завдань освіти, тоді результати в дорослих виявляться набагато швидше, ніж у дітей [5, с. 17].

Процес сприйняття знань у дорослих інший, ніж у дітей. У них є зрілість розуму, життєвий досвід, сила волі, наполегливість, здатність до міркування, уміння правильно розбиратися у практичних питаннях, до того ж вони володіють мовними навичками. У дитини існують певні переваги в сприйнятті знань. Відносно іноземної мови дослідниками встановлено, що ці переваги полягають у здатності чуйно сприймати на слух іноземне мовлення й у схильності до імітації. У підлітків і дорослих деякі з перерахованих вище властивостей значно слабші, проте це компенсується організованим запам'ятовуванням і вольовими зусиллями.

Л. С. Виготський зазначав, що засвоєння іноземної мови йде шляхом, протилежним тому, яким іде розвиток рідної мови. Дитина засвоює рідну мову несвідомо та ненавмисно, а іноземну – починаючи з усвідомлення і навмисності. Можна зробити висновок, що розвиток рідної мови йде знизу до верху, а іноземної – зверху до низу [1, с. 85].

Таким чином, позитивний вплив іншомовних компетенцій у студентів, на відміну від школярів полягає у тому, що дорослі учні, як правило, серйозніше ставляться до навчання і мають більшу мотивацію. Вони розуміють, що їм доведеться стикатися з іноземними мовами на практиці, наприклад, в процесі роботи при читанні і складанні

офіційних документів іноземною мовою, під час подорожей, при спілкуванні з іноземними партнерами. У той час як діти чекають легких та швидких успіхів, але зіткнувшись з реальністю, часто, будучи нетерплячими в силу своїх вікових особливостей, втрачають внутрішні мотиви до вивчення іноземної мови.

За рахунок більш розвинутого мислення дорослих, які навчаються, робота викладача ВНЗ, на відміну від шкільного вчителя, частково полегшується, завдяки здатності студентів співставляти й обмірковувати, у тому числі і мовні явища. Проте, якщо вищий навчальний заклад нефілологічного профілю, то усі зусилля викладача і студентів найчастіше бувають марними. Відомо, що з одного боку, зростає потреба суспільства у якісному володінні іноземними мовами спеціалістів різних галузей, а з іншого – недосконалі умови навчання (обмежена кількість аудиторних годин, а часто і їх скорочення, проблеми з організацією самостійної роботи студентів, в тому числі через недостатню увагу до даної проблеми з боку методичної науки).

Викладачу необхідно в умовах ВНЗ немовного профілю особливо наполегливо шукати шляхи стиснення матеріалу при його проходженні, знаходити засоби відбору необхідного і достатнього лексичного і граматичного мінімуму, намагатися активізувати діяльність усіх студентів. Ми наголошуємо на більш ретельному підході до відбору навчального матеріалу і методів викладання з урахуванням вікових особливостей студентів, тобто тих вимог, які вони, будучи дорослими людьми, об'єктивно пред'являють до навчального процесу. Перш за все викладачу для засвоєння матеріалу необхідно створити сприятливі умови, до яких входять: відносно висока значимість цільових установок та помірні труднощі в процесі засвоєння. Формування студентських груп без урахування рівня знань студентів призводить до того, що багато з них відчують дискомфорт та психологічний стрес, тому матеріал, яким користується викладач, має бути гнучким і охоплювати різний діапазон рівнів. Іноді доцільно використовувати сильних студентів у ролі консультантів, які при правильній організації заняття допомагають слабшим студентам і мотивують їх до наполегливішого вивчення мови. Також викладач повинен переконати студентів у необхідності вивчення іноземної мови для їх успішної діяльності в майбутньому.

Професійна компетенція викладача в контексті сучасної парадигми вищої освіти повинна включати організаційно-управлінську, аналітичну і комунікативну компетенції.

Завдання викладача ВНЗ полягає в тому, щоб навчити студентів загальним прийомам використання іноземної мови в роботі за фахом за такими напрямками як:

- ✓ джерела інформації для роботи за фахом;
- ✓ засіб комунікації з іноземними партнерами;
- ✓ інструмент перекладацької роботи у фаховій сфері;
- ✓ основи подальшого саморозвитку, а також освіти за кордоном.

Викладач несе відповідальність за навчальний процес, оскільки він стимулює діяльність студентів. Для цього він повинен знати їх проблеми та інтереси. При особистісно-орієнтованому підході студент має право висловити своє ставлення до заданої проблеми. Навчання треба будувати на суб'єктивно-об'єктивних відносинах, на невід'ємному праві студента отримати консультацію, пораду, рекомендацію, індивідуальну допомогу викладача, де враховуються здібності кожного студента групи.

Розвиток пізнавальної самостійності студентів служить найважливішою умовою активності і підготовки до неперервного підвищення кваліфікації після закінчення вищого навчального закладу.

При управлінні навчальним процесом викладач повинен включати студентів в процес цілепокладання в роботі, і це повинно стати правилом, тому що студенту необхідно чітко уявляти перспективи не тільки кінцевого результату вивчення іноземної мови у ВНЗ, а й на кожному окремому етапі в процесі навчання визначати результати своєї діяльності. Тобто, беручи до уваги добровільний характер роботи дорослого учня під час навчання, конкретність, невідкладність завдань, які він ставить перед собою, викладачу необхідно постійно знайомити студентів з навчальним матеріалом заздалегідь, даючи час на повторення раніше вивчених явищ.

Досвід викладання у ВНЗ немовного профілю показує, що теоретичний матеріал по граматиці має бути викладений стисло і компактно. Для цього повинні використовуватися граматичні таблиці і схеми. Зміст текстів і вправ має бути цікавими для дорослого, крім граматичного навантаження він повинен мати інформаційний характер, а методи викладання з одного боку повинні відповідати схильності дорослого до сприйняття матеріалу усвідомлено, аналізуючи асимілювати його на практиці, а з іншого – спонукати до активної участі в навчальному процесі.

Необхідно приділяти достатньо уваги підвищенню мотивації до навчання у студентів, для чого на постійній основі не тільки ставити задачі, а й пояснювати, наскільки реальна, наприклад, можливість ведення елементарної розмови на теми за фахом і читання текстів, інструкцій, статей за їх основною спеціальністю в результаті вивчення іноземної мови у ВНЗ даного профілю.

Процес формування мовної компетенції і компетентності в студентів, вивчаючих іноземну мову у ВНЗ нефілологічного профілю – це процес довгої і копіткої праці. Основу комунікативної компетенції складають комунікативні вміння, які сформовані на базі мовних знань та навичок:

1. уміння читати автентичні тексти (навчальне, ознайомлююче, оглядове читання);
2. уміння здійснювати монологічне висловлення і діалогічне спілкування з метою вираження власної думки;
3. уміння вести листування особистого і ділового характеру;
4. уміння сприймати на слух автентичні тексти.

Міцність оволодіння мовним матеріалом досягається при комплексному вивченні всіх видів мовленнєвої діяльності.

Беручи до уваги, що дорослі критично розбираються у навчальних посібниках, підбір матеріалів для навчання студентів повинен базуватися на наданні переваги тим джерелам, які дають їм можливість не тільки просунутися у вивченні самої іноземної мови, а й дізнатися щось важливе і нове для їх майбутньої спеціальності. Щодо методів, то вони повинні бути настільки ефективними, щоб здійснювати вивчення основ іноземної мови з мінімальними часовими затратами і помірними зусиллями, оскільки студенти, як правило, вирішують приділяти більше уваги і зусиль основним предметам, на пряму пов'язаним з їх майбутньою спеціальністю.

Мовні компетенції більшість методистів і викладачів радять розвивати, використовуючи “мову для спеціальних цілей”, вибираючи вже на початковому етапі

матеріал з урахуванням тематики майбутньої діяльності студентів. Матеріал, який не відображає професійного інтересу дорослої людини сприймається байдуже і не сприяє вивченню іноземної мови.

Особистісно-орієнтований підхід базується також на урахуванні індивідуальних особливостей студентів, які розглядаються, як особистості, що мають свої характерні риси, схильності й інтереси. Для кожного студента притаманний той чи інший спосіб здійснення діяльності з оволодіння іноземною мовою [6, с. 79].

Викладачу необхідно також через навчання предмету слідкувати за розвитком навчальних вмінь, які відповідають характерним для тієї чи іншої особистості навчальним стратегіям.

Основними навчальними стратегіями є:

- ✓ стратегії, які базуються на механізмах людської пам'яті;
- ✓ когнітивні стратегії;
- ✓ компенсаторні стратегії.

Для реалізації особистісно-орієнтованого підходу в навчанні необхідно застосовувати відповідні методи і технології. Такими технологіями є проблемне, модульне навчання, метод проектів, інтерактивні методи (наприклад, метод "кластера"), а також елементи інтенсивного методу.

Сьогодні під проблемним навчанням розуміють таку організацію навчальних занять, яка передбачає створення під керівництвом викладача проблемних ситуацій і активну самостійну діяльність студентів з їх вирішення. Проблемність у навчанні сприяє розвитку їх логічного, критичного і творчого мислення, пошуку нових нестандартних рішень. Також не можна залишити без уваги проблемні технології. Необхідно особливо виділити таку організацію заняття з використанням проблемної технології, коли:

1. спостерігається колективна діяльність студентів з їх широкою участю в організації і проведенні заняття;

2. студентам точно відомо, яку навчальну або проблемну задачу вони повинні вирішити, і яких результатів досягти.

Для реалізації особистісно-орієнтованого підходу великі можливості закладені у технології модульного навчання. Його сутність полягає в тому, що зміст навчання структурується в автономні організаційно-методичні блоки – модулі, зміст і об'єм яких можуть варіюватися в залежності від дидактичних цілей, профільної і рівневої диференціації студентів та їх бажання по вибору індивідуальної траєкторії руху по навчальному курсу. Студента за допомогою модульного навчання залучено до активного, самостійного процесу отримання знань, у якому викладач виконує супровідну роль, допомагаючи засвоїти матеріал і корелювати самооцінку студента.

Щодо методу проектів, то це метод в основі якого лежить розвиток пізнавальних, творчих навичок студентів, умінь самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, критично мислити, і який завершується цілком реальним, відчутним практичним результатом, оформленим тим або іншим чином [3, с. 84]. Робота над проектами у ВНЗ немовного профілю сприяє підвищенню значимості мови, яка вивчається, як засобу спілкування; розвитку вміння працювати в колективі, підвищенню мотивації студентів і розвитку комунікативних умінь.

Елементи інтенсивного методу іноді використовуються для організації рольових ігор. Рольова гра – це простий і природний спосіб пізнання людиною навколишньої дійсності, найбільш доступний шлях до оволодіння знаннями, уміннями, навичками. З точки зору суб'єктів навчання, рольова гра є ігровою діяльністю, мотив якої полягає у її змісті, а метою є сама діяльність, тоді як з позиції викладача рольова гра є формою організації і проведення навчального процесу, а її метою – формування і розвиток мовленнєвих навичок і вмінь.

Кластер – педагогічний метод, який розвиває варіантність мислення, здатність встановлювати всебічні зв'язки і відносини теми, яка вивчається.

Виходячи із вище зазначеного, основною ідеєю інтерактивних методів викладання є розвиток критичного мислення як конструктивної, інтелектуальної діяльності студента, яка сприяє його індивідуалізації, розкриттю та удосконаленню професійних якостей. Застосування цих методів і технологій у навчальному процесі повинно дозволити набутти знання і навички з метою їх подальшого використання на практиці.

Висновки:

Таким чином, урахування вікових та індивідуальних особливостей студентів немовних ВНЗ є основою особистісно-орієнтованого підходу до вивчення іноземної мови у вищих навчальних закладах немовного профілю. Даний підхід дозволяє оптимізувати процес навчання, який стає, у свою чергу, інноваційним, якщо його спрямовано, головним чином, на розвиток особистісного потенціалу студента.

Інновації в освіті, зокрема особистісно-орієнтований підхід, призначено для розв'язання проблемних ситуацій з метою забезпечення активізації навчального процесу, організації сприятливих умов засвоєння матеріалу і в цілому підвищення якості вищої освіти в Україні. Проте, втілюючи інноваційні методи і технології під час вивчення іноземної мови необхідно пам'ятати про ефективність нововведень, які реалізуються у навчальному процесі, оскільки інновації потребують критичного підходу, всебічного аналізу. Оцінка якості неможлива без регулярного дослідження ситуації. У зв'язку з цим гостро встає питання про проведення моніторингових досліджень, які дозволять своєчасно виявити труднощі в плануванні, організації, змісті, ході навчального процесу, і після аналізу ситуації допоможуть прийняти відповідне рішення щодо його оптимізації.

Л і т е р а т у р а :

1. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранному языку : пособие для учителя / Н. Д. Гальскова. – М. : АРКТИ-Глосса, 2000. – 165 с.
2. Колесникова И. Л. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков : справочное пособие / И. Л. Колесникова. – М. : Дрофа, 2008. – 431 с.
3. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования : учебное пособие / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров ; под ред. Е. С. Полат. – М. : Издательский центр "Академия", 2000. – 272 с.
4. Рощина Е. В. Функции иностранного языка как учебного предмета в системе обучения в университете / Е. В. Рощина // Иностранные языки на специальных факультетах : межвуз. сб. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. – С. 4.
5. Neijls Karel Literacy primes, construction, evaluation and use, UNESCO, 1961. – P. 17.
6. Oxford R. L. Teaching and Researching: Language Learning Strategies. – Person Longman, 2011. – 360 p.

Кузнецова О. О. Личностно-ориентированный подход в процессе обучения иностранному языку в ВУЗе нефилологического профиля.

В статье рассматривается методика использования личностно-ориентированного подхода в процессе изучения иностранного языка в ВУЗе нефилологического профиля и внедрение активных методов обучения.

Ключевые слова: инновации в образовании, личностно-ориентированный подход, методы и формы, компетенция, стратегия.

Kuznetsova O. O. Student-centered approach in the process of teaching a foreign language in a non-linguistic educational establishment.

The article deals with the student-centered approach and introduction of active methods in the process of teaching a foreign language in a non-linguistic educational establishment.

Keywords: innovations in education, student-centered approach, methods and forms, competence, strategy.

Куранова С. І.

Національний університет “Києво-Могилянська академія”

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ ПРОЕКЦІЇ ВИЯВІВ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ПУБЛІЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

У статті вперше досліджуються на прагмалінгвістичному рівні англійськомовні та українськомовні дискурси відповідних публічних особистостей. Для дослідження етноспецифічних особливостей мовленнєвої діяльності мовних особистостей, а саме Н. Хомського та О. Забужко, застосовуються параметри постулатів міжособистісної риторики та смислові категорії оцінки тексту.

Ключові слова: мовна особистість, дискурс, публічне мовлення, прагматика, міжособистісна риторика, смислові категорії тексту.

Лінгвістичний опис мовленнєвої діяльності мовної особистості, від загальнолюдських характеристик до етноспецифічних у рамках дискурсів окремих мов, і, нарешті, індивідуальних, формують один з найменше досліджених напрямків контрастивно-типологічного дискурс-аналізу. Новизна статті полягає в тому, що до цих пір ще не проводилося детальних наукових розвідок у контрастивно-типологічному співставленні мовних особистостей у публічних дискурсах різних мов. Розв'язання проблеми лінгвістичного опису мовної особистості в американському та англійському публічних дискурсах є актуальним для функціонально орієнтованої контрастивної типології. Робочою гіпотезою статті є існування взаємозалежностей між постулатами міжособистісної риторики та смисловими категоріями тексту, які можуть характеризувати мовленнєву діяльність мовної особистості в американському та англійському публічному дискурсі.

Матеріалом для аналізу стали статті Ноама Хомського (Issues that Obama and Romney Avoid / Noam Chomsky // Truthout, 10.10.2012. – Режим доступу : <http://www.chomsky.info/articles/20121005.htm>) та Оксани Забужко (Дзеркальна хвороба / Забужко Оксана // Кореспондент, 7.02.2013. – Режим доступу : <http://blogs.korrespondent.net/celebrities/print/zabuzhko/a97972>).

Важливим для становлення дискурс-аналізу були “логіка мовленнєвого спілкування” Г. П. Грайса та “риторична прагматика” Дж. Ліча [1; 4]. Вони створили

концептуальну структуру прагматичної теорії мови, що співвідносить мовні об'єкти з соціальними діями.

Основний принцип мовленнєвого спілкування Г. П. Грайс визначив як принцип кооперації, який полягає в тому, що комунікативний внесок на кожному кроці діалогу має бути таким, якого вимагає загально визначена мета (напря́м) цього діалогу.

Напря́м розвитку діалогу зумовлюється темою, що обрана за взаємною згодою. Принципу кооперації підпорядковані чотири типи максим: 1) максима повноти інформації, 2) максима якості (Кажі правду!); 3) максима релевантності (Не відхиляйся від теми!); 4) максима манери (Говори чітко, коротко, послідовно!).

У судженнях слід розмежувати те, що говорять (saying), та те, що мається на увазі (implicating). Для першого аспекту в подальших теоріях прагмалінгвістики застосовується категорія “експлікатура” (результат наповнення смислом семантичної репрезентації відповідно до наміру автора; зміст, який передається у висловлюванні, є експліцитним, якщо він є проявом та розвитком логічної форми, яка передається у висловлюванні за допомогою мовного коду), для другого – “імплікатура” (те, що мається на увазі, прихований зміст).

Г. П. Грайс лише вказав на те, що існують постулати іншої природи (естетичні, соціальні, моральні). Однак у реальному спілкуванні велику роль відіграють також інші аспекти (ввічливість, жарти, іронія тощо). Дж. Ліч з огляду на вплив соціальних та психологічних складових контексту, визначив наступні принципи міжособистісної риторики (спілкування): кооперації, ввічливості, інтересу, Поліанни, іронії, жарту.

Принцип ввічливості полягає в тому, щоб звести до мінімуму висловлення неvvічливих думок, та збільшувати кількість ввічливих висловлювань. Принцип ввічливості охоплює шість максим: такту, великодушності, схвалення, скромності, згоди, прихильності. Ці максими поширюються на мовленнєве спілкування лише до певної міри, адже суспільство накладає певні обмеження на їх використання. Наприклад, у японському суспільстві, особливо серед японських жінок, надзвичайно велике значення надається максимі скромності, набагато більше, ніж, наприклад, у англomовних суспільствах, де традиційно вважається більш ввічливим прийняти комплімент зі словами вдячності, а не спростовувати сказане.

Принцип іронії можна пояснити лише за допомогою інших принципів, він є другорядним, але він дає можливість мовцеві бути лише формально ввічливим.

Принцип жарту, на відміну від принципу іронії, допускає використання не дуже ввічливих форм із метою підтвердження дружнього ставлення до партнера по спілкуванню. Наприклад, формально неvvічливим буде висловлення: “Дивіться, кого принесло!”, та якщо воно вжите стосовно давніх приятелів у неофіційній обстановці, його можна сприймати як жартівливе і дружнє.

У міжособистісному спілкуванні часто використовуються гіперболи та літоти, що пов'язане з правилами ведення розмови, які полягають не лише у дотриманні правил кооперації та ввічливості, але і у намаганні зробити діалог більш цікавим, невимушеним. Тому надзвичайно важливим для спілкування є принцип інтересу („Кажі те, що є непередбачуваним і тому цікавим”). Цікавому спілкуванню, яке містить непередбачувані та важливі новини, надається перевага перед спілкуванням нудним та передбачуваним. Наприклад, у повсякденному спілкуванні, розповідаючи анекдот або повідомляючи про якусь подію, люди часто відчувають спокус

прикрасити історію певними перебільшеннями або додати якісь уточнення. Проте часте живання перебільшень перестає бути цікавим для адресата.

Гіпербола є природною тенденцією людської мови, але у спілкуванні водночас спостерігається протилежна тенденція – використання літот.

Пояснити мотивацію щодо використання літот можна за допомогою принципу Поліанни. Цей принцип був відомий психологам під назвою “гіпотеза Поліанни”. Суть цієї гіпотези полягає в тому, що люди переважно хочуть бачити світлий, ніж темний бік життя, подібно до оптимістичної героїні роману авторки Е. Портер “Поліанна”. Психологічна гіпотеза Поліанни пояснює, чому в мовленні слова, які викликають позитивні асоціації, домінують над словами з негативними асоціаціями, чому у спілкуванні спостерігається тенденція до замовчування поганих новин. Психологи пояснюють це не лише бажанням людей бути оптимістичними, але й загальною тенденцією, коли нормальне асоціюється з добрим, а ненормальне з поганим.

Спираючись на психологічний феномен, Дж. Ліч поширив його на міжособистісну риторичку та назвав принципом Поліанни. Цей принцип полягає в тому, що учасники мовленнєвого спілкування надають перевагу здебільшого приємним темам, аніж неприємним. Принцип Поліанни має і зворотну (негативну) сторону: мовець може “маскувати” неприємну тему, використовуючи евфемізми. За емоційно нейтральними словами можна приховати неприємну для слухача тему. Наприклад, можна сказати “людина похилого віку” замість “стара людина”, “працівники були скорочені” замість “працівників звільнили”.

Отже, літота є способом применшення тих аспектів значення, що не є прийнятними в певному контексті. На думку Дж. Ліча, повідомлення у засобах масової комунікації можна вважати випадком “конкуренції” між принципом Поліанни та принципом інтересу, адже цікаве і тому “цінне” повідомлення асоціюється з неприємними новинами (“Bad news is good news”).

Особлива роль принципу Поліанни та принципу інтересу підтверджується даними текстової лінгвістики, зокрема, стосовно додаткових можливостей одиниць усіх рівнів мовної структури реалізуватися у спеціально організованому оточенні – контексті. На фоні контексту відбувається актуалізація – висунення мовної одиниці на передній план (*foregrounding*). Актуалізація – це таке використання мовних засобів, що привертає увагу і сприймається як незвичайне, позбавлене автоматизму, деавтоматизоване. Себто актуалізація протиставляється автоматизації. У текстах, зокрема художніх, публіцистичних, домінують лексеми з негативною оцінкою. Це пов'язано з великою розповсюдженістю негативною оцінності в мовленні узагалі. Усі норми (морально-етичні, естетичні, соціальні та ін.) пов'язані з позитивною оцінкою, а отже відповідають принципу Поліанни. Позитивна оцінка фактів, явищ не завжди фіксується, адже вона є нормою, а порушення норми привертає увагу та відбивається у мовленні. Завдяки таким порушенням у текстах реалізується принцип інтересу. Оцінка та емоція нерозривно пов'язані зі світосприйняттям мовця, його безпосередньо, експліцитною вказівкою на розподіл власних симпатій та антипатій.

Адекватне оцінювання значущості повідомлення часто залежить від того, кому воно адресується, тому для забезпечення ефективного передавання інформації адресант має володіти достатнім рівнем інформації про адресата, і що детальнішою буде ця інформація, то точніше можна передбачити ефект комунікативних зусиль.

Створюючи текст, автор використовує коди, визначені змістом власне повідомлення. На думку У. Еко, для того, щоб текст був “комунікативним”, його автор має використовувати ті ж коди, що й ідеальний читач (англ. *model reader*) [3, с. 7], тому певний тип тексту, експліцитно “відбирає” читачів. “Відбір” визначає стратегію автора, який, звертаючись до “свого” читача, використовує певний стиль, лексичні одиниці, апелює до енциклопедичних знань аудиторії. У такому сенсі “ідеальний читач”, визначаючи стиль, теми, базові схеми тексту стає його співавтором.

Адресант та адресат у тексті представлені актантами [3, с. 10]: підметом або додатками. Автор (адресант) виявляє себе в тексті за допомогою: 1) відповідного стилю, або текстового ідіолекту, що вирізняє не стільки особистість, скільки мовленнєвий жанр, соціальну групу, історичний період; 2) актантів у реченні (наприклад, підмета або додатка); 3) іллокутивних сигналів (наприклад, вказівки на мету повідомлення – “я присягаюся, що...”, “я можу засвідчити, що...”) та перлокутивних операторів (наприклад, характеристик події – “*раптом сталося щось жахливе*”).

Характеристики повідомлень залежать не лише від позиції автора, а й від його уявлень про аудиторію читачів. Повідомлення формуються так, аби бути адекватно сприйнятими та поінтерпретованими читачами. У такому сенсі автор формує “свого” ідеального читача, який може “правильно”, із погляду адресанта, розшифрувати повідомлення. “Вияв” автора неодмінно виявляє і відповідного ідеального читача, який зможе зрозуміти й адекватно поінтерпретувати авторські стратегії. Авторська стратегія впливу на читачів може формуватися, зокрема, за допомогою таких перлокутивних операторів, як лексеми з семантикою оцінності, формальні показники посилення на “чуже” мовлення (лапки тощо).

У статті Н. Хомського автор практично не виявляє себе у актантах. Водночас спостерігаємо “вияв” автора у іллокутивних сигналах, наприклад: *we must open Alaska's Arctic refuge; we should support; we could be moving toward a devastating war*. Здебільшого такі іллокутивні сигнали мають модальний характер.

Переважно безактантна структура статті Н. Хомського у поєднанні з модальним характером іллокутивних сигналів утворює контекст обов'язковості, контекст думки.

У статті О. Забужко спостерігаємо “вияв” автора у таких актантах, як: *трапився мені на одному літературному порталі; аз многогрішная; Забужко; письменник; я ладна припустити*. У наведених прикладах автор не лише називає себе, але також і характеризує рід діяльності (*письменник*) та використовує принцип іронії (*аз многогрішная*).

Зафіксовано також широке використання перлокутивних операторів, зокрема, у статті наявні характеристики подій, оцінювання ситуації, особистостей тощо. Наприклад:

Втрачаючи останні інтелектуальні амбіції, Україна на очах перетворюється на країну нахаб і дурнів, тобто стає дедалі більше схожою на владу, яку сама ж і обрала.

У наведеному прикладі за використанням прикметника *останні* та іменників *нахаби*, *дурні* чітко простежується авторська оцінка.

“Виявом” автора вважаємо вживання сленгу, який у читачів має асоціюватися з тим соціальним прошарком, що з 90-х років називають “новими українцями”, а з часом

стали називати “політичною елітою”; водночас цей сленг характеризує таку соціальну групу. Наприклад: *втрапила до списку 100 найрозпальцованіших, перепрошую, “найвпливовіших” жінок України; не фільтруючи базар; гонницький дискурс міжкланових олігархічних “махачів”; хто найбільш прикольно “засадить” опонентів.*

Використання сленгу дозволяє автору не лише виявити власне ставлення, але також за допомогою принципу іронії реалізувати стратегію протиставлення, яку можна назвати “ми – вони” (себто автор та його “ідеальні” читачі з одного боку і так звана “еліта” – з іншого). Таке явище можна розглядати як консолідацію цільової аудиторії на основі жанрового протиставлення лексики.

У статті О. Забужко “виявом” автора на рівні цілого тексту можна вважати широке застосування принципу іронії. Це співвідноситься з текстовою стратегією формування ідеального читача, який чітко усвідомлюється автором як цільова аудиторія.

Адекватне розуміння та інтерпретація тексту, зокрема його теми, інтенції, означає, що адресант та адресат перебувають в одному соціокультурному контексті. Обираючи ті чи ті лексичні одиниці, теми, використовуючи певні риторичні прийоми та мовленнєві стратегії, автори висловлюють власні погляди та ідеологічні переконання й водночас створюють нові змісти або додають нові інтерпретації до вже наявних. Коли аудиторія сприймає повідомлення, вона також створює власні змісти, які є продуктом, що поєднує елементи тексту, а також базових знань носіїв мови, контексту, вірувань, схем тощо. Результатом процесу розуміння стають уявлення не лише про текст та контекст, а й про події або послідовність дій, про які йдеться в цьому тексті. Реципієнт зазвичай запам’ятовує з тексту не стільки слова або їхнє значення, скільки загальну модель, схему ситуації, на яку водночас накладаються його переконання, стереотипи. Такі моделі стають визначальними і для автора при створенні нового тексту.

До головних категорій змісту текстів, слідом за І. Ф. Ухвановою-Шмиговою, зараховуємо оцінку, позицію, актуальність [2, с. 286-287]. Такі категорії наявні в будь-якому тексті й слугують для ефективної його інтерпретації. Категорія оцінки реалізується як суб’єкт-об’єктна (тобто структурування та оцінка події автором), а також як суб’єкт-суб’єктна (вплив автора на читачів). У випадку, коли предмет повідомлення є дуже важливим для автора, він використовує усі можливі способи впливу на аудиторію: предмет обговорення намагаються розширити і ніби “втягнути” читачів у дискусію. У такому разі спостерігаємо поєднання суб’єкт-об’єктної та суб’єкт-суб’єктної оцінок. Позиція може бути власною позицією автора або апеляцією до переконань інших авторів, авторитетів, аудиторії (тобто це “невласна” позиція). Автор може ідентифікувати себе з аудиторією, і в такому разі йдеться про єдність позицій адресанта та адресата.

Категорія актуальності немов “фіксує” статус теми або події: це може бути тимчасова актуальність (дейктичність тексту є заданою: подія відбувається “тут”, “зараз”) або тема може надавати референтній ситуації статусу історичної події. Якщо важко визначити статус події, то категорія актуальності є невизначеною, це “змішаний тип”.

У статті Н. Хомського наявне поєднання суб'єкт-об'єктної та суб'єкт-суб'єктної оцінок. Характеризувати оцінку як суб'єкт-об'єктну дозволяє, зокрема, використання автором прикметників (наприклад, *simple, much greater, obvious, irrational, rational*), прислівників (наприклад, *badly, hardly, enthusiastically*), дієприкметників (наприклад, *devastating*). Використовуючи такі лексеми, автор структурує референтну подію та висловлює власне ставлення до неї. Ознаками суб'єкт-суб'єктної оцінки вважаємо широке використання займенника *we* та вживання модальних дієслів *could, should, would*.

При переважному використанні власної позиції зафіксовано також використання Н. Хомським позиції невластивої, об'єктивізованої. Невласна позиція наявна переважно у синтаксичних конструкціях з прямим мовленням. Здебільшого у таких конструкціях висловлюються міркування, які Н. Хомський заперечує. У таких запереченнях може реалізовуватися принцип іронії. Наприклад: *And we must open Alaska's Arctic refuge to drilling to take "advantage of all our American God-given resources". We cannot disobey the Lord, after all.*

Н. Хомський використовує також прийом ідентифікації з аудиторією. Наприклад: *This reaction demonstrates an extraordinary willingness to sacrifice the lives of our children and grandchildren for short-term gain.*

Категорія актуальності у статті Н. Хомського реалізується за допомогою переважно часового (наприклад, *on September 19, by 2020, by 2050, in 2008, 100 years*) та інколи просторового (наприклад, *the West, the Middle East, the U.S., Israel, Iran*) дейксису.

У статті О. Забужко, як і у Н. Хомського, спостерігаємо поєднання суб'єкт-об'єктної та суб'єкт-суб'єктної оцінок. Але для статті О. Забужко суб'єкт-об'єктна оцінка формується за допомогою широкого використання слів з чітко вираженою оцінною семантикою. Наприклад: *Час визнати очевидне: за минулі вісім років Україна обвальню подурнішала. На свіже око, навіть після недовгого відлучки наш інформпростір справляє враження алкогольної вечірки у школі для розумово неповносправних: звідусіль гримить підліткове "гу-гу-гу" <...>*

Суб'єкт-суб'єктна оцінка реалізується не лише за допомогою особових займенників (*ми, нас*), але також і через іменники (*Україна, нація, країна, панове*), іменникові словосполучення (*київська вулиця, українське суспільство*).

При спільному використанні суб'єкт-об'єктної та суб'єкт-суб'єктної оцінок для статті О. Забужко притаманне водночас їх чітке розмежування. Суб'єкт-об'єктна оцінка структурує подію за ознакою "вони" (це клани, політична еліта, влада) та протиставляється оцінці суб'єкт-суб'єктній, що адресована в першу чергу читачам та характеризується ознакою "ми". Отже, розмежування та до певної міри протиставлення двох типів оцінок підпорядковується стратегії "ми – вони" і дозволяє конструювати бачення автором референтної ситуації як антагоністичної.

Категорії позиції та актуальності реалізуються у статті О. Забужко на рівні цілого тексту. Автор втілює власну позицію в першу чергу через відповідність статті принципу інтересу та іронії. Категорія актуальності переважно є тимчасовою, з ознаками часового дейксису (*від осені 2004-го, після Майдану-2004, десь до середини 2008 року, в постінформаційну добу*).

Спосіб реалізації смислових категорій тексту у публічних дискурсах Н. Хомського і О. Забужко підтверджують можливість лінгвістичного опису етноспецифічних особливостей мовної особистості за параметрами реалізації таких категорій у рамках постулатів міжособистісної риторики.

Використання окресленого категоріального апарату для проведення когнітивно-особистісного аналізу текстів дає змогу визначити їх змістові тенденції. Когнітивно-особистісний аналіз, елементи якого представлені у пропонованій статті, дозволяє отримати нові дані про способи втілення в текстах позиції автора, а також про ті засоби, що сприяють успішності повідомлення та його кращій інтерпретації.

Подальший розвиток багатоаспектних когнітивних методик досліджень текстів сприятиме глибшому розумінню реальної картини їх функціонування.

Л і т е р а т у р а :

1. *Грайс Г. П.* Логика и речевое общение / Г. П. Грайс ; пер. с англ. В. В. Туrowsкого // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – С. 217-237. – Вып. 16. Лингвистическая прагматика. Сборник : пер. с разн. яз. / сост. и вступ. ст. Н. Д. Арутюновой и Е. В. Падучевой. Общ. ред. Е. В. Падучевой. – С. 217-237.
2. *Ухванова-Шмыгова И. Ф.* Интегративная модель контент-исследований / Ухванова-Шмыгова И. Ф. // Методология исследований политического дискурса : Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов. – Минск, 2000. – Вып. 2 / под общ. ред. И. Ф. Ухвановой-Шмыговой. – С. 283-289.
3. *Eco U.* The role of the reader / Eco U. – Bloomington; L. : Indiana Univ. Press, 1979. – 273 p.
4. *Leech G. N.* Principles of pragmatics / Leech G. N. – L. ; N.Y. etc : Longman, 1983. – 250 p.

Куранова С. И. *Этнолингвистические проекции проявлений языковой личности в публичном дискурсе (на материале украинского и английского языка).*

В статье впервые исследуются на прагмалингвистическом уровне англоязычные и украиноязычные дискурсы соответствующих публичных личностей. Для исследования этноспецифических особенностей речевой деятельности языковых личностей, а именно Н. Хомского и О. Забужко, применяются параметры постулатов межличностной риторики и смысловые категории оценки текста.

Ключевые слова: языковая личность, дискурс, публичная речь, прагматика, межличностная риторика, смысловые категории текста.

Kuranova S. I. *Ethnolinguistic projections of language personality manifestations in public discourse (in Ukrainian and English).*

Public discourses in the Ukrainian and English languages are for the first time analyzed from the point of view of contrastive typology. The parameters of interpersonal rhetoric and textual sense categories are applied for functional linguistic description of ethnospecific peculiarities of language personalities.

Keywords: language personality, discourse, public speaking, pragmatics, interpersonal rhetoric, textual sense categories.

Лемещенко И. Н.
Национальный авиационный университет

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ОПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ (СТРУКТУРА СЛОЖНОПОДЧИНЕННОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ) В КУРСЕ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

В статье рассматривается методика работы над темой “Определительные отношения в структуре сложного (сложноподчиненного) предложения” (курс русского языка как иностранного). Предлагаются некоторые методические приемы подачи данной темы в аудитории иностранных студентов-нефилологов.

Ключевые слова: *определятельные отношения, структура сложноподчиненного предложения с придаточной определятельной частью.*

Определятельные отношения, как и большинство логико-синтаксических категорий русского языка, представлены в нем широко и разнообразно, в том числе и средствами сложного (сложноподчиненного) предложения.

Сложноподчиненные предложения с придаточной определятельной частью – одни из самых употребительных определятельных конструкций, и вместе с тем они вызывают большие трудности и много ошибок у изучающих язык. Это объясняется семантическим разнообразием данных структур, а также грамматическими особенностями: сложностью синтаксических связей союзных слов, строгими требованиями к позиции придаточного предложения в составе сложноподчиненного, богатством союзных слов, прикрепляющих это придаточное предложение к главному.

Понятен и закономерен интерес к данным структурам со стороны исследователей и методистов. В преподавании русского языка как иностранного накоплен достаточный материал по изучению этой сложной темы практического синтаксиса. Это методические исследования и их практическое воплощение в учебных пособиях таких исследователей, как В. Н. Вагнер, Г. И. Володина, Л. С. Крючкова, Л. С. Муравьева, Е. П. Стемковская и др. Опираясь на уже накопленный методический материал и собственный опыт и наблюдения, считаем важным продолжить работу, сосредоточиться на некоторых методических приемах подачи данной темы в аудитории иностранных студентов-нефилологов.

Цель статьи – обобщить имеющиеся методические приёмы изучения определятельных конструкций в составе сложноподчиненного предложения и наметить пути совершенствования работы с этим синтаксическим материалом в курсе РКИ.

Реальная ситуация общения, коммуникативные потребности иностранных студентов предполагают знакомство со сложноподчиненным предложением определятельного типа еще на начальном этапе обучения РКИ.

Вводятся наиболее употребительные и универсальные структуры с определятельным придаточным с союзным словом *который*. Сравнение определений простого и сложного предложений (*Я увидел высокого человека в очках. – Я увидел высокого человека в очках, который ждал меня*) поможет студентам осознать, что определятельные придаточные предложения, как и определения в простом

предложении, выражают признак предмета (отличительный признак конкретного предмета или лица) и отвечают на вопрос – *какой?*. В то же время определительная конструкция в сложном предложении характеризует предмет не прямо, а опосредовано, через ситуацию.

Сразу же обращаем внимание студентов на грамматические моменты: зависимость определительного придаточного от определяемого существительного в главной части сложноподчиненного предложения, согласование союзного слова *который*, жесткий порядок следования придаточной части по отношению к определяемому слову.

Простые схемы-трансформации (*Я увидел высокого человека в очках. Он ждал меня. – Я увидел высокого человека в очках, который ждал меня*) помогут понять, как строится сложное предложение: слово *который* является заместителем определяемого существительного и выражает отношения реального тождества с соответствующим предметом (лицом). На тех же примерах необходимо показать особенности согласования союзного слова *который*, его двустороннюю связь.

Я увидел человека, ← (род, число) который (падеж) → ждал меня.

С одной стороны, слово *который* в роде и числе согласуется с определяемым существительным главной части: ...человек, который ждал меня..., женщина, которая ждала меня..., люди, которые ждали меня.... С другой стороны, его падежная форма зависит от роли в придаточном предложении, поскольку слово *который* является членом придаточного предложения: *Я увидел человека, который (подлежащее) ждал меня. Я увидел человека, которого (объект) я не сразу узнал.*

Следуя методическому совету В. Н. Вагнер, сложные предложения со словом *который* “вводим постепенно, в первую очередь только со словом *который* в именительном и сходном с ним по форме винительном падеже, и позже со словом *который* в других падежах” [1, с. 134 -135]. Таким образом концентрируем внимание студентов на самой модели предложения, а не на выборе падежной формы.

Отработать и закрепить данные конструкции позволят темы “Причастие”, “Определение, выраженное причастием и причастным оборотом”, которые изучаются в дальнейшем на начальном и основном этапах обучения РКИ. Они обязательно включают в себя материал по синонимии причастных оборотов и придаточных определительных предложений со словом *который*. Очень часто при замене причастных оборотов определительными придаточными предложениями студенты, согласуя причастие в роде, числе и падеже с определяемым словом, механически переносят такое согласование и на слово *который*, забывая про его двустороннюю связь: * *Я увидел девушку, “ которую ” ждала меня.* Поэтому при изучении замены необходимо подчеркивать, что слово *который* может стоять в именительном падеже (иногда – винительном – при замене пассивных причастий) независимо от падежа причастий. И наоборот, придаточное предложение можно заменять причастным оборотом только в тех случаях, если слово *который* стоит в именительном или винительном падеже, то есть выполняет роль подлежащего или прямого объекта.

Наиболее полно и последовательно тема “Выражение определительных отношений в сложном (сложноподчиненном) предложении” изучается на основном этапе обучения РКИ.

Правомерно давать эту тему на функциональной структурно-семантической основе, идти от смысла к выражению. Материал тщательно отбирается, минимизируется и разделяется на логико-грамматические подтемы, где представлены речевые образцы и грамматические модели с комментариями, обобщающими таблицами и тренировочными упражнениями. Среди подтем целесообразно выделить такие:

1. Определительная придаточная часть сложноподчиненного предложения для характеристики предмета по качеству: А. Я увидел (того) человека, который ждал меня. Б. Мы рассматриваем камни, которые нашли в горах.

2. Определительная придаточная часть для характеристики предмета по качеству через подобный класс предметов: А. Он говорил с (той) (такой) силой и страстью, какая рождается от чувства победы. Б. Мы рассматриваем камни, какие часто встречаются в горах.

3. Определительная придаточная часть для характеристики предмета по принадлежности: Студенты встретились с писателем, чьи книги они читали. – Студенты встретились с писателем, книги которого они читали.

4. Определительная придаточная часть для характеристики предмета по месту, направлению и времени: Дом, где (в котором) мы жили, был в центре города. Комната, куда (в которую) он вошел, была очень тесной. Книга, откуда (из которой) выпали страницы, была старой и потрепанной. Я часто вспоминаю годы, когда (в которые) был студентом.

Для сильных групп студентов-иностранцев на продвинутом этапе можно организовать работу по систематизирующей обобщающей таблице, приведенной ниже.

Таблица

Выражение определительных отношений в сложном (сложноподчиненном) предложении

№	Значение	Способ выражения	Примеры
1.	Характеристика предмета, лица по качеству (указание отличительного признака конкретного предмета, лица)	Определительное придаточное предложение со словом <u>который</u>	Я увидел (того) человека, <u>который ждал меня</u>
2.	Характеристика предмета, лица по качеству (сообщение дополнительной информации о предмете)	Определительное придаточное предложение со словом <u>который</u>	Мы рассматривали камни, <u>которые нашли в горах</u>
3.	Характеристика предмета, и лица по типизирующему признаку (сообщение о признаках через другое подобное понятие)	Определительное придаточное предложение со словом <u>какой</u>	Мы рассматривали камни, <u>какие встречаются в горах</u>
4.	Характеристика лица с указанием на принадлежность	Определительное придаточное предложение со словом <u>чей</u>	Студенты встретились с ученым, <u>чьи труды они читали</u>
5.	Характеристика предмета, лица с указанием места, направления, времени	Определительное придаточное предложение со словами <u>где, куда, откуда, когда</u>	Дом, <u>где мы жили</u> , был в центре города. Очень старой была книга, <u>откуда выпала эта фотография</u> . Я помню тот день, <u>когда мы встретились</u>

К таблице можно обращаться на протяжении всей работы над темой, организуя поэтапное усвоение этого сложного синтаксического материала.

В комментариях к таблице прежде всего следует остановиться на доминирующих структурах сложноподчиненного предложения с союзным словом *который*. Как подчеркивает Е. С. Скобликова [3, с. 59], “во многих случаях им можно заменить любое из других союзных слов... Почти универсальны синтаксические функции, которые может выполнять в придаточном предложении это слово: оно может быть подлежащим (...который стоял), дополнением (...который купили), обстоятельством места (...в котором разместились), несогласованным определением (...владелец которого) и т.д.”

Еще раз обращаем внимание студентов на особенности согласования союзного слова *который*: согласование в роде и числе с определяемым словом главного предложения, согласование в падеже в соответствии с ролью слова *который* в придаточном предложении. Очень часто его падеж (особенно если это не именительный) зависит от управляющего глагола–предиката придаточного предложения: *Это студент, с которым я вчера познакомился*. Глагол *познакомился* управляет творительным падежом объекта, поэтому слово *который*, выполняя роль объекта при глаголе, стоит в творительном падеже. Выбор падежной формы слова *который* вызывает наибольшие трудности у студентов еще и потому, что слово *который* предшествует управляющему им глаголу, а устанавливая форму падежа, студенты должны ориентироваться на глагол. Как отмечает В. Н. Вагнер [1, с. 17], “для совершения согласования учащихся необходимо обучать мыслительной операции опережения, т.е. умению сначала определить характеристику последующего слова, далее возвратиться назад и соответственно оформлять предшествующее слово”.

В комментариях к таблице необходимо остановиться на относительно новых для студентов союзных словах, характеризующихся значительно узкой сферой употребления и грамматическими функциями *какой, чей, где, куда, откуда, когда*. Указать их заменяемость универсальным союзным словом *который*: *человек, чья книга... = книга которого...; дом, где я живу... = ...в котором я живу...; университет, куда он поступил... = ... в который он поступил...; книга, откуда выпали страницы = ...из которой выпали страницы...; годы, когда мы были вместе... = ...в которые мы были вместе...*

Употребление союзных слов *где, куда, откуда, когда* возможно в придаточном определительном только в позиции обстоятельств (места, времени), поэтому их можно заменить предложно-падежными формами: *в котором (-ой, -ых), в который (-ую, -ые), из(с) которого (-ой, -ых)*. Определяемое существительное главного предложения должно обозначать предмет, который может быть пространственным (*город, где я живу...; окно, откуда она выглянула...*) или временным ориентиром (*минуты, когда все решилось...*).

Останавливаемся и на особенностях согласования слов *какой, чей* с определяемым словом главного предложения. Если слово *какой* согласуется так же, как и *который*, проявляя двусторонние грамматические связи, то слово *чей*, обозначая принадлежность лицу (определяемому существительному главной части) не сохраняет с этим существительным никакой грамматической связи, только смысловую. Слово *чей* выполняет роль согласованного определения при существительном придаточной части и поэтому согласуется с ним в роде, числе и падеже: *Это человек, чьим→(род, число, падеж) словам я доверяю*.

При синонимической замене слова *чей* словом *который* последнее выполняет роль несогласованного определения и поэтому должно стоять в родительном падеже в постпозиции по отношению к определяемому слову придаточной части: *Это человек, чьим словам (словам которого) я доверяю*. Соответственно слово *который* в этом случае не может начинать придаточное предложение, а стоит на втором или даже более дальнем месте, на что также необходимо обратить внимание студентов.

Таким образом, определительные конструкции в составе сложноподчиненного предложения как важная составная часть определительных конструкций должны изучаться на всех этапах обучения РКИ иностранных студентов. Наиболее полно – на основном и продвинутом. Функциональный подход к изучению этого синтаксического материала позволит разобраться в структурно-семантическом многообразии данных конструкций и их грамматических особенностях, избежать речевых ошибок. Регулярная и последовательная отработка конструкций в лексико-грамматических темах, работа на основе систематизирующей таблицы поможет закрепить и усвоить данный синтаксический материал, овладеть им, а это является необходимой ступенькой в формировании языковой компетенции иностранных студентов.

Л и т е р а т у р а :

1. Вагнер В. Н. Синтаксис русского языка как иностранного и его преподавание. Учебное пособие. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 168 с.
2. Величко А. Функционально-коммуникативная грамматика РКИ. Концепция и принципы описания. // Мир русского слова и русское слово в мире. XI конгресс МАПРЯЛ, том 6 (1). – София, 2007. – С. 46-53
3. Скобликова Е. С. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения (теоретический курс). Учебное пособие. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта: Наука, 2006. – 264 с.
4. У И-и. Определительные отношения с союзным словом *который* (описание семантико-синтаксических вариантов) // Русский язык за рубежом. – 1985. – № 2. – С. 65-70.
5. Иевлева З. Н. Место грамматики в обучении русскому языку как иностранному // Русский язык за рубежом. – 1976. – № 3. – С. 51-57.

Лемещенко І. М. Методичні особливості вивчення означальних відносин (структура складнопідрядного речення) в курсі російської мови як іноземної.

У статті розглядається методика роботи над темою “Означальні відносини у структурі складного (складнопідрядного) речення” (курс російської мови як іноземної). Пропонуються деякі методичні прийоми подання даної теми в аудиторії іноземних студентів-нефілологів.

Ключові слова: означальні відносини, структура складнопідрядного речення з підрядною означальною частиною.

Lemeshchenko I. N. Methodological peculiarities of studying definitive relations (structure of complex sentences) in the course of Russian as a foreign language.

The article regards the methodology of studying the topic “Definitive relations within the structure of complex sentences” (Russian as a foreign language). The article suggests a number of ways of presenting and learning this topic with the audience of foreign students of non-philological departments.

Keywords: definitive relations, structure of a complex sentence with a definitive clause.

Новохатська Н. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

АНТИЦИПОВАНІ Й ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ РОЗМОВНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ЗНАКИ ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню знакової природи розмовних конструкцій, виявленню співвідношення між їх денотатами, сигніфікатами та референтами й встановленню їх природи як елементів соціокультурного коду мовної спільноти.

Ключові слова: денотат, сигніфікат, референт, антициповані й інвертовані розмовні конструкції, розмовне мовлення.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з науковими завданнями. Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвосеміотиці вчені продовжують досліджувати загальні проблеми знакової природи мовних одиниць [14, с. 37–65], [11]. Проте у зв'язку зі зміною лінгвістичної наукової парадигми на перше місце висуваються такі аспекти власне лінгвосеміотики, як семіотика і культура [12, с. 2–4], [13, с. 83–103]; когнітивна семіотика [10, 4–6], семіотика та електронна обчислювальна техніка [9, с. 4–6] тощо. На відміну від цієї тенденції у статті вперше робиться спроба опису розмовних конструкцій (інтертекстуальних та антиципованих) як знаків художнього мовлення, що і становить актуальність даного дослідження.

Мета статті – охарактеризувати розмовні конструкції з точки зору їх семіотичної природи.

Завдання статті:

- проаналізувати підходи науковців до розуміння структури знаків;
- встановити знакову природу вказаних розмовних конструкцій.

Предмет дослідження: розмовні конструкції у стилізованому мовленні.

Об'єкт дослідження: денотати, сигніфікати та референти різних типів розмовних конструкцій.

Матеріал дослідження: англійські та українські художні тексти

Наукові результати. Існують два підходи до розуміння семіотики, які були незалежно започатковані американським логіком та філософом Ч. Пірсом [4] і швейцарським лінгвістом Ф де Сосюром [8].

Перший підхід – філософський, заснований свого часу Ч. Пірсом, який з філософських позицій вперше розробив основи семіотики, виокремивши три розділи: чисту граматику, логіку та чисту риторіку. Велику увагу дослідник приділяв класифікації знаків [4, с. 57–62]. На основі трьох трихотомій останні були поділені на десять категорій. Згідно з першою трихотомією виокремлюються знаки-квалісігнуми (якість, яка є знаком), знаки-сінсігнуми (речі, що реально існують, річ чи подія, які є знаком) та знаки-легісігнуми (закон, що є знаком). Ідеї Чарльза Пірса розвинув американський філософ Ч. Морріс, увівши в науковий обіг поняття семіозису, тобто процесу, в якому щось функціонує як знак, та виділивши основні його компоненти: знаковий засіб (те, що виступає як знак), десігнатум (те, на що вказує знак), інтерпретанта (вплив, через який відповідна річ стає для інтерпретатора знаком) та

інтерпретатор [2, с. 47]. При цьому дослідник наголошував, що кожен знак має свій десигнат, однак не в кожного знака є денотат, тобто ситуація, коли об'єкт референції реально існує.

Другий підхід формувався працями Фердінана де Сосюра, який під лінгвістичним знаком розумів не поєднання речі та назви, а єдність поняття та акустичного образу, що не є “матеріальним звучанням, суто фізичною річчю, а є психічним відбитком цього звучання, уявлення, яке ми отримуємо про нього від наших органів чуттів” [8, с. 87]. Фердінан де Сосюр пропонує залишити слово *знак* для назви цілого, загального і вживає терміни *позначене (сигніфікат, поняття)* та *позначення (сигніфікант, акустичний образ)* [8, с. 89]. Дослідник наголошує на довільності зв'язку між позначеним та позначенням, проте пояснює, що мовці не можуть довільно вибирати позначення, а повинні використовувати те з них, яке визнане певною мовною спільнотою. Окрім того, Ф. де Сосюр підкреслює лінійний характер позначення [8, с. 90–93].

Досліджуючи структуру знаків, М. В. Нікітін компонентами позначення називає денотат та референт, а також формулює основні відмінності між ними: денотат – родовий термін на позначення, яке існує реально чи вигадане, в той час як референт – позначення, що реально існує; денотат – позначене, як воно інтерпретується слухачем, референт – те позначене, яке має на увазі мовець; референт – позначене як цілісність, денотат – певний аспект, сторона позначення [3, с. 12–13]. Також учений розмежовує денотативне та сигніфікативне значення, уточнюючи, що “хоча денотативне значення виникає по відношенню знака до предмета, а сигніфікативне – знака до поняття, знак не відповідає прямо речі, він опосередкований поняттям про річ” [3, с. 83–84].

Підсумовуючи різні підходи до виділення структури знаків, слід сказати, що кожен знак має денотат [об'єкт в позамовній ситуації], сигніфікат [ментальне відображення певного об'єкта позамовної дійсності], референт [конкретний предмет мовлення].

Кожне висловлення співрозмовника, незалежно від того, чи звучить воно в розмові, чи зафіксоване на письмі, виражає певне усвідомлення мовцем дійсності, закодоване за допомогою знаків. Основне завдання слухача або читача полягає в декодуванні змісту висловлення, тобто в творенні тієї інтерпретанти, про існування якої вперше заговорив Ч. Пірс. У колективній монографії “Знак. Слово. Текст: Семіотичні аспекти мовних одиниць різних рівнів” докладно розглядають основні принципи декодування змісту тексту. Зокрема, З. М. Ветчинкіна [1, с. 135–136] зазначає, що цей процес відбувається через читання і обов'язково включає мисленнєві операції порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення, абстракції тощо для відновлення ходу думок автора і збагнення змісту написаного. Знання, необхідні для декодування, не зведені лише до мови, а передбачають соціальний контекст висловлення, уміння відтворювати з пам'яті інформацію, планування та управління дискурсом тощо. З цього випливає, що процес читання полягає у виокремленні та переробці інформації з тексту, наслідком якого стає розуміння, що складається з двох послідовних ступенів: 1) мовного розуміння та 2) збагнення значення або декодування.

А. Сеше [6, с. 109] наголошував, що “подібно тому, як використання мовного знаку для вираження поняття звільняє уяву мовця, так і використання звичної

граматичної форми для вираження думки звільняє усвідомлену психічну діяльність, що може бути пов'язаною з цією думкою”.

Таким чином, РК (розмовні конструкції) за своєю онтологією мають знакову природу, при цьому кожний тип РК відображає певну комунікативну ситуацію та поведінку співрозмовників [5], що формуються залежно від усвідомлення учасниками спілкування соціокультурного та мовного кодів.

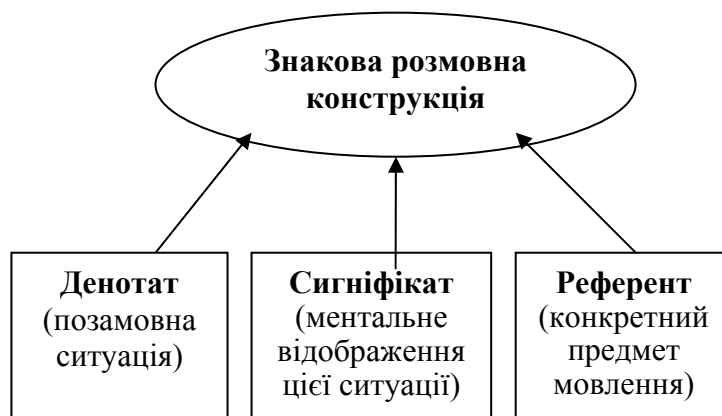

Рис. 1. Знакова природа розмовних конструкцій

Для декодування знакової природи конструкцій розмовного мовлення (РМ) (антиципованих РК, інтертекстуальних РК), слід описати основні ситуації, в яких вживається та чи інша РК, беручи до уваги єдність позначення та позначеного.

Конструкції з антиципацією вживаються в ситуаціях РМ, в яких ідеться про інтонаційне та структурне виокремлення певної людини чи речі в комунікативному контексті для вираження суб'єктивного ставлення мовця до об'єкта. У таких ситуаціях РМ мовець називає в першу чергу ті речі, які під час мовлення його найбільше цікавлять, тобто виявляється психологічна особливість кожного індивіда [7, с. 17–18]. Наприклад, синтаксична конструкція укр. *Ні, вона навіть кмітлива й дотепна, ця дівчина*. Денотатом в цій РК є ситуація обговорення поведінки певної дівчини як молодої неодруженої особи жіночої статі, сигніфікатом – відображення у людській свідомості денотату та вираження схвалення вчинків дівчини, а референтом – конкретна дівчина, про яку йдеться у даному висловленні. В антиципованих РК з референційною тотожністю займенника та іменника сигніфікативне значення конструкції зосереджено саме в іменнику, який виконує функцію уточнення; займенник взагалі не має ані сигніфікативного, ані денотативного значення: він є лише референтом, що вказує на сигніфікат.

Інтертекстуальні РК є знаком, денотатом якого виступає позамовна ситуація, що міститься в джерелі цитування, а сигніфікатом – відображення та сприйняття цієї ситуації у свідомості мовців. Так, укр. *Добре, – пообіцяла Віра, – я поки подумаю і пообідаю, а ти, будь ласка, іди накресли пару формул*. Далі авторка пояснює походження цитати: *Останній вираз вона підхопила з фільму “Сімнадцять миттєвостей весни” – так сказав Штірліц п'яній дамі, яка чіплялася до нього в ресторані*. Адресант цитує фразу *іди накресли пару формул*, денотативне і

сигніфікативне значення якої збігаються в ситуації спілкування та в кінофільмі.

РК, представлена кіно-фразою, посилається на окремий епізод із певної стрічки, що пояснює суть висловлення та мету його вживання. РК такого типу використовують у ситуаціях РМ, де їх денотатом виступає річ чи людина, про яку згадується у висловленні. *Ну и розжа у тебя, Шарапов*. Денотатом слова *рожа* є передня частина обличчя людини, сигніфікатом – розуміння передньої частини обличчя як перекошеного, скривленого обличчя мовцем, а референтом – обличчя певної людини, тобто Шарапова. Денотат із висловлення співвідноситься з відповідним денотатом у кінофільмі, створюючи у свідомості людей не лише зв'язок між двома денотатами, що сприяє встановленню розуміння між співрозмовниками, а й чітко відтворює уявну картину подій. Такий механізм побудови висловлення мають фрази на зразок рос. *Икра заморская, баклажанная; Спортсменка, комсомолка и просто красавица; Show me the money; Nobody puts Baby in the corner*. Тут ідеться про кодифікацію інформації (наявну систему знаків), яку передає один мовець іншому. Необхідною умовою такої передачі є належність співрозмовників до одного мовного середовища, коди (знаки) якого зрозумілі обом мовцям.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Стилізовані розмовні конструкції є знаками художнього мовлення, семіотичний характер яких залежить від денотата (позамовної ситуації), референта (конкретного предмета мовлення) та сигніфікату (ментального відображення позамовної ситуації). Перспективою подальших розвідок є встановлення знакової природи різних типів розмовних конструкцій.

Л і т е р а т у р а :

1. Знак. Слово. Текст : Семиотические аспекты языковых единиц разных уровней : Коллективная монография. – Тюмень : Изд-во Тюменского гос. ун-та, 2001. – 204 с.
2. Моррис Ч. У. Основания теории знаков // Семиотика : Антология / сост. Ю. С. Степанов. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 702 с.
3. Никитин М. В. Знак-значение-язык : учеб. пособ. / Михаил Васильевич Никитин. – СПб. : Изд-во им. А. И. Герцена, 2001. – 226 с.
4. Пирс Ч. Логические основания теории знаков / Чарльз Пирс // Начала прагматизма / пер. с англ., предисл. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотика. – СПб. : Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ, Алтейя, 2000. – Том II. – 352 с.
5. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир. – М. : Прогресс, 1993. – 655 с.
6. Сеше А. Очерк логической структуры предложения / Альбер Сеше ; [пер. з фр. В. М. Алпатова]. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 224 с.
7. Скребнев Ю. М. Типичные конструкции синтаксиса английской разговорной речи : пособ. для учителей / Юрий Максимович Скребнев. – Уфа : Башкирский гос. ун-т им. 40-летия Октября, 1962. – 37 с.
8. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Фердінан де Сосюр. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
9. Debatin B. Metaphors and Computers / Debatin B. // Semiotic review of books. – Thunder Bay, 1992. – Vol. 3.1. – P. 4–6.
10. Dywan J. The Neurosemiotics of Conscious Perception / Dywan J. // Semiotic review of books. – Syntax and Semantics, 1993. – Vol. 4.1. – P. 4–6.
11. Hookway C. Short on Pierce's Early Theory of Signs / Hookway Christopher // Transactions of the Charles S. Peirce Society. – Indiana, 2007. – Vol. XLIII. – № 4. – P. 619–625.
12. Ikegami Y. The Empire of Signs : Semiotic Essays on Japanese Culture / Ikegami Y. // Semiotic review of books. – Thunder Bay, 1991. – Vol. 2.3. – P. 2–4.

13. Ipsen G. From environment to culture : Aspects of continuity / Guido Ipsen // Sign Systems Studies. – Tartu, 2006. – Vol. 34.1. – P. 83–103.
14. Quieros J. Semiosis and pragmatism : Toward a dynamic concept of meaning / Quieros Joao, Merrel Floyd // Sign System Studies. – Tartu, 2006. – Vol. 34.1. – P. 37–65.

Новохатская Н. В. Антиципированные и интертекстуальные разговорные конструкции как знаки разговорной речи.

Статья посвящена исследованию знаковой природы разговорных конструкций, определению соотношения между их денотатами, сигнификатами и референтами, а также выявлению их природы как элементов социокультурного кода языкового сообщества.

Ключевые слова: денотат, сигнификат, референт, антиципированные и интертекстуальные разговорные конструкции, разговорная речь.

Novokhatska N. V. Anticipated and intertextual conversational constructions as signs of speech.

The article investigates sign nature of conversational constructions, defines correlation of denotaum, significatum and referent, as well as states their nature as the elements of social and cultural code of speech community.

Keywords: denotaum, significatum, referent, anticipated and intertextual conversational constructions, speech.

Овчиннікова І. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ КЛАСИФІКАЦІЇ ДІЄСЛІВ ДІЇ

У статті обґрунтовано загальний поділ дієслів дії за семантичним показником ‘сфера активності суб’єкта’; розкрито взаємозв’язок між поняттями “діяльність” і “активність” та виявлено їхні відмінності; з’ясовано лінгвальні й екстралінгвальні підстави, за яких “дія” може бути витлумачена як структурна одиниця “діяльності”.

Ключові слова: диференційна сема, дієслово, дія, діяльність, суб’єкт, активність.

Попри те, що загальної семантичної типології дієслів дії в українському і не лише українському мовознавстві досі немає, можна констатувати, що серед дослідників усталилася традиція виділення дієслів фізичної дії (А. Шумейкіна, І. Джочка), руху і переміщення (О. Митрофанова), мовленнєвої дії (Н. Ніколаєва), інтелектуальної дії (А. Загнітко, Л. Мелешкевич). Як правило, ці дієслова називають такими, що перебувають у центрі дієслівної системи, оскільки вони виражають типове значення дії і мають повний набір ознак, що засвідчують їхню акціональність і “семантико-граматичну повновісність” [8, с. 70].

Традиція виділення названих груп (полів, семантичних класів) дієслів як таких, що експлікують уявлення про різнотипні дії у мовознавстві доволі давня, однак її логічні підстави досі не знайшли належного теоретичного обґрунтування.

Усвідомлення принципів такого розподілу випадку змушує звернутися до наук, що покликані виявити онтологічну сутність такого явища, як дія, і обґрунтувати ті його таксономічні ознаки, які в подальшому можуть бути інтерпретовані в межах лінгвістичної науки як денотативні.

Дія – це багатозначне поняття, що є об'єктом вивчення різних наук. У механіці воно представлене як фізична величина, що дорівнює добутку енергії на час [3, с. 314]. Загалом у фізиці дію розглядають як скалярну величину, що є мірою руху фізичної системи.

У широкому сенсі дія може бути інтерпретована як вияв будь-якої енергії, діяльності, а також власне сила, діяльність, функціонування чого-небудь [14, с. 311].

Філософія репрезентує дію як структурну одиницю діяльності чи відносно завершений окремий акт людської діяльності, якому притаманні спрямованість на досягнення певної усвідомленої мети, довільність і умисність індивідуальної активності. Дію, згідно з філософським тлумаченням, слід відрізнити від диктованого імпульсом або звичкою, повністю визначеного певною ситуацією безпосереднього поведінкового акту. Усвідомленість мети й цілеспрямованість дії виражені, зокрема, в тому, що вона завжди передбачає використання засобів, у ролі яких можуть виступати різні знаряддя, знаки, цінності, ролі тощо.

Найширше і найдетальніше поняття дії як соціального явища досліджене в психологічній науці, зокрема у вітчизняній, визначеній розробкою знаного у світі діяльнісного підходу до розуміння свідомості особистості й суспільства загалом.

У психології дію тлумачать як “цілеспрямовану активність, реалізовану у зовнішньому чи внутрішньому плані; одиницю діяльності” [9, с. 87]. У східнослов'янській психологічній традиції уявлення про дію як про специфічну одиницю людської діяльності введені С. Рубінштейном і О. Леонтьєвим. За своєю структурою дія, на відміну від звичного чи імпульсивного поведінкового акту, безпосередньо визначеного предметною ситуацією, завжди реалізується опосередковано. Посередниками можуть виступати різні знаки, ролі, цінності тощо, застосовуючи які суб'єкт опановує дію, перетворює її на “особисту”, яка належить йому. У кожній дії виділяються його орієнтовна, виконавча й контрольна частини. За способом функціонування дія є довільна й умисна. Довільність полягає в контролюванні, а умисність виникає в силу прийняття рішення суб'єкта про те, що образ майбутнього результату дії відповідає мотиву його діяльності; у такому випадку цей образ дії набуває для суб'єкта особистісного сенсу й виступає для нього як мета. За наявності наміру в суб'єкта виникає цільова настанова – готовність до досягнення передбаченого результату. Під час виконання дії відбувається контакт суб'єкта з предметним світом, перетворення (зовнішнє або уявне) предметної ситуації і досягаються ті чи інші результати, особистісний сенс яких для суб'єкта оцінюється емоціями. За О. Леонтьєвим, дія може перетворитися на операцію, якщо неодноразово досягнута мета, стійко пов'язуючись зі способом її досягнення, перестає внаслідок автоматизації дії усвідомлюватися й опиняється в структурі діяльності умовою виконання іншої дії. Окрім того, почавши виконувати дію заради тих чи інших мотивів, суб'єкт може почати виконувати дію заради неї самої. Тоді дія стає самостійною діяльністю” [9, с. 87].

Огляд наукових підходів засвідчує, що в поняття дії вкладено передусім такий зміст, який полягає в довільності й цілеспрямованості суб'єкта, що наділений свідомістю й вольовими характеристиками. Варто принагідно зауважити, що, очевидно, саме ці характеристики було інтуїтивно названо в уже хрестоматійному сьогодні твердженні О. Пешковського щодо дієслів на позначення дії: ““Діяти”

можуть лише живі істоти, решта предметів не “діють”, а лише рухаються. Живі істоти “діють” лише тому, що вони рухаються за своєю волею, довільно. І значить, у дієслові, раз воно позначає дію, мусить бути відтінок волі й наміру” [11, с. 78].

Дані фізичної, математичної, філософської й психологічної наук дають змогу констатувати, що визначені ними онтологічні властивості досліджуваного нами поняття успішно використовують у межах лінгвістики як субстанційні показники чи ознаки одиниць, що так чи інакше експлікують уявлення про дію в мові. Так, фізико-математична вказівка на енергію є репрезентативною в численних дослідженнях. У роботі В. Comrie [17] енергія розглядається як визначальна ознака динамічної ситуації, позначуваної дієсловом. О. Селіверстова показник наявності / відсутності енергії кладе в основу поділу суб’єктних синтаксем, визначених у межах речення дієслівними предикатами [13, с. 117].

Вказівка на енергію, притаманну дії як концепту мовної свідомості, доповнена узятим з філософської та психологічної наук положенням про те, що дію може виконувати лише свідомий суб’єкт. Загалом у психологічній літературі йдеться передусім про особу, людину, яка є соціальною істотою, а тому кожна її дія витлумачена як акт соціальної взаємодії із суспільством і світом загалом, однак можна стверджувати, що дії також притаманні і вищим тваринам, оскільки вони також наділені свідомістю й усвідомленням своєї активності. Важливо, що попри розбіжності в поглядах на способи вираження довільності й цілеспрямованості в мові, усі лінгвісти сходяться в твердженні про те, що саме свідомий суб’єкт-істота є безпосереднім виконавцем дій, позначених дієсловом, пор.: “Дія – це привілей живої істоти” [8, с. 41].

Свідомий суб’єкт у мовознавстві визначений як агенс. Агенс – це семантична категорія, що відображає знання про активного учасника ситуації, який виконує дію і здійснює контроль над певною ситуацією. Ключовим у розумінні цієї категорії є уявлення про активність як ще одну онтологічну ознаку дії, що знову змушує дослідника апелювати до філософсько-психологічної літератури.

Активність – це багатозначний термін, який використовують у різних науках – фізіології (електрофізіологічна активність мозку), соціології (соціальна активність особистості), психології та філософії у специфічних конкретних значеннях. У гегелівській філософії активність розглядали як іманентну вільну форму і спосіб самовираження суб’єкта. У психології активність витлумачена як здатність виконувати довільні рухи і дії [7, с. 58]. Це загальна характеристика істот, їхня власна динаміка як джерело перетворення або підтримання ними життєво значущих зв’язків з навколишнім світом (синонім до поведінки) [6, с. 23]. Розрізняють такі форми активності, як механічна, фізична, хімічна, біологічна, соціальна.

Активність як загальнопсихологічна категорія порівняно недавно опинилася в центрі уваги психологів. У роботах Л. Виготського і його послідовників активність розкрито з боку становлення її як знакової, знаряддевої [16]. С. Рубінштейн пов’язує ідею суб’єкта із самодетермінацією, самодіяльністю, коли безпосереднє вираження й здійснення відношень суб’єкта зі світом і самим собою відбувається через власну активність суб’єкта [12, с. 174]. Загалом доведено, що активність є характеристикою живих істот. Саме вона забезпечує підтримку життєво важливих зв’язків усіх істот з навколишнім світом. Джерелом активності живих організмів є потреби, завдяки яким

усе живе діє певним чином та в певному напрямі. Активність людини зумовлена потребами, які формуються в суспільстві в процесі виховання.

Категорію активності в лінгвістичних дослідженнях розглядають як “роль суб’єкта в реалізації події: виступає він безпосереднім каузатором тих змін, що виникають в об’єкті, або ні” [4, с. 50]. Узяті зі спеціалізованої літератури ознаки, визначені як релевантні для поняття активності, у мовознавстві спроектовані в поняття “елементарних семантичних компонентів” (“сем”), які дають дослідникам змогу виокремлювати з усієї мовної системи дієслівні предикати, що визначають активного суб’єкта в межах синтаксичних конструкцій. До них належать, зокрема, ‘контрольованість’, ‘волюнтивність’, ‘цілеспрямованість’, ‘доцільність’ тощо. Загалом мовознавці виділяють типовий набір таких компонентів, який може незначно варіюватися, пор.: “Поняття активності складається з комбінації чотирьох смислів: цілеспрямованості, усвідомленості, добровільності й зусилля” [1, с. 59].

Сема ‘контрольованість’ пов’язана з наявністю чи відсутністю в синтаксичній структурі діючої особи, яка внаслідок свого волевиявлення контролює власні дії, які можна розцінювати як цілеспрямовані. Ця ознака в парі з часовими ознаками дії є значущою для оцінки предикатного слова та мовної ситуації загалом. Контрольованість дій суб’єкта об’єднує, окрім довільності дій, також приховані ознаки усвідомлення, здатності суб’єкта здійснювати певну дію без зовнішнього втручання. ‘Волюнтивність’ передбачає залежність дії, яку здійснює суб’єкт, від його волі; семи ‘цілеспрямованість’ і ‘доцільність’ розширюють і деталізують цю залежність, передбачаючи усвідомленість і скерованість дій суб’єкта на досягнення певної мети або доречність їх виконання в певній подійній ситуації.

Названі компоненти активно використовують у розвідках, присвячених семантичній типології предикатів, зокрема дієслівних, що концептуалізують уявлення про дію в мові.

Як уже було зазначено, онтологічна сутність дії полягає в тому, що її тлумачать як одиницю діяльності. Тому для подальшого виокремлення її денотативних характеристик важливо розглянути дію в межах феномена, усвідомлення особливостей якого проливає світло на численні суперечливі моменти.

В українській філософській традиції діяльність витлумачена як форма активності, що “характеризує здатність людини чи пов’язаних з нею систем бути причиною змін у бутті. Ці зміни можуть стосуватися речового та енергетичного статусу об’єктів або їхнього інформаційного потенціалу. Діяльності притаманні: трансформація зовнішнього у внутрішнє, єдність опредметнення та розпредметнення певних смислів, що задають параметри її здійснення. Для людської діяльності характерний вибір можливостей та, відповідно, прийняття рішень” [15, с. 163]. Простіше кажучи, діяльність представлена як процес активної взаємодії суб’єкта з об’єктом, під час якого суб’єкт задовольняє свої потреби і / чи досягає поставленої мети.

У вітчизняній психологічній літературі поняття діяльності детально розроблене в межах згаданого вище діяльнісного підходу. Саме цей підхід репрезентував у науці розробку структури діяльності та її співвіднесеність з такими категоріями, як свідомість, цілеспрямованість, мотивованість і – головне – активність.

Розгляд активності поряд з поняттям діяльності пов’язаний з теорією О. Леонтьєва та його послідовників. Категорія діяльності і вичленування її особливих

одиниць – свідомість, настанова, значущість, доцільність тощо – усе це поняття, які прийняли до свого складу ідею активності. Отже, в межах діяльнісного підходу активність визначена як збуджувальна сила діяльності, процес, джерело і механізм розвитку. Таке визначення доповнене спробою пов'язати категорію “активність” з категоріями “суб’єкт” і “суб’єктність”. За С. Рубінштейном, суб’єкта характеризує активність, здатність до розвитку, самодетермінації, саморегуляції й самовдосконалення. Автор виділив окремий тип активності – суб’єктний і ствердив, що суб’єкт сприймає всі зовнішні впливи вибірково й будує свою активність не лише згідно, а й всупереч вимогам природи й соціуму. Отже, сутність активності можна пояснити її внутрішнім рухом і самовизначенням під впливом зовнішніх умов і внутрішніх можливостей суб’єкта.

В українській філософії активність представлена як “одна з характерних рис способу життєдіяльності соціального суб’єкта (особистості, соціальної групи, історичної спільноти, суспільства в цілому), що відображає міру (рівень) спрямованості його здібностей, знань, навичок, прагнень, концентрації вольових і творчих зусиль на реалізацію нагальних потреб, інтересів, цілей, ідеалів” [15, с. 15]. Уявлення про активність як форму діяльності дає змогу стверджувати, що активності мають бути притаманні основні складові діяльності. У психології до них зараховують мету або цілеспрямованість, мотивацію, способи й прийоми, за допомогою яких здійснюється діяльність, а також усвідомленість і емоції. Коли говорять про мету, мають на увазі, що будь-яка діяльність виконується для чогось, тобто що вона спрямована на досягнення певної мети, яку тлумачать як свідомий образ бажаного результату і визначають мотивацією суб’єкта діяльності. Особа, перебуваючи під дією комплексу зовнішніх і внутрішніх мотивів, обирає головний з них, який перетворюється на мету діяльності. Звідси стає зрозуміло, що продуктивна діяльність має мотивований і усвідомлений характер. Несвідомі мотиви виявляються у формі емоцій, а також на рівні фізіології. Цей факт дає підстави для відмежування емоційної та фізіологічної діяльності як інтуїтивної, підсвідомої від решти форм свідомої активності суб’єкта і в подальшому обґрунтувати відсутність дієслів на позначення емоційних та фізіологічних процесів у семантичній типології дієслів дії.

Активність живої істоти є джерелом її розвитку, визначає діяльність і є її рушійною силою. Ця ознака передуює діяльності в часі: до початку діяльності суб’єкт активно планує, визначає мету й результат, а також засоби й способи їх досягнення. При цьому активність не тільки передуює діяльності, а й супроводжує її протягом усього процесу. Діяльності свідомого суб’єкта, позбавленого активності, не існує. Отже, *діяльність* можна кваліфікувати як активність суб’єкта, що має усвідомлюваний характер і спрямована на досягнення поставленої мети, визначеного потребою. Саме усвідомлена мета є головною ознакою діяльності, інші сторони діяльності (мотиви, переробка інформації тощо) можуть бути й неусвідомленими. За неусвідомлення мети активності можна говорити тільки про імпульсивну поведінку [16].

У такому випадку доцільно говорити про дію як одиницю діяльності, що позначена активністю. Це є однією з таксономічних ознак одиниць, що позначають дію в мові, і стосується передусім дієслів. Можемо стверджувати, що всі ті дієслова, семантика яких позначена концептуальним елементом ‘активність’, підпадають під

семантичну категорію 'дія' і так чи інакше здатні виражати уявлення про неї в різних контекстуальних умовах.

Діяльність має власну структуру. У спрощеному вигляді цей феномен можна представити як ієрархічний комплекс, складниками якого є *потреба* (стан істоти, який виявляє залежність від конкретних умов її існування і породжує активність стосовно цих умов), неусвідомлений або усвідомлений *мотив* (спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб, у яких визначається спрямованість суб'єкта), *мета* (уявний кінцевий результат діяльності). Мета може мати матеріальне та психічне втілення, які часто пов'язані між собою. Оскільки досягнення мети часто має перспективний характер, то вона втілюється в окремі завдання, вирішення яких наближає до кінцевого *результату*.

Уявлення про структуру діяльності як комплексної форми активності суб'єкта релевантне для розуміння дії як компонента цієї форми, що наділений усіма названими характеристиками. Згідно з твердженнями учених-психологів, діяльність є сукупністю дій, спрямованих на досягнення мети, а дія, у свою чергу, – це реалізаційний компонент діяльності, спрямований на виконання певного завдання [12, с. 178]. Можемо констатувати, що дія як складова діяльності є своєрідним елементом нижчого порядку: якщо діяльність – це комплекс психофізичної активності суб'єкта, що має на меті досягнення віддаленого результату, то дія є елементом цього комплексу, актуалізація якого забезпечує досягнення найближчого завдання. Діяльність формується з нагромадження, поєднання й повторення різнотипних або однотипних дій, її реалізація забезпечується моторикою суб'єкта.

Отже, **дія** визначена як компонент діяльності, спрямований на досягнення найближчого результату, що полягає в актуалізації психофізичної активності свідомого суб'єкта-істоти.

Якщо визначати діяльність як зовнішньо-фізичну й внутрішньо-психічну активність [10, с. 213], то дії, відповідно, у найзагальнішому розумінні можна поділити на зовнішні й внутрішні. Зовнішньо-фізична діяльність здійснюється за допомогою зовнішніх предметних дій. До них належать моторні (рухові) дії, практичні (фізичні), мовленнєві та ін. Внутрішньо-психічну діяльність забезпечують дії, які поділяються на перцептивні (дії сприймання); мнемічні (дії пам'яті); мисленнєві; імажитивні (дії уяви) тощо. Оскільки у психології детально розроблено підхід, згідно з яким зовнішня й внутрішня діяльність мають однакову будову [10], то маємо всі підстави стверджувати, що зовнішні й внутрішні дії суб'єкта як структурні компоненти цієї будови ідентичні за своєю онтологічною сутністю і немає потреби в розмежуванні дієслів, що їх називають у мові, на два окремих класи.

Дії підлягають диференціації за іншим показником. Повернення до відправних положень у дослідженні онтологічної сутності цього явища засвідчує, що дії різняться залежно від поставленої мети загальної діяльності, а також від сфер вияву активності суб'єкта.

Дослідники виділяють різні типи й рівні сфер активності суб'єкта, однак більшість сходиться на тому, що з-поміж основних виділяються: 1) практична сфера активності, спрямована на перетворення навколишнього світу залежно від поставленої суб'єктом мети; 2) когнітивна, що має на меті пізнання й осмислення навколишнього світу і себе в цьому світі; 3) комунікативна, спрямована на обмін інформацією.

На нашу думку, зазначені сфери активності, виділені в межах психологічної науки, можуть слугувати підставою для виділення основних семантичних групувань дієслів української мови, що позначають дію в її найрізноманітніших виявах. І вочевидь, саме ці сфери і були покладені в основу різних мовознавчих класифікацій, які так чи інакше враховували поділ денотативних ознак за показниками спрямованості дій на досягнення результатів різного характеру.

Дієслова фізичної дії позначають дію суб'єкта, спрямовану на об'єкт з метою його перетворення або впливу на навколишній світ. Зміну місцезнаходження суб'єкта й об'єкта позначають дієслова руху і переміщення. Інтелектуальна дія репрезентована дієсловом як така, що спрямована на осмислення й пізнання світу, а також його уявне перетворення. Дієслова мовленнєвих дій (мовлення) позначають реалізацію комунікативного акту і так далі. Вважаємо, що інтуїтивне виділення в численних дослідженнях названих групувань дієслів базоване передусім на сферах, у яких свідомий суб'єкт виявляє свою активність. При цьому визначальну роль відіграє також тип суб'єктної моторики, а саме те, які органи в ній задіяні – опорно-руховий, мовленнєвий апарати чи мозкова активність.

Отже, аналіз різних підходів – визначених точними, суспільними, гуманітарними науками – до тлумачення дії дає змогу зробити висновок про те, що до денотативних ознак цього явища належать енергія, активність, усвідомленість, цілеспрямованість і деякі інші. Активність є складною інтегральною ознакою, що визначає для предикатів дії субстанційну сему “агентивний суб'єкт”. Агенс, або активний суб'єкт, наділений свідомістю й вольовими характеристиками, а це означає, що він представлений як істота (особа).

Дії свідомої істоти (особи) є складовими комплексного феномена, що визначений як діяльність, спрямована на досягнення віддаленої мети. Дії різняться залежно від сфер активності суб'єкта, що на рівні лінгвістичної класифікації відображене в розподілі мовних одиниць на такі, що позначають фізичні, мовленнєві, інтелектуальні й інші дії.

Л і т е р а т у р а :

1. Алисова Т. Б. К вопросу о так называемых “стативных” предикатах / Т. Б. Алисова // Всесоюзная научная конференция по теоретическим вопросам языкознания. – М., 1974. – С. 55–64.
2. Бернштейн Н. А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности / Н. А. Бернштейн. – М. : Медицина, 1966. – 349 с.
3. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – [2 изд., перераб. и доп.]. – М.; СПб. : Норит, 2000. – 1456 с.
4. Володина Г. И. Описание семантических классов предикатов в целях преподавания русского языка как неродного : [монография] / Галина Ильинична Володина. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 128 с.
5. Деятельность: теории, методология, проблемы. – М. : Политиздат, 1990. – 366 с.
6. Дудьев В. П. Психомоторика: словарь-справочник / В. П. Дудьев. – М. : Владос, 2008. – 368 с.
7. Жмуров В. А. Большая энциклопедия по психиатрии / В. А. Жмуров. – [2изд.]. – М. : Джангар, 2012. – 864 с.
8. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, И. К. О니пенко, М. Ю. Сидорова ; [общ. ред. Г. А. Золотова]. – М. : Изд-во МГУ, 2004. – 544 с.
9. Краткий психологический словарь / Л. А. Карпенко, А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2010. – 318 с.

10. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 302 с.
11. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – [8 изд.]. – М. : Язык славянской культуры, 2001. – 516 с.
12. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – 424 с.
13. Селиверстова О. Н. Второй вариант классификационной сетки и описание некоторых предикативных типов русского языка / О. Н. Селиверстова // Семантические типы предикатов : [монография] / [отв. ред. О. Н. Селиверстова]. – М. : Наука, 1982. – С. 86–157.
14. Словник української мови : в 11 т. / [гол. ред. кол. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 2 : Г-Ж. – 1971. – 550 с.
15. Філософський енциклопедичний словник / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди ; [гол. редкол. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 742с.
16. Шинкарук А. І. Психологія діяльності : навчальний посібник / А. І. Шинкарук, В. А. Шинкарук, Р. Т. Сімко ; заг. ред. А. І. Шинкарук. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – 208 с.
17. Comrie B. Aspect : An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems / B. Comrie. – Cambridge : Cambridge University Press, 1976. – 142 p.

Овчинникова И. И. Концептуальные основы классификации глаголов действия.

В статье обосновано общее деление глаголов действия по семантическому показателю 'сфера активности субъекта', раскрыта взаимосвязь между понятиями "деятельность" и "активность", а также выявлены их отличия; описаны лингвистические и внематериальные основания, при которых "действие" может выступать как структурная единица "деятельности".

Ключевые слова: дифференциальная сема, глагол, действие, деятельность, субъект, активность.

Ovchinnikova I. I. Conceptual basis of classification of action verbs.

In the article the general division of verbs by semantic index 'subject's area of activity' was stated, the correlation between the concepts of "operation" and "activity" was discovered, and their differences were found; linguistic and extralinguistic grounds when "operation may be interpreted as a structural unit of activity" were stated.

Keywords: differential seme, verb, operation, action, subject, activity.

Пампура С. Ю.

Донбаський державний педагогічний університет

ПРОБЛЕМИ ЕТИМОЛОГІЇ В СТУДІЯХ О. Х. ВОСТОКОВА

У статті досліджуються проблеми етимології у слов'янських мовах на початку XIX ст. в інтерпретації видатного російського вченого О. Х. Востокова. Розкрито його погляди щодо методики етимологічного аналізу слів, яка є актуальною і для сучасного порівняльно-історичного мовознавства. Описані граматичні критерії та правила звукових переходів на матеріалі старослов'янської, східнослов'янських, польської та сербської мов. З'ясоване значення праць О. Х. Востокова для компаративістики.

Ключові слова: етимологія, слов'янські мови, реконструкція слів, праслов'янські форми, фонетичні правила, порівняльно-історичне мовознавство.

Етимологія вже давно міцно зв'язала себе з порівняльно-історичним мовознавством. Саме виникнення порівняльно-історичного методу і створення порівняльної граматики індоєвропейських мов базувалось на результатах етимологічних досліджень набагато більшою мірою, ніж прийнято вважати. Розвиток порівняльної фонетики цілком залежав від успіхів етимології [10, с. 19]. Значний

внесок у розвиток порівняльно-історичного мовознавства та етимології зробив видатний російський лінгвіст О. Х. Востоков.

Таємниця походження мови та різноманіття мов, питання про виникнення назв предметів в різних мовах цікавили людство споконвіку. Спроби дати відповідь на ці питання робились вченими ще в античній Греції та давній Індії. Та навряд чи ті пояснення були правильними. Адже навіть на початку XIX ст., намагаючись розкрити етимологію слова, поступали досить примітивно, відшукуючи у слові відоме, заздалегідь складене уявлення про предмет, який воно позначає, удаваючись до безпідставних асоціацій. При цьому дослідника не хвилювало, що звукова схожість у цих випадках часто була випадковою [3, с. 71].

О. Х. Востоков прекрасно розумів неслухність подібних зіставлень, він намагався довести доцільність та можливість етимологічних досліджень. Перш за все, необхідно було змінити методику вивчення мовного матеріалу. У своїй рукописній праці “Этимологическое словорасписание” (1807) Востоков пише: “Я знаю, що етимологію називають даремним заняттям, яке існує тільки для задоволення пустої цікавості” [3, с. 72; 7, с. 4]. Він пропонує бути обачливим в етимологічному аналізі, який буде надійним, якщо його проводити на науковій основі. Його мета “була, щоб утвердивши, якщо можна, історичними та логічними доказами словотворення руської мови, пояснити цю історичну частину граматики для майбутніх наших лексикографів і покласти край один раз і назавжди будь-яким вільним і безпідставним словотворенням, які викидали в світ саморозумна неученість або всезбагнувши напівученість” [3, с. 72; 7, с. 4].

Порівнюючи матеріали різних мов, встановлюючи їх спорідненість, О. Х. Востоков розробив новий для того часу метод, який назвали порівняльно-історичним, і на прикладі власних досліджень наочно показав методику застосування цього методу [3, с. 75].

Ще у 1802 р. О. Востоков починає працювати над укладанням етимологічного словника старослов'янської мови. Однією з ранніх його робіт, у яких О. Востоков виступає як представник нового в мовознавстві порівняльно-історичного методу, є його рукописна праця “Корінні та першообразні слова мови словенської” (1802), яка надалі послужить нарисом для більш широкої праці з етимології [2, с. 258].

У своєму “Изложении об этимологическом словаре” (1809) він повідомляє, що працює над етимологічним порівняльним словником словено-російської та інших “єдинокореневих” з нею індоєвропейських мов, тобто не тільки польської, богемської та інших слов'янських діалектів, але й німецької, грецької, кельтської з їх діалектами, щоб показати різні ступені спорідненості між усіма мовами і поступове походження та перехід слів із однієї мови в іншу [7, с. 4].

О. Востоков розрізняє “першокласні” та “другокласні” слова. До першої групи він відносить слова “(primordiales), тобто а) такі назви (іменники та прикметники), якими позначаються предмети, найближчі до почуттів, також імена числівники та займенники; б) дієслова – визначники фізичних і моральних дій у природі; в) допоміжні частки слів, як то: прийменники, сполучники, вигуки” [7, с. 5]. Першокласні слова, за Востоковим, становлять найдавніший, власний, незапозичений шар лексики в кожній мові. Звідси О. Востоков робить важливий для методології дослідження слів висновок, який є дійсним у практиці сучасного порівняльно-

історичного мовознавства. Якщо “такі першокласні слова при тотожності значень у двох, трьох або багатьох мовах мають той же або подібний звук, то це може бути першим доказом, що мови ці одного походження” [7, с. 5].

До другої (*secundarii*) – назви знарядь, ремесел, мистецтв і т. ін., які у процесі торгових або культурних відносин народи найчастіше запозичують один у одного, схожість між якими не може бути доказом спорідненості цих мов. Ці роздуми О. Востокова про поділ слів на групи залежно від їх походження і уживання нагадують міркування Р. Раска про успадковані та запозичені слова. Для ілюстрації спорідненості мов О. Востоков використовує слова типу *око, сердце, день, ночь, солнце, вода, стою, лежу* та подібні, порівнюючи їх з відповідними словами різних, стародавніх та нових, європейських мов [5, с. 67].

Після цих двох розрядів Востоков визначив третій, який включав в себе “слова ново-Руські, тобто не Слов’янські, а іноземного походження, які пізніше були прийняті в мову або давні, але походження сумнівного” [7, с. 6].

Багато часу О. Востоков приділив вивченню старовинних рукописних пам’яток, що призвело його до дослідження “властивостей мови і різноманітних її форм, із змінами, яких зазнали ці форми впродовж століть у Росії та в інших землях слов’янських” [7, с. 14]. Такі дослідження вирости в славнозвісну працю під назвою “Рассуждение о славянском языке, служащее введением к грамматике сего языка, составленной по древнейшим оного письменным памятникам” (1820), у якій Востоков пропонує власну класифікацію слов’янських мов. Він наполягає на особливому вивченні східнослов’янських мов, які до того були включені у групу південнослов’янських. Досліджуючи проблему походження церковнослов’янської мови, Востоков виокремлює давній (пам’ятки IX – XIV ст.), середній (пам’ятки XV – XVI ст.) та новий (після XVI ст.) періоди.

Востоков розумів, що для наукового аналізу необхідно зіставляти слова декількох мов, не тільки близьких за походженням, але й далеких, не тільки сучасних, але й давніх. Про це він писав у статті “Задача любителям етимології” (1812), у якій він звернув увагу на значення топонімічних назв для встановлення давнього “народонаселення” країн, зокрема на назви рік та озер, які закінчуються на *-га, -ва, -ма* тощо. Зазначив, що по пам’яткам можна встановити спорідненість арабської мови з єврейською, грецькою, латинською, німецькою та слов’янською з персидською та санскритською [3, с. 73].

Порівнюючи дані живих та мертвих слов’янських мов, Востоков не тільки виявив їх загальні риси та відмінності, але й реконструював праслов’янські форми, що стало виявом нового методологічного підходу до вивчення слов’янських мов. Учений довів, що старослов’янська мова не могла бути промовою усіх слов’ян. Він принципово розрізняв давньоруську та старослов’янську мови, хоча й визнавав значний вплив старослов’янської на “руську” [12, с. 54].

О. Х. Востоков справедливо вважав, що діалектне членування було властиве вже праслов’янській мові. Він зазначає, що чим давніші письмові пам’ятки слов’янських діалектів, тим більше між ними схожості. В давнину, зазначає Востоков, не було значної відмінності між “руською” і церковнослов’янською мовами. Він стверджує, що за часи Кирила та Мефодія всі слов’янські племена могли з легкістю розуміти одне одного. Різниця діалектів, яка, без сумніву, існувала вже в самі давні часи у різних

слов'янських народів, не стосувалася ще відмінювань, дієвідмінювань, граматичних форм, а стосувалася більшою мірою відмінностей у вимові та у використанні деяких особливих слів [4, с. 53]. Востоков робить чимало нових, цілком оригінальних спостережень і висновків із фонетики та морфології старослов'янської мови.

На матеріалі цих мов учений описує фонетичні ознаки східнослов'янських мов, які відрізняють їх від старослов'янської та інших південнослов'янських мов. Це стосується повноголосся *оро, оло, ере, еле*. “Наприклад, руські слов'яни здавна говорили *волость* замість *власть*, *город* замість *град*, *берег* замість *брег* тощо” [4, с. 53]. Востоков вказує на звукові відповідності, які спостерігаються у досліджуваних ним мовах: *щ* у словах *нощъ, пещъ, вращати* і т. ін. замінювали здавна буквою *ч*: *ночь, печь, ворочати*; у польській мові спостерігаються відповідні зміни: *пос, ріес, wrасаć*; у сербській – *нойћ, пјећ, враћати*. Таким же чином церковнослов'янське *жд* замінюється у руській мові *ж* (*вождь – вожь, дождь – дажь*), у польській – *dz* (*wodz*), у сербській – *ћ* (*воћ*) [4, с. 53; 11, с. 66–67].

На основі порівнянь старослов'янської, польської та руської мов він з'ясував звукове значення редукованих голосних *ѣ* та *ѥ*, їх занепад або заміну голосними *о* та *е* в певних позиціях у давньоруській мові приблизно у XIII ст., встановив, що “руські не мали також звуків, які позначались буквами *ж, а* кирилівської азбуки” і доводить їх тотожність із польськими *ą, ę, ia, ie* [11, с. 68; 2, с. 259].

О. Х. Востокова з повним правом можна назвати одним з перших лексикографів: він брав участь у складанні “Словника церковнослов'янської та руської мов” (Т. 1–4, 1847), під його редакцією вийшли “Досвід обласного великоруського словника” (1852) та доповнення до нього (1858). Він автор “Словника церковнослов'янської мови” (Т. 1–2, 1858–1866) [3, с. 70].

Наведені факти свідчать, що О. Востоков ще у 1809 р. мав чіткі уявлення про спорідненість мов та методи виявлення цієї спорідненості, що будував він свій етимологічний словник (який, на жаль, не був закінчений) вже на нових лінгвістичних засадах [5, с. 68].

Першопроходцям завжди буває важко. О. Х. Востоков у етимології був першопроходцем. Він почав займатись нею, коли в мовознавстві не була ще розроблена методика збору та обробки мовного матеріалу, не були визначені мета та завдання етимологічних досліджень, не були з'ясовані принципи складання етимологічного словника [3, с. 71].

Етимологія є предметом дослідження багатьох сучасних лінгвістів. Визначені методи етимологічного аналізу, серед яких важливе місце посідає розроблений О. Х. Востоковим порівняльно-історичний метод. Роль О. Востокова в історії мовознавчої науки стисло і точно схарактеризував І. Срезневський: “Ніким не випереджений, сам собою потрапивший на пряму дорогу в той час, коли і на заході не чулося ще подиху нового історичного напрямку філології і мовознавства, Востоков зробив ряд відкриттів, які повинні були змінити уявлення про слов'янську мову, що панувало доти. Цим поглядом на долю слов'янської мови, що збігся з наступними відкриттями західноєвропейських філологів, Востоков заклав міцну основу слов'янської філології як самостійної галузі філологічних досліджень: усі слов'янські філологи повинні були стати його послідовниками або залишитись в числі відсталих.

Крок незабутній: його одного б вистачило, щоб поставити Востокова поряд з великими подвижниками науки” [7, с. 35-36].

Л і т е р а т у р а :

1. Алпатов В. М. История лингвистических учений : учеб. пособие / В. М. Алпатов. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 368 с.
2. Амирова Т. А. История языкознания : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Т. А. Амирова, Б. А. Ольховиков, Ю. В. Рождественский ; под ред. С. Ф. Гончаренко. – 2-е изд., стер. – М. : Издательский центр “Академия”, 2005. – 672 с.
3. Введенская Л. А. Этимология : учеб. пос. / Л. А. Введенская, Н. П. Колесников. – СПб. : Питер, 2004. – 221 с.
4. Востоков О. Х. Рассуждение о славянском языке, служащее введением к грамматике сего языка, составляемой по древнейшим оного письменным памятникам // Звегинцев В. А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – часть 1, 3-е изд., доп. – М. : Просвещение, 1964. – 466 с.
5. Ковалик І. І. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки : навч. посіб. / І. І. Ковалик, С. П. Самійленко. – К. : Вища школа, 1985. – 216 с.
6. Лоя Я. В. История лингвистических учений : матер. к курсу лекций / Я. В. Лоя. – М. : Высш. шк., 1968. – 308 с.
7. Срезневский И. Обзорение научных трудов А. Х. Востокова, между прочим и неизданных / И. Срезневский. – СПб., 1865. – 53 с.
8. Сусов И. П. История языкознания : учеб. пособие для ст-в старших курсов и аспирантов / И. П. Сусов. – Тверь : Тверской гос. ун-т, 1999. – 292 с.
9. Томсен В. История языковедения до конца XIX века (краткий обзор основных моментов) / В. Томсен. – М., 1938. – 160 с.
10. Топоров В. Н. Исследования по этимологии и семантике / В. Н. Топоров. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – Т. 1 : Теория и некоторые частные ее приложения. – 2004. – 816 с.
11. Хрестоматия по истории русского языкознания [учеб. пос. / сост. Березин Ф. М.; ред. Филин Ф. П.]. – М. : Высшая школа, 1973. – 504 с.
12. Шулежкова С. Г. История лингвистических учений : учеб. пособие / С. Г. Шулежкова. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 400 с.

Пампура С. Ю. Проблемы этимологии в студиях А. Х. Востокова.

Статья посвящена исследованию проблем этимологии в славянских языках в начале XIX в. в интерпретации выдающегося русского ученого А. Х. Востокова. Раскрыты его взгляды на методологию этимологического анализа слов, которая актуальна и для современного языкознания. Описаны грамматические критерии и правила звуковых соответствий на материале старославянского, восточнославянских, польского и сербского языков. Дана оценка деятельности А. Х. Востокова для компаративистики.

Ключевые слова: *этимология, славянские языки, реконструкция слов, праславянские формы, звуковые законы, сравнительно-историческое языкознание.*

Pampura S. Yu. Problems of etymology in A. Vostokov's school.

The article deals with the problems of etymology in the Slavonic languages in early XIX c. in the research of the outstanding Russian scientist A. Vostokov. There given the analysis of his approach to the methods of the etymological researches which are still actual for modern linguistics. The grammatical criteria and phonetic rules on the data of the ancient Slavonic, Eastern Slavonic, Polish and Serbian languages which are the basis of the etymological analysis are described. Vostokov's significance for the comparative linguistics is estimated.

Keywords: *etymology, the Slavonic languages, reconstruction of words, ancient Slavonic forms, phonetic rules, comparative-historical linguistics.*

Паніш В. А.
Ужгородський національний університет

ІСТЕРОЇДНА АКЦЕНТУАЦІЯ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ П. КУЛІША)

У статті здійснено психоаналітичну інтерпретацію художньої мови П. Куліша на предмет виявлення в ній індивідуально-підсвідомого психологічного змісту. Зокрема, аналізується істероїдна акцентуація, яка на рівні тексту простежуються в зображенні дрібних деталей одягу, пластики тіла, світлої гами кольорів, соціального стану, емоцій, різких змін настрою тощо.

Ключові слова: *психолінгвістика, художній текст, психоаналіз, істероїдна акцентуація, “красивий” текст, колірна гама, істерія.*

Наше дослідження проводиться в руслі психолінгвістики, яка сьогодні переживає “третю хвилю” свого розвитку. Цікавими і популярними у цьому плані є праці О. Леонтьєва [15], А. Вежбицької [6], І. Горелова [7], В. Красних [11], Г. Почепцова [21], О. Селіванової, В. Телії [23], Н. Шумарової, Т. Родзієвської, Т. Осіпової [18], О. Бідюк [4] та ін. Одним із напрямків психолінгвістики є інтерпретація белетристики як продукту психічної діяльності. В останні роки вчені змістили фокус уваги з художнього психологізму на дослідження психологічних особливостей самого автора, які можуть бути втілені в його мовленні. Певні грані цієї проблеми були закладені ще у працях І. Франка, О. Потебні, М. Арнаудова, Г. В’язовського, Л. Гінзбург. У літературознавстві проблема психологізму не нова. Наприклад, ґрунтовно досліджує художній психологізм М. Моклиця [17], якій належить концепція актуалізації психологічних типів у напрямках модернізму. А ось у мовному плані психоаналіз, образно кажучи, тільки прокладає собі шлях. Хоча певні напрацювання уже є. Зокрема, в царині психолінгвістики працюють науковці кафедри Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Психологічну основу мовного зображення простору в поезіях М. Семенка та В. Поліщука з’ясовує Т. Скорбач [22]; кольористичних уподобань поетів-неокласиків – Т. Ковальова; мовне вираження образу неба в художній мові поетів-“молодомузівців” – О. Москаленко; змалювання простору у поетів-романтиків – І. Богданова [5]. Психологічні риси письменників досліджено також у працях В. Беляніна, Л. Виготського, Г. Винокура, М. Коцюбинської, А. Леонтьєва, Л. Лисиченко, В. Соловйова, Я. Савченка, О. Білецького та ін. Психологічному аналізу процесу створення літературного твору присвячували свої статті М. Арнаудов [1], Є. Громов [8], Я. Парандовський [20], А. Цейтлин [25]. Чимало вчених інтерпретували текст як реалізацію авторської підсвідомості (З. Фрейд, Е. Берн, Д. Раппорт, Ж. Лакан). Психолінгвістику засобів масової комунікації досліджує О. Холод [24].

Автор цих рядків теж зробила лінгвопсихологічні спостереження мови творів закарпатських митців Ф. Потушняка, І. Чендея, П. Скунця [19]. Ця стаття є своєрідним продовженням попередніх розвідок з психолінгвістики. Присвячена вона постаті П. Куліша, визначного письменника, перекладача, громадського діяча, який справив помітний вплив як на творення нової української літератури, так і на формування нової української літературної мови. У плані психолінгвістики мова його творів ще не вивчалася, чим й обумовлена новизна нашої статті. *Актуальність* дослідження

зумовлена недостатньою кількістю спеціальних праць про зв'язок художньої мови з психологічними особливостями митця. Бажання проводити такі спостереження стимулює і нинішня ситуація: зростання національної самосвідомості населення, підвищене зацікавлення психологією, когнітивною лінгвістикою, витоками традиційної культури, етнічної історії тощо. **Мета** статті – виявити індивідуальні психологічні особливості автора через словесно-образну інтерпретацію його художньої мови. Джерельною базою дослідження є оповідання, вміщені у виданні: Куліш П. О. Твори : в 2 т. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 2. (“Циган”, “Орися”, “Півпівника”, “Гордовита пара”, “Дівоче серце”, “Січові гості”, “Мартин Гак”, “Товкач”) [Тут і далі покликатимемося на це видання, вказуючи в круглих дужках сторінку – В. П.].

За методологічну основу ми взяли ідеї доктора філологічних наук, кандидата психологічних наук В. Беяніна [3], доповнивши їх відомостями інших лінгвістів, психологів та власними спостереженнями. У своїй монографії В. Беянін представив типологію художніх текстів, де виділяє “світлі”, “активні”, “темні”, “сумні”, “веселі”, “красиві”, “складні”... При цьому навмисно не закінчує цей ряд, сподіваючись, що інші дослідники доповнять його. Він звернув увагу на те, що кожна мовна одиниця, “із яких складається текст, обумовлена не тільки лінгвістичними, але й психологічними закономірностями. Кожен тип акцентуації базується на тій чи іншій емоційно-смісловій домінанті. А емоційно-смістова домінанта – “система когнітивних та емотивних еталонів, характерних для певного типу особистості” – є психологічною основою... вербалізації картини світу в тексті” [3, с. 54]. Саме на основі цієї домінанти можна зробити певні висновки про психологічні особливості їх творця. За класифікацією вченого, художні тексти П. Куліша належить до “красивих”. Вони й справді є такими. Цієї краси їм надає в першу чергу емоційність, піднесений і вишуканий стиль, зменшено-пестливі слова, етикетні формули, фольклорні елементи, своєрідна ритмізована оповідь. Все це впадає в око відразу. Деякі компоненти художньої “красивої” прози не так швидко захоплюють увагу читача, але їхнього творця характеризують всебічно. Тому варто їм приділити особливу увагу. Обмежимося тут лише на елементах демонстративної акцентуації, яку ще називають істероїдною.

Істероїдна акцентуація базується на такій психологічній особливості, як істерія. Цією проблемою цікавилися багато психологів і психіатрів (Ж. Шарко, П. Жане, Е. Кречмер, З. Фрейд). Дехто вважає істероїдність психопатією [16, с. 321]. Карвасарський відносить істерію до неврозів [10, с. 129-140]. Леонгард стверджує, що це форма акцентуації і називає осіб з такою рисою істеричними і демонстративними особистостями [13, с. 40-61]. Ми не маємо на меті ставити комусь медичний діагноз. Для нас не так важливо, чи істерія є хворобою, чи це особливість нервової системи. Наше завдання полягає у спробі інтерпретувати мову як продукт психічної діяльності.

Для істерії необхідний певний тип особистості демонстративного типу. До неї схильні люди з підвищеною емоційністю, ефективністю, театральністю, готовністю до негайних дій і які найчастіше страждають переоцінкою власної особистості. Для сторонніх осіб поведінка людини, схильної до істерії, іноді нагадує симуляцію, оскільки є дуже показовою. Але психологи застерігають, що це не обдуманна симуляція, а спосіб реакції людини. І цю реакцію дуже важко змінити. Автор, творячи

художній світ, користується мовою підсвідомо, не замислюючись, що показує нею і свої психологічні особливості.

Варто звернутись до сюжетів оповідань П. Куліша, які ми взяли для аналізу. Над циганом з однойменного оповідання односельці вирішили пожартувати: п'яним його привезли в панський маєток. Коли він прийшов до тям, почали поводитися з ним як з багатчем: дали гарний одяг, смачну їжу, горілки, прислугу. Спершу циган нічого не розумів, але дуже швидко оговтався і ввійшов у нову роль. П'яного, його знову відвозять на старе місце, на шлях. Прокинувшись, циган починає називати себе паном. Селяни щиро над ним сміються. В оповіданні "Орися" змальовано романтичний світ щасливого дівочого кохання, яке зароджується навесні, на березі річки, коли Орися слухає легенду про золоторогих турів; там вона вперше бачить свого судженого. Персонажем казки "Півпівника" є скалічене курчатко, яке, однак, абсолютно не страждає від комплексу неповноцінності, навпаки, вважає, що варте зустрітися з самим царем. У нього просять допомоги знесилені рівчак, вітер, димок, вода, вогонь. Та Півник їм зверхньо відмовляє. І коли він сам потрапив під ніж царського кухаря, ніхто не допоміг. Навпаки, вогонь ще й спалив Півпівника, а вітер настромив на залізний шпиль. Так курча було покаране за те, що високо неслося. Персонажі оповідання "Гордовита пара" – Маруся Ковбанівна та Прохор Осауленко – посварилися і, на зло одне одному, створили сім'ї з нелюбами. Та щастя не знайшли. Маруся втратила розум. Закохані тонуть, їх хоронять в одній домовині. Героїня оповідання "Дівоче серце" не дочекалася з війська свого хлопця Ігната, а закохалася в іншого. Ігнату люди сказали, що Оленка померла. Хлопець на все життя залишається самотнім. Січові стрільці з однойменного оповідання, самі того не усвідомлюючи, воюють проти своїх же братів-українців. У творі змальовуються численні бойові дії. Правдолюб Мартин Гак стає отаманом гайдамаків і їх зрадником. Несміливий Олексій Борисенко з оповідання "Товкач" всіма силами прагне бути кращим від колишнього солдата-односельця, щоб більше подобатися своїй дівчині Мар'яні. Та коли повернувся з війська, його суперник оженився на ній. З горя Олексій покидає село, виїжджає до Америки, але туга в серці не зникає.

Характеризуючи лінгвістичні особливості зразків красного письменства, дослідники зупиняються на описі окремих виявів істероїдної акцентуації. Зокрема, В. Белянін звертає увагу на принципи відтворення у текстах емоцій, фантазування, пластики тіла, швидкості виникнення реакцій, кольорову гаму, описи соціального та майнового стану, місця проживання героїв тощо. Багато з перерахованих моментів ми спостерегли й у творах П. Куліша.

ГОРДІСТЬ. Майже всі головні герої названих оповідань належать до демонстраційного типу. Вони наділені особливою поважністю, кожен відчуває почуття гордості, яка інколи переходить в гординю. "*Аже ж я ваш пан*" – говорить циган з однойменного оповідання. "*Молоде ж було, а горде й потайне, крий божже!*" – характеризує автор Марусю з оповідання "Гордовита пара". Ігнат ("Дівоче серце") "*має повагу в очах*", бо володіє спадщиною. Мартин Гак із однойменного оповідання "*перед тестем та тещею не хотів голови нахилити*". Олексій ("Товмач") гордиться, коли має змогу виглядати краще за свого суперника. Та чи не найбільшою гордістю наділене скалічене курча ("Півпівника"), вважаючи, що йому всі заздять.

УВАГА ДО ДЕТАЛЕЙ. На думку психологів, люди істероїдного типу завжди звертають увагу на дрібні деталі, зокрема на елементи одягу і прикрас. П. Куліш “одягає” своїх героїв у найкращий, святковий яскравий одяг, доповнюючи його великою кількістю блискучих, нерідко дорогих прикрас. Це надає його оповіді справжньої театральності, що допомагає читачеві краще уявити гарних людей. *“До неї й приступити...було страшно: така велична. Кунтуши на їй – самі златоглави, коралі на їй – усі в дукачах”* (182); *“вся в золоті, в шовках. Там одна плахта павине перо пар двох волів чумацьких стояла, а коралям і ціни нема”* (185); *“Сотник... у золотому жупані, в собольовій шапці з оксамитним зеленим верхом”* (185); *“вона у старосвітському кунтуші, а він у батьківській киреї”* (189); *“...вирядившись до церкви у квітки і в білі пишні рукава...”* (191); *“коли в кого жупан, то сама чиста саета. Коли сорочка з мережками, то аж очі бере! А що вже дівчата й молодіці, то сяють у шовках та в пишних рукавах, та в намітках, біліших од снігу самого, та в квітках і широченних стрічках, наче ті бразолі, маки та лілії”* (199); *“на обох руках у нього дорогих перстнів, по кишенях золотих дзигариків скільки...”* (209); *“...жупан на мені перловий, гудзики рубінові, пояс литий, шапка соболева”* (213).

У людей істероїдного типу увага до деталей може проявлятися і в інших сферах. У П. Куліша вони зустрічаються повсякчас: в описі воза, зовнішності людини, навколишнього простору тощо. Подамо лише один зразок – з опису інтер'єру: *“І справді – гарно в Павла Піддубного у його затишку! Зелено-червоними плахтами стільчики покривані, шиті рушники – гостинці з України – висять на кілочках. Між ними бандура тридцятиструнна вилискує. Гарним малюванням стіни обвішані, і всюди наша рідна Вкраїна вималювана. Там купальні дівчата в вінках скачуть через огонь з хлопцями – полом'я з іскрами, з димом темне дерево застеляє... Там – козаки їдуть по кровавому полю, через костяки страшенні, а Самко Мушкет попереду. Там під хатою кобзар на кобзі грає”* (202).

СОЦІАЛЬНИЙ СТАН. Ні один з персонажів не належить до високого сану, але майже кожен прагне до вищого: циган уявляє себе паном, Півпівника прагне зустрітися з самим царем, Мартин Гак захищає панів, Оленка теж горнеться до панів, “січові гості” служать князеві і шляхті. Думка про високий сан часом опоетизовується. Так, закоханий юнак, спостерігаючи за дівчатами на річці, уявляє, що вони перуть сорочки підводному цареві (“Орися”).

ЖІНОЧА КРАСА. В. Белянін зазначав, що в “красивих” текстах, де має місце істероїдна акцентуація, жіночі образи наділені незвичайною красою. Повною мірою знаходимо це в П. Куліша. Причому краса дівоча – зовнішня, епатажна: *“вона краща й над ясну зорю, краща й над повний місяць серед ночі, краща й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі, й звіря в дуброві, і мак у городі”*; *“хороша була, як квіточка”*; *“і дитина в неї, як божжа зірочка”*; *“дівчина така, що усю пуцу красою освітила”* (“Орися”); *“такої краси... і світ настав – не бувало”*; *“Так хто бачив Марусю... в церкві, вжахалися з її дивної краси”*; *“Маруся, краса мальована, багатирка пишина”* (“Гордовита пара”); *“дівчина Оленка... гарна ж на личеньку, як та зоря господня”* (“Дівоче серце”).

КОЛІР. Про істероїдну акцентуацію свідчить і світла кольорова гама. Психологи і дослідники кольору підкреслюють, що люди, схильні до істерії, найчастіше полюбують кольори білий, золотий, срібний і червоний. Фіксуються вони й

П. Кулішем: *біла* тополя, *борода сива*, *золотії роги*, *золоторогії* тури, *сивий* кінь, *білій* ноги, *біла* зима, *золотого* дівочого кораблика; *сивий*, як голуб, у *золотому* жупані; чоловік в *білій* шапці; вода наче *срібло*; *золоті* хмарки; з пояса *золото* аж капає; кінь *білий*, як лебідь. Близькими до кольорової гами у стилістичному плані є лексеми на відтворення ясного тону, дзеркального відображення, кришталевої чистоти. Вони теж покликані створити зовнішній мальовничий фон: *вода тиха та чиста*; *вода... хоч вигляньсь, як у дзеркало*; *ясна зоря*; *чисте* скло; *дорогий кришталь*; *дві слюзи, як дві кришталеві іскорки*. Червоний колір вплітається в канву творів при змалюванні зовнішності людини, одягу, природи, кривавих військових баталій: *почервоніла* Оріся; *ввійшла в світлицю червона*, як калина; [козак] *червоний*, та смуглявий, та повний; жупан на йому *червоний*; той у *червоному*, той у *жовтому*, той у *блакитному*; *червоні* плями од багаття; *червоніють* гольцяпаки у панських жупанах; на полі вродили *червоні* бодяки; *червоне* листя з землі; [Гонта] довоювався до *червоної* сорочки.

ЧАС. На думку В. Беяніна [3, с. 187], у “красивих” текстах ніколи не фіксується точний час, тільки передається зміна настрою. П. Куліш також у жодному творі не фіксує точного часу. Але дуже детально описує зміну психологічного стану персонажа у зв’язку з часовими змінами. Наприклад, Півпівника до зустрічі з лісовими силами була пихате і зверхнє, а *пізніше* (коли потрапило в біду) стало плаксивим і переляканим. Оріся з однойменного оповідання до заміжжя була гарна, а *після заміжжя* стала ще кращою. Оленка (“Дівоче серце”) спершу любила Ігната, та коли пробула в місті деякий час (теж точно не зафіксовано), закохалась в іншого. Інколи про загальну давність у часі “сигналізують” своєрідні ремарки на початку творів або в заголовках, наприклад: *розказує, було, молодшим людям прадід мій; бабусине оповідання; споминки старого діда; оповідання Ауербаха*.

ТІЛО. У “красивих” текстах часто згадуються ті чи інші частини тіла. При цьому автор звертає увагу на розмір, колір, пластику, рух, міміку, – все те, що надає особі зовнішнього театрального ефекту: *пишний зріст*; *очиці* спустить; *трохи краски по щоках* розливалось; *чорний вус* почав пробиватись; *зблід на личеньку*, то *чорні брови* й *молодий вус* наче шовком йому те свіже молоде *обличчя* закрасили; *ось і стоїть у боки* взявшись; *очі* такі ласкаві; *бийся за їх лобату голову*; *обличчя* якось йому споважніло,... тільки *чоло* було затьмарене. Деякі описи хочеться процитувати розлогіше. Ось як змальовано Товкача з однойменного оповідання. “*Стоїш ти й досі у мене перед очима, добра душе Товкачу, у твоїй веселій поставі, з твоєю стриженою головою, що тільки ззаду пущено патли. Обертаєш до мене широкий вид з вирлатими, голубими очима, не затуливши рота, як се в тебе було зазвичай*” (225). У негативних персонажів непривабливі і частини тіла. Так, приміром, пан, котрий вирішує забрати в солдати єдину дитину вдови: “...він і *зростом* – *карапуз*, і *лоб* йому, *мабуть, іще* *змалку приплющено*, і *ноги* в його чогось *криві* (192). А горде Півпівника “з одним тільки *оком*, з одним *крилом* і *однією ногою*” (178).

Подібних акцентів істероїдного типу ми виявили надзвичайно багато. На жаль, не всі можемо представити тут з огляду на обсяг статті. Але й цих достатньо, щоб показати можливості психолінгвістики. Перспективи таких досліджень великі. На основі вивчення художньої прози можна простежувати також психологічні типи, темперамент, риси характеру тощо.

Характерні риси індивідуальної психіки зумовлюють ставлення поета до світу, впливають на індивідуально-авторські асоціації. Формуючи свій поетичний світ, письменник із загальнонародного мовного фонду вибирає ті одиниці, які мають для нього **особистісне** значення, побудує фразу – відповідно до **свого** відчуття ритму, наділить позитивних героїв такими рисами, зміст яких зрозумілий в першу чергу **йому самому**. Усе це стає зрозуміло, коли одні й ті ж деталі, мотиви, характери повторюються від твору до твору, що ми і виявили та представили у цій праці. Кожна особливість психологічного мислення автора відображена у його художній мові. Вона не впадає в очі одразу, але при скрупульозному прочитанні й елементарних знаннях з психології зрозуміти можна багато. Як показали наші спостереження, П. Куліш належав до людей демонстраційного типу; людей чутливих, вразливих, гордих, хоча і схильних до істерії. Словом “істерія” ми не хотіли применшити його заслуги перед нашою ментальною спільнотою. Письменник – теж людина, і теж має свої психологічні неповторні риси. І багато слов’ян на нього схожі. А ще хочеться акцентувати на тому, що тексти П. Куліша є справді красивими, якою є і завжди буде наша щира, емоційна, вразлива українська душа.

Л і т е р а т у р а :

1. Арнаудов М. Психология литературного творчества / М. Арнаудов ; пер. с болг. – М., 1970. – 63 с.
2. Беянин В. П. Психолінгвістическіе аспекты художественного текста. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1988. – 123 с.
3. Беянин В. П. Основы психолінгвістической диагностики. (Модели мира в литературе) – М. : Тривола, 2000. – 248 с.
4. Бідюк О. В. Новітня методологія дослідження художнього тексту: прикладні аспекти психоаналізу / Олена Бідюк // Питання літературознавства : [наук. збірник / редкол. : О. В. Червінська та ін.]. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 74. – С. 309-316.
5. Богданова І. Є. Стилїстика художнього простору у творчості харківських поетів-романтиків 20-40 років ХІХ столїття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2002. – 183 с.
6. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / пер. с англ. А. Д. Шмелёва. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
7. Горелов І. Н., Седов К. Ф. Основы психолінгвістики : учебное пособие. – Третье, переработанное и дополненное издание. – М. : Издательство “Лабиринт”, 2001. – 304 с.
8. Громов С. С. Природа художественного творчества. – М., 1986. – 237 с.
9. Жане П. Страх действия как существенный элемент меланхолии // Психология эмоций. Тексты. – М., 1984 // Психология эмоций : учеб. пособие для вузов : [Хрестоматия] / авт.-сост. В. Виллюнас. – СПб. : Питер, 2004. – С. 364–377.
10. Карвасарский Б. Д. Неврозы. – М., 1980. – 576 с.
11. Красних В. Этнопсихолінгвістика. Курс лекций. – М. : “Гнозис”, 2002. – 284 с.
12. Куліш П. О. Твори : в 2 т. / П. О. Куліш. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 2. – 587 с.
13. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. – К., 1981. – 392 с.
14. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М., 1969. – 214 с.
15. Леонтьев А. А. Основы психолінгвістики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2005. – 288 с.
16. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков // Актуальные проблемы психоневрологии детского возраста / А. Е. Личко. – М., 1973. – С. 19-25.
17. Моклиця М. В. Модернізм як структура. Філософія. Психологія. Поетика : монографія / М. В. Моклиця. – Луцьк : Вежа, 1998. – 295 с. Видання друге, змінене і доповнене – Луцьк : Вежа, 2002. – 398 с.;

18. *Осіпова Т.* Комунікативний кодекс українців: відображення дії закону поглинання емоцій в українському паремійному фонді // Лінгвістичні студії. – Вип. 18. – 2008. – С. 178-181.
19. *Паниш В. А.* Відображення в художньому мовленні психологічних особливостей автора // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 24. Присвячується 90-річчю від дня народження Й. О. Дзендзелівського. – Ужгород, 2011. – С. 156-159.
20. *Парандовский Я.* Алхимия слова / пер. с польск. – М., 1990. – 240 с.
21. *Почепцов Г.* Теория коммуникации / Г. Почепцов. – М.: “Рефл-бук”, К.: “Ваклер”, 2001. – 656 с.
22. *Скорбач Т. В.* Мовний образ простору в поезіях М. Семенка і В. Поліщука: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.Сковороди. – Х., 1999. – 20 с.
23. *Телия В. М.* Культурно-языковая компетенция: ее высокая вероятность и глубокая сокровенность в единицах фразеологического состава языка // Культурные слои во фразеологизмах и в дискурсивных практиках / отв. ред. В. Н. Телия. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 231-248.
24. *Холод О. М.* Текст як психолінгвістичний інструмент журналістів // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. – 2004. – Вип. 214-215. – С. 171-175.
25. *Цейтлин А. Т.* Труд писателя (Вопросы психологи творчества культуры и техники писательского труда) / А. Т. Цейтлин. – М., 1968. – 364 с.
26. *Фрейд З.* Леонардо да Винчи. Воспоминание детства / З. Фрейд. – Ростов-на-Дону, 1990. – 380 с.

Паниш В. А. Художественный текст как отражение психологии личности (на материале произведений П. Кулиша).

В статье осуществлена психоаналитическая интерпретация художественного языка известного украинского писателя П. Кулиша на предмет выявления в ней индивидуально-подсознательного и коллективного психологического содержания. В частности, анализируются проявления истероидной акцентуации, которые на уровне текста прослеживаются в изображении деталей одежды, пластики тела, светлой гаммы цветов, социального состояния, эмоций, резких изменений настроения и тому подобное.

Ключевые слова: психолінгвістика, художественный текст, психоанализ, истероидная акцентуация, цветовая гамма, истерия.

Papish V. Fiction as a reflection of personality psychology (based on the works P. Kulish).

The article deals with psychoanalytic interpretation of well-known Ukrainian writer P. Kulish's literary language in order to detect individual unconscious content in it. In particular, the expressions of hysteroid accentuation which on the level of text are observed in the representation of clothes details, plastic body, light colors scheme, social status, emotions, mood swing and more are analyzed.

Keywords: psycholinguistics, fiction, psychoanalysis, hysteroid accentuation, “beautiful” text, range of colors, hysteria.

Піскунов О. В.

Донбаський державний педагогічний університет

МОВА ЯК ДИНАМІЧНА СИСТЕМА В СТУДІЯХ УЧЕНИХ КАЗАНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ

Висвітлено таку характеристику лінгвістичної реконструкції, коли мова розглядається як динамічна система у працях І. О. Бодуена де Куртене, В. О. Богородицького, М. В. Крушевського, визначено внесок лінгвістів у розробку відповідного кола питань.

Ключові слова: лінгвістична реконструкція, статика, динаміка, рівні мовної системи.

Особливості лінгвістичної реконструкції в студіях учених Казанської школи розглянуто в монографії В. А. Глуценка [3]. Проте робота В. А. Глуценка не присвячена безпосередньо цій проблемі.

Цим зумовлена актуальність пропонованої роботи. Метою роботи є спроба спеціального дослідження мови як динамічної системи в студіях учених Казанської школи в лінгвоісторіографічному аспекті із залученням нових матеріалів.

Об'єктом дослідження є розглянута в лінгвоісторіографічному аспекті з орієнтацією на методологію сукупність наукових текстів.

Предметом дослідження є методика дослідження мови як динамічної системи у працях учених Казанської лінгвістичної школи.

Поставлені в дослідженні завдання вирішуються за допомогою актуалістичного методу, який є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання.

Представники Казанської лінгвістичної школи по-новому підходили до питань вивчення мови порівняно з вченими інших шкіл, особливо в методологічному аспекті. Мовознавці Казанської лінгвістичної школи (І. О. Бодуен де Куртене, М. В. Крушевський, В. О. Богородицький, К. Ю. Аппель) також розробляли нові підходи до порівняльно-історичного вивчення мови, але на іншому матеріалі; ці розвідки мали як теоретичний, так і практичний характер.

І. О. Бодуен де Куртене оперував системою з трьома елементами: статикою, динамікою та історією. Статикою він називав опис і дослідження того, що існує; динамікою – дослідження та з'ясування умов змінюваності, а історія повинна констатувати зміни в науці. При цьому, віддаючи данину досить високому ступеню розвитку тогочасної науки, мовознавець убачав мету мовознавства в тому, щоб, “дослідивши з відповідною точністю за позитивними даними весь минулий розвиток певної мови, ретельно відмічаючи знову прагнення, які в ній з'являються, та спираючись на аналогію інших мов, воно (мовознавство – О. П.) може передбачити взагалі внутрішню майбутність цієї мови або ж реконструювати минуле, від якого не залишилось ніяких пам'яток” [2, т. 1, с. 70]. На думку І. О. Бодуена де Куртене, звуковий склад можна характеризувати описово і статично. У цих випадках, по-перше, характеризується “участь тих чи інших органів”, по-друге, “можна звернути увагу на звукову динаміку”. Але далі мовознавець вказує і на “третій різновид звукової характеристики мов, а саме характеристики історичного процесу розвитку звуків. Фіксують два реально даних періоди в мовному розвитку і далі намагаються з'ясувати, в якому напрямку розвинулись окремі категорії звуків і вся звукова система в цілому” [там же, т. 1, с. 133]. Але І. О. Бодуен де Куртене віддавав перевагу дослідженню “живих” мов порівняно із “зниклими”, що відновлюються тільки за писемними пам'ятками” [там же, т. 1, с. 349].

В. О. Богородицький також відштовхувався від твердження про необхідність виділяти сучасний стан мови, її статику, та історичний розвиток, оскільки, на його думку, “наукова граматики вивчає явища мови не тільки в їх сучасному стані (інакше кажучи – статично), а й в історичному розвитку (динамічно), використовуючи писемні пам'ятки, що дійшли до нас від минулих часів” [1, с. 3].

М. В. Крушевський наслідує традиції І. О. Бодуена де Куртене стосовно трьохкомпонентної системи категорій: “Звук людський може бути розглянуто трояко: 1) незалежно від місця і часу. Під місцем тут необхідно розуміти місце звука у

звукових комплексах або торкання звуку з іншими звуками; 2) в залежності від місця, тобто в залежності від сусідніх звуків; 3) в залежності від часу, тобто вивчення звуку в його історичному розвитку. Перше становить предмет вищевказаної антропофонічної статистики, друге і третє – предмет динаміки: друге становить предмет динаміки в точному сенсі слова, третє – антропофонічної історії” [5, с. 412].

У лінгвістичній спадщині представників Казанської школи на особливу увагу заслуговує трактування мови як системи. Цього питання торкалися такі вчені, як В. Гумбольдт, А. Шлейхер, молодограматисти.

І. О. Бодуен де Куртене висуває своє трактування як фонетичної системи, так і мовної системи взагалі. Слід підкреслити, що бодуєнівське трактування поняття системи ускладнюється. Спочатку мовознавець відмічає, що “фізіологічно тотожні звуки різних мов мають різне значення, згідно зі всією звуковою системою, згідно з відношеннями до інших звуків” [2, т. 1, с. 90]. На фонетичному рівні І. О. Бодуен де Куртене розглядає досить розповсюджене на індоевропейському ґрунті явище ротацізму. Мовознавець дискутує з М. В. Крушевським, на думку якого в німецькій мові існує заміна в деяких випадках звуку *s* звуком *r*, хоча в слов'янських мовах такого явища немає. І. О. Бодуен де Куртене вказує при цьому на вплив фонологічних факторів, на різнобічність звукової будови мови і доходить висновку, що “німецьке *s* тому й могло розвинути в *r*, що вся німецька звукова система була тоді зовсім відмінною від слов'янської системи, в якій *s* такій зміні не піддалося” [там же, т. 1, с. 195].

І. О. Бодуен де Куртене виділяв такі рівні мовної системи, як 1) її “зовнішня” сторона, чисто фонетична; 2) її немовна сторона, сторона семантичних уявлень; 3) її морфологічна сторона, її структури, які є основними рисами, що характеризують людські мови” [там же, т. 2, с. 163]. Більш того, на думку мовознавця, “вищевказані частини мови повинні бути пов'язані між собою ... тільки психічно” [там же, т. 2, с. 164].

Трактування мови як системи вплинуло на праці М. В. Крушевського. Мовознавець вказує на взаємозв'язок, коли “жодне слово не може існувати в мові, не пристосувавшись своїми зовнішньою і внутрішньою сторонами до стрункого цілого, яке називається мовою” [5, с. 411]. У мовній системі М. В. Крушевський виділяє наступні підсистеми: фонетичну, семантичну і морфологічну, які базуються на зовнішній і внутрішній подібності слів, де кожна частина слова пов'язана “окремими узами подібності з такою ж або майже такою ж частиною в тисячах інших слів” [4, с. 69].

Учені Казанської школи, на нашу думку, до вивчення історико-фонетичних явищ підходили системно і ця риса відбивається у застосуванні прийому хронологізації – у встановленні послідовності мовних процесів і в синхронізації архетипів і фонетичних законів. І. О. Бодуен де Куртене вважав одним із здобутків мовознавства XIX ст. саме той факт, що “почали звертати увагу на відносну хронологію змін і часову послідовність в мовних процесах, почали розрізняти в мові окремі нашарування, тобто розглядати мовні процеси в історичній перспективі, а не в одній часовій площині...” [2, т. 2, с. 7]. В. О. Богородицький також вбачав завдання дослідника в тому, щоб “розмістити ці явища за часом їх виникнення або – інакше кажучи – в їх хронологічній послідовності від найдавнішого стану до пізнього („відносна” хронологія процесів),

при чому, з переходом до історичного часу, збережені письмові пам'ятки різних віків дозволяють вже досліднику встановлювати для тих або інших явищ більш точні хронологічні дати („документальна” хронологія)” [1, с. 383]. І саме ці міркування допомагали ученим школи встановити послідовність здійснення тих або інших фонетичних законів. Так, І. О. Бодуен де Куртене відносить процес впливу приголосного *j* на наступні голосні і процес зникнення всіх приголосних на кінці складу і появу відкритих складів до періоду переходу від “праарієвропейського до стану праслов'янського” [2, т. 2, с. 23-25].

В. О. Богородицький вивчав історію біглих голосних і цей процес він відносить до спільнослов'янської епохи і відмічав, що “процес розвитку “біглих” голосних передував зміні *'e > 'o*” [1, с. 88-89]. Мовознавець хронологізує явище повноголосся спільнослов'янською епохою [там же, с. 94], до “відокремлення східної (майбутньої руської) гілки слов'янської прамови” [там же, с. 395-412].

В. О. Богородицький досліджував історію приголосних і синхронізував деякі процеси. Так, на думку вченого, “пом'якшення перед палатальними голосними задньоязикових приголосних в шиплячі давніше пом'якшення передньоязикових і губних приголосних у відповідні м'які” (*к > ч, г > ж, х > ш*), причому ця зміна відбувалась в два етапи: *к > к' > ч, г > г' > ж, х > х' > ш* [там же, с. 112-115, 397-398]. Але процес еволюції задньоязикових відбувався і в іншому напрямку – вони змінювались і в свистячі: *к > ц, г > з, х > с* і на думку мовознавця “пом'якшення задньоязикових приголосних в свистячі (*цѢна* та ін.) належить більш пізній (хоча також праслов'янській) епосі в порівнянні з пом'якшенням в шиплячі” [там же, с. 114-115].

В. О. Богородицький синхронізував процеси зміни *š' > х* під впливом *j* (рус. *сухъ – сушит – сушу / гасит – гашиу*) і процес пом'якшення за допомогою *j* в шиплячий і відповідного дзвінкого приголосного *z* (*мазатъ – мажу*) [там же, с. 398]. В. О. Богородицький вивчав процес зміни носових голосних *е, о* в “чисті” *а, у* і дійшов висновку, що цей процес “відбувався в більш пізній час, ніж розвиток неперехідного пом'якшення приголосних” [там же, с. 419]. Щоб підтвердити це мовознавець звертається до сучасних слов'янських мов – польської і кашубської: *mięso* || *wąsy, dęwa* || *skąpy, rybę* || *rybą*. [там же, с. 419] і вчений навіть хронологізує цей процес кінцем Х ст. [там же, с. 420], причому цей процес відбувався поетапно: *ẽ > ě > ǣ > 'a, ǫ > ǫ̃ > ỹ > у* [там же, с. 420-421]. Процес утворення “біглих” голосних (тобто розвиток **Ѣ** і **Ѧ**), як і попередній процес, відбувся після процесу неперехідного пом'якшення приголосних [там же, с. 421-423]. В. О. Богородицький синхронізує зміни *'e > 'o* в положенні перед твердими приголосними разом з процесом розвитку “біглих” голосних [там же, с. 424-428].

Подальше вдосконалення лінгвістичної реконструкції в історико-фонетичних студіях, виконаних на матеріалі східнослов'янських мов, пов'язане з науковою діяльністю українських і російських мовознавців, а саме А. Ю. Кримського, Є. К. Тимченко, П. Ю. Бузука, К. Т. Німчинова, Л. Л. Васильєва, П. М. Селіщева, М. С. Трубецького та ін. Це має стати предметом спеціальних лінгвістично-історіографічних розвідок.

Л і т е р а т у р а :

1. Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики / В. А. Богородицкий // (Из университетских чтений). – Изд. 4-е. – дополн. – Казань, 1913. – VI. – 553 с.
2. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т. / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : Изд-во АН СССР, 1963.
– Т. 1. – 1963. – 384 с.
– Т. 2. – 1963. – 391 с.
3. Глуценко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / Глуценко Володимир Андрійович / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222. с.
4. Крушевский Н. В. Очерк науки о языке / Н. В. Крушевский – Казань, 1883. – 148 с.
5. Крушевский Н. В. Очерки по языковедению (1891) [О языке как системе; динамика, статика языка] / Н. В. Крушевский // Хрестоматія по истории русского языкознания / сост. Ф. М. Березин / под ред. Ф. П. Филина. – М. : Высш.школа, 1973. – 504 с.

Пискунов А. В. Язык как динамическая система в трудах ученых Казанской лингвистической школы.

Освещена такая особенность лингвистической реконструкции, когда язык рассматривается как динамическая система в работах И. А. Бодуэна де Куртенэ, В. А. Богородицкого, Н. В. Крушевского, определен вклад лингвистов в разработку соответствующего круга вопросов.

Ключевые слова: лингвистическая реконструкция, статика, динамика, уровни языковой системы.

Piskunov A. V. Language as a dynamic system in the scientists' works of the Kazan linguistic school.

The article deals with one of the main peculiarities of linguistic reconstruction when language is observed as a dynamic system in the works by I. A. Baudouin de Courtenay, V. A. Bogoroditsky, N. V. Krushevsky, the linguists' contribution in the study of the corresponding circle of questions is defined.

Keywords: linguistic reconstruction, statics, dynamics, levels of language system.

**Позніхіренко Ю. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЕРГОНІМІЇ ЯК РОЗДІЛУ ОНОМАСТИКИ

У статті розглядається розділ лінгвістики, який вивчає власні імена та історію їх виникнення, підрозділи ономастики, які традиційно виділяються у відповідності до категорій власних імен, передумови виникнення та розвиток ергонімії як розділу ономастики.

Ключові слова: ономастика, оніми, ергонім.

Постановка проблеми в загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Сучасна ономастика характеризується тенденцією до вивчення загальних закономірностей розвитку ономастичних систем різних мов. Натомість невирішеними й донині залишаються питання про специфічний статус онімів в загалом, та про ергонім зокрема. З огляду на це пропонується розвідка є актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Власні назви існують з давніх-давен, функціонують скрізь і виникають та вживаються масово. Тому їх вивчення дозволяє істотно відновлювати факти історії мови та історії народу, досліджувати процеси номінації та її різновиди, аналізувати функціональне навантаження власних назв тощо. До проблеми виникнення різних типів онімів та їх функціонування зверталися відомі мовознавці, зокрема В. Д. Бондалетов розглядав ім'я власне як мовну категорію, історію вивчення власної назви, специфіку власного імені, межу між ономастичною та номінальною лексикою, обсяг і зміст ономастичного простору, системні зв'язки в ономастичній лексиці. А також уточнив та охарактеризував методи, найбільш представлені в сучасних ономастичних дослідженнях, такі як описовий, історичний, семіотичний, стилістичний, лінгвопсихологічний і статистичний [1]. В. А. Жучкевич розглянув загальні принципи топоніміки та характеристики географічних назв по великих географічних районах СРСР [3]. В. А. Ніконов досліджував імена власні в аспекті етнімії, космонімії, зоонімії, теонімії. Це дозволило мовознавцю сформулювати постулат про рядності географічних назв, а саме, що вони "ніколи не існують поодиноко, завжди співвіднесені один з одним. Щоб з'ясувати походження назви, необхідно насамперед зрозуміти, що воно виникло не ізольовано, а лише в ряду інших назв" [4].

Основною метою статті є опис історії виникнення та етапів розвитку ергонімії як розділу ономастики.

Завдання статті: 1) уточнити статус ергоніма в системі ономастичних термінів; 2) визначити хронологію розвитку і становлення ергонімії.

Все нові і нові об'єкти: магазини, банки, промислові підприємства, комерційні фірми, кафе і ресторани, громадські організації, політичні партії та об'єднання, творчі колективи – отримують назви. У сучасному суспільстві все це є засобом реклами. Як результат багатократних повторень в рекламних текстах вони швидко входять у мову, стають словами повсякденного мовного оточення.

На сучасному етапі створення ергонімів здійснюється без опори на якусь теоретичну базу. У кращому випадку номінатором виявляються співробітники численних рекламних агенств, які нерідко не мають спеціальної підготовки, але найчастіше це – самі власники. В результаті виникають іноді незрозумілі нам назви типу "Еверест"; назви з використаними іншомовними словами наприклад "Селдом" (англ. "Рідко") або аббревіатур Леос (Лікувально-оздоровчий салон для чоловіків), Торговий дім ММП, муніципальне підприємство АТХ ГЗО. Фахівці з організації рекламної діяльності І. А. Гольман і Н. С. Добробабенко зазначають: "... Потворні, з точки зору рекламіста, назви товарів і найменування організацій – на жаль, типовий випадок в нашій роботі" [2].

Назви ділових об'єктів (різних магазинів, ресторанів, промислових підприємств, громадських і політичних організацій та інших форм колективної ділової діяльності) традиційно вивчається розділом лінгвістики – ономастикою. Найбільш помітним і поширеним явищем дані назви стали в кінці ХХ – початку ХХІ ст. у зв'язку з швидким зростанням творчої, комерційної та соціально-політичної активності в економічно розвинених країнах.

Тривалий час у науці йшла суперечка з приводу того, чи є ономастика самостійною дисципліною з власними засобами досліджень, чи допоміжною стосовно географії, історії, лінгвістики, археології, етнографії тощо.

Вперше термін “ономастика” запропонував хорватський лінгвіст Томислав Маретич – філолог-славіст, член-кореспондент по розряду мов і літератур європейських народів (слов'янська філологія) у 1886 р., але спочатку він містив у собі лише одну ономастичну дисципліну – антропоніміку [11].

Термін “ономастика” – “...(від грец. *Ὀνομαστική* – мистецтво давати імена) – розділ лінгвістики, який вивчає власні імена (оніми) у різних аспектах: географічному (визначення впливу географічного середовища на вибір онімів, дослідження міграції імен, установаження ономастичних ареалів), лексикографічному (опис онімів у спеціальних ономастичних словниках), логічному (вияв співвідношення власного імені та позначеного ним поняття й об'єкта), психологічному (з'ясування впливу власного імені на людину, встановлення мотивів онімізації та перейменування, аналіз психологічної функції онімів у тексті), семіотичному (вивчення відношення онімів до інших знакових систем, дослідження проєкції власних імен, матеріальну і духовну культуру, історію народу), когнітивному (аналіз онімів у проєкції на структуру й операції свідомості), соціологічному (опис екстралінгвальних чинників вибору онімів) і т. ін. Ономастика має ряд розділів, які традиційно виділяються у відповідності з категоріями власних імен...” [9, с. 517] “...топоніміка вивчає власні імена географічних об'єктів, антропоніміка вивчає власні імена людей, космоніміка вивчає найменування зон космічного простору – сузір'їв, галактик, як прийняті в науці, так і народні, астроніміка вивчає назви космічних об'єктів, або окремих небесних світил, зооніміка вивчає власні імена тварин, їх клички, хрематоніміка вивчає власні імена предметів матеріальної культури, теоніміка вивчає власні імена богів і божеств будь-якого пантеону, карабоніміка (раніше наутоніміка і кароніміка) вивчає власні імена кораблів, суден і катері, ергономіка вивчає найменування ділових об'єднань людей (емпороніми – назви магазинів, фірмоніми – назви фірм, сюди ж відносяться назви перукарень, барів, кафе, більярдних клубів, благодійних організацій та ін.), прагматоніміка вивчає найменування товарів та інших результатів практичної діяльності людей (парфюмоніми – назви парфумерної продукції, ароматів, чоконіми – назви шоколадної продукції)” [10].

Як відзначає А. В. Суперанська, власні імена “дуже легко вбирають в себе слова, актуальні для окремих епох, але розвиваються за законами мови і з громадським життям пов'язані опосередковано, через мову” [8, с. 8]. Термін *ономастика* має два значення. По-перше, їм позначається комплексна наука про імена власні, по-друге – самі імена власні, у останньому значенні вживається також термін “оніми” [8, с. 10].

У другій половині ХХ в. лінгвісти почали пошук терміна для позначення назв підприємств, установ, фірм і т.п. з метою виділення в особливу групу власних назв. У 1979 р. виходить перше видання Словника російської ономастичної термінології Н. В. Подольської, де вперше був офіційно заявлений термін “ергоно” для позначення найменувань ділових об'єднань людей (установ, корпорацій, підприємств, товариств, закладів) [5]. У цій же групі опинилися назви спілок, організацій, гуртків.

В ономастиці закріпився термін для даних назв –“ергоно” (від грец. “діяльність, праця”), а також термін “ергонімія” для позначення сукупності назв ділових об’єктів (за аналогією з давно існуючими термінами ергоурбанімія, топонімія та ін.) [5, с. 824].

Слов’янські ономастичні студії розвивалися у взаємодії з вивченням історії розвитку слов’янських мов. Початок їх пов’язаний з діяльністю видатного мовознавця XIX ст. Ф. Міклошича. У вивченні ергонімів як класу власних найменувань у слов’янському мовознавстві простежується декілька етапів. Дослідження цих назв почалося у 60–70-х роках XX ст. у російській ономастиці в працях Б. З. Букчиної, І. Г. Долгачова, Г. А. Заболотової, М. Н. Морозової, В. І. Ткачука. У той час дослідження з ономастики в Чехії вели Г. Іречек та К. Кадлец, в Польщі – Т. Войцеховський, Ф. Пекосинський. Теоретичну значимість мали наукові праці А. В. Суперанської, яка визначила місце ергонімів у загальній класифікації онімів та їх мотиваційні типи, та Л. М. Щетиніна, котрий з’ясував принципи номінації назв готелів, ресторанів, театрів, галерей.

Перша спроба класифікації ергонімів була зроблена А. В. Суперанскою в монографії “Загальна теорія імені власного”. Автором виділяються два принципово різних типи найменувань для позначення підприємств та установ: реальний, що відображає місце розташування компанії та характер її діяльності (“*Харківське державне авіаційне виробниче підприємство*”) і символічний, дає лише деякий натяк на характер діяльності (кінотеатр “*Київська Русь*”) [8, с. 56].

Другий етап аналізу класу ергонімів розпочинається у 90-х роках минулого століття і відзначається продуктивністю у вивченні цих найменувань. Назви ділових об’єднань людей у функціональному аспекті розглядає В. М. Лейчик, принципи й способи номінації англійської ергонімії досліджує О. В. Беспалова. Лексико-семантичний і словотвірний аналіз ергонімів м. Тольятті проводить С. В. Земскова, у синхронному та діахронному аспектах досліджує назви комерційних підприємств м. Челябінська Д. А. Яловець-Коновалова. Водночас з’являються ґрунтовні наукові праці українських ономастів. Наприклад, типи мотивованості ергонімів м. Києва стають об’єктами вивчення Л. Н. Соколової. Дисертаційна робота О. В. Мікіної була присвячена номінативним процесам у сучасній європейській ергонімії. Назви комерційно-виробничих підприємств (фірмоніми) Закарпаття комплексно розглянув О. О. Белей.

Наступний період дослідження ергонімії припадає на початок XXI ст. В ономастиці щорічно починають з’являтися наукові розвідки з дослідження ергонімії. Ергоурбоніми як ділові підприємства та об’єкти міського простору вивчає Р. І. Козлов, прагматичні та лінгвокультурологічні аспекти російської ергонімії – М. В. Шимкевич, орфографію багатокомпонентних назв ділових об’єднань м. Волгограда – М. Я. Крючкова. В українській лінгвістиці лексико-семантичні інновації ергонімів розглядає С. О. Шестакова, структурно-значеннєві моделі – Н. В. Кутуза.

Всередині XX ст. ономастика стала в Україні однією з провідних спеціальних історичних дисциплін. У Києві почала роботу Ономастична комісія АН України, яка з 1966 р. видає “Повідомлення Української ономастичної комісії”. За її ініціативою в різних містах України скликалися ономастичні конференції, видавалися наукові збірники і окремі праці з ономастики.

Протягом тривалого часу ґрунтовну роботу в галузі розвитку ономастики здійснюють Інститут мовознавства НАН України, О. Потебні та Інститут історії України НАН України.

Отже, особливо цікавим і важливим в нашій роботі є вивчення ергонімів. При розгляді даної групи слів виходимо з визначення Н. В. Подільської: “ергоно – власне ім'я ділового об'єднання людей, в тому числі закладів, підприємств та гуртків” [6]. У нашому дослідженні під ергонімом ми будемо розуміти назви закладів харчування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Питання мовноестетичного рівня сучасної української ергонімії перебуває сьогодні у центрі уваги мовознавців, підприємців, політиків тощо. Він, як відомо, залежить від загального культурного рівня українського суспільства. Дієвим засобом для підвищення етичної сторони української ергонімії можуть стати не лише словники ергонімів, а й широка кампанія з розтлумачення природи власної назви, її суті, властивостей. Важливо дослідити, здійснити опис ергонімів, довести, що власна назва підприємства обов'язково повинна добиратися з урахуванням його величини, спеціалізації, сфери діяльності тощо. Перспектива наукового дослідження – порівняльний аналіз українських та англійських ергонімів, що позначають назви закладів харчування.

Л і т е р а т у р а :

1. *Бондалетов В. Д.* Русская ономастика. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
2. *Гольман И. А., Добробабенко Н. С.* Практика рекламы. Десять уроков для современного бизнесмена : учебник. – Новосибирск : СП “Интербук”, 1991. – 314 с.
3. *Жучкевич В. А.* Введение в топонимику. – М. : Наука, 1965. – 158 с.
4. *Никонов В. А.* Введения в топонимику. – М. : Наука, 1965. – 180 с.
5. *Подольська Н. В.* Словник російської ономастичної термінології. – М. : “Наука”, 1988. – 192 с.
6. *Подольська Н. В.* Ономастика. – М. : Наука, 1978. – 166 с.
7. *Романова Т. П.* Проблеми сучасної ергонімії // Вісник Самарського держуніверситету. Серія “Філологія”. – 2008. – № 1. – 54 с.
8. *Суперанская А. В.* Загальна теорія імені власного. – М. : Наука, 2007. – 366 с.
9. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 884 с.
10. Словник української ономастичної термінології [уклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В.]. – Тернопіль : Видавництво “Навчальна книга – Богдан”, 2012. – 168 с.
11. <http://www.nas.gov.ua/institutes/ium/Structure/councils/Pages/onomastics-council.aspx>

Познихиренко Ю. И. *Предпосылки возникновения и развитие эргонимии как раздела ономастики.*

В статье рассматривается раздел лингвистики, изучающий собственные имена и историю их возникновения, подразделы ономастики, которые традиционно выделяются в соответствии с категориями собственных имен, предпосылки возникновения и развитие эргонимии как раздела ономастики.

Ключевые слова: ономастика, оним, эргоним.

Poznihirenko Yu. I. *Background and ergonemy's development as a part of onomastics.*

The article deals with the part of linguistics which studies the proper names and history of their origin, subdivisions of onomastics, which traditionally allocated in accordance with the categories of proper names, and predictors of ergonomic unit development as a part of onomastics.

Keywords: onomastics, onym, ergonems.

Прима В. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ЛЕКСИКО-НОМІНАТИВНІ ПОЗНАЧЕННЯ НОВИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ

Статтю присвячено аналізу нових лексичних одиниць туристичної сфери, факторам їх появи в лексичній системі. Вказано різні підходи щодо вивчення походження видів туризму. Охарактеризовано новоутворені лексичні одиниці.

Ключові слова: лінгвостилістичні засоби, арт-туризм, гірський туризм, “зелений туризм”, екотуризм, сільський туризм, інтенсив-туризм, велотуризм, паломництво, космічний туризм, шоп-туризм, винний туризм, рафтинг, агротуризм.

Пріоритетним напрямком розвитку сучасного мовознавства стала галузева лінгвістика, оскільки бурхливий потік нових лексичних одиниць, спричинений розвитком різних сфер людської діяльності, найперше торкається лексичного наповнення відповідних терміносистем [3, с. 13-24].

Термінологічна лексика складає ядро фахової мови, є особливою системою із властивими їй специфічними характеристиками й внутрішньосистемними зв'язками. Функційно-семантична стратифікація фахової лексики дає можливість крім термінів і професіоналізмів виокремити й такий прошарок, як номени [2, с. 190].

Проблеми класифікації спеціальної лексики будь-якої галузі, вивчення співвідношення термінології й номенклатури були в полі зору багатьох мовознавців: Г. О. Винокура, С. В. Гриньов-Гриневица, В. М. Лейчика, О. О. Реформатського, О. В. Суперанської, Л. О. Симоненко, Е. А. Рябової, Н. В. Нікуліної, Л. В. Туровської, Т. В. Михайлової, О. А. Покровської, С. М. Руденко, О. І. Павлової, Т. О. Луковенко та ін.

Специфічне наповнення лексики туристичної сфери відбувається за рахунок активного розвитку світового туризму.

Арт-туризм – (англ. *art* – мистецтво) вид туризму. Перша частина арт- вносить значення мистецтва того напрямку, який вказаний в другій частині (Туризм). Туристи виїжджають в маловідомі куточки країни і залишають краєвиди на полотні або фотокамері тощо.

“Арт-туризм” реалізує потенціал людини через творчість, коли, знайомлячись з історичними і етнографічними джерелами, всі учасники відвідують найцікавіші, з точки зору живопису і історії, місця, працюють там на пленері, а на основі створених робіт там же проводять пересувні виставки, організовують майстер – класи з учнями місцевих шкіл, створюючи роботи, які часто експонуються на міжнародних виставках.

Гірський туризм – вид спортивного туризму, що полягає в пересуванні групи людей за допомогою мускульної сили по певному маршруту, прокладеному в гірській місцевості.

Хоча в гірському туризмі використовуються елементи скелелазіння при проходженні маршруту, не слід порівнювати його з альпінізмом. Головна відмінність полягає в тому, що метою альпініста є підйом на вершину певної категорії складності, а метою гірського туриста – проходження маршруту певної категорії складності, який

включає декілька перевалів та/або вершин. Складність маршруту визначається в основному складністю (категорійністю) перевалів, що в нього входять.

“Зелений туризм” (загальне поняття таких видів туризму як **екотуризм**, **сільський туризм** та агротуризм) – новий вид туризму, що швидко поширюється в Україні та світі. Суть зеленого туризму полягає у відпочинку в приватних господарствах у сільській місцевості, яка приваблює своєю недоторканою природою, пам'ятками історії та природи. Сільський зелений туризм позитивно впливає на фізичне та моральне здоров'я людини, оскільки він включає у себе чинники, що надають оздоровчий, пізнавальний та естетичні ефекти. Екотуризм чудовий також тим, що тут немає тієї величезної кількості туристів, яку можна побачити на популярних курортах світу. Такого роду відпочинок особливо потрібний для жителів великих міст.

Екологічний туризм – туризм з екологічно значущим наповненням, специфічна форма діяльності людей, які в спілкуванні з природою вибудовують свої відносини з нею на основі взаємної вигоди: – людина одержує від такого спілкування певний фізичний, інтелектуальний і емоційний запас міцності; – природа при цьому не страждає (як мінімум) або покращує свої екологічні характеристики (як максимум).

Сільський туризм – відпочинок в сільській місцевості (у селах, на хуторах, в зручних селянських будинках). Туристи якийсь час ведуть сільський спосіб життя, знайомляться з місцевою культурою і місцевими звичаями, беруть участь в традиційній сільській праці

Інсенсив-туризм (заохочувальний туризм; від англ. *incentive* – спонукальний мотив, стимул, натхнення, заохочення) – вид ділового туризму; туристичні поїздки, що організовуються підприємствами та фірмами для своїх співробітників чи партнерів як винагорода за високі показники в роботі.

Бурхливе зростання заохочувального туризму в світі привело до створення ряду асоціацій цього профілю, проведення конференцій, організації виставок і видання спеціальних каталогів.

Інтенсив-туризм, як правило, відрізняється від масового туристичного продукту певною специфікою, а то й екстравагантністю: прогулянка на повітряній кулі чи політ на бойовому винищувачі, пікнік на альпійській вершині чи виживання у джунглях, спуск у морські глибини чи навколосвітня подорож, дегустація екзотичних страв і спиртних напоїв чи участь у поліцейській спецоперації та інше.

На сьогодні сформувалося три напрямки розвитку інсенсив-туризму:

- колективні поїздки на відпочинок, які суміщаються з діловими заходами;
- виїзди колективів фірм, спрямовані на створення працездатних команд, так званий “team building” – формування команди;
- заохочувальні туристичні поїздки.
- Термін **“велотуризм”** використовується також у відношенні до різновиду активного виду відпочинку, туристичних подорожей, у яких велосипед використовується як головний засіб пересування. Складність таких походів може коливатись від простої до вкрай високої, маршрути прокладаються так, аби використати переваги, які дає велосипед для швидкого руху маршрутом.

• Головні відмінності велопоходів від спортивного велосипедного туризму, орієнтованого на здобуття спортивних розрядів – відмові від ускладнення маршруту,

поділу на категорії складності та суміщення спортивної складової походу із оглядом культурних та природних пам'яток.

Паломництво (від лат. *palma* – пальмова гілка), **проша** – мандрування богомольців до “святих місць” (наприклад, у християн – до Єрусалима, у мусульман – до Мекки й Медини тощо). Термін походить від звичаю прочан привозити з Єрусалима пальмову гілку.

Космічний туризм – польоти в космос або на навколоземну орбіту в розважальних чи науково-дослідних цілях, за приватні кошти. Відповідно до досліджень громадської думки, у багатьох людей є велике бажання полетіти в космос. На думку фахівців, це бажання може стати важливим джерелом подальшого розвитку космонавтики.

Шоп-туризм – організовані поїздки за кордон за заздалегідь наміченим маршрутом, метою яких є придбання товарів широкого споживання; один з ключових видів бізнес-туризму, виник внаслідок економічної диспропорції в світовій економіці, прив'язаний до економічних традицій та тенденцій територіальних общин, що розміщені на значній відстані одна від одної. Яскраво виражений, починаючи з 20 століття, внаслідок значної класової розшарованості суспільств, та фінансовими можливостями і забаганками вищих класів. Шоп-тури отримали більшу популярність внаслідок зростання транспортних та інформаційно-рекламних технологій, які спекулюють на бажанні людини заощадити або ж виділитися в своєму суспільстві [1, с. 150].

Шоп-тури стали модною тенденцією на початку 21 століття в певній категорії фінансовоспроможних людей, а також частини бізнесу (*торгівля, туризм, фінансово-платіжні структури, транспорт...*), поступово перетворюючись в галузь економіки (*для окремих територіальних формувань та їх економік*).

Винний туризм – спеціалізований вид туризму, що має на меті дегустацію, споживання, купівлю вина безпосередньо у виробника.

Винний туризм включає в себе:

- відвідування плантацій виноградників;
- дегустаційних залів та підвалів;
- ресторанів, що пропонують послуги дегустації вина;
- відвідування винних фестивалів;
- відвідування інших спеціалізованих заходів

Рафтинг – вид екстремального спорту, швидкісний спуск гірською річкою з порогами на надувному човні (рафті), плоту або на байдарці

Агротуризм або сільський туризм – відпочинок в сільській місцевості – у селах, на хуторах, в зручних селянських будинках, в агросадибах. Туристи якийсь час ведуть сільський спосіб життя, знайомляться з місцевою культурою і місцевими звичаями, беруть участь в традиційній сільській праці.

Різновидом агротуризму є поєднання роботи з відпочинком, коли в обмін на участь в сільськогосподарських роботах частину дня турист / землероб отримує житло і харчування, без платежів грошей між двома сторонами [1, с. 25].

Така кількість активно використовуваних лексичних одиниць у туристичній галузі пояснюється позамовними факторами: англійська мова є однією зі світових мов, нею володіють понад 1,5 млрд. людей в усьому світі. Міжнародне ділове спілкування,

а особливо у сфері туризму, складно уявити “без англійської”. Як наслідок сьогодні маємо активізацію мовних контактів, результатом яких стала значна кількість запозичень. У туризмі це пов’язано з поживавленням міжнародних зв’язків, прагненням до мовної економії та зручністю ділового спілкування фахівців туристичної індустрії. Поширеність уживання слів-символів у галузі туризму є очевидною. Зазначимо, що невербальні засоби використовують фахівці під час спеціальної комунікації набагато ширше, що пояснюється їхньою економічністю та зручністю.

Л і т е р а т у р а :

1. Балабанов И. Т. Экономика туризма : учеб. пособие / И. Т. Балабанов, А. И. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 176 с.
2. Гринев-Гриневич С. В. Терминоведение : учеб. пособие для студ. высш. учеб.заведений / С. В. Гринев-Гриневич. – М. : Издательский центр (Академия), 2008. – 302 с.
3. Лейчик В. М. Номенклатура – промежуточное звено между терминами и собственными именами / В. М. Лейчик // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1974. – С. 13–24.
4. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии (Матер. Всесоюз. терминологического совещания). – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 46–54.
5. Родзевич Н. С. Поняття термін, термінологія і номенклатура в працях радянських і зарубіжних учених / Н. С. Родзевич // Лексикографічний бюлетень. – К., 1963. – Вип. 9. – С. 6–12.

Прима В. В. Лексико-номинативные обозначения новых видов туризма.

Статья посвящена анализу употребления новообразованных слов туристической сферы, факторам их формирования. Указано разные подходы к изучению структуры формирования лексики. Охарактеризовано лексические единицы, которые обозначают виды туризма.

Ключевые слова: лингвостилистические средства, арт-туризм, горный туризм, “зеленый туризм”, экотуризм, сельский туризм, интенсив-туризм, велотуризм, паломничество, космический туризм, шоп-туризм, винный туризм, рафтинг, агротуризм.

Prima V. V. Lexical pointing of newwords.

The article is about newforming analysis in the sphere of tourism. Different ways of studying the structure of borrowings are shown. New lexical units are characterized.

Keywords: lingvostylistic ways, art-tourism, mountain tourism, green tourism, ecotourism, intensive tourism, country tourism, space tourism, shop-tourism, vine-tourism, rafting, agrotourism.

Решетняк О. О.

Донбаський державний педагогічний університет

ФУНКЦІОНУВАННЯ СИМВОЛЕМ З АНТРОПОНІМОМ КАЇН У МОВНОМУ ДИСКУРСІ

У статті з’ясовано умови процесу апелятивізації антропоніма Каїн і похідних від нього посесивних ад’ектонімів: Каїнова дорога, Каїновий вчинок, Каїновий мотив, Каїнова міфологема тощо; визначено максимально можливий склад українських символів з цим антропонімом як різностильових одиниць; виявлено їх семантичну специфіку та закономірності значеннєвої актуалізації.

Ключові слова: антропонім, бібліонім, конотонім, конотація, апелятивізація, символема, Каїн.

Мова з її унікальними семантичними площинами й спроможністю до високого рівня символізації є однією з найважливіших характеристик національної автентичності соціуму, для культури якого символ є концептуально значущою одиницею. Знаки-символи мають неабияке значення в інтелектуальному пізнанні світу, зокрема, біблійна символіка.

Актуальність ідей О. Потебні про мову як духовну сутність, як неповторний витвір етносу зумовлює окреслення таких лінгвокультурологічних об'єктів наукового аналізу, які дозволяють з'ясувати особливості взаємозв'язку філологічних й енциклопедичних знань, виявити закономірності експлікації в мові, насамперед, у її лексико-семантичній системі, культурній концептосфері. Ізоморфізм мовних і культурних понять ілюструє необхідність системних наукових студій, об'єктом дослідження яких є аналіз метамови як форми народної культури, прагматичних параметрів як підґрунтя формування мовної чи концептуальної картини світу. Теорію концептів нині активно запроваджують у лінгвістику такі мовознавці, як: С. Жаботинська, О. Кубрякова, Ж. Соколовська, М. Полюжин та ін. Біблійну фразеологію репрезентовано науковим доробком Г. Бурдіної, А. Коваль та ін.

Біблійний дискурс відіграє неабияку роль у формуванні мовної картини світу, а парадигма бібліонімів уможлиблює вербалізацію буттєвих реалій і декодування мовлення реципієнтом, усвідомлення підтексту й тих значень, якими мовець маркує кожен онімну чи апелятивну одиницю семантичного поля "номінація осіб", що й сприяє окресленню прототипу того чи того біблійного персонажу й з'ясуванню мети й основних способів такого завуальовування.

Саме біблійні символи, зокрема кодовані у фразеологізмах, моделюють безперервний процес культурного розвитку, фіксують і транслують від покоління до покоління загальнолюдські універсалії, формуючи особливе світосприйняття носіїв мови. Такий спосіб світоусвідомлення завдяки залучення вторинних відчуттів, закодованих у метафорах, символах, архетипах як складових фразеологізмів, є основним чинником, що зумовлює специфіку мовної картини світу. Святе Писання маніфестує такі універсалії, а символічна парадигма є засобом їх збереження й трансляції.

Традиційним об'єктом мовознавчих зацікавлень й дотепер є біблійна фразеологія. Для українських мовознавців особливий інтерес становить не лише сам корпус біблійних фразеологічних одиниць, а й текстологічні зіставлення усталених зворотів у перекладах текстів Біблії різних авторів. Зокрема, М. Демський констатує, що "невеликий за обсягом реєстр "Словника української мови" на фразеологічні одиниці біблійного походження збіднює фраземіку сучасної української літературної мови й обмежує її виражальні можливості" [8, с. 70].

Фразеологічні одиниці конфесійного стилю стали об'єктом спеціальних мовознавчих досліджень лише впродовж кількох останніх років. Так, спостереження Г. Бурдіної щодо фразеологічних одиниць сфокусовано на українських народних пареміях, їх змістовій спорідненості з біблійними афоризмами [6].

Проблематику типологічного аналізу фразеологічних одиниць порушено в наукових розвідках Л. Ткач, Т. Мороз, І. Лобачової, де, зокрема, окреслено склад фразеологізмів, репрезентованих у текстах таких перекладачів як П. Куліш, І. Пулюй,

І. Огієнко та І. Хоменко, схарактеризовано усталені звороти за тематичною співвіднесеністю, лексичними компонентами, ступенем їх семантичної єдності [19].

Системний аналіз символіки біблійонімів дотепер не був об'єктом наукових розвідок, що й дозволяє констатувати недостатність опрацювання цього питання в лінгвоукраїністиці. Фіксуємо побіжні чи принагідні зауваження, окремі наукові студії, у яких піддано аналізу обмежену групу фразеологізмів з ономастичним компонентом. Предметом спеціальної уваги щодо ономастичної лексики (біблійного та античного походження) як складової фразеологічних одиниць є дисертація О. Мороз [13]. Авторка дослідила способи творення біблійних фразеологізмів, виокремила імена біблійних персонажів як їх складових, виявила частотність фразеологізації з біблійонімами, проаналізувала експресивне значення біблійних компонентів-онімів. Проблемі функціонування власних назв у фразеології та пареміології української мови присвячено дисертаційну роботу Н. Пасік, у якій дослідниця виявила семантичну специфіку онімів як компонентів усталених зворотів та їх особливостей на тлі інших, зокрема окремих біблійонімів.

Загальний огляд лінгвістичних студій засвідчує, що порушена проблематика є актуальною й перспективною. Попри загальну констатацію фразеологічного багатства біблійних текстів, окремі мовні одиниці, їх типологічні риси та семантична конфігурація все ще є недостатньо дослідженими в українському мовознавстві, і, насамперед, потребують наукового осмислення біблійні номінації з ад'єктонімами, що перебувають на межі ономастичних та апелятивних одиниць. У цьому і вбачаємо актуальність запропонованої наукової студії.

Метою статті є з'ясування умов процесу апелятивації антропоніма Каїн і похідних від нього посесивних ад'єктонімів.

Окреслена мета зумовлює розв'язання таких завдань:

- 1) проаналізувати мовні й позамовні чинники, що сприяють переосмисленню й символізації біблійних антропонімів як складових релігійної картини світу;
- 2) визначити максимально можливий склад українських символем з антропонімом Каїн як різностильових мовних одиниць;
- 3) виявити їх семантичну специфіку та закономірності актуалізації значень.

Можна виокремити біблійні символеми, маркерами яких є антропоніми Писання, що моделюють фразеологічне значення й констатують наявність постійного зв'язку таких сталих сполук із джерелом походження. Для біблійонімів притаманне експресивно-семантичне нашарування, вторинне експресивне значення, мотивоване біблійними оповідями. Антропоніми виявляють різноманітні ознаки свого денотата і, водночас, демонструють денотативну співвіднесеність і є засобом типізації певних ознак, властивостей, узагальнених рис характеру осіб, тобто можуть співвідноситися з кількома денотатами. Біблійні імена ще до фразеологізації набули узагальнених ад'єктивних значень, відповідних біблійним уявленням. Таку ж семантику вони зберегли й у фразеологізмах як конотативні, експресивно-образні маркери. Оцінний (позитивний чи негативний) характер конотативного значення антропонімів зумовлено відповідною оцінкою імені в Біблії.

Не всі власні імена Святого Писання залучено до лексичного фонду української мови. Ймовірно, фразеологізувалися лише домінантні, тобто ті, що були значущими

для морально-духовних настанов етносу, напр.: *Ісус Христос, Адам, Єва, Каїн, Авель, Ірод, Іуда* та ін.

Фразеологізації піддано не сам антропонім, а символічне значення, яким маркована ця функційна мовленнєва одиниця. Набуття вторинних символічних співзначень у мовленні уможливорює функціонування антропоніма як субституту соціально-оцінного апелятива або узагальнено-вказівного номена з абстрактною семантикою. Символізуючись, онім порушує семантичну обмеженість, набуваючи типових ознак, притаманних апелятивам.

Неодмінною умовою такого процесу є загальновживаність денотата власної назви, тобто будь-який знаний біблійонім може зазнати процесу апелятивації. Зазвичай, така лексема має певну “семантичну репутацію”, зумовлену екстралінгвістичними чинниками. Чимало біблійних антропонімів мають такі властивості, проте лише деякі з них набули статусу апелятивів. Разом із символічним, оцінним значенням ономастичний компонент реалізує загальнокатегорійні властивості, що уможливорює формування узагальненості, образності, експресивності, семантичної дифузності, здатності лаконічними засобами транслювати зміст та емоції. Для таких одиниць притаманні, водночас, і власне ономастична, й апелятивна функції, тобто вони апелюють до певної особи, маніфестуючи її певні ознаки, властивості.

На думку дослідників, формування відономастичної біблійної лексики зумовлене дериваційними фразеологічними процесами. Так, Є. Бетехтіна вважає, що онім як стрижнєве слово фразеологізму конденсує всю його семантику, створюючи умови для переходу до складу апелятивів [2, с. 22]. Такий перехід є процесом конденсації більшого контексту в менший, навіть у мінімально можливий – слово. Проте не кожне слово може імплікувати контекст, саме це і є визначальною ознакою біблійоніма-апелятива.

Як зазначає С. Шулежкова, “у національній мові, ймовірно, стихійно сформовано певний універсальний комплекс “крилатих” імен-символів (саме так вона номінує біблійні апелятиви *каїн, іуда* й под.). Деякі з них, як застарілі й неактуальні, поповнюють пасивний лексикон, а часто вживані втрачають зв'язок із джерелом і переходять у розряд анонімних” [23, с. 228].

Антропоніми мають здатність конотувати властивості: апелятиви з негативною конотацією є похідними, зазвичай, символічних біблійонімів з такою ж оцінною характеристикою. Так, первісток Адама та Єви став і першим убивцею на Землі (Буття 4: 1–24). Хоча етимологія номінації Каїн має нейтральний денотат, але існує кілька версій: 1) походить від арамейського й арабського кореня *qjn*, що означає “кувати” [12, с. 607]; 2) в ефіопській “Книзі Адама” номен Каїн походить від дієслова *qinne* – заздрити, ревнувати [12, с. 266]; 3) від єврейського слова *qānā* – “набувати” або “придбати”, що й зумовлює поширену етимологію імені первістка Адама [5, с. 172].

Саме потрактування імені як *заздрість, ревності* психологічно точно характеризує поведінку Каїна й стає самостійною формантою. Традиційно в історії людства братовбивство вважали найстрашнішим гріхом, тому ім'я Каїн стало узагальненою номінацією: “злочинець”, “братовбивця”, “недолюдок”, що й зафіксовано в лексикографічних джерелах: “*Каїн*, зневажл. Про братовбивцю, зрадника, злочинця тощо” [17, с. 72]. Сучасна дериватологія констатує номінацію

“окаянний – 1. заст. Грішний, поганий, проклятий, гріховний, нечестивий. 2. розм., рідко. Дуже поганий” [18, с. 488].

Попри відсутність лексикографічної паспортизації номінацій з антропонімом Каїн, констатуємо їх функціонування в сучасному мовному узусі як різностильових одиниць, зокрема, у художньому дискурсі вони маніфестують таку семантику:

- біблійний вислів *Каїнова дорога* (Юди 1: 11) є маркером символоми *іти Каїновою дорогою*, що означає ступити на шлях жорстокості, злочину, підлості, вбивства;

- лексема *шлях Каїна* символізує життя і біль вічний;

- символома *Каїновий вчинок* (*вчинок Каїна*) репрезентує негативні почуття, злі й підступні дії як повторення злочину Каїна, який уособлює ворожий соціальний інститут;

- бібліїзм *гріх Каїна* семантизує “зразок зlodійства” (1 Івана 3: 12);

- в українському фольклорі констатуємо вживання біблійного знака *Каїна на місяці*. За легендою, Бог обох братів “виставив на місяць”, як постійне нагадування людству про наслідки заздощів, про прокляття за страшний злочин. Отже, народ, прагнучи до справедливості, не задовольнившись біблійним варіантом покарання першого грішника, вербалізує його по-своєму, як попередження інших злочинів [16, с. 216].

- лексему *труситься, як Каїн* Н. Пасік аналізує як усталене порівняння, детерміноване антропонімічним компонентом. Дослідниця зазначає, що “актуалізатором символічного дезінтегрованого значення онімного компонента є експлікуючий компарант. Порівняльна частина виступає як конкретизатор, інтенсифікатор опорної семи, маніфестованої першим компонентом” [15, с. 8]. Порівняльна частина нівелює сему основи порівняння, формує переносне узагальнене значення, протилежне прямому значенню компаранта. Порівняльний зворот має модель формального ствердження при відвертому запереченні.

Літературознавство (як одна зі сфер застосування наукового стилю) оперує такими символічними одиницями з термінологічним значенням:

- символомою *каїнівський мотив* (*Каїновий мотив*) послуговуються для маркування поняття гріх. Констатуємо функціонування трансформованих рецепцій образу біблійного братовбивці саме в літературознавстві;

- сполука *каїнівський сюжет* маніфестує деякі сутнісні аспекти індивідуального й колективного буття, маркером яких є сема братовбивство;

- метонімічний знаковий символ *Каїнова міфологема* (*міфологема Каїна*), застосовуваний для відтворення у фольклорних та літературних творах як універсальна модель особистісного та соціального буття за міфологічним контекстом народів світу;

- символома *каїнівський комплекс* репрезентує морально-психологічне мотивування злочину (свідомий вибір людиною сторони зла, прагнення до володарювання, бунт проти Бога, вічне блукання, суперечливість людської натури, духовних поривань);

- термінологічний дериват *каїніада* функціонує на позначення поняття традиційна схема, протосюжет фольклорних та літературних модифікацій. Для такого сюжету притаманна бінарна опозиція, реалізована в дихотомічних номенах Каїн –

Авель. Ця дихотомія опозиціонує два світогляди. Зокрема, її відображення констатуємо у творах українських письменників, насамперед, І. Багряного та В. Барки, які створили узагальнений образ нових *каїнів* й *авелів*, що символізували розмежовування української нації епохи тоталітаризму на *Каїнів* та *Авелів*, убивць та їх жертв;

– символема *Каїнова епоха* маркує дійсність, у якій черствість душі, емоційна тупість, зрада перемагають душевну чистоту, братолюбство, патріотизм, що й маніфестує прихід нової епохи – Каїнової, епохи братовбивчих війн, де на кожного *Авеля* є свій *Каїн*.

Графічні та дериватологічні розбіжності окреслених біблійонімів зумовлені поступовою апелятивацією у процесі тривалого використання, і як результат ці одиниці набувають статусу конотонімів [14, с. 186]. Щодо антропоніма *Каїн*, то можна констатувати ще наявний зв'язок з денотатом, збереження “антропонімного тла” сприйняття імені, що призводить до коливань у їхньому графічному оформленні. Конотонім набув переносного значення, але ще зберігає зв'язок з референтом, тобто перебуває в межевій зоні ономастичної та апелятивної лексики.

Структура власної назви може мати кілька складових, тому в лінгвістиці проблемним є питання розмежування онімів і фразеологізмів, оскільки ці дві групи мовних одиниць виявляють такі спільні ознаки: лексичну, синтаксичну, семантичну стійкість та лексико-семантичну відтворюваність. Складність природи фразеологізму, значна кількість концепцій і неусталеність визначень цієї мовної одиниці часто призводять до надання фразеологічного статусу полічленим пропріальним одиницям [9, с. 203–205; 10, с. 11] чи потрактування останніх як ідіоматичних сполук, що виконують функції власного імені [1, с. 175].

За сучасними мовознавчими теоріями поширеною є думка, згідно з якою подібні одиниці зараховують до царини ономастики, а не фразеології, оскільки їх основна функція – номінативно-диференційна, яка є провідною саме для онімів [20, с. 16]. Як результат певного етапу фразеологізації, вони тяжіють до іменників, але, на відміну від субстантивних фразем, до яких подібні за граматичними показниками, набули не узагальнено-предметної семантики, а індивідуально-предметної. Незважаючи на можливу наявність у їхньому прямому значенні певних образних, експресивних компонентів (*каїнова міфологема*, *каїновий вчинок*, *шлях Каїна* тощо), доміnantних для структури фразеологічного значення, їх не зараховують до фразеологічного фонду.

Вочевидь, окреслені аналітичні сполуки, які набули переносних значень, тобто втратили диференційну функцію, але не позбулися зв'язку з референтом, є конотонімами [4, с. 33]. Від ступеня щільності такого зв'язку залежить рівень фразеологізації їхнього значення. Фразеологічні словники фіксують лише такі похідні від біблійного антропоніма:

– “*Каїнова печать*. Тавро зради, злочину” [21, с. 246]; “*Каїнова печать*. книж. – тавро зради, братовбивчий злочин” [22, с. 259];

– “*Каїнове діло чинити*. книж. – зраджувати, вбивати” [22, с. 259]; “*Каїнове діло*. Зрада, убивство, жорстокі вчинки” [21, с. 246].

Чим засвідчують завершення фразеологізації значень цих сполук.

Отже, власне символіка біблійних антропонімів (і зокрема біблійоніма *Каїн*) зумовлює процес переходу оніма з нівельованою семантикою у вторинний стан

семантизованого імені-символу, що утворює ономастикон, який є проміжною ланкою між власне ономастичною та апелятивною лексикою. Особливості національного менталітету моделюють семантичний процес апелятивації символом з антропонімом *Каїн*, завдяки чому відбувається збагачення експресивно-забарвленої лексики української мови.

Подібні дослідження вважаємо перспективними, особливо для сучасного соціуму, духовно збайдужілого, зокрема й до релігійних настанов. Адже якщо відмова від релігії рівноцінна “новому гріхопадінню” (термін М. Еліаде), “то за цим знову приходить Каїн і вбиває Авеля” [7, с. 205]. Більш докладного аналізу потребують власне процеси переходу посесивних ад’єктонімів до апелятивів.

Л і т е р а т у р а :

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия 1969. – 607 с.
2. Бетехтина Е. Н. Фразеологические единицы с антропонимическим компонентом библейского происхождения в русском и английском языках / Е. Н. Бетехтина // Библия и возрождение духовной культуры русского и других славянских народов. – СПб. : ТОО ТК “Петрополис”, 1995. – С. 20–31.
3. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту [переклад проф. Івана Огієнка]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
4. Браїлко Ю. І. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60–80-х років ХХ століття (семантико-стилістичний аспект) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Браїлко Юлія Іванівна. – Київ, 2005. – 218 с.
5. Бумер М. Образы добра и зла // М. Бумер. Два образа веры. – М. : ООО “Фирма “Издательства АСТ”, 1999. – С. 162–186.
6. Бурдіна Г. Вплив Біблії та конфесійного стилю на збагачення української лексики й фразеології / Г. Бурдіна // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції. – Львів : Вид-во Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 259–266.
7. Варданян С. І. Міфологема Каїна в українській літературі ХІХ–ХХ століть : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Варданян Світлана Іванівна. – Чернівці, 2007. – 228 с.
8. Демський М. Фраземіка в Євангелії Матвія у перекладі І. Огієнка й І. Хоменка / М. Демський // Іван Огієнко [незабутні імена української науки]. Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка: Ч. 1. – Львів, 1992. – С. 70–74.
9. Запорожець Л. М. Структурні та семантичні особливості фразеологічних одиниць Євангельських текстів / Л. М. Запорожець // Система і структура східнослов’янських мов: Міжкафедральний зб. наук. праць. – К., 1999. – С. 203–207.
10. Кучеренко І. К. Фразеологізм як об’єкт синтаксису / І. К. Кучеренко // Українське мовознавство. – К., 1983. – Вип. 10. – С. 9–15.
11. Мифологический словарь / гл. ред. Е. М. Мелекинский. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 672 с.
12. Мифы народов мира. Энциклопедия : в 2 т. / гл. ред. С. А. Токарев. – М. : Сов. энциклопедия, 1980. – Т. 1. – 672 с.
13. Мороз О. А. Фразеологічні одиниці з компонентом “власне ім’я” в сучасній українській мові: структурно-семантичний аспект : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Мороз Оксана Анатоліївна. – Донецьк, 2002. – 224 с.
14. Отин Е. С. Развитие коннотомии русского языка и её отражение в словаре коннотонимов / Е. С. Отин // Этимология 1984. – М. : Наука, 1986. – С. 186–191.
15. Пасік Н. М. Власні назви в українській фразеології та пареміології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 01. / Н. М. Пасік. – К., 2000. – 20 с.
16. Скуратівський В. Русалії / В. Скуратівський. – К. : Довіра, 1996. – С. 216.
17. Словник української мови : в 11т. – К. : Наук. думка, 1974. – Т. 5. – С. 72.

18. Сучасний тлумачний словник української мови: 60000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х. : ВД “Школа”, 2006. – 832 с.
19. Ткач Л. Фразеологічні скарби української мови в перекладах книг Святого Письма / за текстами П. Куліша, І. Пулюя, І. Огієнка / Л. Ткач, Т. Мороз // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 214–215: “Слов’янська філологія”. – Чернівці : Рута, 2004. – С. 115–125.
20. Фоякова О. И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фоякова : учеб. пособ. – Л., 1990. – 104 с.
21. Фразеологічний словник української мови [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1999. – 984 с.
22. Фразеологічний словник української мови : у 2-х томах / [авт.-уклад. Г. М. Удовиченко]. – К. : Вища шк., 1984. – С. 76.
23. Шулежкова С. Г. От земли обетованной к небесам обетованным, или несколько слов о судьбах библейских крылатых выражений, связанных с искусством кино / С. Г. Шулежкова // Библия и возрождение духовной культуры русского и других славянских народов. – СПб. : ТОО ТК “Петрополис”, 1995. – С. 228–234.

Решетняк Е. А. Функционирование символом с антропонимом Каин в языковом дискурсе.

В статье определены условия процесса апеллиативации антропонима Каин и его производных, а именно притяжательных прилагательных: Каинова дорога, Каиновый поступок, Каиновый мотив, Каинова мифологема и т. д.; охарактеризован максимально возможный состав украинских символом с этим антропонимом относительно употребления в разных стилях литературного языка; исследована их специфика и закономерности семантической актуализации.

Ключевые слова: антропоним, библионим, коннотоним, коннотация, апеллиативация, символема, Каин.

Reshetnyak O. O. The functioning of symbolemes with anthroponym Cain in linguistic discourse.

In the article the conditions of process of anthroponym Cain appellativation and possessive adjectonyms which are derivative from it are clarified: Cain Road, Cain's act, Cain motive, Cain mytheme etc.; the maximum possible composition of Ukrainian symbolemes with this anthroponym as units of different styles is defined; their semantic specificity and regularities of semantic actualization are revealed.

Keywords: anthroponym, biblionym, connotonym, connotation, appellativation, symboleme, Cain.

Роман В. В.
Донбаський державний педагогічний університет

ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ: ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ (КІНЕЦЬ XX СТ. – ПОЧАТОК XXI СТ.)

Запозичення – один із найважливіших факторів
розвитку будь-якої культурної мови.

І. І. Огієнко

У статті проаналізовано вплив головних екстралінгвальних (позамовних, зовнішніх, соціальних) чинників на процес адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті. Розкрито погляди європейських (у тому числі українських і російських) мовознавців кінця XX ст. – початку XXI ст. стосовно головних позамовних причин запозичень однієї мовою іншою із зосередженням уваги на теоретичних проблемах адаптації лексичних запозичень. Визначено і охарактеризовано основні класифікації екстралінгвальних чинників адаптації лексичних запозичень у лінгвоісторіографічному аспекті. Обґрунтовано, що для

зазначеного періоду характерним стає розгляд лінгвістичних явищ у тісному зв'язку з змінами суспільно-політичних умов.

Ключові слова: екстралінгвальний чинник, процес адаптації, мовна система, лексичне запозичення, мова-реципієнт, лінгвоісторіографічний аспект.

Дослідження останніх років з усією очевидністю доводять, що при розв'язання лінгвістичних проблем необхідно враховувати не тільки власне внутрішньомовні фактори, але й екстралінгвальні чинники. Проблема співвідношення лінгвальних чинників (мовна система) і екстралінгвальних даних постійно постає в лінгвістичній літературі у зв'язку з розглядом різних питань у галузі мовознавства. Мова як засіб комунікації пов'язана з соціальною структурою численними і складними зв'язками. Мовні контакти мають місце як при безпосередніх контактах народів, так і при відсутності їх, утворюючи при цьому важливу частину опосередкованих контактів культур. Одним із серйозних чинників взаємодій цивілізацій є запозичення лінгвістичних одиниць, яке одночасно репрезентує собою певну фазу в процесі запозичення культурних цінностей. Процеси взаємовпливу і запозичення в мовах світу відбуваються настільки часто, що викликають необхідність спеціального дослідження. Усяке запозичення і вплив здійснюється людьми, і зрозуміло, що запозичення характеризують одну з важливих сторін діяльності людини в мові [11].

При вивченні лексичних запозичень важливо звернути увагу на дискусійні питання щодо підходів до статусу запозичень: по-перше, на сучасному етапі запозичення – це один з важливих джерел поповнення лексичного складу; по-друге, іншомовна лексика – це один з аспектів дослідження соціолінгвістики, психолінгвістики, теорії перекладу. Очевидно, саме тому питання про мовну змінність, сутність і чинники мовної еволюції було, є і буде одним з центральних у лінгвістичній науці.

Питання лексичного запозичення активно розробляється в лінгвістиці. Дослідженням причин запозичення іншомовних слів займалося багато лінгвістів. Перші роботи з зазначеної проблематики з'явилися в кінці XIX ст. Слід відмітити участь учених з різних країн, спеціалістів з різних мовних ареалів, які вбачали наукову значимість і актуальність дослідження проблем засвоєння запозиченої лексики крізь призму соціолінгвістичного підходу. Головні здобутки належать таким видатним вченим першої половини XX ст., як І. О. Бодуен де Куртене, В. О. Богородицький, Л. А. Булаховський, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Б. О. Ларін, Є. Д. Поливанов, А. М. Селіщев, Л. В. Щерба, Л. П. Якубинський, Р. Шор, Г. Шухардт, Ш. Баллі, Ф. Брюно, Ж. Вандрієс, А. Мейє, В. Пізані, А. Сеше та ін. Друга хвиля інтересу до проблеми процесу лексичного запозичення припала на другу половину XX століття. Вони описані в дослідженнях таких зарубіжних та вітчизняних фахівців – В. Є. Акуленко, Р. О. Будагов, Л. П. Крисін, О. А. Леонтьєв, Д. С. Лотте, М. М. Маковский, А. Мартіне, О. М. Мороховський, О. Г. Муромцева, О. О. Реформатський, С. В. Семчинський, О. М. Сендровиць, Ю. С. Сорокін, Е. Хауген, Н. М. Шанський, О. Б. Шахрай та ін.

Наприкінці XX – початку XXI століття мовознавці посилили увагу як до теоретичного осмислення, так і до практичного опрацювання матеріалу. Важливе значення екстралінгвальних причин і їх провідну роль у процесі лексичного запозичення підкреслюють багато лінгвістів, а саме: Б. М. Ажнюк, Л. М. Архипенко,

О. П. Бодик, К. В. Брітікова, Г. В. Дружин, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Е. С. Літвінова, Є. В. Маринова, У. Л. Мрозицька, Т. М. Полякова, Т. О. Попова, Г. А. Сергєєва, О. А. Стишов.

Активізація лексики іншомовного походження зумовлює різноманітні дискусії в суспільстві взагалі та серед лінгвістів зокрема. Існує декілька підходів до класифікації запозиченої лексики, один з яких пов'язаний з трансформаційними процесами, спричиненими зовнішніми (екстралінгвальними) і внутрішніми (інтралінгвальними) чинниками. Водночас подальше опрацювання теми, поява нових матеріалів викликає необхідність нового звернення до проблеми, оскільки поява нового слова – безперервний процес, що вимагає постійної уваги та вивчення. Нові слова, які постійно з'являються, потребують різнобічного опису. Проте спеціальних праць лінгвістичного характеру, в яких було б докладно проаналізовані та систематизовані основні мовні та позамовні чинники виникнення лексичних запозичень у мові-реципієнті кінця XX ст. – початку XXI ст., в мовознавстві немає, чим зумовлюється **актуальність** обраної теми.

Таким чином, **метою** пропонованої статті є дослідити природу екстралінгвальних причин уходження і адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті кінця XX ст. – початку XXI ст. Питання теорії запозичень досі залишається суперечливим, а відтак це позначається на вирішенні конкретних практичних завдань. Отже, **завдання** нашої роботи полягають у розкритті поглядів європейських (у тому числі українських і російських) мовознавців кінця XX ст. – початку XXI ст. стосовно головних позамовних причин запозичень однієї мовою іншою із зосередженням уваги на теоретичних проблемах адаптації лексичних запозичень; у визначенні і характеристиці основних класифікацій екстралінгвальних чинників (соціолінгвістичного характеру) адаптації лексичних запозичень у лінгвістично-історіографічному аспекті.

Поставленні в дослідженні завдання вирішуються за допомогою актуалістичного методу, який є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання [3, с. 6].

Предметом дослідження є погляди лінгвістів кінця XIX ст. – початку XXI ст. на проблему адаптації лексичних запозичень на різних етапах їх уходження в певну мову з урахуванням позамовних чинників. Оскільки зазначена проблема найбільш плідно розв'язувалася в індоєвропейстиці, ми обмежуємося матеріалом індоєвропейських мов. **Об'єктом** дослідження є розглянута в лінгвістично-історіографічному аспекті сукупність наукових класифікацій екстралінгвальних чинників адаптації лексичних запозичень, авторами яких є мовознавці кінця XX ст. – початку XXI ст.

Беручи до уваги той факт, що термін “запозичення” багатогранний і його значення варіюється в різних областях лінгвістики, в даному дослідженні під запозиченням розуміється як сам процес появи і закріплення в мові іншомовного елемента, так і його результат, тобто сам іншомовний елемент. Проблема лексичного запозичення займає в лінгвістиці важливе місце, бо вона висвітлює одне з явищ взаємодії мов. Як відзначав С. В. Семчинський, “Мова не існує як самостійне, автономне явище. Вона існує в нерозривному зв'язку з суспільством та його багатогранним життям, тому закони її розвитку можна зрозуміти, якщо вивчати її у зв'язку з історією народу – носія цієї мови. Для того, щоб пояснити явища мови

даного народу, слід знати історію цього народу, його зв'язки з іншими народами” [10, с. 23-24].

Причини запозичень можуть бути різними, і число таких причин настільки велике, що їх можна розділити на дві великі категорії – екстралінгвальні (позамовні) та інтралінгвальні (мовні). З появою соціолінгвістичних досліджень у мовознавстві другої половини ХХ століття основними причинами запозичення все ж прийнято вважати чинники нелінгвістичного характеру. На наш погляд, саме такий підхід розгляду процесу запозичення та використання лексичних запозичень як одного із соціолінгвістичних підходів у контексті дослідження мовної структури, зокрема, найбільшою мірою, відповідає сучасному розвитку мови. Розглянемо основні підходи до класифікації позамовних чинників запозичень, за допомогою яких збагачується словниковий склад мови.

Освоєння іншомовних слів – складний мовний процес, який в силу своєї багатоаспектності розглядається лінгвістами з різних позицій. Кінець ХІХ ст. – початок ХХ ст. відзначився як період, при якому процес освоєння зводився лише до формального уподібнення іншомовних одиниць системі мови-реципієнта. Досліджуваний період (кінець ХХ – початок ХХІ століття) характеризується аналізом лексичних запозичень, оскільки формальна і функціональна сторона – лише різні аспекти єдиного процесу освоєння, також зазначений період відзначається формуванням й удосконаленням принципів і класифікацій освоєння іншомовного слова та розробкою конкретного механізму визначення етапів і ступенів адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті.

Результати проведеного дослідження дають змогу констатувати, якщо прослідити історію вивчення й фіксування іншомовної лексики в мові, яку подано у працях сучасних дослідників, то позамовні чинники, так чи інакше, впливали на позиції фахівців щодо доречності запозичених слів і способів їх фіксації та кодифікування. Спроби дати популярне тлумачення екстралінгвістичних причин входження іншомовних слів зробили, зокрема Л. М. Архипенко, Л. В. Гребинник, Д. В. Мазурик, У. Л. Мрозіцька, В. П. Сімонок, О. А. Стишов.

В аспекті досліджуваної проблеми вважаємо за необхідне підкреслити, що основою для дослідження зазначеного питання може слугувати бачення розгляду класифікації екстралінгвальних чинників процесу адаптації іншомовних слів Л. П. Крисіна. У полі зору лінгвіста виступає класифікація позамовних чинників входження і згодом адаптації запозичення нових слів, яку наш погляд, можна вважати найбільш ґрунтовною і загальноприйнятною. Загалом усі дослідники в своїх роботах брали до уваги цей принцип, але спосіб реалізації та трактування у кожного ученого неоднаковий. У своїй роботі автор підкреслює “нерозчленований” характер дослідження причин запозичення до середини ХХ століття, а також вказує на те, що “сам перелік причин був намічений в цілому вірно, оскільки в дійсності запозичення представляє собою процес, обумовлений складним комплексом лінгвістичних і екстралінгвістичних причин” [6, с. 22]. До екстралінгвальних причин запозичення слів однієї мови іншим лінгвіст відносить “наявність більш-менш тісних політичних, економіко-промислових і культурних зв'язків між народами – носіями мов”: тобто “всякого роду зовнішні впливи” неминуче відбиваються в лексиці як в найбільшою мірою “відкритою” мовної області [там само, с. 21].

Звертаючи увагу на процес запозичення, С. В. Семчинський зазначав, що “... запозичені слова допомагають нам уявити ті зв’язки, які існували між даним народом. Але запозичення не лише допомагають з’ясувати факти історії мови і історії народів, але й збагачують лексику мови” [10, с. 34].

Екстралінгвальні та лінгвальні причини можуть розглядатися у діахронічному і синхронічному аспектах, оскільки для кожної епохи характерним є свій набір причин запозичення, але є й причини, характерні для всіх епох, тобто є причини постійні і змінні [Архипенко, с. 58-62]. Економічні, суспільно-політичні, культурні причини властиві всім епохам. Ці три головні чинники мовного контактування привели до різноманітних класифікаційних розподілів. Так, Л. М. Архипенко подає детальну класифікацію екстралінгвальних причин, які сприяють входження слова до вжитку і подальшій адаптації лексичних запозичень в мові-реципієнті, а саме: *економічні* (докорінна зміна економічного устрою в Україні, формування відносин західного типу; вивчення американського зразка ринкових відносин і ринкової економіки та ін.); *суспільно-політичні* (зміна надбудови у зв’язку із перебудовою політичної системи і зміною економічного базису; переорієнтація з комуністичної ідеології на демократизацію в усіх галузях суспільного життя та ін.); культурні та культурно-побутові (розвиток нових напрямків у художній літературі, кінематографії, театрі, музиці, архітектурі; культурні акції творчих колективів різних країн; туристичні поїздки; зміни у ставленні до моди, бажання прилучитися до сфери моди, до нової естетики; активне культивування західного способу життя; вільний доступ до новинок західної поп-музики та ін.); *наукові* (відкритість наукових досягнень, що виявляється у доступності наукового матеріалу тієї чи іншої країни; розширення інформаційного поля, глобалізація інформаційних систем і надзвичайна інтенсифікація обміну інформацією як наслідок науково-технічного прогресу; обмін науковими кадрами і досягненнями; участь у симпозіумах і конференціях; здійснення спільних наукових проєктів); *соціально-психологічні* (бажання позбавитися разом зі старим суспільним устроєм і слів, які були притаманні певному епосу; мода на розкутий стиль поведінки, зокрема американців; престижність іноземної мови, сприйняття іноземного слова як престижнішого порівняно з власним; етичні норми людських стосунків, які сприяють прагненню до евфемістичності при використанні слів) [там само, с. 60-62].

Розглядаючи співвідношення власних і чужих елементів у сучасній українській мові, П. О. Селігей, у свою чергу, одним із найперших і закономірних принципів проникнення запозичених слів вважає, що запозичена лексика є міжнародною, узвичаєною серед зарубіжних фахівців, Україна усвідомлює себе частиною Європи, наздоганяє цивілізовані країни в економіці й культурі, переймає в західних народів їхні науково-технічні здобутки, має доступ до новітніх інформаційних технологій. Наступним чинником лінгвіст виділяє естетичні або етичні міркування. Він вважає, що іншомовні слова проникають коли окремі суспільні прошарки захоплюються культурою іншого народу. Учений підкреслює, що “Запозичення в такому разі вкорінюються не стільки, щоб уточнити поняття чи прояснити суть справи, скільки з бажання мовця засвідчити свою сучасність і поінформованість, з претензій на розмову або ділову перевагу, з міркувань моди чи снобізму, а також з метою маніпуляції – щоб створити видимість чогось нового чи незвичайного” [9, с. 7-11]. Соціально-

психологічні причини – мода на іноземні мови, престижність іншомовних слів – часто призводять до невинуватених запозичень і до засмічення мови, яка запозичує.

Досліджуючи лексико-семантичну рецепцію іншомовної лексики в соціолінгвістичному аспекті, В. П. Сімонок стверджує, що на запозичування, як і на розвиток мови взагалі, впливають зовнішні та внутрішні чинники. Основними позамовними чинниками вчений вважає, так звану, основну тріаду факторів, а саме політичні, економічні та культурні зв'язки між народами. Зовнішні відбивають зв'язки мови з різними сторонами людського існування й історії суспільства, через які відбувається зв'язок історії мови з історією народу. Ці чинники стають детермінантами, які безпосередньо визначають розвиток лексики. Будь-які зміни у світі матеріальних речей, суспільних установ, духовному житті людини потребують запозичування відповідних найменувань. Науковець висловлює думку про те, що причинами запозичень можуть бути переваги однієї мови у певній галузі, престиж (престиж народу у військових, політичних, економічних відношеннях; престиж у духовному, літературному, науковому, релігійному житті тощо). Зазначене положення В. П. Сімонок ілюструє наступним прикладом: вплив французької мови, коли Франція стала гегемоном у культурному житті та філософії у XVII–XVIII ст., у наші дні перевагу має англійська мова [12, с. 4-12].

На запозичення як на суттєвий фактор розвитку науки, техніки, культури вказував С. В. Семчинський [10, с. 39].

Вияв позамовних (історико-культурних) чинників динаміки структури мови-реципієнта, які впливали на інтенсивність засвоєння іншомовних елементів, зумовлювали їх трансформацію чи збереження вихідних форм і значень, зроблено в роботі С. П. Гриценко [4]. Дослідження іншомовного елементу, становлення лексичного складу мови та його історичних змін, в яких історичних, соціальних, культурних, функціонально-стилістичних умовах розвивається цей процес висвітлено в спеціальному дослідженні У. Л. Мрозіцької “Інтра- та екстралінгвальні чинники розвитку мови-реципієнта” [8].

Значно розширилося та збагатилося коло факторів, які сприяють входженню лексичних запозичень до лексичного складу мови-реципієнта наприкінці XX ст. – початку XXI ст. у порівнянні з початком XX ст. Одним з головних питань, пов'язаних із запозиченням, яке ставиться вченими (А. Т. Аксенова, Г. Д. Дружин, Є. С. Літвінова, О. В. Маринова, І. В. Нечаєва, С. А. Федорець), сьогодні є те, що сучасні можливості фіксування нових лексем зумовив розвиток комп'ютерних технологій та публіцистичних джерел та Інтернет видання. Це положення, можна стверджувати, є провідним в досліджуваній період.

У результаті інтеграції різних аспектів життєдіяльності держав зросла суспільна роль мов глобального спілкування в міжнародній комунікації та співробітництві. Особливість досліджуваного періоду полягає в тому, що посилюється вплив англійської мови. Використання англійської як мови-донора обумовлено вагомістю англомовних країн на світовій геополітичній арені. Перш за все, це пояснюється впливом англомовних країн (насамперед США) в сучасній світовій спільноті суспільного і політичного та наукового життя, активної культурною експансією, а також впровадженням в країнах демократії, ринкової економіки, тобто реалій, в області яких найбільший досвід є саме у англомовних країн, а, отже, саме англійська

мова є законодавцем відповідних спеціальних термінологій. З наукового погляду питання доцільності вживання мови як інтернаціональної системи фігурує в праці українського лінгвіста С. В. Семчинського. Він вважав, з розвитком науково-технічного прогресу шлях запозичень починає відігравати все більшу роль. Відмова від єдиної мови в науковому обігу дає можливість створити величезні можливості для розвитку науки в кожній країні [9, с. 39-40].

Опис закономірностей функціонування запозичень в умовах сучасної мовної ситуації, встановлення зв'язку між внутрішньосистемними закономірностями мовної еволюції, її зовнішніми факторами у співвідношенні із прагматичними, соціолінгвістичними аспектами вказується в роботі Г. Д. Дружина. Він виділяє загальні причини, але серед них рушійними є екстралінгвістичного характеру, а саме: наукові потреби, які йдуть шляхом спеціалізації знань або їхньої глобалізації; модою – пануванням у певному середовищі тих чи інших смаків; потребою у формуванні ідеологічного фундаменту, здатного об'єднати соціум і у визначеній мері маніпулювати їм; комунікативною актуальністю – як для всього суспільства, так і для окремих його шарів; евфемізацією – зм'якшенням вираження за рахунок малознайомого мовного матеріалу; потребами публіцистики, покликаними відбивати стан суспільної свідомості впливати на нього [5, с. 3-5].

Разом з політичними, соціальними та економічними зрушеннями та новими підходами щодо зміцнення й розвитку відносин між державами С. А. Федорець виділяє зміни в суспільстві, які неодмінно відбиваються й у мові, зростання інтернаціоналізації характеру науки, глобалізація світового інтелектуального ринку та вдосконаленні вмінь і навичок фахівців-перекладачів, прагнення учасників мовного контакту до взаємного пристосування та спрощення мовних систем, що призводить до інтенсифікації процесів запозичування у взаємодіючих мовах [14, с. 1-4].

Проблема запозичення – не тільки лінгвістична, а переважно соціолінгвістична. Вона існує поряд з такими проблемами, як двомовність, конвергенція, змішування мов. Запозичення можуть бути наслідком історичних і мовних контактів або існування явища білінгвізму.

Серед зовнішніх чинників лінгвального розвитку необхідно виділити передусім соціально-історичні, географічні, демографічні, соціолінгвістичні, культурні та естетичні контакти. Велику роль у поширенні запозичених слів відіграють білінгви – люди, які володіють рідною мовою та будь-якою іншою мовами. Вони часто вживають запозичене слово замість рідного і це слово знаходить серед своїх слухачів людей, які можуть його вживати далі. За В. П. Сімонок, мовні контакти є визначальним чинником у процесі лексичного запозичування, які можуть бути безпосередніми або опосередкованими. Перший тип контактів відбувається при політичних, економічних і культурних відносинах між народами, які живуть поруч. Учений надає велику роль білінгвам у поширенні запозичених слів в мові-реципієнті, які володіють рідною мовою та однією з інших мов. Для адаптації лексичних запозичень достатньо двомовності не всього населення, а тільки його частини. В. П. Сімонок вважає, що наявність двомовності не обов'язково є результатом територіального контакту двох сусідніх народів, що особливо виявляється в українській мові XX ст. [12, с. 2-5].

Міркування В. П. Сімонок частково поділяє Я. В. Битківська щодо поглядів на визначення білінгву. Учений визнає, що в умовах контактування генетично й географічно віддалених мов вона дотримується класифікації мовних контактів Ю. О. Жлуктенка, згідно з якою англійська та українська мовні системи мають випадковий, казуальний зв'язок, результатом якого є явище білінгвізму. Двомовність у дослідженні Я. В. Битківської має індивідуальний характер і поширена в межах певної соціальної групи, де володіння англійською мовою та використання її елементів зумовлене професійною діяльністю [2, с. 5-6].

Загальновідомо, що різні мови розвиваються різними темпами і перебувають на різних етапах розвитку, що може зумовлюватися різними соціально-економічними, матеріальними та духовними умовами життя того чи іншого народу. В аспекті досліджуваної проблеми викликає інтерес і класифікація Д. В. Мазурик. Розглядаючи чинники, які зумовили активні інноваційні процеси в лексиці української мови поповнення словникового складу, лінгвіст до зовнішніх факторів відносить: **розвиток** політичного устрою України та вихід її на міжнародну арену як незалежної держави; економічні умови життя людини та нова політико-правова організація суспільства та перетворення в ньому, пов'язані з переходом від соціалістичної планової економіки до господарювання за ринковими законами; розвиток науки і техніки; демократизація українського суспільства та його інтеграція в міжнародний культурний та інформаційний простір; розширення геополітичного впливу окремих націй та держав [7, с. 5-7].

Розглядаючи лексико-семантичні зміни в мові-реципієнті О. А. Стишов, досліджує позамовні і внутрішньомовні чинники сучасного розвитку національного лексикону. Так, учений звертається до фактів позамовного характеру, зокрема саме тих, які активно діють у мові новітніх мас-медіа в досліджуваний період. Він виділяє такі фактори: демократизація суспільного життя; істотне послаблення цензури; статус української мови як офіційної; зміни в соціальній структурі українського суспільства; практичні потреби мовців (самовираження в мові); мода на певні слова – естетичні смаки певної доби; пошуки нових засобів вираження [13, с. 21-22].

Кожна з названих вище причин по-своєму впливає на процес освоєння лексичних запозичень, на певний час, необхідний для їхньої адаптації до системи мови-реципієнта, на ступінь і способи трансформації в системі.

Результати дослідження. Запозичення – це універсальне мовне явище, яке полягає в акцепції однією мовою лінгвістичного матеріалу з іншої мови внаслідок екстралінгвальних контактів між ними, які розрізняються за рівнем та формами. Вивчення процесу запозичення як результату контактів між народами і їх мовами має важливе значення для вирішення ряду лінгвістичних проблем. Таким чином, розглядаючи наукові роботи зазначеного періоду, доходимо висновку, що для лексикологічних праць кінця XX ст. – початку XXI ст., у яких трактуються проблеми міжмовних контактів, характерним стає розгляд лінгвістичних явищ у тісному зв'язку з змінами суспільно-політичних умов, актуалізацією певних реалій, для яких в мові-реципієнті або не було адекватних позначень, або існуючі позначення за тими або іншими причинами не влаштовували носіїв мови.

Перспективи подальших вивчень полягають у більш детальному вивченні положень лінгвістів стосовно досліджуваної проблеми, зокрема дослідження

інтралінгвальних причин уходження і адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті. Необхідність вивчення запозичених слів обумовлена рівнем і частотою мовних контактів, збільшенням міжмовного обміну та освіченістю суспільства.

Л і т е р а т у р а :

1. *Архипенко Л. М.* Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX–початку XXI ст.): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Людмила Михайлівна Архипенко / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2005. – 230 с.
2. *Битківська Я. В.* Тенденції засвоєння та розвиток семантики англїзмів у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Я. В. Битківська. – Івано-Франківськ, 2008. – 19 с.
3. *Глуценко В. А.* Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / Глуценко Володимир Андрійович / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
4. *Гриценко С. П.* Лексичний вплив як чинник динаміки структури мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень українських пам’яток кінця XVI-XVII ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 “Загальне мовознавство” / С. П. Гриценко. – К., 1999. – 20 с.
5. *Дружин Г. В.* Сучасні лексичні запозичення: прагматика, семантика, соціолінгвістика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова” / Г. В. Дружин. – Дніпропетровськ, 2000. – 17 с.
6. *Крысин Л. П.* Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1968. – 207 с.
7. *Мазурик Д. В.* Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-ті роки XX ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – “Українська мова” / Д. В. Мазурик. – Л., 2002. – 21 с.
8. *Мрозіцька У. Л.* Інтра- та екстралінгвістичні чинники розвитку мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень в українській мові) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / У. Л. Мрозіцька. – К., 2002. – 18 с.
9. *Селігей П. О.* Що нам робити із запозиченнями? / П. О. Селігей // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 3-17.
10. *Семчинський С. В.* Шляхи збагачення лексики / С. В. Семчинський. – Львів. : Вид-во Львівського ун-ту, 1963. – 62 с.
11. *Серебренников Б. А.* Процессы заимствования и взаимовлияния в языках [Електронний ресурс] / Balto-Slavica. – 14 серп. 2012 р. – Режим доступу до статті : <http://www.balto-slavica.com/forum/lofiversion/index.php/t13101.html>
12. *Симонок В. П.* Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / В. П. Симонок. – Харків, 2002. – 36 с.
13. *Стишов О. А.* Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 288 с.
14. *Федорець С. А.* Англійські запозичення в мові сучасної української реклами : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С. А. Федорець. – Х., 2005. – 18 с.

Роман В. В. Экстралингвальные факторы адаптации лексических заимствований в языке-реципиенте: лингвоисторикографический аспект (конец XX в. – начало XXI в.).

В статье проанализировано влияние основных экстралингвальных (внеязыковых, внешних, социальных) факторов на процесс адаптации лексических заимствований в языке-реципиенте. Раскрыты взгляды европейских (в том числе украинских и русских) языковедов конца XX ст. – начала XXI ст. относительно главных внешних причин заимствований одним языком другим с акцентированием внимания на теоретических проблемах адаптации лексических заимствований. Определены и охарактеризованы основные классификации экстралингвальных факторов адаптации

лексических заимствований в лингвосториграфическом аспекте. Обосновано, что для указанного периода характерным становится рассмотрение лингвистических явлений в тесной связи с изменениями общественно-политических русловий

Ключевые слова: экстралингвальный фактор, процесс адаптации, языковая система, лексическое заимствование, язык-реципиент, лингвосториграфический аспект.

Roman V. V. Extralingual factors of adaptation of lexical borrowings in the language-recipient: linguo-historiographic aspect (the end of the XXth – the beginning of the XXIst century).

The article outlines the scientific investigation dedicated to the impact of major extralingual (intralingual, external, social) factors on the process of adaptation of lexical borrowings in the language-recipient in the linguistic works (the end of the XXth – the beginning of the XXIst century). The factors especially social ones resulted in using lexical borrowings have been characterized. The views of European (including Ukrainian and Russian) linguists at the end of the XXth – the beginning of the XXIst century are revealed concerning the main external causes of borrowings with the emphasis on the theoretical problems of adaptation of loan words. The main classifications of extralingual factors of the adaptation of lexical borrowings are identified and characterized in the light of linguo-historiographic aspect. It is proved that it has become characteristic to consider the linguistic phenomena in close connection with the changes of socio-political conditions in the investigated period.

Keywords: extralingual factor, process of adaptation, language system, lexical borrowing, language-recipient, linguo-historiographic aspect.

Ротко С. І.

**Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

ДЕФІНІЦІЙ ПОНЯТЬ ТЕРМІНОЛОГІЯ ТА ТЕРМІНОСИСТЕМА У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті критично проаналізовано різні підходи вчених до визначення і диференціації понять термінологія та терміносистема. Звернуто увагу на основні розбіжності в поглядах науковців і запропоновано робоче визначення поняття терміносистема.

Ключові слова: термінологія, терміносистема.

У сучасному термінознавстві точаться жваві дискусії щодо розуміння понять *термінологія* та *терміносистема*. Спільною є думка про те, що термінологія є окремою системою всередині лексичного складу мови, яка складається з одиниць термінологічної номінації. Розбіжності починають виникати щодо природи, джерел і результатів системного характеру цих сукупностей лексичних одиниць мов для спеціальних цілей (або фахових мов), що зумовило формування двох основних підходів до розв'язання даного питання.

З одного боку, термінологи ототожнюють поняття *термінологія* та *терміносистема*, погоджуючись, що перше за своєю природою вже є системним (М. Н. Володіна, Б. Н. Головін, І. М. Гумовська, В. П. Даниленко, О. І. Дуда, Р. Ю. Кобрін, М. В. Носкова, Г. В. Чорновол, Г. П. Мельников та ін.).

Інші, у свою чергу, доводять, що галузеві терміносистеми існують всередині термінології як повноцінні окремі системи (К. Я. Авербух, Ю. В. Борхвальд, С. В. Гриньов, С. Г. Казаріна, В. М. Лейчик, Т. П. Кравченко, П. Г. Ситдигов, О. Д. Гриш, О. М. Михалевич, Т. Р. Кияк, О. М. Тур та ін.). Ми погоджуємось з таким підходом і, слідом за Б. О. Серебренніковим, вважаємо, що терміносистема не може

бути взаємозв'язаним “набором” термінологічних одиниць всіх типів, бо для лінгвістів саме поняття системи є цілісним впорядкованим утворенням, що виконує певні функції [16, с. 29].

Аргументуючи перший підхід, вищезгадані термінологи стверджують, що загальним для термінології та терміносистеми є те, що вони складаються з лексичних одиниць мов для спеціальних цілей та є функціональними різновидами сучасних національних мов, що обслуговують спеціальні сфери. Так, Б. Н. Головін пише, що термінологія є системною передусім тому, що світ, окремі сторони й ділянки якого вона відображає і обслуговує, є системним [4, с. 77]. Його думку підтримує Р. Ю. Кобрін, який зазначає, що систему термінів у лінгвістичній літературі кваліфікують як термінологію. Щодо диференціації змісту в поняттях *термінологія* та *терміносистема*, то вчені розглядають першу як сукупність слів та словосполучень, що називають спеціально-професійні поняття, а другу – як сукупність термінів, співвідносних один з одним на понятійному, дериваційному, семантичному та граматичному рівнях [4, с. 78]. Проте, на нашу думку, таке пояснення є розмитим і не розмежовує поняття термінології та терміносистеми, бо терміни можуть співвідноситись один з одним на понятійному, дериваційному, семантичному та граматичному рівнях як у межах однієї терміносистеми, так і в декількох паралельно.

Немає чіткої диференціації і у визначеннях інших лінгвістів. Наприклад, М. Н. Володіна визначає термінологію конкретної наукової галузі не просто як сукупність (список) термінів, а семіологічну систему, тобто висловлювання певної системи понять, що відображає певний науковий світогляд [3, с. 30]. Проте, вже у самому визначенні йдеться про терміносистему конкретної наукової галузі в межах загальної термінології. І. М. Гумовська також ототожнює ці поняття і називає ознаки термінології як системи – сукупність чи безліч термінів-слів взагалі та сукупність термінів (понять чи назв) будь-якої галузі науки (юридична термінологія, хімічна термінологія, економічна термінологія і т. д.) [7, с. 7].

О. І. Дуда вважає, що у кожній підмові, крім термінів основної терміносистеми, функціонують терміни багатьох інших терміносистем і, в першу чергу, суміжних галузей. На її думку, поширеною є точка зору на термінологію як на чітко окреслену підсистему всередині загальної лексичної мови. Такий підхід до термінології виправданий особливим призначенням терміна бути засобом вираження спеціального поняття в галузі науки, техніки, виробництва і підтримується зверненнями багатьох дослідників до аналізу галузевих терміносистем [9, с. 13]. О. І. Дуда ототожнює поняття термінології та терміносистеми, проте не враховує, що семантика терміна може змінюватись залежно від сфери вживання, що і зумовлює полісемію термінів.

На її думку Г. В. Чорновол, кожному терміносистемі дослідники-термінологи подають у формі сукупності термінів та відповідних їм понять певної предметної галузі, стандартизують, встановлюють чіткий зв'язок між складовими системи для полегшення у тій діяльності чи іншій сфері [19, с. 10].

Окремі дослідники, зокрема Г. П. Мельников, загалом не вважає за необхідне навіть вживати слово *термінологія* як сукупність термінів, а пропонує замінити його словом *терміносистема*. Однак при цьому він уточнює, що такий варіант не є оптимальним, оскільки терміносистемою подібна сукупність може стати лише після її упорядкування та систематизації, тоді як термінологія найчастіше має справу з

об'єктами, які ще тільки належить довести до такого рівня впорядкування, щоб їх можна було назвати терміносистемою [13, с. 40].

Представники другої позиції, про яких уже йшлося вище, розмежовують ці поняття і розглядають терміносистему як впорядковану безліч термінів із зафіксованими відношеннями між ними і як організацію лексичних одиниць, більш високу, ніж термінологія. Варто погодитися з цією думкою, що перехід від термінології до терміносистеми вимагає систематизації та аналізу, за допомогою яких виявляють недоліки термінології та визначають методи її вдосконалення, потім нормалізують термінологію, переводячи її у терміносистему.

Отже, важливою є нормативна робота як інструмент перетворення термінології у терміносистему, бо одні й ті ж терміни є однозначними в межах певної термінологічної системи, але багатозначними у складі термінологічної лексики.

В. М. Лейчик чітко розмежовує поняття *термінологія* та *терміносистема*, пояснюючи це тим, що термінологія – це стихійно сформована сукупність термінів усередині лексичного складу мови, а терміносистема – свідомо вибудована система термінів [12, с. 107]. На його думку, терміносистема формується не відповідно до розвитку науки, сфери знань чи діяльності, а паралельно з формуванням теорій усередині них. Учений виділяє 3 етапи формування терміносистеми: 1) перехід від відсутності теорії до її започаткування (від неупорядкованих термінів до терміносистеми); 2) ріст знань в межах даної теорії, коли вони збагачують, а не руйнують її; 3) зміна теорії і зміна терміносистеми. Ця зміна не відбувається у вигляді разового акту. Спочатку існує первинна теорія, а згодом автор розуміє, що певним термінам відповідають інші поняття, внаслідок чого він змінює значення терміна, пояснюючи це словами: “під даним терміном розумітимемо...” [12, с. 105].

Такий погляд, на наше переконання, є перспективним. Наприклад, в освітній терміносистемі відповідно до змін педагогічних і методичних принципів у навчальному процесі, змінюється і семантика одних і тих же термінів. Зважаючи на це, доцільним видається виокремлення галузевих терміносистем (терміносистеми середньої освіти, Болонського процесу, дистанційної освіти тощо) із загальної освітньої термінології, в яких одні й ті ж терміни позначатимуть різні поняття.

Схожу думку висловлює і П. Г. Ситдіков, що терміносистема, будучи впорядкованою сукупністю термінів із зафіксованими відносинами між поняттями, які називають ці терміни, являє собою вищий ступінь організації, ніж термінологія [17, с. 435]. Вчений, коментуючи визначення В. А. Татарінова про те, що терміносистема є взаємозв'язаним набором термінологічних одиниць всіх типів, включаючи галузеві терміни, а також номенклатурні знаки, терміпоніми (власні назви, які виконують термінологічні функції), професіоналізми і терміноїди (терміноподібні лексичні одиниці, статус яких не має чіткого визначення), висловлює думку, що таке визначення вступає в деяку протидію з вибіркоким поняттям “система”, оскільки система – це впорядковане ціле, утворене ієрархічно структурованими елементами [17, с. 436]. Вчений пропонує наступне визначення понять *терміносистема* та *термінологія*: терміносистема – це сукупність термінів певної фахової галузі, а термінологія – впорядкована сукупність усіх терміносистем, а також номенклатурні знаки, терміпоніми (власні назви, які виконують термінологічні функції),

професіоналізми і терміноїди (терміноподібні лексичні одиниці, статус яких не має чіткого визначення) [17, с. 440].

Терміносистема будь-якої галузі, як зазначає О. Д. Гриш, завжди включає терміновані поняття, які рівною мірою можуть стосуватися й інших галузей, займаючи маргінальну позицію в окремо взятій терміносистемі [6, с. 348]. Це свідчить про те, що у конкретного терміна є ядро і периферія, які дадуть змогу співвіднести багатозначність одного й того ж терміна в межах термінології з його однозначністю у складі терміносистеми.

Розмежовує поняття термінологія і терміносистема і Т. Р. Кияк, розуміючи під терміносистемою “спеціальну лексику, яка обслуговує окрему галузь науки або техніки” [11, с. 7].

Для утворення терміносистеми потрібним є достатньо високий рівень розвитку науки, техніки, виробничих технологій, необхідною є наявність наукової, навчальної, довідкової літератури, інститутів передачі наукових знань та досвіду. Так, О. В. Борхвальд зазначає, що якщо термінологія складається стихійно, то для формування терміносистеми необхідні свідомі зусилля фахівців з впорядкування термінів, усунення недоліків “термінологій”, з яких зростає “терміносистема” [2, с. 81]. Акцентує увагу на високу організацію терміносистеми і О. М. Михалевич, який у своєму дослідженні також наголошує на тому, що термін може існувати лише як елемент терміносистеми, якщо під останньою розуміти впорядковану сукупність термінів, які адекватно виражають систему понять теорії, що описують певну спеціальну сферу людських знань чи діяльності [14, с. 87]. При цьому не слід ототожнювати терміносистему з набором одиниць сфери фіксації, так як в словники, довідники і енциклопедії можуть включатися не тільки номінації, що виражають поняття досить високих рівнів класифікаційної ієрархії [1, с. 126].

Для формалізації будь-якої терміносистеми можна вважати вдалими **критерії характеристик**, розроблені С. В. Гриньовим. На його думку, до першої групи критеріїв належать: історична характеристика, що визначає вік терміносистеми; відомості про її походження; замкненість (співвідношення власних термінів і запозичених з інших термінологій цієї мови). До другої групи критеріїв належать формальні: обсяг терміносистеми; структурний склад термінів; середня довжина термінів; умотивованість, яку автор витлумачує як семантичну прозорість; систематизованість. Третя група, семантичні характеристики: предметна співвіднесеність; повнота термінології; семантична цілісність; поняттєва ізоморфність термінології (визначення частки полісемії, омонімії, синонімії); абстрактність/конкретність і категорійне співвідношення; структурованість – глибина ієрархії. З-поміж функціональних параметрів С. В. Гриньов звертає увагу на необхідність урахування нормативності, загальноприйнятності та вживаності термінології [5]. Варто зазначити, що лише комплексний підхід із використанням перерахованих критеріїв дає змогу повноцінно охарактеризувати будь-яку терміносистему, адже не врахувавши історичну характеристику (генетичний аспект), неможливо встановити предметну співвіднесеність термінів, семантичну цілісність термінів в межах однієї терміносистеми і т.д. Доповнила практичні критерії для оцінки терміносистеми С. Г. Казаріна, виокремивши ще цілісність, тобто наявність внутрішньо системних зв'язків, завдяки яким сукупність термінів набуває здатності до

відносно відокремленого функціонування і розвитку. Поряд з критеріями оцінки, вчена пропонує *моделі утворення терміносистеми*, з-поміж яких виділено чотири основних: філіаційна (утворення терміносистеми філіацією термінології окремої галузі знань, у зв'язку з чим вона однорідна, містить переважно базові терміни, запозичені з термінології вихідної науки, а також утворені від них похідні терміни і лише невелика кількість запозичень з інших галузей), контамінаційна (утворена на основі термінологій двох галузей знань), гетерогенна (виникла на ґрунті декількох терміносистем) і гомогенна. На її думку, саме ці підходи дають змогу, з одного боку, узагальнити весь перелік вимог до поняття терміносистеми. Водночас кожна окрема терміносистема матиме свої специфічні особливості, зумовлені екстралінгвістичними та лінгвістичними чинниками [10, с. 93]. Проте, ми вважаємо, що гетерогенна та гомогенна моделі у зазначеній класифікації є зайвими, бо сукупність терміносистем, на нашу думку, складають термінологію певної галузі, а отже при створенні терміносистеми з будь-якої термінології ми послуговуватимемось філіаційною моделлю. Тобто, кожна термінологія включатиме в себе декілька терміносистем, в яких одні і ті ж терміни матимуть різні значення, при цьому належатимуть до однієї сфери чи галузі. Наприклад, семантичне значення терміна *школа* в терміносистемах середньої [20] та вищої [21] освіти буде абсолютно різним, хоча цей термін є складовою галузевої освітньої термінології.

Поряд з критеріями характеристики та моделями утворення, О. М. Тур пропонує *ознаки терміносистеми*, з-поміж яких слід назвати такі: 1) терміносистема є певною сукупністю термінів, що виконує комунікативно-тематичне чи комунікативно-ситуативне завдання; 2) елементи структури безпосередньо чи опосередковано пов'язані між собою; 3) немає жодного терміна, який би не належав до якоїсь терміносистеми або одночасно до кількох; 4) межі між терміносистемами можуть бути більш або менш чіткими; 5) терміносистеми можуть накладатися одна на одну, утворюючи зону перетину, тобто певну групу термінів, спільних для кількох терміносистем; 6) терміносистемою може “користуватися” як окрема галузь, так і кілька галузей одночасно, що вказуватиме на статус такої термінології як міжгалузевої [18, с. 69]. Можемо сказати, що виокремлення перерахованих ознак є досить влучним, і вважаємо, що зона перетину терміносистем, які утворюють певну групу термінів, спільних для кількох терміносистем, і є термінологією.

Проаналізувавши різні підходи у дослідженні відмінностей між поняттями термінологія та терміносистема, можемо зробити висновок, що термінологія є поняттям значно ширшим, ніж терміносистема. Термінологія – це частина лексичного складу конкретної мови, яка формується стихійно і містить термінологічні одиниці всіх типів: галузеві терміни, номенклатурні знаки, терміпоніми, професіоналізми і терміноїди. Терміносистема є повноцінною окремою системою в термінології, виокремлення якої потребує детального фахового підходу в кожній вузькій галузі. Крім того, одні й ті ж терміни можуть бути багатозначними в межах термінології як частині лексичного складу мови та однозначними в межах однієї терміносистеми, що відповідає природі власне терміна.

Л і т е р а т у р а :

1. Авербух К. Я. Общая теория термина: комплексно-вариологический подход. – Иваново, 2005. – 324 с.

2. Борхвальд Ю. В. Историческое терминоведение русского языка. – Красноярск, 2000. – С. 80-82.
3. Володина М. Н. Теория терминологической номинации / М. Н. Володина. – М. : МГУ, 1997. – 180 с.
4. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах – М. : Высшая школа, 1987. – 105 с.
5. Гринев С. В. Введение в терминоведение. – М. : Московский лицей, 1993. – 309 с.
6. Гриш О. Д. Терміносистема та її складники (на матеріалі англійської термінології нафтогазової промисловості) // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 9. – С. 347-350.
7. Гумовська І. М. Англійська юридична термінологія в економічних текстах: генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти. – Л., 2000. – 19 с.
8. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
9. Дуда О. І. Процеси термінологізації в сучасній англійській мові (на матеріалі літератури з кредитно-банківської справи) : автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук. – Київ, 2001. – 18 с.
10. Казарина С. Г. Типологические характеристики отраслевых терминологий. – Краснодар, 1998. – 276 с.
11. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения. – Киев : УМКВО, 1989. – 103 с.
12. Лейчик В. М. О языковом субстрате термина // Вопросы языкознания. – 1986. – № 5. – С. 87-97.
13. Мельников Г. П. Основы терминоведения. – М. : Изд-во ун-та дружбы народов, 1991. – 116 с.
14. Михалевич О. М. Інтерпретація понять “термін”, “економічний термін”, “економічна терміносистема” в сучасному мовознавстві // Наук. вісник Волин. Нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство. – № 2. – 2010. – С. 86–89.
15. Носкова М. В. Моделирование и лексикографическое представление терминосистемы предметной области финансово-кредитных отношений в современном английском языке. – СПб., 2004. – 162 с.
16. Общее языкознание: (Внутренняя структура языка) / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1972. – 568 с.
17. Ситдигов П. Г. Кореляція та диференціація лінгвістичних понять “термінологія” та “терміносистема” // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – К., 2009. – Вип. 15. – С. 433-440.
18. Тур О. М. Польова структура сучасної української терміносистеми землеустрою та кадастру // ЧДУ ім. П. Могили: Наукові праці. Том 92. – № 79. – С. 68-72.
19. Чорновол Г. В. НАН України. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – К., 2004. – 23 с.

Електронні ресурси:

1. Закон України про загальну середню освіту: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
2. Закон України про вищу освіту: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>

Ротко С. І. Дефиниции понятий терминология и терминосистема в современной лингвистике.

В статье критически проанализированы различные подходы ученых к определению и дифференциации понятий терминология и терминосистема. Обращено внимание на основные расхождения во взглядах ученых и предложено рабочее определение понятия терминосистема.

Ключевые слова: терминология, терминосистема.

Rotko S. I. Definition of “terminology” and “terminological system” concepts in modern linguistics.

The article critically analyzes different approaches of scientists in the definition of “terminology” and “terminological system” concepts. Main differences of opinions on the issue are considered and the own definition of “terminological system” concept is suggested.

Keywords: terminology, terminological systems.

Ситник Н. В., Демиденко І. Ю.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

МАКРО- І МІКРОТОПОНІМІЯ ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ “ВОЛОДАРЯ ПЕРСТЕНІВ”

Стаття присвячена дослідженню топонімікону епопеї Дж.Р.Р. Толкіна “Володар Перстенів”, дія якої розгортається протягом приблизно десяти тисяч літ; за кожною подією в книзі Професора стоїть європейська історія і міфологія.

Ключові слова: віртуальний простір, топонім, номінація, аксіологізація.

“Простір – одна з реалій буття, що сприймається і диференціюється людиною, оскільки, на відміну від інших основних форм існування матерії, він усвідомлюється найпростішим способом. Він організовується людиною, що ставить себе в центр макро- і мікрокосмосу. Не випадково простір не тільки диференціюється мовними засобами у всіх мовах, але опиняється в основі формування багатьох типів номінацій, що відносяться до інших, непросторових сфер. Домінуючим і основоположним в топонімічній картині світу як фрагменті свідомості людини є просторовий концепт, його ментальна репрезентація і мовне втілення.

Дані топонімікону фенетезі Д. Р. Р. Толкіна – специфічна сфера традиційної культури, оскільки будь-який пласт природної мови із загальною денотативною спрямованістю кодує не лише інформацію про фрагмент дійсності (в нашому випадку віртуальної), але, перш за все, це внутрішній світ носія мови, творця віртуального простору. Якщо звичайний топонімікон виявляє “специфіку національно-обумовленого сприйняття фрагменту дійсності” [1, с. 25], то сукупність віртуальних топонімів виявляє особливості творця, його світ, його переваги і акценти, а отже, перед нами – ще й розлога система особливостей мовного каналу інформації про віртуальну реальність, існуючу для нас тільки через використану мову, оскільки, створивши вигадану реальність, Толкін програмує аксіологічну орієнтацію в ній як одну з найважливіших складових моделі світу його персонажів.

Віртуальний простір може бути представлений й вивчений за допомогою просторових, тимчасових, кількісних, етичних й інших параметрів. На його формування впливають екстра- і інтралінгвістичні чинники, що визначають особистість творця. Специфіка віртуального простору Дж. Р. Р. Толкіна полягає в тім, що він, як справжній філолог, велику увагу при структуруванні свого простору приділяв мовним ознакам, особливе місце серед яких займають власні назви.

У традиційній ономастиці особливе місце займає проблема розмежування мікро- і макросистем. У роботах Ю. О. Карпенка [1], О. І. Яценка [1] протиставлення мікро- і макро- досліджується на матеріалі топонімії й носять кількісний характер, тому що назви дрібних топооб'єктів носять назви мікротопонімів: наприклад, макротопонімом можна назвати *урбоніми* (урбаноніми за класифікацією Н. Б. Подільської [2]) – найменування об'єктів усередині населеного пункту, у той час як мікротопонімами прийнято вважати *агороніми* – назви міських площ, ринків; *годоніми* – назви вулиць й т.д.

Говорячи про макро- і мікросистеми віртуального простору, варто зазначити принципове розходження ономастики реальної й віртуальної: віртуальний топонім

одвічно концептуальний, наповнений різною екстра- та інтралінгвістичною інформацією, що закладена автором-творцем віртуального світу. Під макротопонімією віртуального простору “Володаря Перстенів” [3] Дж. Р. Р. Толкіна ми маємо на увазі топоніми загальною мовою (під якою нами розуміється сучасна англійська, тому що автор твору створює розгорнуту систему мов), значимі при побудові світу твору в цілому й відомі кожному з жителів Вторинного світу: *Middle-earth* “Середзем'я”, *Mordor* “Мордор”, *the Old Forest* “Праліс” та ін.

Всередині мікротопонімії “Володаря Перстенів” можна виділити два класи:

а) мікротопоніми, значимі для представників окремого соціуму: *the Shire* “Шир”, *Hobbiton* “Гобітон”, *BagEnd* “Торбин Кум”, *Archet* “Арчет”, *Bree* “Брі” для гобітів; *Dale* “Підгірне Царство”, *the Misty Mountains* “Імлисті Гори” для гномів і т.п.;

б) мікротопоніми, назви яких походять з інших мов:

– сполучення кельтської і сучасної англійської: *The Chetwood* (Chet – кельтське “ліс” + wood – англ. “ліс”); *Breehill* (Bree – кельтське “пагорб” + hill – англ. “пагорб”);

– сполучення давньоісландської і сучасної англійської: *Mirkwood* (Mirk походить від давньоісландського “myrkviór” + wood – англ. “ліс”);

– сполучення давньоанглійської і сучасної англійської: *The Gladden Fields* (давньоанглійське “glaedene” – “ірис” + суч. англійське field – “поле”);

– назви на ельфійських мовах, створених Дж. Р. Р. Толкіном:

а) мовою Сіріх ельфів: *Amon Sûl*, “Пагорб Вітру”;

б) по-сіндаринськи (Ельдаринської гілки Ельфійської мовної родини): *Baránduin*, від “baran” – “коричневий, жовто-коричневий” + “duin”, “ріка”; *Mittheithel*, від “Mithei” – “блідо-сірий” + “thel” – “джерело, джерело”.

Критерієм для розмежування макро- і мікротопонімії віртуального світу може також служити розгляд макро- і мікросистем з погляду семіотики. На думку М. В. Голомидової, “сучасна семіотика, вивчаючи простір як сенсоутворюючу форму, наголошує на антропоцентричному змісті, на суб'єктивному компоненті просторового виміру” [1, с. 34].

Зміст простору представлений як “величина”, похідна від людського тлумачення предметного, речовинного, матеріально заповненого світу в засобах знакових систем, як надбудовна семантика, отримана з принципів компонування знакових одиниць, що виконують важливу функцію в когнітивному процесі розчленовування й збирання світу.

Особливий напрямок семіотичних вишукувань – значеннєве акцентування простору, семіосфери, представленою складною сукупністю пересічних і знакових систем, що перегукуються, розгортаються динамічно в людській діяльності”. З огляду на сказане, можна виділити кілька семантичних ключів, або кодів, до інтерпретації віртуального простору – *ландшафтно-розпізнавальний* (виділяє складові його предметів, встановлює зв'язки й відносини між ними, реалізується як вказівка на індивідуальні відмінні властивості ландшафту), *соціально-функціональний* (припускає інтерпретацію простору у зв'язку з подіями поточної комунікації й направляє на сприйняття місць, що мають фіксовану соціальну функцію) і *соціально-символічний* (зв'язаний “з ідеєю деякого змісту, що, у свою чергу, служить планом вираження для іншого, як правило, більш цінного змісту”) [1, с. 46].

Мікротопоніми не мають такої здатності, семіотичні коди реалізуються в різних топонімах: ландшафтно-розпізнавальний код виділяється в таких топонімах, як *The North Kingdom, Southfarthing, Wilderland, Bywater, East-west Road* та ін., соціально-функціональний можна дешифрувати в топонімах *Hobbiton, The Gladden Fields, The Marish, Bag End, Greenfields* і т.д.; соціально-символічний код закладений в наступних географічних назвах: *The River Hoarwell, Longbottom, Loudwater, Wilderland, The Misty Mountains, Woodhall* та ін.

Макротопоніми віртуального простору володіють кожним з перерахованих вище кодів: макротопонім *Middle-earth* на рівні ландшафтно-розпізнавального коду містить відсилання до “центру, середини”, соціально-функціональний код вказує на важливість даної території для всіх героїв твору, соціально-символічний код реалізується в контексті змісту художнього тексту (у цьому плані нами була здійснена спроба дослідити символіку *Middle-earth*, що привело нас до висновку, що в символічній традиції топонім містить у собі наступний семантичний ряд: центр – святість, божественна доброта – молодість, життєва сила – страх – жертвопринесення – смерть – розум – рух, що дозволяє декодувати сюжет епопеї “Володар Перстенів” через окремо взятий топонім).

Семантичні коди можуть частково перетинатися, не стільки конкуруючи, скільки доповнюючи один одного як певні стійкі формули, що дозволяють розрізняти значеннєві рівні або різні концепції сприйняття віртуального простору.

А тепер докладніше про макротопонім *Middle-earth* (Середзем’я) – місцевість, де розвертаються основні події епопеї “Володар Перстенів”. Англійський дослідник творчості Дж. Р. Р. Толкіна Пол Кочер в монографії “*Master of Middle-earth*” пише: “*Middle-earth on which hobbits lived is our Earth as it was long ago. Moreover, they are still here, and though they hide from us in their silent way, some of us have sometimes seen them and passed them on under other names into our folklore*” [4, с. 4]. На наш погляд, вигадана країна Середзем’я з її позитивними і негативними персонажами – це, мабуть, не стільки Земля багато століть тому назад, скільки сучасний опис нашого світу з урахуванням культурно-історичного досвіду різних етичних, естетичних і релігійних традицій різних народів. Описана країна *Middle-earth* (Середзем’я), будучи вигаданою, віртуальною категорією, містить деякі риси сучасного навколишнього світу: “*Yes, Middle-earth is a place of many marvels. But they are all carefully fitted into a framework climate and geography, familiar skies at night, familiar shrubs and trees, beasts and birds on earth day, men and manlike creatures with societies not too different from our own. Consequently reader walks through any Middle-earth landscape with a security recognition that makes him believe in everything that happens. Familiar but not too familiar, strange but not too strange. This is master rubric that Tolkien bears always in mind when inventing world of his epic*” [4, с. 4].

Топонім *Middle-earth* (Середзем’я) має корені у фольклорі різних народів, тому при його дослідженні ми спираємося на культурну традицію індоєвропейців. За М. М. Маковським, *Middle* (“середина”) – “в давнину вважалася місцем розташування Всесвіту, символом святості та божественної сили. Всесвіт же порівнювався із Світовим деревом: це можна бачити у зв’язку *Middle* з литовським *medis* “дерево”. За уявленнями деяких північних народів, на Північному полюсі світове дерево упирається в Полярну зірку.

Середина *Middle* (Middle-earth) була символом вічності, яка в стародавні часи тлумачилася як “життєва сила, молодість” [6, с. 195-196]. В стародавні часи існував наступний звичай: людина падала на землю лицем вперед і захоплювала ротом землю (матінка-земля), яку потім з'їдала. В зв'язку з цим англійське *earth* “земля”, але осетинське *ard* “клятва”, також давньогрецьке *verdr* – “їжа, жертва, сакральна дія, під час якої з'їдається тварина або предмет, принесений в жертву”, що з'їдається, давньоіндійське *ridti* – “приносити в жертву”, давньоінд. *ret* – “сім'я” (предмет жертвопринесення), лат. *ritus* “священний звичай, ритуал”, а також лат. *letum* “смерть”. Пор. також гот. *rapio* “число” (символ Всесвіту) і лат. *ratio* “Світовий розум”. З другого боку, земля як уособлення всього тлінного, скороплинного (пор. гот. *galeipan* “рухатися”) співвідноситься з поняттям смерті [7, с. 125].

Таким чином, топонім *Middle-earth* (Середзем'я) символічно використовується для позначення центру всієї системи всесвіту епопеї “Володар Перстенів”, місця святого, магічного (магією володіють ельфи, здатністю передбачати майбутнє наділена Галандріель). Але, з другого боку, при затвердженні влади Саурана, який прагнув поневолити всіх жителів Середзем'я, позбавити їх самостійності, волі і соціальності, Середзем'ю загрожувала б смерть, оскільки поняття простору в широкому значенні відкидається за відсутності соціальності. Топонім *Middle-earth* (Середзем'я) символічно використовується для позначення домінантного центру всієї системи всесвіту епопеї “Володар Перстенів”: цей топонім виступає як місце святе, магічне, проте реальне.

Топонімія віртуального простору унікальна тим, що вона є віддзеркаленням моральних, етичних і естетичних поглядів однієї людини – Деміурга Вторинного світу, експлікує його пристрасті і особливості світобачення.

Л і т е р а т у р а :

1. Голомидова М. В. Искусственная номинация в ономастике / М. В. Голомидова. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 1998. – 232 с.
2. Маковский М. М. Символы жизни и жизнь символов / М. М. Маковский. – М., 1996. – 329 с.
3. Толкін Дж.Р.Р. Володар Перстенів / Дж. Р. Р. Толкін ; [перекл. з англ. Олена Фешовець]. – Львів : Астролябія, 2006. – 1088 с.
4. Kocher Paul H. Master of Middle-earth. The Fiction of J. R. R. Tolkien / Paul H. Kocher. – Boston : Houghton Mifflin Company, 1972. – 387 p.
5. Tolkien J. R. R. The Lord of the Rings / John Ronald Reuel Tolkien. – London : Harper Collins, 1995. – 1137 p.
6. Shippey T. A. J. R. R. Tolkien: Author of the Century / Thomas Alan Shippey. – New York : Houghton Mifflin Company, 2002. – 347 p.
7. Shippey T. A. The Road to Middle-Earth / Thomas Alan Shippey. – New York : Houghton Mifflin Company, 2003. – 398 p.

Ситник Н. В., Демиденко И. Ю. Макро- и микротопонимия виртуального пространства “Властелина колец”.

Статья посвящена исследованию топонимикону эпопеи Дж. Р. Р. Толкина “Властелин колец”, действие которой разворачивается в течение приблизительно десяти тысяч лет; за каждым событием в книге Профессора стоит европейская история и мифология.

Ключевые слова: виртуальное пространство, топоним, номинация, аксиологизация.

Sitnic N. V., Demidenko I. Y. Macro-and mikrotoponimiya of virtual space of "The Lord of the Rings".

The article analyzes the toponymy of J. R. R. Tolkien's "The Lord of the Rings". Events described in the trilogy span the period of 10000 years and each of them is based on European history or mythology.

Keywords: virtual space, toponym, nomination, axiology.

Тішечкіна К. В.

Миколаївський національний аграрний університет

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СПІЛЬНОКОРЕНЕВИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТЕРМІНІВ

Стаття присвячена дослідженню сільськогосподарської термінології. Розглянуто поняття "термін" та проаналізовано лексико-семантичні особливості деяких спільнокореневих термінів аграрної галузі за допомогою словників української та англійської мов.

Ключові слова: термін, термінологія, сільське господарство, словник.

На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин набуває актуальності дослідження науково-технічних термінів, які функціонують, як в українському, так і в англійському науковому мовленні.

Термін – це одиниця будь-якої конкретної природної або штучної мови (слово, словосполучення, аббревіатура, символ, поєднання слова і букв-символів, поєднання слова і цифр-символів), яка володіє свідомою колективною домовленістю, що стихійно склався або особливий спеціальним термінологічним значенням, яке може бути виражене або в словесній формі, або в тому чи іншому формалізованому вигляді і досить точно відбиває основні, істотні на цьому рівні розвитку науки і техніки ознаки відповідного поняття [7, с. 42].

Проте, іноді важко відрізнити фахове слово від загальновживаного. На думку В. В. Жайворонока, "...кожна галузь людських знань має своє коло спеціальних найменувань, але мовне повсякдення втягує ці слова в різностильові контексти і, так би мовити, знімає з цих лексем ореол спеціалізації. Особливо показовими в цьому плані є соціально-економічна та суспільно-політична сфери мовної комунікації, що чутливо реагують на ті чи інші реалії людського життя, відразу зафіксовуючи їх у слові. Проте переважна більшість цих найменувань незабаром стають широковживаними в різних стилях мовлення, у тому числі й у розмовно-побутовому. Як наслідок цього, стилістика багатьох з них розмивається, вони стають поліфункціональними, часто навіть експресивно забарвленими" [3, с. 210].

В. П. Даниленко зауважує, що словотвірний акт утворення терміна дещо складніший від аналогічного процесу для загальновживаного слова. "Якщо для другого достатнім можна вважати використання одного з існуючих способів словотворення, то для терміна необхідне ще словесне розкриття змісту термінологічної номінації, тобто дефініції поняття" [2, с. 94].

Словотворчі варіанти – це форми одного терміна, що різняться морфемною структурою за умови спільності кореня, лексичного та граматичного значень. Але деякі вчені розглядають їх за межами варіювання. На нашу думку, спільнокореневі

термінологічні одиниці, що ідентичні за сигніфікатом, але різняться синонімічними афіксами або наявністю/відсутністю афікса, можна кваліфікувати як варіантні форми того самого терміна. Однак спільнокореневі терміни з синонімічними афіксами, які співвідносяться з неоднаковими поняттями, є різними мовними одиницями, а не варіантами тієї самої термінологічної назви.

Мета нашої роботи – проаналізувати лексико-семантичні особливості деяких спільнокореневих термінів сільськогосподарської галузі в українській та англійській мовах.

Джерелами дослідження послужили дані 7 словників української, англійської та російської мов.

Розглянемо деякі сільськогосподарські терміни з коренем -рос-:

вірослий (СУМ 1, 475) – дієприкм. до вирости;

full-grown, grown (Ling.);

full-grown (АРСХС, 330) – повнолітній, досить розвинутий, що досяг повного розвитку;

full-grown (MED, 573; DCO) – *adjective* describes people and other living things that have finished their physical growth and will not grow taller;

grown (DCO) – *adjective* adult;

grown (MED, 630) – *adjective* no longer small or young;

вирос́тати, віроси (СУМ 1, 475) – 1) ставати більшим, вищим, довшим; 2) ставати сильнішим, значнішим; 3) *перен.* набування досвіду, уміння, певних знань, поширювати світогляд; 4) ростучи, з'явитися; 5) *перен.* показуватись, поставати де-небудь, перед кимось, чимось; 6) рідко те саме що вирощувати;

grow (рости); grow up (про дитину); grow (out of) (із одягу і т. п.); grow, increase (зміцнюватися, збільшуватися); grow (into), develop (into) (ставати ким-небудь); arise, appear; rise up (з'являтися) (Ling.);

grow (DCO) – *verb* [I or L or T] 1) to increase in size or amount, or to become more advanced or developed; 2) [I or T] if your hair or nails grow, or if you grow them, they become longer; 3) [I] if a plant grows in a particular place, it exists and develops there; 4) [T] if you grow a plant, you put it in the ground and take care of it, usually in order to sell it;

grow (DA, 118) – *verb* 1) (of plants) to exist and develop well; 2) (of plants and animals) to increase in size; 3) to cultivate plants;

grow (АРСХС, 363) – 1) рости, виростати; 2) культивувати, вирощувати, ростити; 3) збільшення (в зростанні, в обсязі); 4) плантація;

grow (MED, 629) – *verb* 1) [I] if children or animals grow, they become taller or larger; 2) [I] if plants or trees grow, they develop and get larger or taller; [I] if trees or plants grow somewhere, they exist there; [I] if you grow plants, you look after them and help them to develop: cultivate, produce; [I/T] if bacteria, cells, or crystals grow, they develop; 3) [I] if your hair or nails grow, they become longer; 4) [I] to increase in size; 5) [I] if a business or economy grows, more money is used in it and it becomes more successful; 6) [I] if feelings or qualities grow, they become stronger; 7) [I] [+in] if someone or something grows in a quality, they begin to have more of that quality; 8) [I] if you grow, the emotional or spiritual part of your character becomes stronger; 9) [linking verb] *literary* used for saying that someone or something gradually starts to have a feeling or quality;

grow up (DCO) – *phrasal verb* (PERSON) to gradually become an adult;

grow up (MED, 629 – 630) – *phrasal verb* [I] 1) to change from being a baby or young child to being an older child or adult; used for a talking about the things that happened while you were a child; 2) to stop behaving like a child, and become wiser; *spoken* used for telling someone to stop being silly and behaving like a child; 3) to start existing or being seen.

Як бачимо, розглянутим українським термінам властива синонімія під час перекладу англійською мовою. Дієприкметник “вирослий” зберігає лексичне значення як в українському, так і в англійському варіантах, на відміну від дієслова “виростати”. Українські джерела фіксують вищезазначений термін у шести значеннях, серед яких два – переносні, тоді як в англійських словниках нараховуємо дев’ять більш вузьких значень. А термін “grow up” використовується лише тоді, коли мова іде про людину.

Українські лексеми “виросити”, “вирощувати”, “виросити” фіксуються словником української мови в одинадцяти томах з одними і тими самими значеннями, а в англійських першоджерелах знайдено цілий ряд англійських відповідників. І якщо українські терміни можуть стосуватися як людей, так і тварин / рослин, то в англійській мові стосовно людей пропонують термін “to bring up”, щодо рослин – “cultivate”, тварин – “rear”, а лексеми “raise” та “breed” можуть стосуватися і тварин, і рослин. При цьому українському терміну з двома лексичними значеннями відповідають англійські еквіваленти, які фіксуються із значно більшою кількістю лексичних значень (від трьох до десяти):

ві́росити, вирóщувати, вирощáти (СУМ 1, 476) – дбайливо доглядати, сприяти ростові кого-, чого-небудь; 2) *перен.* дбайливо виховувати, прищепляючи певні погляди.

bring up (d) (виховувати дітей); rear (d), raise (d), breed (d) (розводити тварин); farm (в штучних умовах); grow (d), raise (d), cultivate (d) (рослини); train (d), prepare (d), form (d) (створювати – про кадри і т. п.) (Ling.);

to bring up; to rear, breed; to grow, cultivate (CORD, 57);

bring up (DCO) – *phrasal verb* to care for a child until it is an adult, often giving it particular beliefs;

bring up (MED, 169) *phrasal verb* [T] 1) to look after a child until he or she becomes an adult; 2) to start discussing a subject; 3) to make food or drink come back up from your stomach through your mouth;

rear (APCXC, 620) – 1) виводити, розводити; вирощувати; 2) ставати на диби (про коня); 3) піднімати голову; 4) задній, розташований позаду;

rear (DA, 203) – *verb* to look after young animals until they are old enough to look after themselves;

rear (MED, 1176) – *verb* 1) [T] to look after a child or young animal until it is fully grown: raise; 2) rear or rear up [I] if a horse rears, it lifts its front legs up into the air; 3) [I] *literary* to rise up in height;

raise (DA, 203) – *verb* 1) to make plants germinate and nurture them as seedlings; 2) to breed and keep livestock;

raise (APCXC, 612) – 1) вирощувати; розводити; виводити; 2) піднімати; 3) підвищувати;

raise (MED, 1164) – *verb* [T] 1) to put something in a higher place or position; to lift something into an upright position; to lift yourself from a sitting or lying position; to bring a ship that has sunk back to the surface of the water; 2) to increase a number, amount, or level;

to increase the quality or standard of something; to increase the value of a bet in card game ; 3) to collect money for a particular purpose; 4) to mention something so that it can be discussed; to make people start to think about or realise something; 5) to make someone have a particular feeling or reaction; 6) to take care of children while they are growing up; 7) *mainly Am E* to keep a particular type of animal or grow a particular crop; 8) *formal* to build something; 9) *literary* to wake someone up; 10) *technical* if you raise a number to the power of a particular number, you multiply the first number by itself a particular number of times;

breed (APCXC, 107) – 1) виводити, вирощувати породу; 2) розводити, вирощувати сорт; 3) розмножуватися, давати приплід; 4) виношувати (дитинчат), висиджувати (курчат); 5) осіменяти;

breed (DCO) – 1) [T] to keep animals for the purpose of producing young animals in a controlled way; 2) [I] (of animals) to have sex and reproduce;

breed (DA, 33) – *verb* 1) (of organisms) to produce young; 2) to encourage something to develop; 3) to produce an improved animal or plant by crossing two parent animals or plants showing the desired characteristics;

breed (MED, 165) – *verb* 1) if animals breed, they become the parents of young animals; 2) [T] to produce new plants or animals from existing ones, especially in order to produce plants or animals with particular qualities; 3) [T] to make negative feelings or situations develop;

cultivate (APCXC, 192) – 1) обробляти, культивувати (ґрунт); 2) культивувати, обробляти, вирощувати (рослини);

cultivate (DCO) – *verb* to prepare land and grow crops on it, or to grow a particular crop;

cultivate (DA, 66) – *verb* 1) to grow crops; 2) to dig and manure the soil ready for growing crops;

cultivate (MED, 338) – *verb* [T] 1) to make land suitable for growing crops or plants; to grow crops or plants, especially in large quantities; 2) to develop something such as an attitude, ability, or skill; 3) to develop a friendship or relationship with someone, usually in order to get an advantage from it;

вирощування (СУМ 1, 476) – те саме що вирощувати;

propagation (DCO; MED, 1131; DA, 198) – *noun* the production of new plants;

propagation (APCXC, 599) – 1) розмноження; 2) розведення; 3) поширення.

Дієприкметник “вирощений” фіксується англійськими джерелами як дієслово, чи прикметник:

ві́рощений (СУМ 1, 476) – дієпр. до виростати;

raised, grown (Ling.);

raised (DCO) – *verb* to lift something to a higher position;

grown (DCO) – *adjective* adult;

grown (MED, 630) – *adjective* no longer small or young.

Український іменник “вирощення” розглядається англійськими словниками як іменник, і як дієслово:

ві́рощення (СУМ 1, 476) – дія за знач. виростити;

growth, nurture, raising, propagation (Ling.);

growth (DCO) – *noun* 1) [U] the growth of a person, animal or plant is its process of increasing in size; 2) [U] an increase in the size or the importance of something; 3) [C] a lump (= solid mass) growing on the outside or inside of a person, animal or plant which is caused by a disease; 4) [C or U] something which has grown;

growth (DA, 118) – *noun* 1) an increase in size; 2) the amount by which something increases in size; 3) a shoot which has grown from a plant; 4) a type of plant which grows in a certain area, e.g. vines growing in different areas of France, coffee growing in different areas of Colombia, etc;

growth (APCXC, 363) – 1) зростання; розвиток; виростання; 2) культивування, вирощування; 3) приріст; збільшення; 4) продукт або предмет вирощування; рослинність; поросль; 6) культура (бактерій); 7) вет. пухлина;

growth (MED, 630) – *noun* 1) [singular/U] an increase in number, size, or importance of something; 2) [singular/U] an increase in the success of a business or a country's economy, or in the amount of money invested in them; [only before noun] used for describing industries, activities etc that are growing quickly; 3) [singular/U] an increase in the size or development of a living thing; used about children and animals; used about plants and trees; used about a part of your body, especially your hair or nails; used about bacteria, cells, or crystals; 4) [U] something that grows or has recently grown, for example on a plant; 5) [C] a lump that grows inside or on a person, animal, or plant, caused by cells that have grown in a way that is normal; 6) [U] someone's emotional and spiritual development;

nurture (DCO) – *verb* 1) to take care of, feed and protect someone or something, especially young children or plants, and help them to develop; 2) to help a plan or a person to develop and be successful;

nurture (APCXC, 521) – 1) годування // годувати, вигодовувати; 2) виховання, турбота про потомство // виховувати; 3) вирощування; виведення (породи, сорту) // вирощувати; виводити (породу, сорт); 4) їжа, корм;

nurture (MED, 971) – *verb* 1) [I/T] to provide the care and attention necessary for a young child, animal, or plant to grow and develop; 2) [T] to help someone or something to develop; to provide the necessary conditions for something to grow and develop;

raising (APCXC, 612) – 1) вирощування; розведення; виведення; 2) підйом;

propagation (DCO) – *verb* [I or T] to produce a new plant from a parent plant; 2) [I or T] formal (of a plant or animal) to reproduce;

propagation (DCO; MED, 1131; DA, 198) – *noun* the production of new plants;

propagation (APCXC, 599) – 1) розмноження; 2) розведення; 3) поширення.

Серед англійських синонімічних понять українського терміна “вирощення” лише “growth” має широкий спектр лексичних значень, як прямих, так і переносних. Стосовно виведення нових сортів та порід англійськими першоджерелами пропонується використання термінів “propagation”, “raising”, щодо виховання та вигодовування – термін “nurture”.

Деякі досліджувані лексеми представлені лише в українських джерелах:

виростання (СУМ 1, 475) – дія за знач. виростати;

вирощувальний (СУМ 1, 476) – стос. до вирощування;

вирощуватися (СУМ 1, 476) – пас. до вирощувати.

Отже, розглянувши деякі спільнокореневі лексеми, можна говорити про поліфункціональність терміна. Оскільки вищерозглянуті лексеми властиві не лише певним науковим галузям, а вживаються і в повсякденному житті та під час перекладу

можуть набувати різних лексичних значень. Саме тому, на нашу думку, для виявлення значення терміну при перекладі треба звертати увагу не лише на контекст, а й користуватися спеціалізованими словниками.

Список сокращений использованных источников:

1. АРСХС – Англо-русский сельскохозяйственный словарь / под ред. В. Г. Козловского, Н. Г. Ракипова. – М. : Рус. яз., 1983. – 880 с.
2. СУМ – Словник української мови : [в 11 т.]. – К. : Наукова думка., 1970. – Т. I. – 800 с.
3. CORD – Concise Oxford Russian Dictionary. – Oxford University Press, 1998. – 1007 p.
4. DA – Dictionary of Agriculture : third edition. – London, 2006. – 269 p.
5. DCO – <http://dictionary.cambridge.org/>
6. Ling. – <http://www.lingvo.ua/ru>
7. MED – Macmillan English Dictionary : for advanced learners. – Oxford, 2006. – 1692 p.

Література:

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М., 1977. – 245 с.
3. Жайворонок В. Термінологія в загальномовному словнику / Віталій Жайворонок // Українська термінологія і сучасність : збірник наукових праць. – К., 1998. – С. 210-212.
4. Колесник Н. А. Лінгвостилістичні особливості англomовних наукових текстів аграрної тематики / Н. А. Колесник // Вісник Житомирського державного університету. – Вип. 39. Філологічні науки. – 2008. – С. 100-105.
5. Нелюбин Л. Л. Учебник военного перевода / Л. Л. Нелюбин, А. А. Дормидонтов. – М. : Воениздат., 1981. – 218 с.
6. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підручник] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
7. Пумпянский А. Л. Лексичні закономірності наукової і технічної літератури. Англо-російські еквіваленти / А. Л. Пумпянский. – Калінінград, 1980.
8. Симоненко Л. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку / Людмила Симоненко // Українська термінологія і сучасність : збірник наукових праць. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 3–8.
9. Суперанская А. В. Терминология и номенклатура / А. В. Суперанская // Проблематика определенных терминов в словарях разных типов. – Л. : Наука, 1976. – С. 73–78.
10. Щукин А. Н. Обучение иностранным языкам. Теория и практика / А. Н. Щукин. – М. : Филоматис, 2010. – 480 с.

Тишечкина Е. В. Особенности перевода однокоренных сельскохозяйственных терминов.

Статья посвящена изучению сельскохозяйственной терминологии. Рассмотрено понятие “термин” и проанализировано лексико-семантические особенности некоторых однокоренных терминов аграрной отрасли с помощью словарей украинского и английского языков.

Ключевые слова: термин, терминология, сельское хозяйство, словарь.

Tishechkina K. V. Features of translation of single-root agricultural terms.

The article deals with some agriculture terminology. Concept “term” is considered. Lexical peculiarities of some single-root agrarian terms are analysed with used Ukrainian and English dictionaries.

Keywords: term, terminology, agriculture, dictionary.

Ткаченко Ю. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПРЕФІКСИ ПО-, ОБ-, ПЕРЕ-, НЕДО- ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ГРАДАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню префіксів по-, об-, пере-, недо- як засобів вираження градації в сучасній українській мові. Проаналізовано лексеми з вищезазначеними афіксами та визначено гранд-відтінки, які вони вносять у семантичну структуру слова.

Ключові слова: словотвір, префіксація, словотворчий формант, сема, градуальна функція, градація, градуатор, градуальні опозиції, гранд-відтінок.

Словотвір – це утворення нового слова на базі однокореневого слова за словотвірними моделями, що існують у мові, тобто словотвір уможливорює концептуальну інтерпретацію дійсності, зміну її щодо нашого бачення, дозволяє зрозуміти, “які елементи позамовної дійсності і як словотвірно маркуються, чому вони утримуються свідомістю” [5, с. 9]. Афікси розрізняються продуктивністю, дистрибуцією та додатковим значенням, яке вони передають, оскільки скріплюються словотворчими засобами поля градації [3].

Префікси мають у системі дієслова подвійне значення: граматичне (з їхньою допомогою утворюється значна частина видових пар: *робити* – *зробити*) і словотворче. Переважна частина префіксів конкретизує значення дієслів, вказуючи на різне спрямування дії, на розподіл об’єктів, охоплюваних дією; певний характер протікання дії у часі безвідносно до моменту мовлення. В. М. Русанівський виділяє в українській мові 15 префіксів, а разом із їх фонетичними варіантами – 30 [5].

Для реалізації градаційного значення українська мова використовує префіксацію. Це такий різновид репрезентації градаційного значення, при якому похідне слово належить до тієї ж частини мови, що й твірне, але до його значення додається градаційний відтінок, виражаючи значення міри, ступеня. Префікси, не змінюючи загального значення дієслів, вказуючи на міру, ступінь чи відсутність вияву ознаки дії.

Мета статті – розглянути префікси по-, об-, пере-, недо- як засобів вираження градації в сучасній українській мові; дослідити лексеми з вищеназваними афіксами та визначити гранд-відтінки, які вони вносять у семантичну структуру слова.

Деривати, що вказують на послаблений вияв дії, тобто слабкий ступінь градаційного вияву, вказують також і на недосягнення ними умовної норми, звичного рівня інтенсивності. Словотвірним показником послабленого вияву дії на рівні префіксації є префікс по-. В окремих випадках префікс по- може вказувати як на створення нової градаційної ознаки, так і на творення видової пари, наприклад, *гладшати* – *погладшати*. У видовій структурі дієслів основним засобом корелятивності є перфективація, тобто використання префіксів, які, приєднавшись до дієслів недоконаного виду, зазнають десемантизації і стають лише виразниками граматичного значення доконаного виду. Але видотвірна функція більшості префіксів невіддільна від словотвірної, причому остання є для них основною, тому їх розглядають у сфері словотвору як засоби творення дієслів із новими лексичними значеннями [10].

Префікс по-, приєднуючись до дієслів недоконаного виду, вносить в його семантичну структуру гранд-відтінок, позначаючи міру, ступінь вияву ознаки дії. Дієслова доконаного виду з префіксом по-, позначаючи дію, обмежену в часі і в повноті її вияву (обмежений спосіб вияву дії), виконують градуальну функцію. Так, у семантичну структуру дієслів *поблискати*, *побути*, *повертіти*, *подихати*, *посипати* префікс по- вносить градусему “недовго”. Наприклад, дієслово *поблискати* означає “блискати якийсь час” [9, с. 707]; [*Харитон:*] *Ось-ось полле [дош]... Тільки погриміло та поблискало...* /М. Кропивницький/ – блискати частково, помалу, слабким блиском; *побути* – “заїхати, зайти кудись відвідати кого-, що-небудь на якийсь час” [9, с. 710]; *Хочеться мені хоч одним оком поглянути ще на Італію, а також побути на селі* /М. Коцюбинський/ – перебувати десь певний час; *повертіти* – “вертіти якийсь час” [9, с. 715]; *Сопкін обдивився її [квітку] теж зверху і зісподу, понюхав, повертів у руках і передав назад Ясочці* /С. Васильченко/ – обертаючи, вертячи, змінювати положення чогось упродовж якогось часу; *подихати* – “дихати якийсь час” [9, с. 743]; *Він вийшов зарані з дому, щоб трохи проходитись та подихать свіжим повітрям* /Л. Нечуй-Левицький/ – обмежена дія конкретизується певною мірою часу; *посипати* – “кидати, розкидати що-небудь сипке” [9, с. 824]; *Проти вітру піском не посиплеши* /Укр. прислів’я/ – сипати в малій кількості якийсь час.

Дієслова *побродити*, *покликати*, *поникати* об’єднані градусемою “трохи”. Наприклад, лексема *побродити* означає “ходити, гуляти якийсь час без певної мети і напрямку; поблукати” [9, с. 709]; [*Хлопець:*] *Діду! Піду я по лісу поброжу [поброджу]* /П. Мирний/ – низький ступінь вияву ознаки дії, оскільки ходити повільно певний час; *поникати* – “никати якийсь час” [9, с. 792]; *Вернувся [Вітя] до двору, походив, поникав; зайшов у пасіку, ліг горілиць на траві* /С. Васильченко/ – вияв ознаки дії в незначній мірі; *покликати* – “звернутися до кого-небудь з проханням прийти, з’явитися куди-небудь” [9, с. 766].

Варто погодитися з А. В. Ісаченком, який зазначає, що префікс по-, приєднуючись до дієслів недоконаного виду, утворює дієслова, ідентифікуючою значеннєвою ознакою яких є сема результативності [2]. Проте дієслова такого типу виконують градуальну функцію, бо вони вказують на високий ступінь вияву ознаки дії (інтенсивний вияв дії). Лексеми *побити*, *побороти*, *поглушити*, *потонути* об’єднані градусемою “повністю”. Наприклад, дієслово *побити* означає “позбавити життя, вбити всіх або багатьох” [9, с. 705]; *І зо зла палицю хапає [Мірошник]... Шпурнув – та й всіх курей побив* /Л. Глібов/ – завдати сильного удару, знищити; *побороти* – “борючись з ким-небудь, перемогти” [9, с. 708]; *Дарка і сміялася, і сердилася, далі поборола Ярину і кинула в траву* /Леся Українка/ – переборювати який-небудь або чийсь опір в повній мірі; *потонути* – “занурюючись у воду, іти на дно” [9, с. 843]; *Краще в ставку потонути, як з нелюбом шлюб узяти!* /Укр. прислів’я/ – гинути, вмирати; *поглушити* – “робити нечутним (все або багато чого-небудь); заглушати” [9, с. 732]; *Дніпро своїм плеском усе поглушав* /Марко Вовчок/ – позбавляти всіх або багатьох здатності чути що-небудь.

Префікс по- вносить у семантичну структуру дієслів *порвати*, *повалити*, *подужати*, *пожертви* гранд-відтінок і вищеназвані лексеми об’єднані градусемою “абсолютно”. Наприклад, *порвати* – “зруйнувати що-небудь дією тиску, великим напором і т. ін.” [9, с. 804]; *Ще такий один день і – вода здійме ту кригу*

вгору, порве-поламає і понесе вздовж себе, б'ючи одну об одну... /П. Мирний/; *повалити* – “примусити впасти, силою перекинути” [9, с. 711]; *Одним змахом кулака повалив він шинкаря на землю* /П. Мирний/ – позбавити можливості триматися на ногах, змусити лягти; *подужати* – “перемагати кого-, що-небудь у боротьбі, змаганні” [9, с. 748]; *Тимоха його не любив і як був старший од Левка годів два, та й подужав його...* /Гр. Квітка-Основ./ – справлятися з ким-небудь, що вимагає фізичних зусиль; *пожертити* – “їсти що-небудь із жадібністю, у великій кількості (про людей)” [9, с. 752]; – *Де малина? Пожертити!? Малина моя де?..* /М. Коцюбинський/ – поїдати що-небудь без остачі.

У дієслові *повісити* префікс по-, вказуючи на високий ступінь вияву ознаки дії, вносить у його семантичну структуру градосему “вбивчо”: *повісити* – “скарати на смерть через повішання” [9, с. 720]; *Шибениця? А на ній повісять от цього молодого легень, орла полонинського, аби не грав він так більше ніколи!* /Г. Хотк./ – вказівка на високий ступінь вияву ознаки дії.

Словотворчий формант по- + -ува- (-юва-), приєднуючись до дієслів недоконаного виду, вносить гранд-відтінок – неповний вияв ознаки дії, вияв дії час від часу. Так, у семантичній структурі дієслів *побріхувати, поговорювати, полискувати, покликувати* простежуємо спільну градосему “злегка, інколи”. Наприклад, дієслово *побріхувати* означає “брехати трохи або час від часу” [9, с. 709]; *Якби її вчили брехати, то вона б і побріхувала* /Номис./; *поговорювати* – “говорити час від часу, з якогось часу” [9, с. 733]; *Шура возиться з Імочкою, каже, що пише мало, і навіть поговорює, що, мовляв, пише їй взагалі не варт, до чого воно і т. п.* /Леся Українка/ – вказівка на низький ступінь вияву ознаки дії; *полискувати* – “лиснити час від часу (про гладку поверхню чого-небудь)” [9, с. 774]; *Під молочним промінням тьмяно полискували численні дахи, куполи* /Олесь Гончар/ – виблискувати упродовж певного часу; *покликувати* – “вигукувати що-небудь час від часу” [9, с. 767]; – *Рист! Рист!* – *покликують і собі вівчарі ...* /М. Коцюбинський/.

Отже, префікс по- в сучасній українській літературній мові виконує градуальну функцію, оскільки вказує на низький і високий ступінь вияву ознаки дії.

За допомогою префікса об- утворюються дієслова, які мають у своїй семантичній структурі сему “результативності”. Як зазначає В. М. Русанівський, такі лексичні одиниці передають ступені інтенсивності, а тому виконують градуальну функцію [7]. Дієслова *обдурити, обжити, обнюхати, облатати* виражають достатню інтенсивність за допомогою префікса об-. Вищезазначені лексеми об'єднані градосемою “повністю”. Наприклад, лексема *обдурити* означає “вводити кого-небудь в оману діями або словами, звичайно для власної вигоди, користі; обманювати” [9, с. 388]; *[Микита:] Обдурив клятий ворожбит! Тільки гроші в мене видурив* /М. Кропивницький/; *обжити* – “освоювати нові місця, заселяючи їх і пристосовуючи для життя” [9, с. 393]; *обнюхати* – “нюхати кого-, що-небудь кругом, з усіх боків” [9, с. 409]; *облатати* – “латати кому-небудь все, що потрібно” [9, с. 400]; *Нема кому ні обіпрати, ні облатати: треба женитися* /Номис./.

Градосема “до кінця” є спільною для дієслів *обрости, обрізати, обмити, обмести, об'їхати, обмазати*. Наприклад, лексема *обрости* означає “укриватися якою-небудь рослинністю, заростати кругом, з усіх боків” [9, с. 418]; *На низенькому плисковатому островці, що заріс подекуди густими лозами, обріс навкруги високим*

очеретом та осокою, обіззався другий соловейко /Л. Нечуй-Левицький/; *обрізати* – “ріжучи, відділити частину від цілого” [9, с. 417]; *Вельможі! Хто царя не слуха, Таким обрізатъ ніс і уха* /Л. Котляревський/; *обмити* – “мити кругом, з усіх боків” [9, с. 406]; *обмести* – “змітаючи, очищати поверхню чого-небудь від пилу, снігу і т. ін.” [9, с. 407]; *Шестірний... підійшов до дзеркала, причесав... свій вихор, побачив пір'їнку на каптанці, скинув його, обмів* /П. Мирний/; *об'їхати* – “їхати навколо кого-, чого-небудь” [9, с. 397]; *Уже й Шрам із гетьманом об'їхали байрак...* /П. Куліш/; *обмазати* – “покривати, намазувати поверхню чого-небудь якоюсь в'язкою, липкою і т. ін. масою речовиною” [9, с. 405].

Дієслова з префіксом *об-обпекти, обсмалити, об'юшити*, виражаючи конкретно-процесуальне значення дії з високою певною мірою інтенсивності, виконують градуальну функцію, оскільки в їх семантичній структурі є спільна градосема “дуже”. Наприклад, лексема *обпекти* означає “вогнем або чим-небудь гарячим пошкоджувати шкірні покриви, слизові оболонки” [9, с. 413]; *Здалося, гарячим приском обсипало дитину, обпекло варом* /С. Васильченко/ – дуже великий за силою; *обсмалити* – “завдавати опіків, болю вогнем або чим-небудь гарячим” [9, с. 421]; – *Ой, важко стояти близько коло начальства!.. І обсмалить тебе огнем, і обпалить* /Л. Нечуй-Левицький/; *об'юшити* – “ранити, бити або розбивати до крові” [9, с. 430]; *Юра, умившись кров'ю, встиг рубанути Івана між очі і об'юшив його аж до грудей* /М. Коцюбинський/.

Дієслова *обжерти, обпоїти* об'єднані градосемою “занадто”: *обжерти* – “завдати кому-небудь збитків, з'їдаючи його харчі” [9, с. 393]; – *Нічого йому не станеться... – меду обжерся, тепер болить живіт...* /С. Васильченко/ – вказівка на найвищий ступінь вияву ознаки дії; *обпоїти* – “поїти чим-небудь шкідливим або отруйним, звичайно з певною метою” [9, с. 413] – вказівка на високий ступінь вияву ознаки дії.

Градосема “повністю” є спільною для дієслів *оббігти, обцілувати, обшукати*. Наприклад, лексема *оббігти* означає “переймати, перехоплювати кого-небудь” [9, с. 383]; *В одну мить оббіг він поза дворами і наздогнав її на зеленому взгір'ї* /Л. Нечуй-Левицький/ – бігти швидко, наздоганяючи; *обцілувати* – “покривати поцілунками” [9, с. 428]; *Мелашка обцілувала маленьких братів і сестер, розв'язала хустку з гостинцями* /Л. Нечуй-Левицький/; *обшукати* – “оглядаючи все, старанно шукати кого-, що-небудь; трусити, обнишпорювати” [9, с. 430]; *Вона знайде... людей; оддасть їм усі свої гроші... і з ними обшукає плавні та знайде Остапа* /М. Коцюбинський/.

Значення “вище норми” передає префікс *пере-*, приєднуючись до дієслів недоконаного виду, а “нижче норми” – префікс *недо-*, який утворює лексико-семантичну опозицію за значенням міри вияву ознаки дії. Префікс *пере-* у дієсловах української мови передає надмірність дії, що відображає префіксальна градація. Проте, виконуючи функцію надлишковості в градації, на думку Л. М. Полюги, префікс *пере-* у дієсловах вказує і на повторення дії [4]. Семи “надмірний вплив на об'єкт”, “реалізація дії понад норму”, “надмірна дія”, “тривала дія” виділяє Т. М. Сидоренко у дослідженні “Кількісні способи дієслівної дії в українській мові” [8].

Виражаючи завершення дії, префікс *пере-* у дієсловах *перележати, перепалити, перепекти, перепити, пересолити, пересидіти, переспати, пересмажити, переїсти,*

перехолодити виконує градуальну функцію, оскільки у їх семантичну структуру вносить гранд-відтінок – завершення дії з надлишковим характером. Вищезазначені дієслова об'єднані семою “занадто”. Наприклад, лексема *перележати* означає “довго лежачи, доводити до заніміння, отерплості” [9, с. 580]; *Перележав боки, аж болять* /Сл. Гр./ – вказівка на найвищий ступінь вияву ознаки дії; *перепалити* – “довго смажити, роблячи непридатним для споживання” [9, с. 588]; [*Єфросина:*] *Підіть-бо, мамо, у пекарню, а то Химка там все перепалить та переварить* /Л. Нечуй-Левицький/; *перепекти* – “пекти надто довго, псувати тривалим печінням” [9, с. 590]; *пересолити* – “солити щось більше, ніж треба, класти в що-небудь солі більше, ніж слід” [9, с. 600]; *Куховарка, мабуть, закохалась, бо все пересолила, перепекла, пересмажила* /Л. Нечуй-Левицький/; *перепити* – “випивати алкогольних напоїв більше за іншого, інших” [9, с. 589]; *пересидіти* – “побути де-небудь занадто довго, довше, ніж треба, ніж годиться” [9, с. 597]; *Хліб пересидів у печі* /Сл. Гр./; *переспати* – “спати занадто довго, довше, ніж слід” [9, с. 598]; – *Нема того, щоб хазяїнові піддобритися, може, він переспав дуже...* /П. Мирний/; *пересмажити* – “смажити що-небудь довше, ніж треба” [9, с. 599]; – *Пхе!* – сказала Олесь, покуштувавши сухої ніжки. – *Килина не догляділа й пересмажила й попсувала* /Л. Нечуй-Левицький/; *переїсти* – “наїдатися зверх міри; об'їдатися” [9, с. 572]; *перехолодити* – “охолоджувати надто сильно, більше, ніж слід” [9, с. 610].

Градосема “дуже” є спільною для дієслів *перерости*, *перехвалити*, *перелити*. Наприклад, лексема *перерости* означає “виростати, рости більше, ніж треба” [9, с. 595]; Образно. – *Ти думаєш, що в мене руки не доросли до твоєї чуприни?* – крикнув батько. – *Мабуть, уже переросли...* /Л. Нечуй-Левицький/; *перехвалити* – “хвалити більше, ніж слід” [9, с. 608]; – [*Передерій:*] *Василь Трохимович?... Самий справедливий законник!* [*Храпко:*] *Спасибі вам... Глядіть тільки не перехваліть* /П. Мирний/; *перелити* – “наливати понад міру” [9, с. 580]; *На прю! Без ляку і зневіри – за правду, волю, за наш край! Перелили вже бузувіри Скорботи чашу через край* /М. Старицький/.

Дієслова з префіксом пере- *перегородити*, *перебити*, *переболіти*, *переломити*, виражаючи дію, завершену в часі, вказують на високий ступінь вияву ознаки дії, вони об'єднані градосемою “абсолютно”. Наприклад, лексема

Перегородити означає “ставлячи стіну, тин і т. ін., розділяти приміщення, простір на частини” [9, с. 566]; – *Недавно перегородив здорові старинні сіни стіною й зробив кімнату для дочок, – сказав отець Харитін* /Л. Нечуй-Левицький/; *перебити* – “розділяти ударом надвоє” [9, с. 556]; *3 наскоком Еней на Тура напустив, оддячивши йому сто з оком, І Вразу шаблю перебив* /Л. Котляревський/; *переболіти* – “перенести яку-небудь хворобу” [9, с. 557]; *Я пережив, переболів чимало! Було там децю радості, краси. Але найбільше по хребті вдаряло* /Л. Франко/; *переломити* – “ламаючи, ділити на частини” [9, с. 582]; *Хрусь! Пан писар... переломив хворостину* /Гр. Квітка-Основ'яненко/.

Префікс пере- у семантичну структуру дієслів *перевезти*, *перенести*, *перегризти*, *перекинути*, *перейти* вносить градосему “цілком”. Наприклад, лексема *перевезти* означає “везучи, переміщувати з одного місця на інше, змінювати місце розташування” [9, с. 563]; *Він зайнявся фірманкою й перевозив все, чого хто хотів* /Кобр./ – вказівка на підтвердження високого ступеня вияву ознаки дії; *перенести* – “несучи, переміщати через що-небудь” [9, с. 586]; [*Явдоха:*] *Грицьку, а це моя*

сестра... Пам'ятаєш Галю, маленьку Галю, що ти було через калюжі на руках переносив /П. Мирний/; перегризти – “гризучи, розділяти на частини” [9, с. 567]; Якби кайдани перегризти, То гриз потроху б /Т. Шевченко/; перекинути – “кидаючи вільним рухом, перевішувати щось або частину, кінець чогось через що-небудь, надавати чому-небудь певного положення” [9, с. 575]; перейти – “проходити якийсь простір, яку-небудь віддасть і т. ін.” [9, с. 609].

Повторювальну дію передають дієслова *переважити, переглядати, перемазати, перемити, переміряти, перемісити, переорати, перепнути, перепитати, перепрягти, пересудити, переховати, перечитати*. Вищезазначеним лексемам притаманна градуальна функція: вони вказують на високий ступінь вияву ознаки дії. Лексеми об'єднані градосемою “повторно, інакше”. Наприклад, дієслово *переважити* означає “важити, зважувати ще раз або заново, по-іншому” [9, с. 559]; *переглядати* – “розглядати, оглядати щось повторно” [9, с. 565]; *Часто удень, покинувши роботу, вона висувала з кутка Гафійчину скриню і переглядала її убоге шуплаття /М. Коцюбинський/; перемазати* – “мазати ще раз, повторно або заново, по-іншому” [9, с. 583]; *перемити* – “мити ще раз, повторно або заново, по-іншому” [9, с. 584]; *переміряти* – “міряти повторно або заново, по-іншому” [9, с. 585]; *Скинула я пояс, переміряла свою різу – моя різа /І. Нечуй-Левицький/; перемісити* – “місити ще раз, повторно або заново, по-іншому” [9, с. 585]; *переорати* – “орати ще раз, повторно або заново, по-іншому” [9, с. 588]; *перепнути* – “зав'язувати ще раз, повторно або заново, по-іншому” [9, с. 589]; *перепитати* – “звертатися до кого-небудь знову з тим самим питанням” [9, с. 589]; *[Люцій:] Отче, перепитай ще ти сестру Прісциллу, нехай вона, сумлінно пригадавши, нам скаже, чи вона не говорила Руфінові про Теофіла /Лєся Українка/; перепрягти* – “запрягати ще раз, повторно або заново, по-іншому” [9, с. 593]; *[Мартин:] Панича везе в город тройкою з дзвінком, і ззаду табун лоша́т буде бігти? Зараз мені перепряжи! /І. Карпенко-Карий/; пересудити* – “судити ще раз, повторно” [9, с. 604]; – *Побачать начальники, що не поступаємось, і візьмуть собі в голову: мабуть, суд не по правді – треба пересудити /Є. Гребінка/; переховати* – “ховати, переховувати ще раз, в іншому місці” [9, с. 609]; *[Кукса:] Як це Антон потеріг, що я переховував гроші! Добре, що після того ще раз їх переховав! /М. Кропивницький/.*

У дієсловах *перечекати, перекурити, перекусити (перехамнути), пересидіти, перестояти* префікс *пере-* передає значення “завершеності дії”. Вищезазначені лексеми виражають градуальну функцію, оскільки в своїй семантичній структурі мають гранд-відтінок – короткочасність дії (вказівка недостатній вияв ознаки дії), їх об'єднує сема “недовго”. Наприклад, лексема *перечекати* означає “чекати якийсь час, перебувати де-небудь, у якомусь стані і т. ін.” [9, с. 612]; *Їй здається, що панові Валер'янові після його промов на мітингах небезпечно сидіти вдома. Лучче б перечекати цей лихий день десь у сусідів, в певному місці /М. Коцюбинський/; перекурити* – “курити недовго, під час невеликої перерви в роботі, заняттях і т. ін.” [9, с. 579]; *Дожавши снопа, Кирило сідає на сно́пі перекурити /С. Васильченко/; перекусити (перехамнути)* – “їсти нашвидкуруч, небагато; закушувати, перехоплювати” [9, с. 579]; *Пронеслась чутка, що орда підступає; зібрався чоловік, щоб з'їхати у друге місце, і ввійшов у хату перехамнуть /Номис./; пересидіти* – “сидіти, перебувати де-небудь якийсь час, перечікуючи щось.” [9, с. 597]; – *Я тебе*

проведу... в очерета. Там тобі буде безпечніше пересидіть лиху годину /І. Нечуй-Левицький/; *перестояти* – “стояти, перебувати де-небудь якийсь час, дожидаючи, поки що-небудь мине, закінчиться; перечікувати” [9, с. 602]; *Заміж іти – не дощову годину перестоять* /Номис./.

Отже, префікс пере-, виражаючи дію, завершену в часі, виконує градуальну функцію, оскільки, утворюючи дієслова доконаного виду, має гранд-відтінки: “одноразова дія”, “надмірність дії”, “повторювальна дія” (вказівка на високий і найвищий ступінь вияву ознаки дії). Проте залежно від мети висловлювання цей префікс може виражати і короткочасність дії, вказуючи на достатній ступінь вияву ознаки дії.

Семою міри і ступеня вияву ознаки дії є префікс недо-, який надає дієсловам *недопалити, недомагати, недоїдати, недобачати, недопити, недочувати* значення неповної дії, відсутність потрібної міри, норми, ступеня. Слова з префіксом недо- утворюють градуальну опозицію до лексем з префіксом пере-, оскільки передають значення “нижче за норму”. У семантичній структурі вищезазначених лексем простежуємо градосему “мало”, “трохи”. Наприклад, дієслово *недоїдати* означає “погано харчуватися, систематично не наїдатися” [9, с. 333]; *От вона поневіряється із своїм старим в убогій хатині, недоїдає й недосипає* /І. Нечуй-Левицький/ – їсти менше, чим потрібно; *недолічитися* – “виявляти у себе відсутність чи нестачу кого-, чого-небудь при переліку, підрахунку” [9, с. 334]; *Натякала [свекруха] на якусь сотню рублів, що з мандрами сина недолічилися старі* /П. Мирний/; *недобачати* – “мати поганий зір, погано бачити; сліпувати” [9, с. 331]; – *Ти вже й справді став старий та ще й недобачаєш* /І. Нечуй-Левицький/ – бачити гірше, ніж здорова людина; *недопити* – “пити менше, ніж потрібно” [9, с. 335]; *недопалити* – “спалювати що-небудь не повністю” [9, с. 335]; *недочувати* – “погано чути, бути глухуватим” [9, с. 337] – чути гірше; вираження патології, відхилення від норми; *недомагати* – “бути не зовсім здоровим; слабувати” [9, с. 334]; *Вона була вже не молода, біля шістдесяти років жінка – очі вже недомагали* /М. Коцюбинський/.

Отже, словотвірний спосіб вираження градуальності у дієсловах є одним із найпродуктивніших, бо префікси по-, об- (обі-), пере-, недо- вносять у слова додаткові відтінки значення, що й забезпечує вираження градуальності. Префікси та форманти виступають у ролі градуаторів – допоміжних засобів вираження градуальної семантики дієслів. Завдяки афіксам слово набуває нового гранд-відтінку, тобто утворюється значення міри і ступеня вияву ознаки дії.

Л і т е р а т у р а :

1. *Безпояско О. К.* Граматика української мови : морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 335 с.
2. *Исаченко А. В.* Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким / А. В. Исаченко. – Братислава : Изд-во Словацкой АН, 1960. – Ч. 2: Морфология. – 579 с.
3. *Марчук Л. М.* Категорія градації в сучасній українській літературній мові [монографія] / Людмила Миколаївна Марчук. – К., 2008. – С. 368.
4. *Полюга Л. М.* Словник українських морфем / Л. М. Полюга. – Львів : Світ, 2001. – 448 с.
5. *Рильський М. Т.* Вірші та поеми / упоряд. П. Моргаєнко, передм. О. Дейга. – К. : Дніпро, 1982. – 303 с.
6. *Русанівський В. М.* Дієслово – рух, дія, образ / В. М. Русанівський. – К. : Рад. школа, 1977.

7. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.
8. Сидоренко Т. М. Кількісні способи дієслівної дії в українській мові [монографія] / Тетяна Михайлівна Сидоренко. – Ніжин, 2005. – С. 236.
9. Тлумачний словник української мови / в трьох томах [авт.-уклад. В. Яременко, О.Сліпущко]. – К. : Аконіт, 2004.
10. Чубань Т. В. Особливості префіксального вираження видових відмінностей у системі двовидових дієслів / Т. В. Чубань // Мовознавство. – 1996. – № 2-3. – С. 60-65.

Ткаченко Ю. В. Префиксы по-, пере-, недо- как способ выражения градации в современном украинском языке.

Статья посвящена исследованию префиксов по-, пере-, недо-, с помощью которых выражается градация в современном украинском языке. Проанализировано лексемы с вышеуказанными аффиксами и определено grand-оттенки, которые они вносят в семантическую структуру слова.

Ключевые слова: словообразование, префиксация, словообразовательные форманты, сема, градуальная функция, градация, градуатор, градуальные оппозиции, grand-оттенки.

Tkachenko Yu. V. Prefixes po-, ob- (obi-), pere-, nedo- as means of expression of gradation in modern ukrainian language.

The article is devoted to researching of prefixes po-, ob-, pere-, nedo-, as means of expression of gradation in modern ukrainian language. Lexemes are analysed with the above mentioned affixes and defined grandee tints, that they bring into the semantic structure of the word.

Keywords: a word-formation, prefixes, word-formation formant, sema, gradual function, gradation, graduator, gradual oppositions, grandee tint.

Толчеєва Т. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

СПЕЦИФІКА СПІВВІДНЕСЕНОСТІ ПОНЯТТЯ І КОНЦЕПТУ

Статтю присвячено проблемі диференціації термінів поняття і концепт. Концепт є ідеєю, яка виникає у свідомості на докомунікативному етапі мисленнєво-мовленнєвого процесу. Описано різні підходи до трактування цих термінів.

Ключові слова: поняття, концепт, структура концепту.

Осягнення феномену знання через концептуальні структури є новим підходом до з'ясування вже таких суто лінгвістичних понять, як значення, поняття і, звичайно ж, концепт.

У когнітивному розумінні термін концепт (ментальна одиниця, інформаційна структура, що відображає знання та досвід людини) був опрацьований американським лінгвістом Р. Джакендоффом у його монографії "Семантичні структури", де він оперував поняттями концепту об'єкта та його частин, концепту руху, дії, простору, часу, ознаки, що ставило виділювані ним концепти у певну відповідність до частин мови [1, с. 26].

Найпоширенішою позицією є положення про те, що основою концепту є поняття, але основою поняття частіше за все не є концепт. Це наводить на думку про те, що концепт має бути етноспецифічно забарвленим поняттям з певною етнопсихологічною надбудовою. Концепт – не поняття, а сутність поняття, виявляється у своїх змістових

формах – у понятті, у символі [3, с. 19]. У розумінні Ю. С. Степанова сама культура виступає сукупністю концептів та відношень між ними [5, с. 67].

Знаючи, що концепт є гіперонімічно синтезуючим лінгвоментальним утворенням, яке методологічно прийшло на зміну образу, поняттю і значенню та включило їх у себе у скороченому вигляді, С. Г. Воркачев називає його (концепт) законним спадкоємцем цих семіотичних категорій. Характеризуючись багатоаспектністю, концепт переймає від поняття дискурсивність реалізації змісту, від образу – метафоричність і емотивність, а від значення – включення свого імені в лексичну систему мови [2, с. 67]. Попри те, що етноспецифічність концепту не підлягає сумніву, його семантико-поняттєва база має багато в чому загальнокультурний і наднаціональний характер. Поняття стає лише тоді концептом, коли воно валоризується, тобто обростає певними ціннісними асоціаціями [4, с. 54].

Концепт як багатовимірне явище має понятійне начало, підлягає численним асоціаціям й оцінкам, органічно поєднується з лінгвокультурним аспектом, що дає підстави вважати його ширшим й об'ємнішим, ніж поняття. Принциповою тезою, що спричиняє наукову дискусію, є логічна конкретність поняття і метафізична розмитість концепту, а точніше прив'язаність поняття до слова і неприв'язаність до нього концепту, оскільки “концепт є розсіяним у мовних знаках” [там само].

У лінгвоконцептології основа концепту базується на трьох складових: поняттєва (субстрат), перцептивно-образна (адстрат) і ціннісна (епістрат) [4, с. 54]. *Поняттєвий субстрат концепту* відбиває його денотативну співвіднесеність з концептуальним референтом. У цьому сенсі поняття і концепт корелюють між собою. Але не кожне поняття має свій концептуальний корелят. Так, *Birke* у свідомості німця та *бук* у свідомості росіянина – це просто поняття. А *Берёза* для росіянина та *Buche* для німця – це концептуалізовані поняття. *Перцептивно-образний адстрат* – це ті знання, образи й асоціації, що постають у свідомості у зв'язку з тим чи іншим денотатом, який формується на підставі узагальненого образу і в якому закладені чуттєвий індивідуальний досвід і колективне знання. *Ціннісний (валоративний) епістрат* – найголовніша іпостась концепту, в якій у свідомості людини оживає позитивне ставлення завдяки приналежності останньої до того чи іншого етно- й лінгвокультурного колективу, тобто це “те, що переживається” людиною [4, с. 54-65].

Наприклад, структуру концептів *Harmony/Гармонія*, *Good/Добро* можна подати у такий спосіб.

Таблиця 1.1

Структура концептів *Harmony/Гармонія*, *Good/Добро*

Ім'я концепту	Тип концептуальної складової		
	Понятійний субстрат	Асоціативний адстрат	Валоративний епістрат
<i>Harmony/Гармонія</i>	Зв'язок, взаємозалежність, єдність у межах подібного / різного як результат упорядкованості / завершеності	Сукупність передумов гармонійності: існування об'єктів їх властивостей, пов'язаних між собою у вимірах подібності / відмінності	Психологічне естетико-етичне ставлення; утилітарно-практична і культурна значущість; стереотипні уявлення про гармонійність

Ім'я концепту	Тип концептуальної складової		
	Понятійний субстрат	Асоціативний адстрат	Валоративний епістрат
<i>Good/Добро</i>	Світоглядна ціннісна універсальна морального і утилітарного порядку, еталон та інструмент оцінки.	Гранично широка аксіологічна категорія, що протистоїть злу і корелює з вищим благом (у релігійній етиці).	Ставлення у тріаді базових цінностей істина – добро – краса; моральний імператив буття.

Слід відзначити, що між ідеальною суттю концепту та його матеріальним втіленням немає ізоморфізму: мовна об'єктивація певного концепту однозначно не прив'язана до певного слова. У цьому розумінні концепт є дисперсним ментальним утворенням: розсіяний серед мовних знаків, він може втілюватися чи реалізовуватися цілою низкою вербальних і навіть невербальних засобів.

Зважаючи на те, що концепт є певного роду ідеєю, яка виникає у свідомості на докомунікативному етапі мисленнєво-мовленнєвого процесу і яка прагне експлікуватися, обираючи собі адекватну вербальну упаковку, варто визнати, що апеляція – це зверненість концепту до знака, а не навпаки. Власне *апеляція* – це процес і результат кодування інформації за алгоритмом *стимул – реакція* з перспективою мовця (ономасіологічний рух від значення до форми). З перспективи ж декодувальної активності адресата цей процес постає у зворотній пропорції: *реакція – стимул* і є за своєю суттю *презентацією* концепту знаком (семасіологічний рух від форми до значення). Йдеться про кодову варіативність концепту.

Найбільш актуальні концепти реалізуються не тільки у вербальних, а й у невербальних одиницях. Так, наприклад, *Fool* може апелювати до лексичних номінацій англ. *blockhead, dolt, dunce, dullard, booby, looby, numskull*, фразеологізмів англ. *an utter (arrant) fool, to play the fool, dummy*, жестів (постукування пальцем по лобі, вертіння пальцем біля скроні).

При такому підході поняттєвий субстрат слід визнати константою, а образ і цінність – перемінними концепту. Поняття є раціонально-логічним конструктом і тим самим загальнокогнітивним надбанням, а концепт – лінгвокультурним, що відбиває етноспецифічне осягнення певного фрагмента довкілля. А тому концепт є не просто поняттям, а поняттям *етно-соціо-психо-лінгво-культурного* порядку з чітко вираженим валоративним компонентом.

Л і т е р а т у р а :

1. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики: курс лекцій / І. О. Голубовська, І. Р. Корольов. – К. : Видавничо-поліграфічний центр Київський університет, 2011. – 223 с.
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт : становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
3. Колесов В. В. Язык и ментальность / Владимир Викторович Колесов. – СПб. : Петербургское востоковедение, 2004. – 240 с.
4. Приходько А. М. Концепти і концептосфери в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
5. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизаций / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 248 с.

Толчеева Т. С. Специфика соотносительности понятия и концепты.

Статья посвящена проблеме дифференциации терминов понятие и концепт. Концепт является идеей, которая возникает в сознании на докоммуникативном этапе мыслительного процесса. Описаны различные подходы определения этих терминов.

Ключевые слова: понятие, концепт, структура концепта.

Tolcheyeva T. S. Peculiarities of notion and concept differentiation.

The article deals with the problem of notion and concept differentiation. Concept is an idea which appears in consciousness before communication. Different approaches in terms' definition are described.

Keywords: notion, concept, concept structure.

Уманець Я. В.
Київський національний університет
імені Т. Г. Шевченка

ЗАСОБИ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ АНТРОПОНІМІВ УКРАЇНСЬКОЮ (ЗА ТВОРАМИ МОЕМА)

У статті досліджуються особливості перекладу власних назв (антропонімів) на основі художніх творів Моема.

Ключові слова: феномен номінації, власні назви (антропоніми), транскрипція, транслітерація, транспозиція, калькування.

У сучасній лінгвістиці спостерігається значний інтерес до проблем ономастики, тобто вивчення власних імен, зокрема антропонімів, які займають особливе місце в українській, англійській та взагалі у будь-якій мові світу. Повноцінне спілкування, тобто правильне сприйняття, оцінювання та інтерпретація інформації, є неможливим без знання певного набору власних імен та їх функцій у мові та тексті. Імена відомих особистостей, літературних персонажів складають значний пласт знань, необхідних для усвідомлення та оцінки культури того-чи іншого народу.

Власні імена (антропоніми) – одна з найважливіших національних складових як мовної так і культурної картини світу, тому вони слугують міцною зброєю оборони та захисту національної ідентичності.

Актуальність обраної теми обумовлюється неперехідним інтересом перекладачів до феномену номінації. Вивченням антропонімів займалось чимало видатних лінгвістів: Р. С. Гінзбург, Н. Д. Арутюнова, В. В. Лопатін та багато інших. Проблемою перекладу власних назв займались А.В. Суперанська, А. А. Пашкевич та А. Ф. Артемова, які спробували з'ясувати та виокремити основні проблеми їх передачі на цільову мову.

Метою публікації є аналіз та характеристика основних засад та способів перекладу англійських антропонімів українською.

Відповідно до мети роботи, нами визначено такі **завдання**: розглянути поняття антропоніма і види антропонімів та висвітлити особливості вживання поняття “антропоніми” та способи їх перекладу з англійської на українську мову (за творами Моема).

Матеріалом для дослідження слугують оповідання Вільяма Сомерсета Моєма (тексти оригіналів та переклади О. Жомніра, А. Муляра, О. Мокровольського, М. Жук) “*Rain*”, “*Therazor’sedge*”, “*Themoonandsixpence*”.

Теоретична значущість статті зумовлена дослідженням основних характеристик антропонімів у системі англійської мови та засобів їх перекладу у художніх творах.

Наукова новизна полягає у з’ясуванні особливостей перекладу антропонімів як окремих одиниць мовної системи.

Практична цінність цієї статті полягає в тому, що вона може бути використана при подальшій розробці порушених питань щодо особливостей перекладу антропонімів, а її результати можуть бути використані у курсах “Порівняльна лексикологія”, “Практика перекладу”.

Проблеми перекладу антропонімів ще не повністю вивчені. Відсутність систематичного опису власних назв так само як і чітких правил їх використання, призвело до того, що в цій галузі існують тільки вироблені традиції. Але ці традиції минулі. З плином часу структура власних назв (антропонімів) змінюватиметься як від суто мовних особливостей так і під впливом “моди” та сприйняттям суспільством окремих груп імен. Тому перекладач для правильної передачі та відтворення власних назв має бути обізнаний з загальними аспектами феномену номінації в різні історичні періоди.

Власні назви в творах художньої літератури часто відіграють специфічну роль, допомагаючи автору найбільш ефективно зображувати дійсність. “Ю. М. Тинянов стверджував, – пише В. В. Виноградов, – що “в художній літературі немає імен, що не говорять” [3; с. 22]. Адже вдало обране ім’я стає додатковим засобом характеристики персонажа, підсилює емоційний вплив від усього твору. Проблема значення власних імен і їх зв’язок з носіями виникла у вчених із давніх часів. Серед різних думок можна виділити три головних напрямки. Деякі лінгвісти (О. Функе, Ж. Вандрієс, Е. Брендаль, Ю. С. Маслов, Н. Д. Артюнова) вважають, що на відміну від загальних імен, здатних не лише називати предмет, а й мати денотативне значення, власні імена виконують лише функцію репрезентації, оскільки є вторинними по відношенню до загальних імен. Інша група вчених вважає, що власні імена мають лексичне значення, і навіть є більш змістовними, ніж загальні імена (А. Нурен, О. Єсперсен). Треті розглядають значення власні імена і з позицій мови, і з позицій мовлення (Л. М. Щетинін, В. А. Ніконов, Н. Г. Комлєв) [2; с. 5].

Власні імена – *антропоніми* (імена людей) складають значну частину соціокультурного контексту мови та мовної картини світу власне саме тому, що вони є *власними*, тобто позначають “індивідуальні предмети безвідносно до їх ознак” [1; с. 87]. Цікавими з точки зору аналізу методів перекладу антропонімів є твори англійського письменника та прозаїка Вільяма Сомерсета Моєма. Автор твору часто може вживати вигадані імена з метою надання твору комічного або сатиричного ефекту, використовувати відомі імена історичних та культурних діячів, а також брати імена з інших культур. Так, С. Моєм у своїх творах інколи використовує французькі, німецькі та іспанські імена. В такому разі треба враховувати особливості даних мов, засоби їх перекладу та використовувати міжнародну систему передачі власних назв (антропонімів), а також правильно підбирати той засіб перекладу на цільову мову,

який згідно правил найкраще передає та відтворює власні назви при перекладі, а саме: транслітерацію, транскрипцію, транспозицію та калькування.

Проблеми в перекладі антропонімів виникають, коли перекладач зіштовхується з необхідністю відтворення у тексті перекладу семантично наповненого імені, що має певну внутрішню форму, історичну та культурну алюзивність та яскраву образність. Якщо в основі двох мов лежить одна і та сама система літер, тоді передача власних імен може здійснюватись шляхом повного збереження їх написання в оригіналі. Саме тому в усьому світі набула поширення латинська графіка. Але для передачі на англійську мову, або навпаки з англійської на українську цей спосіб звичайно непридатний, так як в основі української та англійської мов закладені різні системи літер. Транслітерація має як переваги, так і недоліки. Переваги очевидні – письмовий варіант імені не спотворюється, його носій має універсальну, незалежну від мови ідентифікацію. Іноді важко відновити вихідну форму іноземного імені або прізвища, даної їм в українській транскрипції, тобто з орієнтацією на звучання, а не на написання імені. Спробуємо простежити використання транслітерації за творами Моема: “Dr. **Macphail** lit his pipe...” – “Лікар **Макфейл** закурич люльку...” [6]; “which the French know as **Louis Philippe**” – “Як його називають французи, **Луї-Філіппа**” [5; с. 56]; “**Larry is Laurence Darrell** Ларрі – це **Лоренс Даррел**” [7; с. 244]; “Oh, that's **Gray Maturin**” – “О, то **Грей Метьюрін**” [7; с. 253]; “Her brother-in-law, **Colonel MacAndrew**” – “Її свояк полковник **Мак-Ендрю**” [7; с. 43]; “I suppose **Velasquez** was a better painter than **El Greco**” – “Гадаю, що **Веласкес** був досконалішим живописцем, ніж **Ель Греко**” [7]. Як показують дані приклади, в деяких англійських власних іменах при транслітерації на українську мову упускаються або добавляються літери. Такий вид перекладу застосовують, коли справа стосується англійських власних назв зі специфічними орфографічними формами для того, щоб уникнути порушень традиційно встановлених правописних норм української мови: Macphail – Макфейл, MacAndrew – Мак-Ендрю, Williamson – Вільямсон. Простежимо на прикладах зміни, що відбуваються при порівнянні фонетичних систем двох мов, [ph] при перекладі [ф], [ou] – [у], [i:] – [ї], [au] – [о], [ll] – [л], [ay] – [ей], [oe] – [у], [a] – [е], [ew] – [ю], [z] – [ц], [que] – [ке], [c] – [к], [y] – [ї], [th] – [т]. Перекладач має виокремити ті антропоніми, походження яких не є суто англійським, та при перекладі на цільову мову використати відповідну даному антропоніму фонетичну систему відтворення. Так, *Velasquez* має іспанське походження, про що говорить закінчення антропоніма – **-quez**, тому при перекладі на українську мову перекладач порівнює іспанську фонетичну систему з українською: [que] – [ке], [z] – [ц]. В інших випадках, де діє англійська фонетична система відповідно маємо: *MacAndrew* (Мак-Ендрю) – після частки *Mac* обов'язково згідно правил має стояти дефіс, а потім перекладач співвідносить фонетичні системи двох мов – [a] – [е], [ew] – [ю].

Транскрибовані імена поряд з іншими реаліями є тими небагатьма елементами перекладу, які зберігають певну національну своєрідність у своїй словесній звуковій формі. При перекладі С. Моема часто використовують принцип транскрибування: “**Mr. Perrin and Mr. Traill**” – “**Містер Перрен та містер Трейл**” [7; с. 236]; “her daughter **Isabel and Gregory Brabazon**” – “Її дочка **Ізабелла та Грегорі Брабазон**” [7; с. 241]; “**Henry James** in his English stories made constant” – “**Генрі Джеймс** у своїх англійських повістях постійно вдається до неї” [7; с. 231]; “**Miss Waterford** was there

and Mrs. Jay, Richard Twining and George Road” – “Була там *міс Вотерфорд*, і *місіс Джей*, і *Річард Твайнінг*, і *Джордж Роуд*” [7; с. 32]; Згідно правил транскрибування власні назви (антропоніми) відтворюються досить точно, дозволяючи зберегти ідентичність. Інколи перекладачі при перекладі творів вдаються до змішаного способу, поєднуючи транслітерацію з транскрипцією, наприклад у творі Моема: “a writing-table made by **Chippendale** himself” – “з письмовим столом роботи самого **Чіппендейла**” [7; с. 232]. Як видно на прикладі перша частина антропоніма **Chippendale** транскрибується відповідно до української мови – **Чіппен**, у другій частині перекладачі використовують транслітерацію, додаючи при перекладі більше звуків: **dale** – **дейл** ([a] – [ей]). Якщо простежити етимологію слова *Chippendale* в англійській мові, можна стверджувати, що автор обрав це ім’я для персонажа саме тому, що воно відповідає образу та характеру самого герою. Адже у перекладі з англійської мови слово *Chippendale* використовувалось для позначення стилю англійських меблів XVIII століття, яку створив Томас Чіппендейл [9]. Характерними рисами стилю були стрімкі та прямі лінії, що характерно і для образу персонажа, який постійно був рішучим та чітким у своїх діях. Отже, при перекладі власних назв (антропонімів) інколи перекладачам слід вдаватись до пошуку етимології.

Крім транскрипції і транслітерації у практиці передачі імен спостерігається ще один маловивчений принцип – принцип етимологічної відповідності, або **транспозиції**. Транспозицію при перекладі художніх текстів нерідко супроводжують стилістичні заміни, оскільки художній переклад є менш регламентованим, ніж переклад текстів інших жанрів, для нього характерне прагнення до здійснення емоційного впливу на читача. У романі Моема принцип транспозиції використовується при перекладі назв монархів: “Tiberius was as blameless a monarch as **King George V**” [7; с. 229] “Тіберій – це такий же добродішний монарх, як наш король **Георг V**” [5; с. 24]. Або наприклад: “in **Queen Anne Street**” – “вулиці **Королеви Анни**” (4; 192). Королева Анна є історичною особою і згідно встановлених правил має перекладатись саме так, а не Королева Ен, тому що це створить непорозуміння.

Одним із видів іншомовного запозичення є **калькування** – відтворення не звукового, а комбінаторного складу слова або словосполучення, коли складові частини слова (морфеми) або фрази (лексеми) перекладаються відповідними елементами цільової мови [4; с. 88]. Калькування, як правило, використовують при перекладі власних назв викривального змісту, для передачі особистих ознак персонажа. Так, при перекладі роману С. Моема “*Themoonandsixpence*” ім’я одного з персонажів було перекладено як Довбешка Білл (Tough Bill): “Now, **Tough Bill** was not the man to put up with humiliation at the hands of a common sailor” [7; с. 223] “**Довбешка Білл** був не такий, щоб терпіти приниження від простих матросів” [5; с. 180]. Це допомагає автору створити образ персонажа, надаючи йому певний рис, оскільки слово *tough* у перекладі з англійської означає головоріз, хуліган [8; с. 603]

Отже, на прикладі художніх творів Моема можна простежити, що основними засобами перекладу є саме транслітерація та транскрибування, що допомагає передати досить точно, відповідно до фонетичних особливостей мов, імена персонажів. Та не завжди перекладач може використовувати ці засоби, інколи це може навіть спотворити зміст. Так, транспозицію слід застосовувати перекладаючи біблійні сюжети та твори на історичну тематику. Калькування, як правило, використовують в тому випадку,

коли відомо, що автор твору прагнув створити певний художній ефект (гумору, іронії, сатири та інше), вкладаючи у ім'я персонажа певного номінативного значення, яке може характеризувати героя як з позитивного, так і негативного боку. Застосовуючи калькування перекладач має вільний простір, особливо коли автором створені власні антропоніми. В такому разі, власні імена перекладаються довільно, вбираючи в себе всі характеристики, відповідно до значення. Це допомагає більш глибоко розкрити образ героя. Недотримання цих правил призводить до помилок під час перекладу та створює перешкоди для розуміння змісту у цільовій мові.

Наша стаття не вичерпує всіх аспектів вивчення труднощів перекладу антропонімів. Як показують результати проведеної роботи, на сьогоднішній день ще не встановлено абсолютно точних правил перекладу англійських власних назв на українську мову і навпаки. І це зрозуміло, адже повних еквівалентів на орфографічному, а тим більше на фонологічному рівні майже не буває, тому що звуки того самого класу навіть у близькоспоріднених мовах досить різняться між собою.

Підсумовуючи вище зазначене, можна зробити висновок, що за творами С. Моема можна простежити не тільки фонетичні зміни при перекладі власних назв з англійської на українську, а й при перекладі з інших мов, оскільки письменник у своїх творах часто використовує іспанські, французькі, італійські, німецькі власні назви, що є не тільки загальновідомими, а й з часом увійшли у вжиток самих англійців, які запозичили їх, використавши транскрипцію та транслітерацію при перекладі їх на англійську. Тому, дана стаття дозволяє досягнути особливості фонетичних систем різних мов.

Результати проведеного дослідження дають можливість простежити частотність використання того чи іншого засобу перекладу та встановити відповідні правила застосування кожного з методів у практичній діяльності, особливо при перекладі художніх творів.

Л і т е р а т у р а :

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1996, 2004. – С.175.
2. Бакастова Т. В. Семантизация имени собственного в целом худ. тексте (на материале англ. яз.): автореф. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова. – Одесса, 1987. – 16 с.
3. Виноградов В. В. О теории художественной речи. – М., 1971. – С. 22.
4. Казакова Т. А. Практические основы перевода. English – Russian : учебное пособие. – СПб. : Издательство “Союз”, 2004. – 63-103 с.
5. Моем В. С. Місяць і мідяки. На жалі бритви: Романи / перекл. з англ. О. Жомнір, А. Муляр, О. Мокровольський ; передм. І. О. Влодавської ; худож. А. З. Толкачова. – Київ : Дніпро, 1989. – 574 с.
6. Сомерсет Моем Дош // Журнал “Всесвіт” // Перекладено за виданням збірки: W. Somerset Maugham. Rain and other stories. – М. : Progress Publishers, 1977. – Р. 25–83. Марія Жук, 2010, переклад. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://vsesvit-journal.com>
7. Maugham W. S. The Moon and Sixpence. – М. : Менеджер, 2006. – 320 с.
8. <http://www.ru.wikipedia.org/wiki>.
9. <http://en.wikipedia.org/wiki>

Уманец Я. В. Средства перевода английских антропонимов украинским (за произведениями Моема).

В статье исследуются особенности перевода имен собственных (антропонимов) на основе художественных произведений Моема.

Ключевые слова: феномен номинации, имена собственные (антропонимы), транскрипция, транслитерация, транспозиция, калькирование.

Umanets Y. V. Means of translation Englishanthroponymsinto Ukrainian(based on the Maugham's works).

This article investigates special features of proper names' (anthroponymy) translation on the basis of Maugham' works of fiction.

Keywords: nomination phenomenon, proper names (anthroponymy), transcription, transliteration, transposition, tracing.

Федькова І. А.
Кам'янець-Подільський національний університет
імені І. Огієнка

СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ХОРЕОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ

У статті йдеться про семантичний спосіб творення термінологічних найменувань у сфері української хореографічної лексики; описано метонімічні (перенесення назв за просторовою й часовою суміжністю) та метафоричні (об'єкт термінування має спільну рису, ознаку з тим предметом чи явищем, назва якого використана як термін) процеси.

Ключові слова: хореографічна лексика, термін, вторинна номінація, мотивованість, метафора, метонімія.

Актуальність розвідки зумовлена необхідністю проведення генетичної характеристики української хореографічної лексики загалом і використання вторинної номінації для називання танцювальних понять зокрема.

Генетична характеристика української танцювальної термінології засвідчила два різновиди термінів: слова, що потрапили в термінологію як готові мовні одиниці (*па, пліє, арабеск, танго, супінація* тощо), і слова та словосполучення, створені як спеціальні найменування (*балетоман, хореограф, обертас, розніжка, тинок* тощо). У вітчизняному мовознавстві панує думка, що термінологічне словотворення відбувається за тими ж законами, що й загальне словотворення. Проте “мова науки, беручи за основу способи та моделі словотворення загальнолітературної мови, розробляє свою словотвірну підсистему, підпорядковуючи її основним вимогам і головним функціям термінологічної лексики” [14, с. 127]. Підсумовуючи праці лінгвістів із цього питання, дослідниця О. І. Павлова розрізняє шість відмінних рис термінологічного словотворення:

- 1) сфера функціонування термінів порівняно зі сферою вживання слів – обмежена, тому що терміни утворюються як найменування понять вузької, професійної галузі та призначаються для використання лише певною, професійною групою людей, тоді як сфера вживання слів – усе суспільство в цілому;
- 2) термінологічне словотворення – завжди свідомий, а не стихійний процес (на думку Г. Й. Винокура терміни не “з’являються”, а “вигадуються”, “створяються” залежно від усвідомлення їхньої необхідності);

3) термінотворення – це контрольований та регульований процес (регулювання й упорядкування термінотворення зумовлені термінологічним вибухом, що настав унаслідок науково-технічної революції);

4) словотвірний акт науково-технічного терміна трохи складніший за аналогічний процес для загальноживаного слова (акт творення терміна включає і спосіб словотворення, і створення дефініції терміна, тобто словесне розкриття змісту термінологічної номінації);

5) для термінологічних номінацій суттєво, наскільки є прозорою їхня внутрішня форма (словотвірні засоби – стандартні частини складання й афікси – виконують важливу роль у створенні зрозумілої внутрішньої форми терміна);

6) акт термінологічного словотворення перебуває в залежності від класифікації понять (термін не тільки іменує поняття, але й відображає певною мірою зміст поняття) [14, с. 127–128].

“Для створення нового слова можуть бути використані різні мовні засоби, а вибір оптимального способу номінації – складний процес, він визначається об’єктивними і суб’єктивними моментами, зовнішніми і внутрішніми факторами” [15, с. 160–161]. Згідно з В. П. Даниленко, у ході виокремлення загальних особливостей словотворення в термінології за основу беруть певні ознаки терміна, які відрізняють його від загальнолітературного слова, а саме: 1) термін – це мовна одиниця особливого функціонального різновиду загальнолітературної мови, тобто мови науки; 2) термін – найменування спеціального об’єкта або поняття; 3) терміну необхідна дефініція, за допомогою якої можна точніше відобразити зміст поняття [6, с. 90].

Сучасна українська хореографічна лексика неоднорідна за походженням, є основні чотири джерела її поповнення: 1) термінологізація наявної в українській мові загальної лексики (включає метафоризацію та метонімізацію) і транстермінологізація в певній галузі знань (вторинна номінація); 2) термінологічне словотворення (передбачає процеси афіксації, словоскладання й аббревіації); 3) запозичення термінів, терміновірних моделей і терміноелементів з інших мов; 4) творення стійких термінологічних словосполучень (аналітичний спосіб).

Семантичний спосіб – один із перших словотворчих засобів створення термінологічних найменувань [6, с. 98]. У разі семантичного способу словотворення відбувається процес вторинної лексичної номінації – “використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції – функції найменування” [15, с. 161]. Головна особливість таких термінів – їхня мотивованість (або ж умотивованість), тобто осмислення термінологічного значення через нетермінологічне, “умотивованість терміна полегшує його розуміння та запам’ятовування, оскільки репрезентує його зв’язок з іншими термінами” [7, с. 198]. Основна причина використання вторинної номінації полягає в тому, що понять у науці значно більше, ніж слів для їх номінації. Завдяки способу вторинної номінації термінологія поповнюється кількісно (функції термінів починають виконувати слова, які раніше не були термінами) та якісно (унаслідок детермінологізації терміни одержують нове значення). Це зумовлює появу в мові омонімів і паронімів. Розрізняють два основні види вторинної номінації: метафору та метонімію.

Метонімічні процеси ґрунтовані на перенесенні назв за просторовою й часовою суміжністю, із процесу – на результат, із властивості – на кількісний показник, із

процесу – на властивість, із родового поняття – на видове тощо [див.: 9, с. 39-57]. Особливістю метонімії є те, що “більшість семантико-словотворчих процесів виникає при мовному оформленні різноманітних відношень і переходів, установлюваних свідомістю між поняттями предметності, ознаки, дії, стану, кількості, відношень походження, належності і т. п., що перебувають між собою у зв’язку саме суміжності, а не подібності” [20, с. 11] Деякі із цих видів використовують і для творення танцювальних термінів.

На основі перенесення з процесу на властивість утворено терміни *виворотність* (здатність танцівника до вільного вивертання ніг назовні від стегна до кінчиків пальців (стопа паралельно лінії плечей) [1, с. 66]), *пластичність* (якість, властива скульптурі, в танці означає витонченість, плавність [1, с. 211]), *гнучкість* (морфо-функціональна властивість опорно-рухового апарату, яка зумовлює ступінь рухливості його ланок стосовно одна одної (здатність виконувати рухи з великою амплітудою) [10, с. 20]).

Перенесення номінації з родового поняття на видове фіксуємо в термінах *джаз*, *коломиїка*, *рок*, *рок-н-рол*, *хіп-хоп*, *брейк*, *фламенко*. Ці найменування називають як окремі танці, так і танцювальні стилі. Унаслідок перенесення назви з процесу на результат утворилися терміни *елевація*, *пліє*, *постановка*, *дубль*, *пантоміма*, *присядка* тощо.

Метонімічне переосмислення на основі просторової суміжності відбулося в найменуванні *коло* – хороводний танець, виконавці якого розташовуються ланцюжком у вигляді замкненої або розімкненої кривої; замкнена крива, всі точки якої однаково віддалені від центра [18, т. 4, с. 226]. Метонімічне перенесення з назви виду танцювального мистецтва на учасників відбулося в найменуваннях: *балет* – вид сценічного мистецтва, що поєднує танець, мімічні рухи і музику; артисти, виконавці цієї вистави [8, с. 24], *хоровод* – досить поширений старовинний, перев. слов’янський масовий народний танець, учасники якого ходять по колу з піснями, виконуючи певні рухи, підпорядковані драматичній дії; учасники такого або подібного танцю [18, т. 11, с. 127].

Для терміноутворення шляхом *метафоричного перенесення* значень характерним є те, що об’єкт термінування має спільну рису, ознаку з тим предметом чи явищем, назва якого використана як термін. “Метафора – завжди порівняння, в якому приховане і переосмислене значення зіставляється з буквальним значенням на основі його внутрішньої форми” [15, с. 161]. Основними видами метафоричного перенесення є перенесення назв за подібністю форми, місцезнаходження і функції [16, с. 45]. Метафоричне утворення терміна передбачає: 1) співставлення спеціального поняття і поняття загальновідомого; 2) позначення спеціального поняття словом, яке позначає поняття загальновідоме [16, с. 42].

Тенденції розвитку танцювальної термінології української мови, з одного боку, зумовлені потребами максимально точного вираження танцювальних понять, тобто потребами мистецтва, а з іншого – можливостями словотворчої системи української мови. Ці тенденції виявляються у використанні наявних у мові елементів з їхнім семантичним довантаженням. Частина танцювальних термінів утворилася на основі загальноновживаних слів, пов’язаних із назвами предметів, що використовують у побуті людей, їхній практичній діяльності. У терміносистемі українського народного танцю перехід загальноновживаної лексики в термінологію особливо помітний. Записуючи

танці, хореографи постали перед проблемою найменування понять танцювального мистецтва. Поряд із використанням запозиченої лексики, створювали власне українські терміни. Цей процес відбувався переважно шляхом метафоризації. Варто наголосити, що, “проникаючи у професійну мову, метафора втрачає свою образність, асоціативність і набуває строгого термінологічного значення” [7, с. 214].

Загальноновживані слова *бочечка, зірка, арка, ворота, віяло, хвиля, корзинка, голубець* перейшли до розряду термінологічної лексики, змінивши свою семантичну характеристику. Вони належать до іншої лексико-семантичної групи і не впливають на основне нетермінологічне значення цих слів.

Наявність у мові численної кількості слів дає носіям мови змогу утворювати нові слова за аналогією, що свідчить про формування словотворчої моделі [12, с. 15]. “Асоціювання явищ за їх подібністю, яке є одним з основних видів, поряд з асоціюванням за суміжністю, групування в свідомості об’єктів дійсності, проявляється в мові на двох рівнях – відповідно до двох аспектів мовних знаків: а) їх позамовної віднесеності і б) їх внутрішньомовної співвіднесеності. На основі подібності між позамовними об’єктами – референтами мовних одиниць – ґрунтується явище метафори, на основі подібності в будові та розвитку між самими мовними одиницями – явище аналогії” [19, с. 15].

Спостерігаючи за технікою виконання танцювальних рухів, можна легко помітити, що в їхній основі лежить певний момент трудового процесу чи якась дія людини. Так, танцювальний рух *колупалочка* асоціюється в нашій уяві з колупанням землі носком і п’яткою; танцювальний рух *тинок* за технікою виконання нагадує перестрибування через тин або через перелаз тощо [3, с. 9]. Багато танців побудовані на таких рухах, як *віяло* (цей елемент має таку назву тому, що уявна лінія, проведена по руках партнерів у заключному русі, схожа на дугу, що створена розкритим віялом), *гребінець* (фігура міцно ввійшла у стиль рок-н-рол, була вигадана років за двадцять до його появи; стилисти тих років турбувалися про свій зовнішній вигляд і постійно поправляли зачіску, що й стало поштовхом до створення назви цієї фігури), *хокейна ключка* (кроки партнерки утворюють лінію, яка нагадує контур хокейної ключки) [див. 2, с. 38-56].

В. П. Даниленко пояснює поповнення термінологічної лексики нечіткістю межі між словами загальнолітературної мови й термінами, що було помітно раніше. Утворення термінологічних найменувань шляхом вторинної номінації, особливо шляхом метафоричного перенесення значень, на ранніх етапах залежало від рівня суспільного й колективного мислення [5, с. 76]. В аналізованому контексті доцільно характеризувати підстави для метафоричного перенесення в танцювальній термінології (див. нижче).

1) Подібність за формою між об’єктом зовнішнього світу й хореографічною дією: *місток, зірочка, бочка, віконце, вежа, ворота, ланцюжок, хвиля*. Слово *хвиля*, наприклад, означає “водяний вал, що утворюється від коливання водної поверхні” [18, т. 11, с. 40]. Саме таке хвилеподібне коливання і є підставою для метафоричного переосмислення. У хореографії термін *хвиля* означає “1) рух вальсу; 2) елемент східного танцю, плавний, хвилеподібний рух тіла” [1, с. 63]. Підстава для перенесення – схожість форми.

2) Функціональна схожість: *ножиці, колесо, млинок, підтримка, зв'язка*. Словник української мови дає таке тлумачення слову *зв'язка* – зв'язані, скріплені мотузкою і т. ін. або нанизані на неї які-небудь однорідні предмети [18, т. 3, с. 503]. У хореографії *зв'язка* – це декілька об'єднаних танцювальних рухів і елементів [1, с. 249]. Об'єднання рухів подібне до скріплених однорідних предметів, які названі загальноновживаним словом. Підстава для метафоризації – здатність об'єднувати що-небудь.

3) Використання термінів-зооморфізмів (термінологізація назв тварин і їхніх частин тіла): *зайчик, ластівка, голубка, жабка, яструб, півник*. Ця група прозора за своєю семантикою, оскільки внаслідок переосмислення загальноновживаних слів, які означають назви тварин, цими термінами називають танцювальні рухи, позиції, що імітують поведінку, зовнішній вигляд тварини. Наприклад, рух *півник* виконують, “зігнувши корпус”, потрібно “дуже нахилитися вперед, руки, випрямлені в ліктях, відвести назад – в сторони (наче крила півня). Голову підвести вгору” [4, с. 388]. Підстава для метафоризації – наслідування поз, рухів і т. ін. тварин.

Поява метафоризації термінів зумовлена як зовнішньомовними, так і внутрішньомовними чинниками. До зовнішньомовних факторів зараховують виникнення нових понять, різних аналогій до наявних понять. До внутрішньомовних чинників належать, з одного боку, закон економії мовних засобів і принцип найменшого мовленнєвого зусилля, а з іншого боку, тенденція до посилення комунікативної функції мови. Метафоричним термінам властива більш допустима можливість, порівняно з нейтральними термінами. Терміновані метафори містять вищий термінологічний потенціал, який допомагає передати ширший обсяг змісту економними мовними засобами [цит. за 14, с. 135]. “Процес термінотворення шляхом метафоризації цікавий тим, що дає можливість проникнути в глибини людської свідомості і поповнити наші відомості про рівень науки в час створення терміна, а також уявлення про термінований об'єкт у період його найменування” [цит. за 11, с. 156].

Завдяки метафоричному переосмисленню в складі хореографічної лексики утворилося чимало термінів. Термінне значення, яке з'явилося внаслідок цього переосмислення, утворює з основним значенням слова омонімію, що не є недоліком, оскільки основне й термінне значення мають різні сфери вживання.

Поряд із термінологізацією побутових слів зафіксовано також і переосмислення одиниць спеціальної лексики з інших галузей науки (так звана **транстермінологізація**). До факторів, що сприяють термінологізації слів загальнолітературної мови й транстермінологізації термінів інших галузей наукового знання, належать: *логічний фактор* (у різних поняттях виявляються ідентичні ознаки); *психологічний* (нові об'єкти називають на основі асоціацій між знаками цих і раніше відомих об'єктів); *лінгвістичні* (семантичні, граматичні, стилістичні аспекти міжсистемного запозичення лексичних одиниць); *соціологічний* (численна кількість термінів узятя з терміносистем найбільш розвинутих для кожної епохи галузей знань) [14, с. 130]. “При транстермінологізації звукова оболонка вже існуючого терміна в одній галузі знання застосовується для позначення спеціально-професійного поняття з іншої сфери знання. При цьому відбувається, як правило, повне чи часткове переосмислення цього терміна” [14, с. 131]. Наприклад, у хореографічну лексику були

перенесені такі мистецькі терміни, як *пластика, експресіонізм, модернізм, лауреат, дипломант, фігура*; театральні терміни (*амплуа, артист, антракт, репертуар, дебют, карнавал, образ*); спортивні терміни (*шпагат (вертикальний, напівшпагат), сальто (вперед, назад, в угрупованні, вбік, сальто-мортале), поворот, постава, зіскок, баланс, рівновага (статична і динамічна), міст, стійка (на руках, плечах, колінах), кульбіт, каскад, перемет, флік-фляк* тощо). Водночас у цих сферах використовують і танцювальні терміни: *хореографія* як театральний термін "...стосується і пересування акторів, і їхньої жестикуляції, ритму вистави, синхронізації слів та жестів, а також розташування акторів на кону. Вистава стилізує рухи, робить їх гармонійно-прочитуваними, координує відповідно до погляду глядача..." [13, с. 576]. Спортивна гімнастика, акробатика, фігурне катання вже не обходяться без таких термінів, як *арабеск, пліє, демі-пліє, галоп, батман тандю жете, тур жете* та ін. [див. 16].

Керуючись відомостями про кількість утворених термінів, підсумуємо, що семантичний спосіб термінотворення є одним з найпоширеніших. Крім того, такі терміни посідають особливе місце в термінології, що формується для номінації понять нових галузей знань і сфер діяльності людини.

Л і т е р а т у р а :

1. Балет. Танец. Хореография. Краткий словарь танцевальных терминов / составитель Н. А. Александрова. – Санкт-Петербург – Москва – Краснодар, Спб. : издательство Лань, издательство Планета музыки, 2008. – 416 с.
2. Бальний танець та методика його викладання : навчально-методичні матеріали до курсу / Харк. держ. акад. культури ; уклад. Б. М. Колногузенко. – Х. : ХДАК, 2006. – 66 с.
3. Бесіди про танець : методична розробка на допомогу керівникам хореографічних колективів шкіл і позашкільних установ / укл. А. П. Тараканова. – К. : ІЗМН, 1996. – 20 с.
4. Василенко К. Ю. Лексика українського народно-сценічного танцю / К. Ю. Василенко. – К. : Мистецтво, 1971. – 562 с.
5. Даниленко В. П. О терминологическом словообразовании // Вопр. языкознания / В. П. Даниленко. – 1973. – № 4. – С. 76–85.
6. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Изд-во Наука, 1977. – 247 с.
7. Дудок Р. Г. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : монографія / Роман Дудок. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 358 с.
8. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / Анатолій Івченко. – Харків : Фоліо, 2002. – 540 с.
9. Лотте Д. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики / Д. Лотте. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1961. – 158 с.
10. Наумчук В. Словник-довідник основних термінів і понять з теорії та методики фізичного виховання та спорту / Володимир Наумчук. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. – 64 с.
11. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / Л. О. Симоненко, С. О. Соколова, І. В. Коропенко. – К. : Наукова думка, 1993. – 240 с.
12. Особенности аффиксального словообразования в терминах и норме. – Владивосток, 1979. – 144 с.
13. Паві П. Словник театру / Патріс Паві. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 640 с.
14. Павлова О. І. Основи термінознавства : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. І. Павлова. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 200 с.
15. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

16. Прохорова В. Н. Русская терминология (лексико-семантическое образование) / В. Н. Прохорова. – М. : филологический факультет, 1996. – 125 с.
17. Словник спортивних термінів з гімнастики (українсько-російсько-англійський) / укл. П. І. Євстратов, О. М. Киселиця – Чернівці : Рута, 2007. – 110 с.
18. Словник української мови. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 3. – 744 с., – Т. 4. – 840 с., – Т. 11. – 699 с.
19. Тараненко О. О. Граматико-семантичні процеси на основі відношень подібності (метафора і аналогія) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 1981. – № 6. – С. 15–23.
20. Тараненко О. О. Місце метафори в словотворчих процесах / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 1986. – № 3. – С. 11–17.

Федькова И. А. Семантический способ образования украинских хореографических терминов.

Статья посвящена анализу семантического способа образования терминологических наименований в сфере украинской хореографической лексики; описано метонимические и метафорические процессы.

Ключевые слова: хореографическая лексика, термин, вторичная номинация, мотивированность, метафора, метонимия.

Fedcova I. A. The semantic method of formation of the Ukrainian choreographic terms.

This article deals with the semantic method of creating terminological items in Ukrainian choreographic vocabulary; described processes of metonymy and metaphor.

Keywords: choreographic vocabulary, the term secondary nomination, metaphor, metonymy.

Хруцкая Н. В.
Национальный педагогический университет
имени М. П. Драгоманова

РАЗМЫШЛЕНИЯ О ПОНЯТИЯХ “ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ” И “ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ”

Статья посвящена рассмотрению и разграничению таких важных понятий, как “лингвистическая компетенция” и “лингвистическая компетентность”. Автор рассматривает соотношение языковой компетентности и уровень владения литературным языком.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, лингвистическая компетенция, лингвистическая компетентность, литературная норма, варианты языковых единиц.

В последние десятилетия модным и, соответственно, активно используемым является такой термин, как “коммуникативная компетенция” (далее КК), ещё в 60-е гг. XX века введенный Н. Хомским в рамках генеративной лингвистики в связи с развитием идеи о лингвистической компетенции – ограниченном наборе грамматических правил, позволяющих порождать неограниченное количество правильных предложений. Эта идея оказалась очень привлекательной для ученых и учителей-методистов, работающих в области языкового тестирования и обучения иностранным языкам, так как языковую компетенцию можно было достаточно точно диагностировать и измерять с помощью средств педагогических измерений (тестов). Но поскольку лингвистическая компетенция накладывала существенные ограничения на объект языкового тестирования в условиях коммуникативного обучения языку (как

родному, так и иностранному), возникли идеи расширения этого конструкта, который был назван “коммуникативная компетенция”. В настоящее время К. К. – очень широкое понятие, которое включает в себя лингвистическую речевую, дискурсивную, стратегическую, социальную, социокультурную, предметную и профессиональную компетенции. Из данной дефиниции следует, что К. К. – “это владение сложными коммуникативными навыками и умениями, формирование адекватных умений в новых социальных структурах, знание культурных норм и ограничений в общении, знание обычаев, традиций, этикета в сфере общения, присущих национальному менталитету... т.е. это обобщающее коммуникативное свойство личности, включающее в себя коммуникативные способности, знания, умения и навыки, чувства и социальный опыт в сфере общения, способность вступать в контакт, высказывать свою точку зрения, слушать и понимать собеседника” [5, с. 7]. Языковая компетенция – это “хорошее знание системы данного языка, его фонетических единиц и законов, словарного состава, грамматических форм и моделей, функциональных стилей и стилистических средств. Достаточность/недостаточность языковой компетенции – один из факторов обуславливающих степень речевой компетенции” [3, с. 16]. Таким образом, данное понятие значительно более узкое и носит преимущественно методический, а не филологический характер и используется в основном в лингводидактике, в основном при методике обучения иностранным языкам. Например, в “Лингводидактическом энциклопедическом словаре” встречаем следующее определение языковой компетенции: “способность учащегося конструировать грамматически правильные формы и синтаксические построения, а также понимать смысловые отрезки в речи, организованные в соответствии с существующими нормами языка, и использовать их в том значении, которыми они употребляются носителями языка в изолированной позиции” (с. 391). Языковая компетенция состоит во владении трансформационными правилами и проявляется в результате обучения конкретному языку. Она “противопоставляется конкретному знанию, представляющему собой долингвистический уровень сознания и состоящему в способности к порождению глубинных структур на основании базовых правил. Говоря о языковой компетенции можно подразумевать способность оперировать всей совокупностью правил, регулирующих языковую деятельность” [2, с. 76]. В этом случае правило – нечто типа алгоритма переработки входящей информации, а продуцент подобен компьютеру, оснащённому программным обеспечением.

Термины “языковая компетенция” и “языковая компетентность” в лингвистической литературе встречаются всё чаще и нередко употребляются без различия смысла между ними. Между тем, они существенно различаются между собой. Термин “**языковая компетентность**” имеет не лингводидактический, а сугубо лингвистический характер. Различие заключается, в первую очередь, и в самих словах-паронимах *компетенция* и *компетентность*. *Компетентность* в “Новейшем словаре иностранных слов и выражений” (2002) определяется как “обладание знаниями и опытом, позволяющими судить о чем-л., веское, авторитетное мнение” (с. 419), а *компетенция* как “2) круг вопросов, о которых данное лицо обладает познаниями, опытом” (там же). Можно трактовать языковую компетентность как интегративный личностный ресурс, обеспечивающий успешность речевой деятельности. И этот ресурс включает в себя не только компоненты, измеряемые с помощью языкового

тестирования (как это принято в методике), но и иные составляющие, которые обнаруживаются на более высоком, личностном уровне и включают интеллект, общий кругозор, систему межличностных отношений, специальные знания, потенциал развития и роста личности в владении языком и коммуникативной деятельностью. Из этого следует, что языковая компетентность – более глобальное образование, выходящее за пределы методики обучения языку и имеющее прямой выход в лингвистику. Знание правил при лингвистической компетентности не есть знание набора формулировок, а способность вести себя определенным образом в различных ситуациях. В этом случае правила существуют не в виде инструкций для конечной совокупности используемых образцов-эталонов, а как бесконечное множество вариантов применения правил, воспроизводимых в коммуникации. Это более высокий уровень знания языка, дающий возможность сознательного выбора языкового варианта (лексического, синтаксического, словообразовательного, стилистического) в зависимости от языковой ситуации и умение оценить его уместность в конкретном дискурсе. Иными словами, *под языковой компетентностью* в самом общем виде нами *понимается такой уровень владения языком, который дает возможность определять и мотивировать выбор одного из нескольких возможных вариантов языковых единиц* – фонем, морфем, графем, слов, синтаксических конструкций и т. п. “Как сформулировать мысль, что сказать, как написать?” – это проблема языковой компетентности, с которой носитель языка сталкивается в каждый момент своей вербальной деятельности, как правило, не фиксируя на этом своего внимания. При этом необходимо подчеркнуть, что речь идет о выборе одного из в принципе возможных и стилистически уместных вариантов.

В связи с этим возникает вопрос об уровне языковой компетентности личности в свете владения литературной нормой языка. Может ли считаться лингвистически компетентной языковая личность, нарушающая традиционную литературную норму? Насколько велика и реальна свобода действий говорящего или пишущего индивида применительно тем языковым средствам, которые он использует? Очевидно, целесообразно различать две ситуации, две группы нарушений литературной нормы языка.

В одних случаях нормы литературного языка жестко диктуют выбор одного конкретного варианта. Это сфера грамматической нормы, (а в некоторых случаях и фонетической), и у компетентного индивида не должно возникать сомнений, какую форму выбрать: *хотят* или *хочут*, *умнее*, *более умный* или *более умнее*, *нет мест* или *нет местов*, *он машет* или *он махает*, *слаще* или *слаже* и др. В других случаях носителю языка предоставляется некоторая, весьма ограниченная и зависящая от его конкретного уровня лингвистической компетентности свобода выбора. Зная и владея несколькими вариантами языковой единицы (нормативно-равноправными, допустимыми, разговорными, просторечными, устаревшими и т.п.), он имеет право и возможность сделать сознательный выбор, как бы “прикинуть в уме”, какой языковой вариант будет уместнее и органичнее в конкретной языковой ситуации: *ехать поездом* или *ехать на поезде*, *сбрасывание* или *сброс*, *браковка* или *бракование*, *выплата* или *выплачивание*, *соскучился по вам* или *соскучился по вас*, *профессоры* или *профессора*, *слесарничать* – *слесарить*, *пойти вправо* – *пойти направо*, *двухвалентный* – *двувалентный*, *выгрести* – *выгреть*, *свежее* – *свежей*,

ноль – ноль, бриллиант – брильянт и. т. д. Это уже сфера стилистики, многое здесь уже зависит от личности говорящего и условий общения, причем языковые варианты нередко отличаются друг от друга тонкими семантическими оттенками, что позволяет говорящему точнее выразит свою мысль, в остальном же используемые варианты выступают практически как равноправные. И рекомендации для выбора одного из них могут быть сформулированы в сознании индивида лишь в выражении “одно в данном случае предпочтительней, чем другое”.

Часто оказывается, что и филологи, специалисты в области языка, не столь уж уверенны и категоричны по отношению ко многим языковым фактам, им свойственны колебания в оценке (правильно / неправильно, нормативно / ненормативно), присущие любому рядовому носителю языка. И оценка эта часто связана с сомнениями и размышлениями, что свойственно только индивидам, обладающим лингвистической компетентностью. Для верификации высказанной мысли приведем примеры нескольких “сложных” предложений, вызывающих затруднения и у лингвистически компетентных носителей языка. Когда читаешь эти предложения, сразу ощущаешь их неправильность, но объяснить, в чем именно состоит ошибка, непросто. Тем не менее, для каждого случая лингвистически компетентный индивид может и должен найти соответствующее объяснение, мотивирующее оценку выбора “правильного” варианта.

1. *А. Васильев: Это она (Надежда Бабкина) сегодня поможет женщине отстоять свои права (передача “Модный приговор”).* В этом случае вызывает сомнения употребление местоимения *свой*. В русском языке оно требует, чтобы подлежащее при сказуемом обозначало активного деятеля (напр. *Она оставила свое занятие*), поэтому в данном случае лучше сказать: *Это она сегодня поможет женщине отстоять её т.е. женщины) права*. Многие же носители языка не обращают внимания на указанные детали употребления и выбирают местоимение *свой*.

2. *На верху дерева росли самые крупные яблоки.* Существительные со значением пространственной ориентации – *верх, низ, перед, зад* – не могут стоять в предложном падеже со значением места и в сочетании с предлогами трансформируются в наречия (*наверху, внизу, спереди* и т.п.), поэтому в данном случае правильнее сказать: *Наверху дерева...*, а лучше просто: *На верхушке дерева росли самые крупные яблоки*.

3. *Нас было шестеро, и никому негде было сесть.* В данном случае речь идёт о некотором множестве людей (6), которому приводится в соответствие другое множество (пустое), которым есть где сесть. В конструкциях, основу которых составляет инфинитив глагола и отрицательное местоимение или наречие (типа *негде было сесть*), смысл пустого множества должен быть выражен только определительным местоимением или наречием, а именно: *Нас было шестеро, и все негде было сесть (сидеть)*.

4. *На дороге мы встретили Игоря и Анну; и тот, и другая были чем-то взволнованы.* В сочинительных конструкциях с парным союзом *и...*, *и* указательные местоимения *тот, другой, иной* должны согласовываться между собой в грамматическом роде. В данном случае это невозможно по смыслу, поэтому лучше заменить словом *оба*: *Оба (они) были чем-то взволнованы*.

5. *Объявление на пляже: “Нельзя заплывать за буйки”.* В этом экзemplификаторе использован глагол совершенного вида *заплывать*, который был бы уместен в ситуации

актуального одноразового действия. Ведь *заплыть за буйки* вполне реально, хотя и не рекомендуется это делать. Перед нами же универсальная, обязательная для всех рекомендация, вневременной запрет, составляющий часть правил. Поэтому здесь следует употреблять форму несовершенного вида глагола: *Нельзя заплывать за буйки*.

Таким образом, в приведенных примерах обнаруживаются некие глубинные основания для предпочтения одной формы или конструкции перед другой. Возникает вопрос: где отражены все эти довольно сложные знания, где они зафиксированы? Это уже уровень языковой компетентности, включающий в себя знания, языковое чутьё, логику и оценку.

Общеизвестно, что существует по крайней мере две литературных нормы – “старшая” и “младшая”. И, соответственно, можно предположить, что существует и два типа языковой компетентности – “старшая” и “младшая”. Если для лингвистически компетентного представителя старшего поколения литературно-нормативным является использование таких вариантов, как *сохнул, приурочивать, растаможивать, обусловливать, учителя, профессора, [дэ]кан, п[о]эт, нормиро'ванный, до[ж'ж']и, закусо[ин]ая, ябло[ин]ый, кофе, виски (м.р.), те'фтели, пе'тля, полячка*, то для лингвистически компетентного представителя младшего поколения литературно-нормативным является уже использование таких вариантов, как *сох, приурачивать, растамаживать, обуславливать, учителя, профессора, [д'и]кан, п[']эт, норми'рованный, до[жд]и, закусо[чн]ая, ябло[чн]ый, кофе, виски (с.р.), тефте'ли, петля', полька*, фиксирующихся в ортологических словарях и справочниках последних десятилетий как нормативные или допустимые. В этих условиях для филолога при определении уровня лингвистической компетенции личности становится очень важным установить тенденцию, предвидеть направление языкового развития на современном этапе динамики языковой системы.

В настоящее время наблюдается также использование лингвистически компетентными людьми ненормативных языковых вариантов в связи с их профессиональной принадлежностью, а именно употребление профессионализмов в рабочей обстановке: *компа'с* у моряков, *ката'лог* у библиотекарей, *апостро'ф* у учителей-словесников, *при'говор* и *осу'жденный* в речи юристов, *обеспече'ние* в речи программистов, *пасо'в* вместо *па'сов* в спортивной среде, *нефтепро'вод* в нефтегазовой промышленности и подобные, хотя многие из говорящих знают нормативные варианты, а использование ненормативных вариантов обусловлено языковой средой.

Нарушение индивидом литературной нормы – не всегда показатель его языковой некомпетентности. Нарушение может быть ярким стилистическим средством дискурса, а также может свидетельствовать о состоянии говорящего, его нервозности, аффектации, невладении собой, утомлении и т.п.

Оценка языкового факта и его использование индивидом начиная с 90-х гг. XX века становятся не столь строгими и категоричными, как ранее. Соответственно, снижаются и требования к лингвистической компетентности индивида, что связано с процессами либерализации, протекающими в самом социуме, с эволюцией общественного мнения, а также мнением многих языковедов, наиболее категорично сформулированным болгарским лингвистом М. Виденовым: “Не может быть массовых ошибок носителей языка. Если большинство людей говорит не так, как

предписывается грамматиками, то это значит только одно: авторы этих грамматик не уловили вовремя тенденцию развития языка. Лингвисту остается в такой ситуации либо легализовать, узаконить реальное положение дел, либо допустить варьирование нормы” [1, с. 34]. Колебания, наблюдаемые в рамках литературной нормы у лингвистически компетентных носителей языка, дают основания говорить о гетерогенности русского литературного языка, о его расщеплении по крайней мере на две основных разновидности: а) книжную и разговорную и б) младшую и старшую, каждой из которых свойственны свои стилистические особенности и свой свод нормативных правил. Причем эта “гетерогенность проявляется, с одной стороны, в неоднородности социальной характеристики носителей литературного языка, а с другой – в функциональной неоднородности речевых средств, используемых в зависимости от различных целей” [4, с. 104].

И в завершение хотелось бы подчеркнуть, что автор относит термин *лингвистическая компетенция* к области лингводидактики и методики обучения языкам, а термин *лингвистическая компетентность* – к области филологии в широком понимании этого слова. Лингвистическая компетентность – это способность и возможность коммуниканта выражать любой смысл различными вербальными и графическими способами, умение различать правильные и нормативные в языковом отношении предложения и тексты от неправильных, ненормативных и стилистически окрашенных, умение выбрать и оценить из многообразия средств выражения мысли именно те, которые в наибольшей степени соответствуют ситуации общения и с наибольшей полнотой выражают индивидуальные характеристики и психофизиологические особенности личности.

Л и т е р а т у р а :

1. Виденов М. Българският език и българското езикознание през първата четвърт на ХХІ век // Славистиката в началото на ХХІ век. Традиции и очаквания. – София, 2003. – С. 31-34.
2. Гутнер Г. Б. Энциклопедия эпистемологии и философии науки / Гутнер Г. Б. – М. : “Канон”, РООИ “Реабилитация”, 2009. – 280 с.
3. Романова Н. Н., Филиппова А. В. Словарь. Культура речевого общения: этика, прагматика, психология / Н. Н. Романова, А. В. Филиппова. – М. : Академия, 2010. – 234 с.
4. Современный русский язык. Социальная и функциональная дифференциация / отв. ред. Л. П. Крысин. – М. : Академия, 2003. – 324 с.
5. Щукин А. Н. Методика преподавания русского как иностранного : учебное пособие для вузов / А. Н. Щукин. – М. : Высшая школа, 2003. – 332 с.

Хруцька Н. В. Роздуми про поняття “лінгвістична компетенція” і “лінгвістична компетентність”.

Стаття присвячена розгляду та розмежуванню таких важливих понять, як “лінгвістична компетенція” та “лінгвістична компетентність”. Авторка розглядає співвідносність мовної компетентності та рівень володіння літературною нормою.

Ключові слова: лінгвістична компетенція, лінгвістична компетентність, комунікативна компетенція, літературна норма, варіанти мовних одиниць.

Khrutskaya N. Reflections on the terms of “linguistic competence” and “linguistic competence”.

The article deals with consideration and differentiation of important concepts such as “linguistic competence” and “linguistic competence”. The author considers the relationship of language competence and proficiency in the literary language.

Keywords: *communicative competence, linguistic competence, linguistic competence, the literary norm, variants of linguistic units.*

Човганюк М. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ ТЕОРІЇ ВВІЧЛИВОСТІ

У статті представлений аналіз та характеристика основних концепцій теорії ввічливості та окреслено функції ввічливості у міжособистісному спілкуванні.

Ключові слова: *ввічливість, постулат, максима, мовленнєва поведінка, позитивна ввічливість, негативна ввічливість, соціальна ввічливість, такт.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та актуальність дослідження. Мовне спілкування вважається одним з найважливіших видів людської діяльності. Ввічливість є обов'язковим елементом цього спілкування, що забезпечує рівне, успішне та безконфліктне його протікання. Будучи однією з базових складових міжособистісного спілкування, ввічливість являє собою найважливіший регулятор поведінки людини, необхідний для досягнення ефективної соціальної взаємодії [1, с. 3].

В даний час домінуючим в описі явища ввічливості є прагматичний підхід, де ввічливість розглядається в якості одного з принципів мовного спілкування, який дозволяє мовцеві досягти комунікативної мети і не суперечити соціальним очікуванням партнера [2, с. 7].

У прагматичному плані ввічливість розглядається як стратегія або набір стратегій, орієнтованих на досягнення позитивного результату в спілкуванні. Вибір тієї або іншої стратегії комунікантами залежить як від зовнішніх, так і від внутрішніх факторів, а саме від параметрів ситуації, моральних установок і культурних цінностей. З точки зору прагматики, для детального дослідження теорії ввічливості необхідно вивчити механізми вибору відповідних мовних стратегій для оформлення комунікативних намірів учасників спілкування, розглянути різні аспекти дискурсивної діяльності людини і вплив на неї соціокультурних норм і правил мовної поведінки [1, с. 3].

Вивчення категорії ввічливості та основних концепцій теорії ввічливості має важливе значення для систематизації і пояснення відмінностей у комунікативній поведінці представників різних культур, для підвищення ефективності міжкультурної взаємодії. У зв'язку з цим інтерес, що проявляється до цієї комунікативної категорії останнім часом, видається актуальним і обґрунтованим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною базою даного дослідження послужили роботи вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких П. Грайс [1975], Р. Лакофф [1972, 1973, 1975], Е. Гоффман [1967, 1972], Дж. Ліч [1983], П. Браун, С. Левінсон [1978, 1987], Б. Фрейзер [1981], У. Ноулен [1981, 1990], Р. Дженні, У. Арнд [1992], Р. Уоттс [2003], Т. В. Ларіної [2003], Н. І. Формановської [1998] та ін.

Мета статті – визначення та аналіз основних концепцій теорії ввічливості.

Завдання статті – охарактеризувати існуючі підходи до вивчення поняття ввічливості, виявити відмінності у трактуванні даного явища, окреслити основні функції ввічливості у міжособистісному спілкуванні.

Виклад основного матеріалу та наукові результати. Незважаючи на підвищену увагу до поняття ввічливості, до теперішнього часу не існує загальновизнаного визначення даної категорії, як і єдиного погляду на неї. Серед існуючих концепцій можна виділити декілька основних: ввічливість як мовні максими, правила; ввічливість як “збереження обличчя” ввічливість як договір про ведення діалогу; ввічливість як такт; ввічливість як поняття дискурсу.

Коротко зупинимося на кожному з названих напрямів.

Погляд на ввічливість як мовні максими, правила пов'язаний насамперед з іменами П. Грайса, Р. Лакофф, Дж. Ліча.

У своїй роботі “Logic and Conversation” написаній у 1967 році і виданій у 1975, П. Грайс вперше спробував сформулювати правила, яких дотримуються співрозмовники в спілкуванні. П. Грайс виходив з того, що співрозмовники зацікавлені в ефективності передачі інформації. Він висунув ідею про те, що комуніканти в процесі обміну інформацією співпрацюють один з одним, вносячи свій внесок у побудову і протікання дискурсу. Цей широко відомий принцип кооперації включає 4 постулати: кількості, якості, відношення і манери мови. Кожен з них складається з більш специфічних максим, які регулюють мовленнєву поведінку.

Співрозмовники слідує даним максимам і, таким чином, будують своє спілкування. Дані максими допомагають раціонально використовувати мову і відрізняються від правил граматики. Якщо порушення правил граматики свідчить про незнання мови, порушення мовних максим може бути сприйнято як сигнал про певні наміри мовця. В одній ситуації можливе використання декількох максим.

На думку П. Грайса, крім перерахованих максим, можливі й інші, зокрема максима ввічливості [6, с. 47].

П. Грайс також зазначав, що виділені ним правила направлені на ефективність і інформативність, та не брав до уваги експресивний аспект мови. Його правила, швидше, підходять для ділового, аніж для повсякденного спілкування.

Говорячи про універсальність виділених максим, П. Грайс відзначав, що вони складають “розумну”, “раціональну” поведінку, не уточнюючи при цьому, що мається на увазі.

Ідея про універсальність максим була піддана критиці з боку Д. Хаймса, який підкреслював, що в кожному суспільстві є свої уявлення про кількість, якість, релевантність та ясність мови [7, с. 73]. Саме тому в багатьох культурах дані максими регулярно порушуються, що знаходить підтвердження в численних міжкультурних дослідженнях, проведених з часу виходу роботи П. Грайса.

Р. Лакофф однією з перших спробувала застосувати постулати П. Грайса на практиці. Вона сформулювала два основних правила, котрі назвала правилами прагматичної компетенції: висловлюйтеся чітко (be clear) та будьте ввічливими (be polite) [8].

На думку Р. Лакофф, всі постулати П. Грайса підпадають під її перше правило, при цьому вона зазначає, що спілкування, суворо підпорядковане даним постулатам,

було б нудним і дуже формальним, тому у повсякденному спілкуванні ці правила постійно порушуються.

Друге прагматичне правило Р. Лакофф, в свою чергу, включає в себе наступні три правила: не нав'язуй свої думки (don't impose); давай співрозмовнику можливість вибору (give options); будь доброзичливим (make the listener feel good, be friendly).

В цілому усі ці правила націлені на досягнення однієї мети, тобто на створення сприятливих умов для комунікантів, хоча й досягаються по-різному [8, с. 303].

Однак, Р. Лакофф не дала точного поняття ввічливості, лише у своїх пізніших роботах вона зазначала, що ввічливість використовується для зменшення розбіжностей у спілкуванні і власне є виявом поваги до іншої особи або осіб [8, с. 64].

Подальшого розвитку мовні максими спілкування набули у роботах Дж. Ліча. Слідом за П. Грайсом і Р. Лакофф, Дж. Ліч виходить з того, що існує набір правил і суб-правил, якими керуються люди в процесі спілкування. Він також не дає чіткого визначення ввічливості, але зазначає, що ввічливість – важливий прагматичний чинник, який регулює спілкування.

Дж. Ліч розглядає ввічливість як сферу риторичної прагматики. Він зазначає, що принцип ввічливості в більшій мірі регулює спілкування, ніж принцип кооперації, підтримує соціальну рівновагу, дружні стосунки між співрозмовниками, а також дає зрозуміти, що перш за все вони зацікавлені у співпраці один з одним [9, с. 82]. Так само, як і П. Грайс, Дж. Ліч уточнює свої принципи і виділяє 6 максим: такту, великодушності, схвалення, скромності, згоди, симпатії [9, с. 132].

Дж. Ліч відзначає, що в процесі спілкування принцип кооперації П. Грайса взаємодіє з його принципом ввічливості, доповнюючи його. Він допускає можливість міжкультурної варіативності та робить припущення про те, що в різних культурах перевага може надаватися різним максимам.

Погляд П. Браун і С. Левінсона на ввічливість як “збереження обличчя” базується на понятті “обличчя”, яке було введено Е. Гоффманом (1967). Розвиваючи даний підхід, вони називають обличчя універсальним поняттям, котре має свій соціальний імідж в збереженні якого зацікавлений кожен член суспільства [3, с. 61].

У процесі спілкування учасники комунікації зацікавлені в збереженні як свого обличчя, так і обличчя партнера. При цьому збереження обличчя – це не мета комунікації, а умова, без виконання якої нормальне спілкування неможливе. Кожен член суспільства повинен вміти виконувати цю умову. Е. Гоффман зазначає, що навчитися зберігати обличчя – це все одно, що вивчити правила дорожнього руху стосовно до сфери соціального спілкування [5, с. 323].

П. Браун і С. Левінсон розпочинають з ідеї про модель осіб, котрі є “раціональними агентами” (1987:58). Це означає, що ці “раціональні агенти” мислять стратегічно та усвідомлюють свій вибір мови. У них наявне як “позитивне обличчя” (positive face) так і “негативне” (negative face). Під “позитивним обличчям” розуміється бажання індивіда бути коректно оціненим і прийнятим до соціуму [3, с. 62], тоді як негативне обличчя – це бажання кожної дорослої людини мати свободу дій, недопустимість втручання з боку [3, с. 129], тобто “бажання бути незалежним”.

Вступаючи в спілкування, співрозмовники зацікавлені в тому, щоб підтримувати і зберігати обличчя один одного. Для цієї мети вони використовують цілу систему комунікативних стратегій. Автори вводять такі поняття, як “позитивна ввічливість” і

“негативна ввічливість”, які мають різну спрямованість. Перша заснована на зближенні, друга – на віддаленні. Кожен з цих типів ввічливості являє собою систему комунікативних стратегій.

Концепція “загрози обличчю” (face-threatening act (FTA) лежить в основі теорії ввічливості П. Браун і С. Левінсона. П. Браун і С. Левінсон припускають, що обидва комуніканти зацікавлені в тому, аби зберегти обличчя один одного, але, все таки, досить часто їм доводиться використовувати “загрозу обличчю” у спілкуванні. Проте, існують стратегії, котрі можуть зменшити дію актів “загрози обличчю” і вони відомі як і мовцю, так і адресату. Вибір мовцем стратегії залежить від передбачуваного ризику втрати обличчя [10, с. 66].

Теорія П. Браун і С. Левінсона була широко вивчена та отримала багато позитивних відгуків, а також критику та пропозиції щодо покращення. Опублікувавши свою працю у 1987 році, вони додали до неї невелику передмову, в якій підвели підсумки досліджень попередніх десятиліть. Все ж, їх підхід не був повністю обґрунтований та дослідники визнали недоліки в деяких аспектах, хоча й вважали, що в цілому досить доступно висвітлили свій підхід.

Б. Фрейзер і У. Ноулен пропонують розглядати ввічливість як договір про ведення діалогу. Розвиваючи принцип кооперації (Cooperative Principle) П. Грайса і визнаючи важливість поняття “особи” Е. Гоффмана, вони, тим не менш, висувують ідеї, що відрізняються від підходу, запропонованого П. Браун і С. Левінсоном.

Б. Фрейзер і У. Ноулен виходять з того, що, вступаючи в розмову, кожен учасник комунікації має певний набір уявлень про права і обов'язки, як свої, так і партнера. Ці права і обов'язки переглядаються в ході спілкування, а також широко варіюють залежно від контексту. Але кожного разу, в кожному конкретному випадку учасники комунікації усвідомлюють, що вони повинні вести себе у відповідності з цим договором і, як правило, так і поведяться. Така поведінка є нормою, і тому не сприймається як ввічлива. Сприймається тільки порушення принципу кооперації, тобто те, що є неввічливим.

На думку Б. Фрейзера, учасники комунікації не оголошують про свій намір бути ввічливими. У процесі спілкування вони ведуть себе у відповідності з принципом кооперації, а значить у відповідності з існуючими нормами, тобто згідно з договором. Висловлювання не може бути саме по собі ввічливим або неввічливим, так само, як і не може бути ввічливою або неввічливою мова. Ввічливими можуть бути лише учасники комунікації і тільки в тому випадку, якщо їх висловлювання відповідають нормам, встановленим для конкретного комунікативного контексту [4, с. 233].

Основний момент теорії Б. Фрейзера полягає, на наш погляд, у тому, що він представив ввічливість як динамічний, мінливий концепт. Даний підхід є важливим, оскільки дозволяє говорити про ввічливість як про гнучку систему.

Перевагою даного підходу до вивчення поняття ввічливості є те, що він дозволяє уникнути бажання явно або ж приховано класифікувати типи мовних актів, які по природі ввічливі. Та до уваги треба брати той факт, що деякі мови розробили складні мовні структури, котрі є ввічливими для тих мовців, які використовують ці мови для спілкування.

На початку 1980 рр. Р. Дженні та У. Арнд розробили свій підхід до вивчення ввічливості і запропонували розглядати дане поняття як такт. Вони розрізняють такі поняття, як такт і соціальна ввічливість.

У більш ранніх роботах Р. Дженні та У. Арнд розрізняють соціальну та міжособистісну ввічливість. Обидва типи ввічливості зумовлюються культурою і взаємопов'язані в мові. Для того щоб не змішувати ці два поняття, автори пропонують називати їх соціальна ввічливість і такт.

На думку авторів, такт і соціальна ввічливість різняться своїми функціями: соціальна ввічливість координує соціальну взаємодію, в той час як основна функція такту – регулювати міжособистісні відносини, і саме такт допомагає співрозмовникам в процесі спілкування уникати конфліктів.

Протиставлення соціальної і міжособистісної ввічливості, або такту, є досить цікавим, оскільки допомагає розрізняти такі поняття, як етикет і ввічливість: соціальна ввічливість, перш за все, пов'язана з етикетом і носить статичний характер, в той час, як такт є динамічною міжособистісною діяльністю.

Р. Уоттс розглядає теорію П. Браун і С. Левінсона як спробу показати, як реалізується мовна ввічливість [10, с. 85]. Істотним недоліком даної теорії він вважає той факт, що в полі зору авторів не потрапив протилежний аспект поведінки – неввічливість – і такі його прояви, як агресивність, грубість, образа. Крім того, ввічливість розглядається тільки з позиції суб'єкта, тобто без урахування відповідної реакції на його дії з боку об'єкта і без оцінки ним цих дій. На думку Р. Уоттса, який пропонує розглядати ввічливість як явище дискурсу, тільки об'єкт може оцінити дії суб'єкта з точки зору ввічливості/неввічливості. Крім того, він пропонує не обмежуватися дихотомічною оцінкою поведінки учасників комунікації, а розглядати його ширше – як ввічливе, неввічливе і соціально допустиме, або соціально доречне, якому він дав назву *politic behaviour*. Р. Уоттс розглядає ввічливість як засіб адаптації нашої поведінки до того чи іншого типу взаємодії, в яку ми залучені, завдяки чому воно виявляється доречним і відповідає нашим очікуванням [10, с. 143].

Висновки: Підводячи підсумок, хотілося б зазначати, що в різні історичні періоди панували різні уявлення про ввічливість. Гуманітарні науки ХХ століття підійшли до розуміння даного поняття як лінії вербальної і невербальної поведінки, спрямованої на створення сприятливої тональності спілкування та запобігання конфліктам. Все ж, незважаючи на критику, теорія П. Браун і С. Левінсона була і залишається теоретичною основою для багатьох досліджень.

При розгляді даного питання слід також звертати увагу на те, що поняття ввічливості хоч і має загальне міжкультурне розуміння, все ж кожна культура, кожна нація розуміє це питання дещо по-різному.

Л і т е р а т у р а :

1. Демченко Е. В. Семантико-синтаксические средства выражения категории вежливости в английском и русском языках. автореф. дис. на соиск. ученой степени: 10.02.19 “Теория языка”, 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Е. В. Демченко. – Ростов-на-Дону, 2007. – 24, [3].
2. Федорова Т. В. Семантика вежливости и средства ее выражения в современном русском языке (На материале произведений современной драматургии) автореф. дис. на соиск. ученой степени: 10.02.01 “Русский язык” / Т. В. Федорова. – Брянск, 2004. – 20 с.

3. *Brown P.* Politeness: Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
4. *Fraser B.* Perspectives on politeness // *Journal of Pragmatics* 14 / B. Fraser. – 1990. – P. 219-236.
5. *Goffman E.* On face-work: an analysis of ritual elements in social interaction // Laver and Hutcheson (eds.). *Communication in face-to-face interaction.* – Harmondsworth / E. Goffman. – Penguin, 1972. – P. 319-346.
6. *Grice H. P.* Logic and conversation. – In: *Syntax and semantics* // Ed. G. Cole, G. Morgan. – N.Y., 1975. – Vol. 3. – P. 26-47.
7. *Hymes Dell H.* Discourse: scope without depth // *International Journal of the Sociology of Language*, 57. / D. H. Hymes. – 1986. – P. 49-89.
8. *Lakoff R.* The logic of politeness, or, minding your p's and q's. // *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society.* / R. Lakoff. – Chicago, 1973. – P. 292-305.
9. *Leech G.* Principles of pragmatics / G. Leech. – London : Longman, 1983. – 264 p.
10. *Watts Richard J.* Politeness / R. J. Watts. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 318 p.

Човганюк М. М. Основные концепции теории вежливости.

В статье представлен анализ и характеристика основных концепции теории вежливости и очерчены функции вежливости в межличностном общении.

Ключевые слова: вежливость, постулат, максима, речевая деятельность, позитивная вежливость, негативная вежливость, социальная вежливость, такт.

Chovhanyuck M. M. Basic concepts of the politeness theory.

The article presents the analysis and description of the basic concepts of the politeness theory and outlines politeness functions in the interpersonal communication.

Keywords: politeness, postulate, maxim, speech activity, positive politeness, negative politeness, social politeness, tact.

Щербатюк В.С.

Донбаський державний педагогічний університет

ДО ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИНОНІМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЖИТЛА В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Стаття присвячена проблемі реалізації синонімічних одиниць у мовній картині світу Ліни Костенко. На основі функціонально-прагматичного аналізу лексем, що репрезентують синонімічний ряд з ядерним словом житло, встановлено особливості ідіостилію поетеси.

Ключові слова: синонім, лексема, синонімічний ряд, загальномовні синоніми, контекстуальні синоніми, ідіостиль.

Багатогранна, емоційно-насичена поезія Ліни Костенко, неперевершеного майстра української літератури, уже кілька десятиліть не залишає байдужим жодного, хто вміє цінувати ліричне слово, яке є вираженням думок, почуттів, духовних пошуків автора. Поетеса володіє талантом відчувати довкілля, його гармонію та дисгармонію, майстерно передавати ці почуття у віршах через художнє слово.

Мова поетичної творчості Ліни Костенко стала об'єктом дослідження в працях таких мовознавців, як Т. Бабич, Г. Губарева, І. Дишлюк, С. Єрмоленко, Т. Іванова, В. Калашник, Ю. Карпенко, Л. Краснова, М. Мельник, Т. Мішеніна, Л. Савченко, Л. Ставицька, І. Шапошникова, Н. Яценко та ін. Так, предметом дослідження в дисертації І. Дишлюк були поетичні образи, що в сукупності частково реалізують

концепт “природа”, який, на думку науковця, є одним із визначальних у філософії поетеси [2]. Особливості функціонування кольоративів у поетичній мові Ліни Костенко вивчали Т. Іванова [3], Г. Губарева [1]. У дисертації Г. Губаревої вперше розглянуто кольоронайменування як значущі елементи індивідуальної поетичної картини світу української майстрині слова. Аналіз ономастичного простору у творах Ліни Костенко проводили Ю. Карпенко, М. Мельник [5–6, 11], В. Калінкін, Ю. Ільницька [4]. Зовнішні та внутрішні причини, що обумовили появу полонізмів у творах сучасної української поетеси, з’ясовувала Н. Місяць у статті “Полонізми в творах Ліни Костенко” [12]. Військову лексику в історичних романах “Берестечко” та “Маруся Чурай” досліджувала Н. Яценко [15]. Проте, як зауважила І. Дишлюк, “багатство поетичної мови Ліни Костенко зумовлює актуальність подальших наукових розвідок” [2, с. 1].

У полі зору нашого дослідження – синонімія як одна з релевантних ознак ідіостилю Ліни Костенко. Особливості функціонування синонімів у текстах художньої літератури розглядали А. Бевзенко, Г. Горох, Г. Колесник, М. Коломієць, А. Майборода, Н. Миронюк, І. Олійник, І. Ощипко, Л. Полюга, А. Порожнюк, А. Ярова та інші. Попри пильну увагу дослідників до художнього доробку Ліни Костенко особливості синонімії її творів ще не стали предметом комплексного аналізу.

Метою статті є функціонально-прагматичний аналіз синонімів на позначення *житла* в поетичній мові Ліни Костенко. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: а) виявити лексичні одиниці, які утворюють синонімічний ряд із ядерним словом *житло*; б) визначити смислове та стилістичне навантаження кожної з лексем; в) простежити процеси трансформації загальномовної та контекстуальної синонімії в мовотворчості Ліни Костенко.

Однією з одиниць вербального вираження просторових величин у мовнопоетичній картині світу Ліни Костенко є поняття *житло*, що представлене широким синонімічним рядом: *житло* (ядерне слово), *оселя*, *домівка*, *господа*, *хата*, (*хатинка*, *хатка*), *хатина*, *будинок*, *дім*, *домочок*, *домик*, *домарик*, *селище*, *теремочок*, *будова*, *кам’яниця*, *мазанка*, *хороми*, *курінь*, *палац*, *палаццо*, *замок*, *дворець*, *вігвам*, *барак*, *стріха*, *гніздо*, *дими*, *пароплави*, *прикалабок раю*, *бетонні мушлі*, *друбок буричину*, *притулок людської душі*.

Говорячи про місце проживання, перебування кого-небудь, поетеса використовує синонім *житло*: *Таке **житло**, – хіба ж воно годиться для птиці благородної, шпака* [10, с. 68].

Приміщення для проживання людей позначено в поетеси синонімом *оселя*. Залежно від контекстного оточення, образ оселі набуває філософсько-семантичного наповнення.

Мотив самотності, пустки, смерті є визначальним для розуміння аналізованого образу в таких контекстах: *Зайшли в якесь подвір’ячко. **Осель** нема. Сади іще живі* [7, с. 19]; *А ті димки отам над городищем – то не **осель**, то вже над попелищем...* [8, с. 462]; *Оце тепер моя **оселя**. Душа руїн відкрита небесам* [7, с. 36]. Образ оселі в останньому реченні переходить у психологічну площину й активізує семантику *оселі* як самотньої людської душі.

Символом родинного вогнища виступає *оселя* в поезії “Моя душа в твоїх лабетах...”: *Слова ідуть по цій пустелі, по непрокладеній соші – на вогник дальньої*

оселі, в притулок людської душі [10, с. 138]. Психологічний малюнок посилює метафора як синонім ряду – *притулок людської душі*.

Синонім *домівка* позначає жите приміщення щодо того, хто в ньому живе: *Із рідних домівок вітрила ввижаються дальніх мандрівок...* [10, с. 61].

На позначення домашнього житла автора використовує лексему *господа*: – *Сідаймо, – каже, – у чужій господі. Господа є ... Господаря нема* [9, с. 89]; *Приймав послів я у своїй господі* [7, с. 92].

Більш уживаним синонімом ряду є іменник *хата* (*хатинка, хатка*), що виступає на позначення сільського одноповерхового житлового будинку. Найчастіше його використано в розмовно-побутовому мовленні як стилістично нейтральний синонім: *Бачить – хата. Горбата стріха* [10, с. 310]; *А один сподаряка обкопував хату ровом* [8, с. 415]; *І хата буде інша на горі* [8, с. 397].

Крім наведеного значення, лексема *хата* часто позначає внутрішнє житлове приміщення будинку: *Зайду у хату... озирнусь... притихну...* [10, с. 164]; *Дві зірки в хату мені влетіло, Сади стоять буддійськими храмами, Люблю твоє тіло, смагляве тіло, тіло твоє, татуйоване шрами* [10, с. 224]; *Зайшов би у хату, води напився* [8, с. 306].

У поезіях Ліни Костенко спостерігаємо міфопоетичну реалізацію образу *хати*. За народними віруваннями *хата* завжди підпадала під вплив злої сили, яка хоче нашкодити людині. Але в *хаті* за всім пильнує свій домовик, який є своєрідним оберегом від нечистих. Домовик, як невід’ємна частина образу *хати*, присутній і в Ліни Костенко: *І домовик у хаті сміється, плаче й руку подає...* [9, с. 124]; *У мене хата тут своя, нівроку, свій домовик, свої он рогаці* [9, с. 116].

Образ *хати* в поетеси є уособленням родинного вогнища, благополуччя, щастя, досягнутого завдяки працьовитості: *Він шанував і хату, і город* [9, с. 11]; *У хаті тепло. Пахне деревиною* [9, с. 116]; *У нього там і зарості ожини, і тасмнича ниточка стежини, і вулики, і в жолобі водичка, і вплетений у верби живопліт, і хата, як старенька рукавичка, – в ній кіт живе, цвіркун живе і дід* [9, с. 32].

Змальовуючи образ *хати*, Ліна Костенко використовує різноманітні художні засоби, що дають змогу емоційніше передати почуття ліричної героїні: *Люблю хати древлянського Полісся, ті старовинні рублені хати – кремезні, довгі, сірі од сльоти, де куц туману, як бузок, розрісся* [8, с. 412] (градаційне використання прикметників).

Констатуємо поодинокі функціонування метафоризованого образу *хати*: *А місяць роговим гребнем солом’яне волосся хат розчісує* [10, с. 286].

У поетичних текстах Ліни Костенко трапляються синонімічні зіставлення, побудовані за зразком порівняння чи порівняльної конструкції. Так поетеса творить контекстуальні синоніми, які в художніх текстах функціонують поруч зі словом *хата*: *Хати древлянські – трохи пароплави, що по зелених пагорбах пливуть...* [8, с. 412]; *Що в неї й хата не хата, а так – прикалабок раю* [9, с. 42]. Синоніми *пароплави, прикалабок раю*, хоч і далекі за змістом від означуваного образу, але саме в них автор знаходить потрібні для себе семантичні асоціації.

Розширює міфопоетичне бачення образу *хати* Ліна Костенко в таких прикладах: *Порожній хутір... Обгоріла хата... З віконця хати виглянула смерть* [8, с. 524]; *І вже ніхто не вернеться ніколи. І хата вмере... і я вже не прийду...* [9, с. 51]; *Порожня хата і порожній двір...* [9, с. 50]. Мотив пустки, смерті *хати* спроектовано в соціальну

площину для вираження проблеми вимирання людського роду через війни, хвороби, катастрофи, недбале ставлення до села (недоліки нашого суспільства).

Слово *хата* Ліна Костенко вживає в декількох емоційно забарвлених формах – *хатка*, *хатинка*: *Але ж вернувся у ту саму хатку* [9, с. 56]; *А десь окремо, як болюча згадка, стоїть за зиму нахолола хатка* [9, с. 124]; *У Кривохатках хатка та нова – єдина, може, хатка не крива* [9, с. 52]; *Навколо ж – ні хатинки* [9, с. 98].

Образ *хати* як уособлення дитячої мрії, душевного потягу до світу казки бачимо в поезії “А що? І я спочину на хвилинку”: *Життя складне, зозулька паперова. І поживу в малесенькій хатинці, що так притульно висить на ялинці, де заглядає в зоряні віконця Кім у чоботях з вусами гасконця* [8, с. 295]. Семантика аналізованого образу розкривається через зіставлення двох реалій, що втілюють різні життєві світи: реальний – складне сьогоденне життя та уявний – казковий світ мрії, у який прагне сховатися героїня від поточних проблем.

Про невелике вбоге приміщення говорить синонім *хатина*: *На п'ятий ранок побачила у лісі хатину вбогу, – темну, обмазану глиною, збудовану рядниною, прикриту корою* [10, с. 273]; *Край села стояла хатина* [10, с. 255].

Відповідний стилістичний ефект, який сприяє наголошенню, виділенню певної риси зображуваного образу, створює вживання в одному контексті кількох синонімів аналізованого ряду: *У них криниця під дашком лускатим і добра хата вікнами в базар. Дощі наллють під хатою калюжу – стоять хороми при мілкій воді* [9, с. 41]; *Потроху так почав і прислухатись: – Введи у дім дружину собі, ладу. То ж має бути рибка золота. Яку ж полегкість і яку розраду внесе у хату пасмурниця та?* [9, с. 56]. У першому прикладі іменник *хороми*, ужитий поруч із лексемою *хата*, вносить у контекст іронічний нюанс.

У значенні “будівля, споруда, призначена для житла” функціонує іменник *будинок*: *Кудись відпливає будинок, бо падає сніг навскіс...* [10, с. 38]; *Які ж то руки чесні, вмілі, будинки вивели в блакить* [10, с. 76].

На відміну від слова *хата*, яке найчастіше викликає позитивні емоції, лексемі *будинок* Ліна Костенко надає зниженої конотації в таких рядках: *В будинки заженуть, в оті бетонні мушлі* [8, с. 405]; *Здерев'яніли дерева, закам'яніли будинки* [10, с. 159]; *Були будинки з каменю й саману* [8, с. 442]. Визначальним для трактування образу в першому реченні є перифраз *бетонні мушлі*, який виступає синонімом аналізованого ряду. У другому та третьому реченні посилюють експресію іменник *каменю* та дієслово *закам'яніли*. Якщо іменник *хата* асоціюється з родинним вогнищем, теплом, добробутом, то *будинок* швидше нагадує холод, який іде від кам'яних, бетонних стін.

Іменник *дім* найчастіше вжито на позначення приміщення, у якому живуть люди. На відміну від попередніх лексем, для нього характерне наближення до високого стилю: *Затишний дім, не все ж і кабаре* [10, с. 230]; *Я маю дім і церкву Ілії. Маєток маю, землю свою отчу* [7, с. 96]; *У домі в нас він був уже як свій* [9, с. 9]; *То був мій дім* [7, с. 156].

У міфопоетичній традиції *дім* завжди був у великій повазі. Тому говорити з неповагою про господарів *дому* було недопустимо. Ця ідея передана через образ *дому* в романі “Маруся Чурай”: *Тоді Вишняк, жалосний за таку тяжку зневагу дому свого, просив дочку не спитувати більше* [9, с. 9].

Мотив родинного щастя посідає особливе місце в поетичному світі Ліни Костенко. Асоціативний зв'язок лексем *дім* і *дружина* (*жона*) увиразнює звучання цього мотиву в таких контекстах: *Якби мені ти стала за дружину, яка б то радість увійшла в мій дім!* [9, 125]; *А це улітку повернувся додому, в хазяйство, підупале за війну, і, як годиться хлопцю молодому, хотів ввести у дім собі жону* [9, с. 8]. Як показують спостереження над художньою мовою поетеси, поняття “*вводити дружину*” пов'язане саме з іменником *дім* (а не з *хата* чи іншими синонімами аналізованого ряду), що надає контексту піднесеного звучання.

Відтінок експресії вносить у контекст гра слів, основу якої становить використання кількох семантично різних слів, схожих звучанням (*Димер* – *димарики* – синонім аналізованого ряду *домарики*): *Он Димер – все димарики й домарики* [7, 2с. 4].

Емоційне забарвлення надає контексту іменник *домочок*, який застосовано на позначення того ж дому: *Тим часом жінка ткала килимочка в тіні троянд і спілих виногрон, де на фронтоні грецького домочка сміявся акротерій-машкарон* [8, с. 453].

У поетичному мовленні Ліни Костенко зафіксовано вживання застарілого іменника *селитьба* на позначення житла в сільській місцевості: *...Деся при воді спинившись підводою, де вже воли до ясел заревуть, бездомні люди, спрагли за свободу, свої селитьби слободами звать* [7, с. 21]; *А онде й шлях, а трохи вище людська селитьба, городище. Там вежі бапти і димки веселі, – ну, як звичайно з людської оселі* [8, с. 462]. Останній приклад підтверджує думку про те, що лексема *селитьба* ідентична своїм значенням до іменника *оселя*, що є синонімом цього ряду. Тому не випадково для деталізації, уточнення зображуваного автор використовує прийом уживання двох синонімічних одиниць в одному фрагменті.

Характерною особливістю ідіостилію Ліни Костенко є використання казкових сюжетів і персонажів. “Світ – казка – ця смислова паралель є визначальною для багатьох поезій Костенко,” – зауважувала Л. Ставицька. І далі: “Образний сюжет творів будується на грані взаємопроникнення життєвої конкретики й умовних казкових персонажів” [13, с. 24]. Так, створюючи зимовий пейзаж у вірші “Підмосковний етюд”, автор використовує синонім аналізованого ряду *теремочок*, що часто трапляється в російських народних казках: *То там, то там над соснами димочок, і в крижаних бурульках бахроми стоїть такий чудесний теремочок – друбок бурштину в кружеві зими!* [8, с. 106]. Характерним виявленням індивідуального мовного стилю поетеси виступають перифрази, які поглиблюють не тільки художній образ, але й сприйняття цього образу автором. Теремочок асоціюється в поетеси з бурштином – шматком скам'янілої смоли хвойних дерев. Сполучення *друбок бурштину* вважаємо контекстуальним синонімом ряду.

В іншій поезії для відтворення індивідуального мовлення казкових персонажів поетеса використовує рідковживане *домик*: *В пивничці на лото сиділи п'яні гномики. Вони кричали: – Хто поруйнував нам домики?* [8, с. 84].

В аналізованому матеріалі трапляється також іменник *будова*, який із певною стилістичною метою поетеса використовує в складі тавтологічного сполучення *незбудовані будови*: *Нові міста неповторимі із незбудованих будов* [10, с. 297].

Кам'яний будинок Ліна Костенко називає кам'яницею: *Хто збудував громаддя кам'яниць?* [10, с. 303].

На позначення хати з обмазаними глиною стінами поетеса вживає іменник *мазанка*: *Замілила постріш білих **мазанок**, пейзаж для півня і вола...* [10, с. 231].

Своєрідно використовує Ліна Костенко лексему *хороми* на позначення великого розкішного будинку, в основному житла багатих осіб: *А ті ж то гуси, гуси-лебедята, та й узяти підпаснів на крилята, та й у **хороми** царські занесли!..* [8, с. 385].

Метафоризований образ *хором* спостерігаємо в контексті: *Пограбувавши золоті **хороми**, вітри в гаях ділили бариші* [10, с. 182]. Тут аналізований образ є елементом емоційно-чуттєвого пейзажу.

За допомогою таких синонімів, як *палац*, *палаццо*, *дворець* і *замок*, поетеса говорить про пишність будинку, який призначений для проживання найчастіше панів, князів, графів та інших багатих осіб: *Де був **палац** – лежать одні руїни* [9, с. 89]; *Я мав **палац** з лонами й фронтоном. Давав бенкети на півста персон. Мій **дім** в Парижі славився бонтоном, і кілька грацій стерегли мій сон* [8, с. 477]; *Щоб сяяв мій **палац*** [7, с. 85]; *Не те, що наші скнари й торгоші, – він дав мені утримання й **палаццо*** [8, с. 499]; *І що ж створив ти, мавши той **дворець**, Джованфранческо Рустичі, митець?* [8, с. 499]; *Замкнув свій **замок** – не влетить комар. А пані **дому** любить сажотруса, а він до неї лазить у димар* [7, с. 67]. У більшості випадків використання названих лексем вносить у контекст іронічне забарвлення.

Із певною стилістичною метою використовує поетеса іменник *вігвам*, що позначає банеподібну хату з гілок, кори або шкір в індіанців Північної Америки: *Пасеться обов'язків цілий табун, а я цілую тебе у **вігвामी*** [10, с. 223]. У наведеному контексті іменник *вігвам* ідентичний до слова *дім* (*будинок*), бо позначає приміщення не в Америці, а в Україні, де вігвами не будують. Тому використаний синонім *вігвам* вносить у текст іронічний відтінок.

Житлове приміщення для тимчасового користування передано словом *барак*: *Стоять **бараки** опустілі, фанера сухо шарудить...* [10, с. 76]. У контексті синонім *барак* виражає мотив пустки.

До цього синонімічного ряду Ліна Костенко вміщує контекстуальний синонім *стріха*, що є синекдохою, побудованою на асоціації: *стріха* як дім для птахів – *стріха* як дім для людини (образ набуває символу *рідної домівки*): *Ото таке – цвірінь та в стріху. А що, як **стріхи** власної нема?* [9, с. 109]. Інший приклад: *Ввижається вогник під рідною **стріхою**, забуте, привітне тепло...* [10, с. 305]. Мотив туги за рідним домом, який виражено через іменник *стріха*, емоційно посилює означення *рідна*.

Близьким за значенням до іменника *стріха* виступає контекстуальний синонім *гніздо*, що є уособленою назвою помешкання, оселі, хати, родинного вогнища: *Сиджу, дивлюся, – він прожив на світі, – на те гніздо у тому верховітті та й думаю: дурний ти чоловік, що от прожив на світі цілий вік і, наловивши повну душу гав, **гнізда** собі ти так і не зібгав* [9, с. 108].

У поезії Ліни Костенко трапляється іменник *курінь* на позначення житла: *І у **курені** з тобою буде солодко мені* [9, с. 37]. Слово *курінь* ужито в контексті, що є трансформацією відомого фразеологізму *Хоч у **курені**, аби до серця мені*. Така інтерпретація образу допомагає поетесі яскраво виразити інтимні почуття ліричної героїні.

До контекстуальних синонімів аналізованого ряду вважаємо за потрібне віднести іменник *дими*, який у поетичному контексті виступає на позначення житла: *Було село*

димів на п'ятдесят, тепер хоча б одна-єдина **хатка** [7, с. 104]. Уточнює значення названого слова вжитий поруч синонім **хатка**.

Отже, у мовотворчості Ліни Костенко широко представлено синонімічні одиниці для позначення *житла*, серед яких найчастотнішими є лексеми *оселя*, *господа*, *хата*, *дім*. Виконуючи традиційні функції взаємозаміни, уточнення, емоційно-експресивного забарвлення тексту, проаналізовані синоніми у творах поетеси водночас набувають філософського та психологічного навантаження. Одним із постійно чинних джерел поповнення синонімічних рядів у творах Ліни Костенко є тропеїчне, передусім метафоричне вживання слів. Як бачимо, за допомогою метафор автор вдало висловлює найрізноманітнішу гаму думок і почуттів у будь-якому стилістичному ключі.

Перспективним у подальшому опрацюванні синонімічного багатства Ліни Костенко є питання щодо шляхів формування синонімічно-виражальних засобів поетеси.

Л і т е р а т у р а :

1. Губарева Г. А. Семантика та стилістичні функції кольоративів у поетичній мові Ліни Костенко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Г. А. Губарева. – Х., 2002. – 20 с.
2. Дишлюк І. М. Лексико-семантичне вираження концепту "природа" у поетичній мові Ліни Костенко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / І. М. Дишлюк. – Х., 2003. – 18 с.
3. Іванова Т. В. Символіка трьох кольорів у романі "Маруся Чурай" Ліни Костенко / Т. В. Іванова // Українське мовознавство. Вип. 19 : республік. міжвід. зб. / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка ; [ред. кол. : О. І. Білодід та ін.]. – К. : Либідь, 1992. – С. 65–71.
4. Калінкін В. М. Із спостережень над поетикою онімного простору роману Ліни Костенко "Берестечко" / В. М. Калінкін, Ю. В. Лінницька // Українська пропріальна лексика. – К. : Кий, 2000. – С. 62–69.
5. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика Ліни Костенко / Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник. – Одеса : Астропринт, 2004. – 215 с.
6. Карпенко Ю. О. Мова топонімів – мова землі : онімізація тексту як художній засіб у романі Ліни Костенко "Берестечко" / Ю. О. Карпенко // Історико-літературний журнал. – Одеса, 2000. – № 5. – С. 75–80.
7. Костенко Л. В. Берестечко : [історичний роман] / Ліна Василівна Костенко. – К. : Укр. письменник, 1999. – 157 с.
8. Костенко Л. В. Вибране / Ліна Василівна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
9. Костенко Л. В. Маруся Чурай : [іст. роман у віршах] / Ліна Василівна Костенко. – К. : Дніпро, 1982. – 135 с. (Серія "Романи й повісті", № 2).
10. Костенко Л. В. Поезії / Ліна Василівна Костенко. – Baltimore-Paris-Toronto : Українське Видавництво СМОЛОСКИП ім. В. Симоненка, 1969. – 357 с.
11. Мельник М. Р. Ономастика творів Ліни Костенко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / М. Р. Мельник. – Одеса, 1999. – 18 с.
12. Місяць Наталія. Полонізми в творах Ліни Костенко / Наталія Місяць // Українська полоністика. – 2009. – Вип. 6. Філологічні дослідження. – С. 145–157.
13. Ставицька Л. О. Серцем вистраждане слово / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 1990. – № 6. – С. 23–29.
14. Фразеологічний словник української мови / [уклад. : В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1999. – 984 с.
15. Яценко Ніна. Військова лексика в історичних романах Ліни Костенко / Ніна Яценко // Дивослово. – 2000. – № 3 (517). – С. 30–32.

Щербатюк В. С. К проблеме функционирования синонимов, обозначающих жилье, в поэтическом творчестве Лины Костенко.

Статья посвящена проблеме реализации синонимических единиц в языковой картине мира Лины Костенко. На основании функционально-прагматического анализа лексем, что представляют синонимический ряд с ядерным словом *жилье*, установлено особенности идиостиля поэтессы.

Ключевые слова: синоним, лексема, синонимический ряд, общезыковые синонимы, контекстуальные синонимы, идиостиль.

Shcherbatyuk V. S. To the problem of the functioning of synonyms denotating home in Lina Kostenko's poetic works.

The article is devoted to the synonymic units in the linguistic picture of the world by Lina Kostenko. The peculiarities of the poetess's ideostyle are defined on the basis of the functional and pragmatic analyses of the lexemes, which represent the synonymous range with the key word "home".

Keywords: synonym, lexeme, synonymous range, general language synonyms, contextual synonyms, ideostyle.

Шпильківська О. В.

Національний університет податкової служби України

ЯВИЩЕ ПОЛІСЕМІЇ В ТЕРМІНОЛОГІЇ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

У статті проаналізовано явище полісемії в терміносистемі фінансового права, яке ускладнює правотворчу роботу й суперечить вимогам однозначності, точності й чіткої визначеності термінів загалом і в правничих термінів зокрема; виявлено основні причини й механізми появи кількох значень в одного терміна; з'ясовано основні прийоми уникнення полісемічності слів-термінів.

Ключові слова: термін, правнича термінологія, полісемія, однозначність, дефініція.

Наука фінансового права прагне до такого змісту понять, який представляв би пов'язану логічну систему і концептуальну єдність. Однак формування поняттєвого апарату науки фінансового права і вдосконалення фінансово-правової термінології не повинні зумовлювати втрату точності й визначеності вже усталених термінів. У цьому аспекті важливо, що правові поняття великою мірою потребують аутентичного тлумачення, яке дозволяє уникнути двозначності й неоднозначності в їхньому розумінні [5, с. 982-983].

У юридичній літературі основну увагу зосереджено передусім на тому, що необхідними й достатніми вимогами до правничої термінології є її однозначність, строга визначеність, ясність, стійкість, сумісність з усім комплексом використовуваних в юридичній науці термінів. Відповідно, термінологічні визначення понять у фінансовому законодавстві мусять мати чітко визначені межі й значення, виражені в їхньому значенні й об'ємі.

У фінансовому праві використовують як загальноправові, так і галузеві поняття і терміни, запозичені з конституційного, цивільного, господарського та інших галузей законодавства. Окрім того, використання спеціальних понять і термінів, визначених фінансових законодавством, не виключає їхнього використання іншими галузями законодавства. Це призводить до того, що залежно від ієрархії у фінансовому праві можна виділити загальногалузеві, галузеві, інституційні і спеціальні терміни [5, с. 989]. На перший погляд, між ними має бути певна ієрархічність, тобто термін

нижчого порядку не має виходити за межі визначення поняття вищого порядку, мусить деталізувати його. Проте аналіз термінів досліджуваної системи засвідчує наявність певної конфліктності (невідповідності) вказаних норм, що ускладнює як юридичну практику загалом, так і практику систематизації правничої термінології у межах окремої галузі зокрема.

У вітчизняній юридичній літературі питанню визначень термінів у законодавчих актах приділяють незначну увагу. У більшості джерел вказане питання розглядається лише в контексті правил правової техніки. Проте проблема використання визначень окремих понять у текстах нормативно-правових актів є значно ширшою і охоплює, крім власне технічних правил конструювання дефініції, проблему доцільності і необхідності правових термінів, значення їхніх визначень для ефективної реалізації правових приписів, ролі нормативних дефініцій у забезпеченні реалізації принципів правової визначеності, стабільності правової системи й одночасно гнучкості права [5, с. 1025].

Дотримання основних правил правотворчості (правотворчої техніки) є надзвичайно важливим на сучасному етапі розвитку законодавчої науки. У загальному вигляді правила правотворчої техніки є системою вимог і способів творення найбільш доцільних за формою і довершених за структурою, змістом і викладом нормативно-правових актів [8, с. 35-40]. Це зумовлює формулювання основних, найбільш загальних принципів (вимог), які вкладають в основу роботи над зовнішньою формою нормопроектів: 1) точність і визначеність формулювань термінів; 2) ясність і доступність термінів для адресата; 3) спеціалізацію і повне правове регулювання; 4) конкретність; 5) використання апробованих у правотворчій діяльності термінів; 6) оптимальна змістовність і компактність термінів; 7) системність і збалансованість; 8) уніфікація форми і структури термінів. Дотримання вказаних принципів тим важливіше на сучасному етапі, коли в процесі вітчизняної законотворчості часто спостерігається безсистемне поточне впорядкування поняттєвого складу законодавства. На жаль, це часто призводить до суттєвих втрат для системи актів однієї галузі чи правового інституту [5, с. 995]. Зокрема це стосується регулювання сфери фінансових відносин, де виникають численні проблеми, пов'язаних із інтерпретацією чи тлумаченням правової норми, яку містить той чи інший нормативно-правовий акт. Доречно погодитися з думкою спеціалістів про те, що “з логічної і телеологічної позиції слід забезпечувати узгодженість інтерпретованої норми як мінімум з нормами однакової і, особливо, вищої юридичної сили, її “пояснюваність” у контексті інших норм і, за можливості, підтримувати термінологічну єдність усього комплексу правової термінології” [8, с. 79].

Відповідно до того чи іншого нормативного законодавчого акту фінансово-правовий текст мусить адекватно розкривати зміст того чи іншого поняття, називати його родові і / чи видові ознаки, включати характеристики у стислій і узагальнювальній формі. При включенні фінансово-правових термінів у нормативно-правовий акт варто виходити з того, що термін мусить представляти чітку, логічну, послідовну дефініцію. Правовій дефініції мають бути притаманні чотири елементи: визначуване поняття, предикат, родова ознака і видова відмінність [5, с. 996].

Як уже було вказано вище, одна з основних вимог, яку висувають до правового терміна, є його однозначність. Проте парадокс правової термінології полягає якраз у

доволі частому й подекуди навіть системному порушенні цієї вимоги, що полягає у використанні кількох значень одного і того самого терміна, власне, у його полісемічності. Полісемія у фінансово-правовій термінології представлена як функціонування терміна в кількох різних значеннях, обов'язково пов'язаних між собою певними відношеннями, лініями семантичного розвитку. Передумовою розвитку багатозначності у фінансовому праві є рухомість структури лексичної одиниці (терміна), через яку знак набуває нового змісту на основі подібності чи суміжності репрезентованого нею поняття з іншими. Наприклад, термін *недоїмка* у фінансово-правовій літературі розглядається в матеріальному й юридичному аспектах. У матеріальному аспекті *недоїмка* є певною сумою грошових засобів, яку зобов'язаний суб'єкт мусив виплатити уповноваженому суб'єкту протягом певного терміну, але не виплатив. У юридичному розумінні термін *недоїмка* позначає правовідносини між уповноваженим суб'єктом і зобов'язаним, змістом яких є права й обов'язки сторін стосовно не внесеної у визначений строк суми податку (збору) [5, с. 1015]. Вказана здатність фінансово-правового терміна до вираження кількох значень і репрезентована його полісемічністю, яка порушує основну вимогу до правового термінотворення.

Стосовно багатозначності терміна у сучасному мовознавстві існують протилежні погляди. Одні вчені вважають, що в термінології таке явище, як полісемія, є неприпустимим, інші допускають його наявність у термінології. Останнім часом актуальною є думка про те, що полісемія властива термінам не меншою мірою, ніж загальновживаній лексиці.

І. Арнольд вважає, що багатозначність термінів є головним недоліком термінології. Багатозначність, проте, не заважає розумінню, якщо різні значення слова стосуються різних галузей права і тому не можуть в одному контексті зашкодити розумінню. Осмислення терміна може ускладнюватися, якщо термін однозначний у межах однієї певної галузі науки [1, с. 252]. Р. Будагов зазначає, що за наявності полісемії термін втрачає первинну і важливу функцію розрізнення, з одного боку, а з іншого – “сама природа знака-терміна з однозначним співвідношенням того, що означає і того, що означається, позбавляє його будь-яких передумов для розвитку полісемії” [2, с. 65]. В. Даниленко намагається узаконити явище полісемії в термінології, що виявляється передусім як категорійна багатозначність на основі метонімічного і синекдохічного переносу значення. Н. Котелова, визнаючи полісемію термінів, пояснює її розшаруванням значень залежно від уживання слова в різних галузях знань” [6, с. 124]. В. Г. Гак підтверджує, що полісемія термінів є конкретним виявом діяльності людини, проводячи паралель між діяльністю і мовною. Як у конкретній діяльності матеріальне знаряддя стає поліфункціональним, так у конкретному акті комунікації відбувається постійне взаємне “припасування” елементів мови й елементів ситуації, що позначаються ними. Таке пристосування мовних одиниць до умов конкретної мовної ситуації призводить до розмивання семантичних меж лексичних одиниць, точніше до полісемії. Отже, особливості плану змісту лежать в основі полісемії лексичних одиниць взагалі і термінології зокрема.

Щодо власне правової полісемії ми підтримуємо твердження дослідниці М. Вербенєц, яка зазначає: “Однозначність і точність інформації у правових документах неможливі при довільному доборі лексики для термінотворення,

різночитанні термінології, неупорядкованості семантичних відношень в юридичній терміносистемі. Лексико-термінологічна неоднозначність завжди є серйозним недоліком такої розвиненої інформаційної системи, як законодавство” [3, с. 124].

Полісемія, що її традиційно вважають хобою будь-якої термінології, на нашу думку, є суттєвим недоліком фінансово-правової системи термінів. Випадки закріплення різних визначень одного і того самого поняття за одним і тим самим терміном у фінансовому праві є як наслідком, так і передумовою різночитань нормативних документів, причому в окремих випадках наявність кількох визначень одного і того самого терміна є наслідком процесу усвідомлення поняття, що в результаті призводить до його конкретизації в наступних законах. Поширеною є також і ситуація, за якої чергова редакція дефініції не є її конкретизацією, а навпаки, несе в собі певні протиріччя, виявлені, як правило, в процесі правозастосування [5, с. 995]. Наприклад, основоположною категорією бюджетного права є *бюджет*, характерні риси якого містить визначення відповідного терміна. У науковій літературі *бюджет* розглядається як економічна, фінансова і правова категорія. Це знайшло своє відображення і в науці фінансового права, де *бюджет* визначений як триєдина категорія. Законодавче визначення терміна *бюджет* представлено в Бюджетному кодексі України, де *бюджетом* є “план формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, виконуваних органами державної влади, органами влади АР Крим і органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду” (Бюджетний кодекс України (від 21 червня 2001 року). Законодавче визначення *бюджету* розкриває передусім його економічну і фінансову сутність, враховуючи вказівку на фінансовий план. Інші визначення стають при цьому лише конкретизацією загального визначення поняття “бюджет”. Єдиного тлумачення терміна *бюджет* у науці фінансового права не існує. У юридичній літературі звертається увага на розгляд бюджету в матеріальному (як документ, що поєднує видатки і прибутки держави), юридичному (як закон чи рішення місцевих рад), адміністративному (як попередній план видатків і прибутків), бухгалтерському (як зведена таблиця сукупності видатків і прибутків), політичному (як дозвіл парламента на формування і використання державних фінансів), економічному й соціальному (як інструмент впливу держави на економічне й соціальне життя держави) аспектах [5, с. 990]. Як правова категорія бюджет є, з одного боку, актом про бюджет, тобто актом, у якому держава і муніципальні утворення виражають свою волю на відчуження бюджетних ресурсів, які надходять сюди відповідно до цього акту у фінансовому році. А з іншого боку, акт про бюджет ухвалюється за особливою процедурою представницьким органом державної влади чи органом місцевого самоврядування. В. Чернадчук наголошує, що в фінансовому праві часто трапляються випадки невдалого застосування загального терміна *бюджет*. Наприклад, складовою спеціального фонду місцевих бюджетів є бюджет розвитку. Статтею 71 Бюджетного кодексу України встановлений перелік надходжень і витрат бюджету розвитку місцевих бюджетів, про бюджети розвитку згадано також і в статтях 72 і 74 Бюджетного кодексу України, проте в самому кодексі немає його визначення, проте воно є у статті 1 Закону України “Про місцеве самоврядування”. Тут бюджет визначений як видатки і прибутки місцевих бюджетів, які отримуються і використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку й

зміцнення матеріально-технічної бази. Варто наголосити на тому, що використання терміна бюджет у значенні бюджету розвитку актуалізує передусім значення частини фонду бюджету [5, с. 991].

Наведений приклад не є спорадичним у термінології фінансового права. Полісемія термінологічних одиниць, які формують досліджувану лексичну підсистему, виявляє регулярний характер, що зумовлено загалом українською юридичною практикою, яка на сучасному етапі подекуди засвідчує ігнорування принципів однозначності й точності у витворенні юридичних дефініцій. Сказане доцільно проілюструвати ще одним прикладом. Системоутворювальним поняттям фінансового права, на основі якого сформована низка інших фінансово-правових правових понять, є “кредит”. Відповідний термін *кредит* є широко використовуваним у нормативно-правовому регулюванні банківської галузі, а також і в інших галузях фінансової діяльності, зокрема в податковій. Відповідно до статті 1 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, *банківський кредит* – це будь-яке зобов’язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов’язання набути права вимагання боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, надане в обмін на зобов’язання боржника повернути суму заборгованості, а також зобов’язання за оплатою відсотків і інших зборів за цією сумою (Закон України “Про банки і банківську діяльність”, 2001 р.). Інший підхід спостерігається у податковому законодавстві, де використовують терміни *кредит*, *фінансовий кредит*, *податковий кредит* тощо. У Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств” термін *кредит* визначається як засоби і матеріальні цінності, надані резидентами чи нерезидентами у використання юридичним чи фізичним особам на певний строк під процент (Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств”, 1995 р.). Представлені в цьому законі визначення *фінансового*, *товарного кредиту* і *кредиту під цінні папери* не суперечать наведеному визначенню *кредиту*. Проте в податковому праві використовується поняття податкового *кредиту*, яке має свою специфіку і особливості. Наприклад, у наведеному вище законі *інвестиційний податковий кредит* – це відстрочка оплати податку на прибуток, а згідно з іншими законами, – це сума, на яку платник податків має право зменшити податкове зобов’язання звітного періоду (Закон України “Про податок на додану вартість”, 1997 р.), або сума (вартість) витрат, які зазнав платник податків-резидент у зв’язку з придбанням товарів (робіт, послуг) у резидентів – фізичних чи юридичних осіб, на суму яких дозволяється зменшення його річного оподатковуваного прибутку, отриманого за результатами такого звітного періоду у випадках, передбачених законом (Закон України про податок з доходів фізичних осіб, 2003 р.). Останнє визначення терміна податковий кредит засвідчує, що по суті своїй воно спрямоване на опис податкової пільги. На прикладі видно, що в окремих випадках визначення спеціальних термінів суттєво різняться навіть у межах однієї правової галузі [5, с. 992].

Д. Лотте, О. Реформатський та інші вчені, відмовляючи термінам у здатності до багатозначності, розглядають як безпосередній наслідок відсутності цієї здатності незалежність терміна від контексту, обґрунтовуючи це положення твердженням про те, що якщо термін однозначний у системі, то й при функціонуванні в тексті він буде мати точні семантичні межі [7]. О. Реформатський при цьому зазначає, що термін не потребує контексту, тому що він “пов’язаний не з контекстом, а з термінологічним

полем. Термінологічним полем, у такому випадку, є та термінологія, у межах якої термін однозначний” [7, с. 117]. Про незалежність терміна від контексту пише і С. Бурдін, який заявляє, що в науковій мові слова-терміни поза контекстом завжди однозначні, на відміну від звичайних слів, що реалізують одне з властивих їм значень у контексті.

На відміну від Д. Лотте, О. Реформатського, С. Бурдіна і інших дослідників, В. Даниленко, визнаючи і виправдовуючи полісемію термінів, зокрема категорійну полісемію, вважає контекст однією з умов досягнення семантичної однозначності термінів. Повторюваність контексту закріплює за терміном суворо визначене його значення. Такий постійний стійкий контекст В. Даниленко називає стандартним [4, с. 53]. А. Крилов також звертає увагу на сенсорозрізнявальну роль контексту в термінології. О. Ахманова вважає, що “зміст терміна розкривається тільки через його реальне функціонування, через реальний “метасинтаксис””.

Для полісемантичних термінологічних одиниць індиферентність до контексту, до оточення не є характерною ознакою, оскільки саме у визначених контекстних умовах знімається багатозначність терміна, реалізується лише одне з його значень. Це означає, що контекст є засобом добору потрібного значення, хоча у фінансово-правовій літературі існують окремі випадки, коли контекст не завжди є гарантією однозначного розуміння терміна. Для порівняння можна навести такий приклад. Уперше визначення терміна банк у законодавстві України з’явилося в Законі “Про банки і банківську діяльність” (від 20.03.1991 р.), згідно з яким банк було представлено як установи, функція яких полягає у кредитуванні господарюючих суб’єктів і громадян, а рахунок залучення грошових засобів підприємств, установ, організацій, населення і інших кредитних ресурсів, касовому і розрахунковому обслуговуванні народного господарства, виконанні валютних і інших банківських операцій. Внесені в 1993 р. зміни до Закону обмежили визначення терміна банк, запровадивши поняття небанківська фінансова установа, яка не може відкривати рахунки, приймати внески і здійснювати розрахунки й кредитування (Закон України “Про банки і банківську діяльність”, 1993 р.). Пізніше Законом України “Про Національний банк України” було подане визначення терміна фінансово-кредитна установа, якою була юридична особа, наділена правом здійснення однієї чи кількох операцій, виконуваних банками, за винятком залучення у внески грошових коштів населення (Закон України “Про Національний банк України”, 1999 р.). Сьогодні банк як правова категорія визначений Законом України “Про банки і банківську діяльність” (від 7.12.2000 р.), відповідно до якого термін банк позначає юридичну особу, яка має виключне право на основі ліцензії Національного банку України здійснювати в сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб; розміщення вказаних коштів від власного імені, на власних умовах і на власний ризик; відкриття і ведення банківських рахунків фізичних і юридичних осіб. Усі наведені визначення засвідчують залежність тлумачення відповідного фінансово-правового терміна від контексту. Саме контекст і потреба акцентувати ті чи інші семантичні аспекти є визначальним чинником уніфікації правової термінології.

Функціональний ідеал, коли досягається мета єдності та однозначності юридичної термінології, має бути реалізований в українській юридичній терміносистемі, по-перше, в процесі подальшого нормотворення, а по-друге, в процесі

нормозастосування, зокрема в юридичній практиці. Саме це зумовлює вимоги чіткості та однозначності, яким мають відповідати нормативно-правові акти [3, с. 126].

Очевидно, що фінансові відносини регламентуються нормами господарського, цивільного, податкового права тощо, що вимагає точності у використанні термінології. Проте явище полісемії термінів засвідчує, що сама проблема виходить за межі термінологічної і зумовлює виникнення значно ширшої проблеми – формування законодавчих понять. Саме тут виникає питання узгодження вимог права і вироблених практикою грошово-кредитних (фінансових) відносин термінів, тому основне спрямування цієї проблематики має бути скероване в узгодження висновків правових і економічних наук з актами діючого законодавства з метою єдиного відображення у законодавстві основних категорій з області фінансів [5, с. 1047].

Л і т е р а т у р а :

1. *Артикуца Н. В.* Мова права і юридична термінологія : [навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / Наталія Володимирівна Артикуца. – К. : Стило, 2004. – 277 с.
2. *Будагов Р. А.* Очерки по языкознанию : [монография] / Рубен Александрович Будагов. – М. : Изд.-во АН СССР. – 1953. – 280 с.
3. *Вербенец М. Б.* Юридична термінологія української мови : історія становлення і функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Вербенец Мая Богуміла. – К., 2004. – 242 с.
4. *Даниленко В. П.* Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. – М. : Наука, 1979. – С. 7-67.
5. Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : [материалы Международного “круглого стола” (черновцы, 21-23 сентября 2006 года)] / [ред. П. С. Пацуркинский, Г. О. Матюшкин]. – Нижний Новгород : Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр “Юридическая техника”, 2007. – 1456 с.
6. *Котелова Н. З.* К вопросу о специфике термина / З. И. Котелова // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 122-127.
7. *Реформатский А. А.* Термин как член лексической системы языка / А. А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1968. – С. 103-125.

Шпильковская Е. В. Явление полисемии в терминологии финансового права.

В статье осуществлен анализ явления полисемии в терминотерминологической системе финансового права, которое усложняет правовую работу и противоречит принципам однозначности, точности и четкости определения терминов в целом и правовых терминов в частности; выявлены основные причины и механизмы возникновения нескольких значений у одного термина; описаны основные приемы избежания полисемичности слов-терминов.

Ключевые слова: термин, правовая терминология, полисемия, однозначность, дефиниция.

Shpylkyvska O. Polysemy in the terminology of financial law.

The article presents the analysis of the phenomenon of polysemy in the terminological finance law, which complicates the legal work and contrary to the uniqueness, precision and clarity of definition of terms in general, and in particular of legal terms, identified the main causes and mechanisms of multiple values for a single term, provide basic instructions to avoid polysemy words-terms.

Keywords: term, legal terminology, polysemy, uniqueness, definition.

Шпуртько Л. Г.
Национальный авиационный университет

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ МОДЕЛЬ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПОДСТИЛЯ КАК ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА

В статье рассматриваются закономерности реализации словообразовательных моделей суффиксальных имен существительных отглагольного происхождения в текстах учебной научно-технической литературы.

Ключевые слова: научный стиль, отглагольные производные, словообразовательная модель, употребительность, продуктивность, функционирование, суффиксы, имена существительные, номинативные единицы.

Одной из актуальных проблем современного языкознания, обусловленных научно-технической революцией, является изучение научного стиля речи, так как обогащает наши знания об одном из ведущих стилей современного русского литературного языка и особенностях его функционирования.

В последние годы в связи с активизацией номинации, обусловленной социальными причинами, внимание исследователей привлекают вопросы словообразования, которому принадлежит главная роль в процессе пополнения словарного состава языка. Язык располагает набором словообразовательных способов и средств. Выделение, изучение, активное овладение наиболее продуктивными из них, релевантными для определенных терминосистем, важно как в теоретическом, так и в практическом плане. Исследование доминирующих способов, средств словообразования отдельных подязыков научной речи особенно важно, так как новые термины зарождаются именно в них. Среди неологизмов, возникших вследствие словообразовательных новаций, преобладают имена существительные.

Характеристика некоторых особенностей словообразовательной системы имен существительных научного стиля речи содержится в работах Д. О. Лотте, Р. А. Будагова, М. Н. Кожинной, О. Д. Митрофановой, А. Н. Васильевой и др. Однако многие вопросы, связанные с изучением словообразовательных процессов в отдельных подстилях научной речи, и прежде всего научно-техническом, остаются недостаточно изучены.

В научно-технической сфере общения наблюдается активный процесс новообразований, объясняемый потребностью в назывании новых явлений, что связано с совершенствованием технологии производства, появлением нового оборудования. Внутри лексико-семантической системы научного стиля существуют два взаимоисключающих друг друга элемента, а именно: элемент статический – это имена и динамический – глаголы, взаимопроникновение этих элементов реализуется в отглагольных существительных. Возрастанию количества отглагольных имен существительных способствует наличие в русском языке огромной словообразовательной базы – глаголов, так как глагол “среди всех частей речи имеет самые широкие словообразовательные связи и решительно влияет на все важнейшие процессы словообразования” [1, с. 286].

Отглагольные имена существительные исследовались многими лингвистами (В. В. Лопатин, И. С. Улуханов, Е. А. Земская, А. Н. Тихонов, В. И. Максимов,

В. Н. Хохлачева и др.). Между тем их место в лексике научно-технического подстиля не определено и не установлен корпус словообразовательных средств и моделей отглагольных суффиксальных имен существительных, функционирующих в научно-техническом подстиле, в его подвидах и отдельных подязыках. Не изучены закономерности реализации словообразовательных моделей отглагольного происхождения в текстах учебной научно-технической литературы. Недостаточная изученность, продуктивность, возрастающая распространенность употребления отглагольных имен существительных в языке научно-технического подстиля явились основанием для избрания их в качестве объекта исследования данной статьи. Актуальность такого избрания определяется необходимостью исследования для разработки теоретических и лингвометодических вопросов словообразования и лексической семантики в современной русистике.

Важным условием для появления нового слова является наличие продуктивной словообразовательной модели. Каждой терминосистеме свойственен набор словообразовательных моделей, неравномерных по степени продуктивности и активности. Различают “ядерные” – наиболее продуктивные – модели, представляющие ядро системы и периферийные словообразовательные модели. Безусловно, теоретико-практический интерес представляют в первую очередь наиболее продуктивные и активные модели. Продуктивной признается модель, которая участвует в образовании новых лексических единиц в языке той или иной эпохи. Решению проблемы продуктивности в славянском языкознании много внимания уделял М. Докулил. Понятие продуктивности можно, по его мнению, применить как к словообразовательной модели, так и к составной части словообразовательной структуры слова, т.е. можно изучать продуктивность аффиксов. Главным критерием продуктивности морфемы он признает участие ее в создании новообразований в процессе конкуренции с другими словообразовательными морфемами.

Прежде чем дать характеристику отглагольным существительным в сфере функционирования, следует остановиться на вопросах продуктивности, употребительности словообразовательных средств, моделей. Проблема словообразовательной продуктивности в отечественной литературе остается противоречивой, что проявляется в разграничении таких понятий, как продуктивность и активность. С нашей точки зрения, продуктивность или активность словообразовательного типа (модели) – это действенность, т.е. наличие действенной связи словообразовательного типа с соответствующей категорией понятий. Образованные по продуктивной (активной) модели слова составляют незамкнутый, открытый структурный класс. На продуктивность модели постоянное влияние оказывают как экстралингвистические, так и интралингвистические (внутриязыковые) факторы.

Вопрос о продуктивности словообразовательных моделей тесно связан с вопросом об их употребительности. Понятие продуктивности в лингвистической литературе отграничивается от употребительности [2 с. 106]. Под употребительностью мы понимаем частоту использования модели в тексте, т.е. статистические закономерности ее реализации в речи. С употребительностью довольно тесно, на наш взгляд, связано понятие частотности, под которой понимается встречаемость, частота

употребления слова в тексте. Эти понятия используются нами недифференцированно, как синонимы.

Речевые средства потенциально и реально обладают динамичным зарядом частоты, варьирующейся в разных функциональных сферах речевого общения. Слова могут быть употребительными в одном подязыке и малоупотребительными или неупотребительными в другом, поэтому основными критериями отбора словообразовательных моделей, обслуживающих научно-технический подстиль, в нашем исследовании признается употребительность (частотность), продуктивность (активность). Частотные показатели употребительности тех или иных единиц языка в конкретной разновидности научного стиля речи являются одним из основных принципов отбора лексических единиц. Описывая словообразовательные средства и модели, обслуживающие научную речь, мы отдаем предпочтение наиболее продуктивным (активным), употребительным (частотным) моделям.

В лингводидактическом аспекте словообразовательная модель (СМ) является двуплановой единицей: лингвистической и методической (как средство обучения языку). Разработка методических приемов обучения СМ (педагогическая компетенция) невозможна без лингвистических предпосылок обучения СМ, и в первую очередь без освещения вопросов о лингвистических закономерностях функционирования словообразовательных моделей. Для характеристики отглагольных существительных в сфере функционирования проводилась сплошная выборка из текстов учебной научно-технической литературы, результатом которой явился словник суффиксальных имен отглагольного происхождения. Общий объем собранного материала исчисляется 617 лексическими единицами, составивших 22696 словоупотреблений. Исследование проводилось по отдельным отраслям знаний (алгебра, геометрия, радиотехника, электротехника, приборостроение, радиооборудование, электроника, сопромат, транспорт, геодезия), затем данные суммировались.

Отбор словообразовательных моделей заключался в следующем: проводился сплошной анализ картотеки словника, в процессе которого регистрировалась встречаемость производных слов в тексте. Выделенные производные разносились по соответствующим типам структурно-семантических моделей. Анализ словника дал возможность установить набор словообразовательных моделей (27), который свидетельствует о том, что значительную часть лексического состава научно-технического подстиля составляют производные отглагольного происхождения, использующиеся для номинаций орудий (*сверло, погружник*), процессов труда (*обмывка, стабилизация*), состояний (*движение, охлаждение*). Словарь научно-технического подстиля можно рассматривать как комбинацию ограниченного числа суффиксов. Построение словообразовательной модели научно-технического подстиля связано с классификацией 617 производных единиц по нескольким (27) словообразовательным моделям. Наибольший удельный вес составляют существительные со значением действия, процесса, образованные от глагольных основ с помощью суффиксов **-ение (j)** – **-ание (j)**, например: *увеличение, зажигание, горение*. Значительной продуктивностью обладает суффикс **-к(а)**, например: *задвижка, сварка*. Данные форманты, находящиеся в синонимических отношениях, представляют интерес для детального рассмотрения.

Словообразовательная модель V_p (основа глагола) + **ни (j)**, пополняющая категорию существительных среднего рода со значением процессуального признака, занимает наибольший удельный вес по частоте словоупотреблений. Среди 617 лексем 136 образованы по этой модели. Рассматриваемая модель характеризуется варьированием суффикса. В результате анализа выделилось два ее варианта: с суффиксом – **ени (j)** и с суффиксом – **ани (j)**. Мотивирующие глагольные основы данной модели отличаются богатством значений, что и делает семантически разнообразной лексическую группу, в которую входят производные с рассматриваемым суффиксом. Эта модель, наряду с основным значением (процессуальным), обладает вторичным значением: значением орудия, средства осуществления действия (*крепление, зажигание*), единичного предмета или совокупности чего-либо как объекта или результата действия (*изображение, покрытие*) производителя действия – единичный предмет или их совокупность (*управление, явление*).

В текстах научно-технической литературы модель V_p + **–к (а)** в незначительной степени уступает модели V_p + **–ни (j)**. Фактический материал дает 75 дериватов с суффиксом **–к (а)**. Употребительность данной модели зависит от предметно-тематического содержания текста. Например, в текстах по машиностроению преобладают образования с суффиксом – **к(а)**, но для научно-технической сферы общения в целом, имена с суффиксом – **ни (j)** – оказываются предпочтительнее имен с суффиксом – **к(а)**. Продуктивность рассматриваемой модели, по мнению С. В. Тасева, исследовавшего терминологию консервной промышленности, обусловлена словообразовательными (образуются от глаголов совершенного и несовершенного вида), семантическими (служат как для обозначения процесса действия, так и для названия предмета), стилистическими (нейтрально употребляются во всех стилях языка) характеристиками [3, с. 9]. В основном, не возражая против таких выводов, укажем, что для технического подвида более характерным, по нашим наблюдениям, является образование существительных со значением процесса. Кроме того, в основном они образуются от глаголов несовершенного вида. Так, из 53 лексем с суффиксом **–к(а)** (процессуального значения) 44 образованы от глаголов несовершенного вида и только 9 – совершенного: *расфасовка, разработка, расшифровка, выработка, закупорка, выплавка*. Данная модель, как и ранее рассматриваемая, наряду с основным значением (действие, состояние), имеет вторичные конкретные значения: орудия (*мойка, трамбовка*), материала (*смазка*), объекта или результата действия (*отливка, заточка, заготовка*).

Следует отметить то, что рассматриваемые модели очень богаты и разнообразны. Однако частотность лексем, образованных по данным моделям, различна. Одни лексеммы обладают высокой частотой употребления: *движение* – 117, *управление* – 120, *решение* – 178, *ускорение* – 195, *сопротивление* – 429, *уравнение* – 303, *заготовка* – 66, *регулировка* – 96, *отработка* – 346, *обмотка* – 400, *нагрузка* – 480. Вместе с тем, группа производных обладает низкой частотностью: *нивелировка* – 2, *отделка* – 3, *ковка* – 4, *выплавка* – 5, *обшивка* – 3, *закрепление* – 7, *обоснование* – 10, *формирование* – 11, *нарушение* – 6, *хранение* 20 и др. Если средняя частотность словообразовательной модели на – **ни (j)** составила 5.745 словоупотреблений, а модели на – **к(а)** – 2.565 словоупотреблений, то индивидуальная частотность, входящих в ее состав лексем,

совершенно иная. Именно это обстоятельство дает материал для целенаправленной работы по семантизации слов в учебных целях. Высокочастотные модели не представляют трудности при семантизации по сравнению с низкочастотными, которые требуют особого внимания при обучении русскому языку как неродному.

Одной из наиболее частотных моделей, вступающих в конкуренцию с моделями на **–ни (j)** и **–к(а) (j)** является модель $V_p + \emptyset$, которая в исследуемом материале представлена 69 лексемами. Имена существительные с нулевым суффиксом имеют значение действия (*пуск, ход*) и предмета действия (*провод, печь*). Характерно то, что основную массу (53 лексемы) составляют имена существительных со значением действия. Эти существительные синонимичны именам существительным, образованным посредством суффиксов **–ни (j)**, **–к(а) (j)**. Так, например, от глагола *нагреть* образуются существительные *нагревание* и *нагрев*, от глагола *сбросить* – *сброска* и *сброс*. Имена существительные действия с нулевым суффиксом образуют две грамматические группы дериватов, первую из которых составляют существительные мужского рода (*отвод, пуск*), вторую – существительные женского рода (*запись, связь*). Большая часть имен действия с нулевым суффиксом приходится на долю существительных мужского рода. Из общего количества (69) имена мужского рода представлены 61 дериватом, женского рода – восемью дериватами.

Следует отметить, что имена существительные женского рода, кроме нулевой флексии, могут иметь материально выраженную флексию, например: *помета, закрепка*.

Несколько уступает по частоте реализации в речи модель $V_p + \text{–аци (j)}$ **–яци (j)**. Эта группа наименований представлена 25 лексемами, составившими 659 словоупотреблений. Особенностью производных, образованных посредством суффиксом **–ация (j)** от глаголов на *–ировать*, *–изировать*, является их соотносительность с лексемами на **–атор** со значением, как правило, действующего предмета, например: *пульсировать* – *пульсация* – *пульсатор*, *амортизировать* – *амортизация*, *амортизатор*. Следовательно, прослеживается закономерность в образовании слов со значением процесса или действия с суффиксом **–аци (j)**, к которым имеются параллельные образования с суффиксом **–атор** со значением действующего предмета. Так, из 25 производных с суффиксом **–аци (j)** 12 имеют парные образования: *ионизация* – *ионизатор*, *изоляция* – *изолятор*, *интеграция* – *интегратор*, *компенсация* – *компенсатор*, *индикация* – *индикатор*, *модуляция* – *модулятор*, *классификация* – *классификатор*, *регистрация* – *регистратор*, *стабилизация* – *стабилизатор*, *фиксация* – *фиксатор*.

Таким образом, одна глагольная мотивирующая основа дает два образования, которые соотносятся между собой. Характерно, что образования с суффиксом **–аци (j)**, в основном обозначают процесс, действие и только единичные образования имеют значение приспособления для выполнения действия, в то время как производные с суффиксом **–атор** обозначают действующий предмет и действующее лицо. Это составляет специфику каждого из суффиксов. Модель $V_p + \text{–аци (j)}$ также обладает вторичным значением приспособления для выполнения действия (*пульсация, вибрация, стимуляция*), результата действия (*автоматизация, информация, конструкция*).

Как свидетельствует исследуемый материал, в каждом подвиде научно-технического подстиля выделяется свой комплекс словообразовательных средств,

продуктивность и распространенность которых различна. Формальные расхождения в наборе словообразовательных элементов свидетельствуют о качественных отличиях различных подвидов научно-технического подстиля. Дисперсия различных структур в текстах микроспециальностей находится в зависимости не только от стиля речи, но и от предметно-тематического содержания текстов. Но главным, что объединяет различные подвиды в единый научно-технический подстиль, являются те общие черты, которые присущи каждому из подвидов, несмотря на расхождения в комплексе словообразовательных моделей, их продуктивности.

Значение рассматриваемых в статье проблем, связанных с особенностями функционирования словообразовательных средств в научном стиле речи, будет способствовать активизации исследований различных стилей русского литературного языка, что является актуальным как для теоретических, так и лингводидактических вопросов словообразования и лексической семантики современной русистики.

Л і т е р а т у р а :

1. Смирницкий А. И. Лексикология англ.-го языка. – М. : Иностранный язык, 1956. – 106 с.
2. Курбякова Е. С. Словообразование. – В кн.: Общее языкознание. – М., 1972. – 283 с.
3. Тасев С. Б. Терминология консервной промышленности (На материале русского и болгарского языка) : автореферат диссертации кандидата филологических наук. – М., 1975. – С. 9.

Шпорт'ко Л. Г. Словотвірна модель науково-технічного підстилю як лінгвометодична одиниця.

У статті розглядаються закономірності реалізації словотвірних моделей суфіксальних іменників віддієслівного походження в текстах навчальної науково-технічної літератури.

Ключові слова: Науковий стиль, віддієслівні похідні, словотвірні моделі, вживаність, продуктивність, функціонування, суфікси, іменники, номінативні одиниці.

Shport'ko L. G. Wordformation model fof scientific technical substyle as a lingvo-methodical unit.

The article id dedicated to regularity of suffixal verbal nouns' word formation models in the studying texts of scientific technical literature.

Keywords: scientific style, verbal derivative, derivational model, used, productivity, operation, suffixes, nouns, nominative units.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

*Гливінська Л. К.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ЛІНГВОСВІТ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ЛЕКСИКОГРАФІЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

(Рец. на кн.: Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки “На крилах пісень”) / [уклад. : Н. О. Данилюк, Н. В. Іовхімчук, Н. П. Дарчук, Н. Г. Чейлітко, В. М. Сорокін ; упоряд. Н. О. Данилюк] ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Ч. 1 (А – М). – Луцьк : Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 236 с.

Творчість знакових постатей в історії національних культур – традиційний об’єкт авторської лексикографії. У словниках збережено мову Данте, В. Шекспіра, М. Сервантеса, Й.-В. Гете, В. Гюго, А. Міцкевича, О. Пушкіна, Т. Шевченка... Є в цьому ряду й Леся Українка, чия “трагічна душа ідеальним голосом високої творчості давала про себе почути світові” [5, с. 7].

Тільки у ХХ столітті мовна практика Лесі Українки набула чіткіших лексикографічних обрисів. Від 1961 р., коли вийшов друком словопоказчик драматичних творів письменниці [3], і фактично донині унікальна спадщина “поетки українського рісорджименту” (Д. Донцов) залишалася поза увагою авторської лексикографії.

Рецензоване видання; словник епістолярних текстів [4]; електронні лексикографічні проекти [7; 8] – це вже новітній етап лінгвістичної рецепції Лесиної творчості.

Ідею впорядкування інтегрованого словника мови Лесі Українки було зініційовано у 80-х рр. ХХ ст. науковцями Луцького педагогічного інституту (нині – Волинський національний університет імені Лесі Українки). Роботу розпочали, але призупинили: перед укладачами постало питання про репрезентативність обраної джерельної бази – академічного зібрання творів Лесі Українки у 12-ти томах (К., 1975 – 1979 рр.). Видання, позначене впливом радянської цензури, не могло слугувати надійною основою для запланованої фундаментальної праці.

У 2001 р. на міжнародній конференції з нагоди 130-річчя від дня народження Лесі Українки йшлося з-поміж іншого й про створення електронної параметризованої бази даних за поетичними текстами славетної письменниці. Про результати актуального проекту доповідали співробітники лабораторії комп’ютерної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка [2].

Відтак у співпраці вчених із двох провідних українських вишів склалися передумови для ефективного вивчення багатогранної творчої особистості.

Матеріалом, самодостатнім для авторського словника, фахівці обрали текстовий масив прижиттєвих видань Лесі Українки. І це, очевидно, має одразу налаштувати потенційного адресата на сприйняття інформації точної, неупередженої. Зрештою, обстоювання “автентичності, першородної чистоти джерела літературної мови у всій багатоскладності її добродійних факторів, якими володіє літературна спадщина Лесі Українки” [1, с. 24], – визначальна складова наукового пошуку.

Рецензований словник окреслює лінгвосвіт першої поетичної збірки Лесі Українки “На крилах пісень”, виданої у Львові 1893 р. Прикметно, що зберігся рукопис цієї збірки: “Учнівський папір у клітинку. Почерк помірно дрібний... Стрімкості письма, ясна річ, не спостерігаємо: то не був процес натхненного писання, а вдумливе й сумлінне переписування автора-читача. У розчерках, якими поетеса часто завершує окремих віршованих текст, закарбовано статичність і чітке бачення композиції майбутньої книжки” [6, с. 185]. Старанно й наполегливо працювала молода письменниця над своєю “первісточкою”, уперше розв’язуючи чимало текстологічних, зокрема й мовно-правописних, питань. Відтак репринт збірки, що його знаходимо в “Словнику мови Лесі Українки” (с. 124–233), – цінний матеріал для проникливого читача-дослідника.

У реєстрі опублікованої (першої) частини словника – іменники-апелятиви з початковими літерами А – М (описові субстантивних загальних назв буде присвячено також другу частину видання; у третій – заплановано представити власні назви й лексику, відтворену латиницею). Як бачимо, лексикографічної параметризації дістав поки що фрагмент мовно-художньої картини світу поетеси. Водночас загальною концепцією проекту передбачено створення вичерпного авторського корпусу текстів (с. 7).

Доцільно з’ясувати типологічну специфіку “Словника мови Лесі Українки”, вказавши на його ключові класифікаційні ознаки. Ідеться про словник <1> *філологічний* (за характером наявних відомостей); <2> *монографічний* (за кількістю репрезентованих авторів); <3> *реєструвальний* (за метою опису); <4> *багатопараметровий* (за способом експлікації матеріалу); <5> *алфавітний* (за впорядкуванням заголовних одиниць). Крім того, за обсягом дібраного матеріалу нинішнє видання належить до словників *диференційного* типу (втім, нагадаємо, що кінцевим результатом має стати всебічне “портретування” художньої мови Лесі Українки).

Аналізована лексикографічна праця поєднує жанрові особливості *частотного словника*, *конкордансу* і *словопоказчика*. Реєстрові одиниці, зведені до леми (вихідної форми), по-перше, мають стислу граматичну характеристику. По-друге, їх супроводжує набір статистичних даних, а саме: абсолютна частота (**xabs**) фіксує загальну кількість уживань слова; середня частота (**xsered**) визначає позицію іменника в різних підвибірках; середнє квадратичне відхилення (**sigma**) дає уявлення про рівномірність розподілу заголовного слова в масиві текстів; коефіцієнт варіації (**v**) вказує на стабільність уживання лексеми. (Обраховано також кількість різних творів (**R**), у яких зустрілася певна одиниця.) По-третє, словник унаочнює синтагматичні можливості поетичної лексики. І це становить його неодмінну перевагу, адже текстоцентричний підхід залишається ключовим в осмисленні художньої мови.

Нарешті, верифікаційну силу видання поглиблює не тільки наявність посилань на джерело ілюстративного матеріалу, а й доступ до повних текстів.

Таким чином, “Словник мови Лесі Українки” має багатопараметрову структуру. Наведемо фрагмент статті з описом домінантної лексики:

МОРФ ім. с. р. **xabs**: 46 **xsered**: 3,538 **sigma**: 4,125 **v**: 1,166 **R**: 19 *Час, моя пісне, у світ погуляти, Розправити крильця, пошарпані горем, Час, моя пісне, по волі буяти, Послухатъ, як вітер заграв **понад морем** (“Грай, моя пісне!..”) // *Плинь, моя пісне, як хвиля хибкая, – Вона не питає, куди вона плине; Линь, моя пісне, як чайка прудкая, – Вона не боїться, що **в морі** загине (“Грай, моя пісне!..”) // Цілу ніч до зорі я не спала, Прислухалась, як **море** шуміло, Як таємная хвиля зітхала – І як серце моє стукотіло (“Безсонна ніч”)... (с. 120).**

Зауважимо, що у світовій лексикографії, зокрема авторській, останнім часом послідовно простежується тенденція до зближення словників різних типів і жанрів. Тому показово, що пошук форми, адекватної для аналізу художнього ідіолекту, а також орієнтація на “перспективу користувача” спонукали й вітчизняних фахівців до інтегрування різнотипних відомостей у “Словнику мови Лесі Українки”.

Варто підкреслити, що нині триває підготовка електронного лінгвістичного ресурсу за текстами Лесі Українки. Так, на сторінках інтернет-порталу MOVA.info (проект лабораторії комп’ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка) вже розміщено частотний словник поетичної збірки “На крилах пісень” [8]. Дослідник має можливість одержати загальні алфавітно-частотні списки і лексем, і словоформ, а також упорядкувати реєстри одиниць у межах різних лексико-граматичних класів (іменників, прикметників, дієслів і под.). Крім того, словник працює у форматі конкордансу. На матеріалі вибірки з текстів Лесі Українки створено ще й морфемний частотний словник, у складі якого – не лише морфеми (кореневі, афіксальні), а й морфемні структури слів, згруповані за кількісно-функціональними моделями. Не менш показовим є те, що кожна морфема ілюстрована лексично (списком слів, у яких вона реалізована) і контекстуально.

Взагалі, програмне забезпечення лінгвістичного порталу MOVA.info дозволяє користувачеві самостійно укладати “робочі” алфавітно-частотні реєстри лексем і словоформ на матеріалі текстів різних стилів і жанрів. База даних містить, зокрема, текстові вибірки ще двох прижиттєвих видань Лесі Українки – поетичних збірок “Думи і мрії” (1899 р.) та “Відгуки” (1902 р.).

Отже, “портретування” художньої мови Лесі Українки здійснюється на засадах сучасної наукометрії. Важливо, що новаторські проекти реалізуються як у традиційній, так і в комп’ютерній лексикографії. Словники друковані й електронні неодмінно знайдуть свого зацікавленого читача.

Напрацювання, що їх досягнуто в аспекті параметризації мовотворчості Лесі Українки, безперечно, заслуговують на схвальну оцінку. Та все ж маємо нагоду сформулювати й певні пропозиції. Оскільки планується видання серії авторських словників, то закономірно, що кожен із них має сприйматися і як частина формозмістового цілого, і як самодостатній продукт. Зрештою, “друкований” словник є закритою інформаційною системою (на відміну від електронного довідкового аналога). Тому, наприклад, мотивація вибору іменника першорядним об’єктом опису,

була б вагомішою на тлі співвідношення різночастиномовних одиниць, зафіксованих у гіпертексті Лесі Українки (кореляції в лексико-граматичній підсистемі – один із потенційних стилетвірних чинників). У перспективі можна здобути нову цікаву інформацію про статистичну “поведінку” поетичної лексики, якщо врахувати додаткові текстові характеристики, як-от: індекс іменних означень (т. зв. епітетизації); ступінь номінальності; індекс дієслівних означень. Доцільно також здійснити моделювання індивідуально-авторської картини світу на засадах ідеографії. Як відомо, композицію своїх книжок Леся Українка обмірковувала з особливою ретельністю: “вона вдавалася до формування нових циклів, не зважаючи на хронологію творів”; “вдумливо розташовувала поезії за тематикою, за творчим настроєм, вибудовуючи поетичну збірку як єдиний художньо-тематичний і стилістичний організм” [6, с. 181].

“Словник мови Лесі Українки” є продуктом раціонального дослідницького підходу і водночас інструментом для комплексного аналізу лінгвальної майстерності поетеси.

Спробуймо пізнати феномен Лесі Українки. До цього наближає її “горда, ясна, огнистая мова!”

Л і т е р а т у р а :

1. *Аврахов Г. Г.* Леся Українка: проблеми текстології та історії друку [Текст] / Григорій Аврахов. – Луцьк : Твердиня, 2007. – 228 с.
2. *Алексієнко Л. А.* Принципи створення параметризованої бази даних за поетичними текстами Лесі Українки [Текст] / Алексієнко Л. А., Дарчук Н. П. // Леся Українка і сучасність : зб. наук. праць / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Т. 1. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2003. – С. 344–353.
3. *Бойко М. Ф.* Словопоказчик драматичних творів Лесі Українки [Текст] / М. Ф. Бойко. – К. : Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1961. – 94 с.
4. *Ганжа С. А.* Словник фразеологічних одиниць епістолярної спадщини Лесі Українки [Текст] / С. А. Ганжа, І. В. Донюш, М. П. Войтенко. – Дніпропетровськ : Пороги, 2009. – 36 с.
5. *Жулинський М. Г.* Ідеальний голос трагічної душі [Текст] / Жулинський М. Г. // Леся Українка і сучасність. – Т. 1. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2003. – С. 3–7.
6. *Мірошніченко Л.* Леся Українка. Життя і тексти [Текст] / Лариса Мірошніченко. – К. : Смолоскип, 2011. – 264 с.
7. Словник Лесі Українки [Електронний ресурс] / [склав Микола Жарких] // Мислене древо : [сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу : <http://myslenedrevo.com.ua/studies/lesja/bio/slovn.html> (27.03.2013). – Назва з екрана.
8. Частотний словник збірки Лесі Українки “На крилах пісень” [Електронний ресурс] / [керівн. проекту Н. П. Дарчук] // Лінгвістичний портал MOVA.info : [сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу : <http://www.mova.info/cfq.aspx?fdid=lunp> (27.03.2013). – Назва з екрана.

ЗМІСТ

Аліменко О. С.

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ПИСЬМА ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ І КОРЕЙСЬКІЙ ОРФОГРАФІЇ	3
--	---

Алмаммедова С.

ТЕРМИНЫ, ЗАИМСТВОВАННЫЕ В ПРОЦЕССЕ МЕЖЪЯЗЫКОВЫХ КОНТАКТОВ, И ИХ УСВОЕНИЕ	7
---	---

Аскерова І. А.

ПОЛЬСЬКІ ЛЕКСЕМИ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕГАТИВНО КОНОТОВАНИХ СТАНІВ ЛЮДСЬКОЇ ПСИХІКИ	13
--	----

Білоножко Л. В.

ЕСТЕТИКО-ГЕНЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ МУЗИКИ ТА МОВИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ	21
---	----

Білоус Н. П.

ФОЛЬКЛОРНІ ЗООНОМІНАЦІЇ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ЗНАКИ ІНТИМІЗАЦІЇ У КАЗКАХ ПРО ТВАРИН	34
---	----

Боровик О. І.

ЛИНГВИСТЫ ОБ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ БЕЗЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ	41
---	----

Борщевський С. В.

МОВНІ СВДІЧЕННЯ ПРАБАСКСЬКОЇ ПРИСУТНОСТІ В ПІВДЕННОЄВРОПЕЙСЬКОМУ АРЕАЛІ	48
--	----

Бочарова І. В.

НАРОДНІ НАЗВИ РЕЛІГІЙНИХ СВЯТ ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ	56
--	----

Бражник Н. В.

КОНСТРУКТИВНИЙ ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ В АНГЛОМОВНИХ І УКРАЇНОМОВНИХ ІНТЕРНЕТ-БЛОГАХ	60
--	----

Бундюк О. В.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПАРАДИГМАТИКИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ	65
--	----

Григораш А. М.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОВ В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЯЗЫЧНОЙ ПРЕССЕ УКРАИНЫ: ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ	70
---	----

Гургула О. Б.

ІНФІНІТИВ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ КАТЕГОРІЇ МЕТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	76
---	----

Диомидова Е. Ю.

ОСОБЕННОСТИ СТРАТЕГИЙ УБЕЖДАЮЩЕЙ РЕЧИ В СУДЕ ПРИСЯЖНЫХ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	81
--	----

Дишлева С. М.

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВОКАТИВНИХ РЕЧЕНЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ	86
---	----

Єгорова А. В.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ “НАРАТИВНОГО ПОВОРОТУ”	92
---	----

Зайцева М. О.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНІВ У ТЕКСТАХ НА ВІЙСЬКОВУ ТЕМАТИКУ	96
--	----

Іванова І. Б.

ЛІНГВОКРЕАТИВНІСТЬ УКРАЇНОМОВНОЇ РЕКЛАМИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОСТМОДЕРНУ	102
--	-----

Іващенко П. А.

АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ У ТЕКСТАХ ДІЛОВИХ БІЗНЕС-НОВИН АНГЛОМОВНИХ ТА УКРАЇНОМОВНИХ ВЕБСАЙТІВ.....	107
--	-----

Капніна Г. І.

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОЛОРАТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	113
--	-----

Карпенко О. В.

ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ДВУХ ГЕНДЕРНЫХ ГРУПП	117
---	-----

Катернюк В. В.

ВІДОНІМНІ ОДНОКОМПОНЕНТНІ ПРИЗВИСЬКА В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	122
---	-----

Колодко С. А.

МИСТЕЦТВО КИТАЙСЬКОЇ КАЛІГРАФІЇ.....	128
--------------------------------------	-----

Коротка С. Г.

ФУНКЦІЯ КОМУНІКАТИВНИХ РОЛЕЙ ТА ЇХ МІНИ В ДІАЛОГІЧНИХ ІНТЕРАКЦІЯХ	137
--	-----

Косіцька О. М.

ПРИЙМЕННИКОВО-ВІДМІНКОВІ КОНСТРУКЦІЇ В ЛАТИНСЬКОМОВНІЙ ДОКУМЕНТАЦІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ КІНЦЯ XVI–XVII СТ.	144
---	-----

Кравцова Ю. В.

МЕТАФОРИЧЕСКАЯ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ МИРА
В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ 149

Крокіс А. М.

ПРАГМАТИКА РЕЛІГІЙНИХ ТЕКСТІВ..... 159

Кузнєцова О. О.

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД
У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНІЙ МОВІ У ВНЗ НЕФІЛОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ ... 164

Куранова С. І.

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ ПРОЕКЦІЇ ВИЯВІВ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ
В ПУБЛІЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГІЙСЬКОЇ МОВ) 172

Лемещенко И. Н.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ
ОПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ (СТРУКТУРА СЛОЖНОПОДЧИНЕННОГО
ПРЕДЛОЖЕНИЯ) В КУРСЕ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО 179

Новохатська Н. В.

АНТИЦИПОВАНІ Й ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ РОЗМОВНІ КОНСТРУКЦІЇ
ЯК ЗНАКИ ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ 184

Овчиннікова І. І.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ КЛАСИФІКАЦІЇ ДІЄСЛІВ ДІЇ 188

Пампура С. Ю.

ПРОБЛЕМИ ЕТИМОЛОГІЇ В СТУДІЯХ О. Х. ВОСТОКОВА 195

Паніш В. А.

ІСТЕРОЇДНА АКЦЕНТУАЦІЯ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ П. КУЛІША) 200

Піскунов О. В.

МОВА ЯК ДИНАМІЧНА СИСТЕМА
В СТУДІЯХ УЧЕНИХ КАЗАНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ 206

Позніхіренко Ю. І.

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЕРГОНІМІЇ
ЯК РОЗДІЛУ ОНОМАСТИКИ 210

Прима В. В.

ЛЕКСИКО-НОМІНАТИВНІ ПОЗНАЧЕННЯ НОВИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ 215

Решетняк О. О.

ФУНКЦІЮВАННЯ СИМВОЛЕМ З АНТРОПОНІМОМ КАЇН
У МОВНОМУ ДИСКУРСІ 218

Роман В. В.

ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ: ЛІНГВОІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ (КІНЕЦЬ ХХ СТ. – ПОЧАТОК ХХІ СТ.).....	225
---	-----

Ротко С. І.

ДЕФІНІЦІЇ ПОНЯТЬ ТЕРМІНОЛОГІЯ ТА ТЕРМІНОСИСТЕМА У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	234
---	-----

Ситник Н. В., Демиденко І. Ю.

МАКРО- І МІКРОТОПОНІМІЯ ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ “ВОЛОДАРЯ ПЕРСТЕНІВ”	240
---	-----

Тішечкіна К. В.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СПІЛЬНОКОРЕНЕВИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТЕРМІНІВ	244
--	-----

Ткаченко Ю. В.

ПРЕФІКСИ ПО-, ОБ-, ПЕРЕ-, НЕДО- ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ГРАДАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	250
--	-----

Толчеєва Т. С.

СПЕЦІФІКА СПІВВІДНЕСЕНОСТІ ПОНЯТТЯ І КОНЦЕПТУ	257
---	-----

Уманець Я. В.

ЗАСОБИ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ АНТРОПОНІМІВ УКРАЇНСЬКОЮ (ЗА ТВОРАМИ МОЕМА).....	260
--	-----

Федькова І. А.

СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ХОРЕОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ	265
--	-----

Хруцкая Н. В.

РАЗМЫШЛЕНИЯ О ПОНЯТИЯХ “ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ” И “ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ”	271
--	-----

Човганюк М. М.

ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ ТЕОРІЇ ВВІЧЛИВОСТІ	277
--	-----

Щербатюк В. С.

ДО ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИНОНІМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЖИТЛА В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО.....	282
--	-----

Шпильківська О. В.

ЯВИЩЕ ПОЛІСЕМІЇ В ТЕРМІНОЛОГІЇ ФІНАНСОВОГО ПРАВА	289
--	-----

Шпортъко Л. Г.

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ МОДЕЛЬ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПОДСТИЛЯ КАК ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА	296
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Гливінська Л. К.

ЛІНГВОСВІТ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ЛЕКСИКОГРАФІЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ.....	302
--	-----

Наукове видання

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС НПУ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов

Випуск 10

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів.
Матеріали подані мовою оригіналу

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

**Головний редактор
Відповідальний редактор
Відповідальний секретар
Технічний редактор
Оригінал-макет**

**В. П. Андрущенко
В. І. Гончаров
І. А. Аскерова
Л. М. Прокопєць
Т. С. Меркулова**

Підписано до друку 26 квітня 2013 р.
Формат 60х84. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 38,87. Облік видав арк. 24,04. Наклад 300.
Віддруковано з оригіналів

Видавництво
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29. 10. 2002
(044) 239-30-26, 239-30-85
Продажу не підлягає!